

**Riemuvuoden eskatologia heprealaisissa teksteissä Toorasta
Kuolleenmeren kirjakääröihin ja Uuteen testamenttiin –
Orjuudesta vapautetun Israelin kutsu orjuuden lakkauttamiseen**

Markus Taipale
Vanhan testamentin eksegetiikan Pro Gradu -tutkielma
huhtikuu 2019

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion	Laitos – Institution	
Teologinen tiedekunta	- Eksegetiikan osasto	
Tekijä – Författare		
Taipale Markus		
Työn nimi – Arbetets titel		
Riemuvuoden eskatologia heprealaisissa teksteissä Toorasta Kuolleenmeren kirjakääröihin ja Uuteen testamenttiin – Orjuudesta vapautetun Israelin kutsu orjuuden lakkauttamiseen		
Oppiaine – Läroämne		
Vanhan Testamentin eksegetiikka		
Työn laji – Arbetets art	Aika – Datum	Sivumäärä – Sidoantal
pro gradu	29.4.2019	121 (135)
Tiivistelmä – Referat		
<p>Tämä pro gradu käsittelee ”riemuvuoden eskatologiaa”, tarkoitan erilaisia lopun aikoihin liittyviä tulkintoja, jotka on johdettu Leviticuksen ”riemuvuosilaista” ja sen kytköksistä muihin heprealaisten kirjoitusten osiin ja kokonaisuuksiin. Riemuvuosilaissa (Lev 25–27) esiintyvät heprealaiset erityissanat <i>jovel</i> ja <i>deroor</i>, ja riemuvuosilakiin kohdistuvat selkeät temaattiset kytkökset kuten laskentakaava ovat valitsemiani indikaattoreita, joiden avulla etsin RE:a.</p> <p>Aineistoon kuului aiheen kannalta keskeistä materiaalia seuraavista kirjaryhmistä: Heprealainen Raamattu (HR) eli Toora, Profeetat ja Kirjoitukset, muut varhaiset heprealaiset tekstit, Kuolleenmeren kirjakääröt ja Uusi testamentti (UT). Kronologinen takaraja on n. toisen temppelin ajan loppu eli 70 jaa. ja eskatologian eri suuntiin kasvavan luonteen mukaisesti käsittelin aihetta kirjaryhmä kerrallaan varhaisimmasta uusimpaan. Tutkimusmenetelmä oli vertaileva tekstitutkimus David J. A. Clinesin ensimmäisen kategorian mukaisesti keskittyen siihen, mitä tekstiaineisto itse sanoo. Tekstien löydyttyä ja säilyneissä muodoissa riemuvuosi ei ole vain juhla tai elämän eri osa-alueita koskettava kokonaisvaltainen laki, vaan eskatologinen kertomus, joka koskettaa Israelia ja kaikkia kansoja ja koko luomakuntaa. Eskatologia rakentuu aina edellisten tekstien päälle, ja uudet kirjoittajat tuovat kirjojen välillä kasvavaan eskatologiaan omia näkökulmia. Eri ryhmien ”käsialat” saattavat näkyä.</p> <p>Tutkielmassani historialliset, teologiset ja kirjalliset näkökulmat ovat kaikki tärkeitä, ja fokus on ison kertomuksen isoissa opeissa. Tavoite oli tehdä asiallinen ja hyödyllinen katsaus aiheeseen, joka on ajankohtainen ja keskeinen esimerkiksi juutalaisuuden ja kristinuskon ymmärtämiselle. Riemuvuoden eskatologian keskus on Israelin Jumalan ja ihmisten välisissä suhteissa. Perustekijöitä ovat 1) Egyptin orjuudesta vapauttamiseen ikään kuin vastaaminen riemuvuosilailla; 2) Kuuliaisuuden siunauksen, tottelemattomuuden kirouksen ja maahan paluuseen liittyvä laiminlyötyjen maan sapattilepojen hyvittäminen autioitumisella sekä jumalattomuuden rangaistuksen tunnustaminen; 3) Leviticuksen riemuvuosilain, juhla-lakalenterin JHWH:n kolmen tapaamisen ja erämaavaelluksen ja laskentakaavan yhtymäkohdat. Eksiilin aikana ja sen jälkeen syntyi paljon aiheelle relevantteja tekstejä (Jes, Dan), joista myöhemmät tekstit paljon ammentavat. Luomakunta asetetaan kiastisesti ennalleen.</p> <p>Kahden juhlatapaamisen eskatologian täyttymys tapahtui UT:n mukaan Jeesuksen uhrikuoleman ja ylösnousemuksen, sekä Pyhän Hengen vuodattamisen kautta. UT:ssa odotetaan HR:n tavoin kolmannen juhlan täyttymystä. Sitä ennen Jeesus lähetti opetuslapset julistamaan evankeliumia kaikkeen maailmaan, kun he ensin saivat Pyhän Hengen voimaksi todistaa. Ajan myötä heräsi myös haasteita juutalaisten ja kristittyjen suhteille.</p>		
Avainsanat – Nyckelord		
eskatologia, lunastus, sovitus, Raamattu, Kuolleenmeren kääröt, heprean kieli, kalenterit, omistus		
Säilytyspaikka – Förvaringställe		
Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

SISÄLLYS

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuskysymys, aineisto, menetelmä ja tavoite	2
1.2 Mitä on riemuvuoden eskatologia ja miten valitsen tekstikohdat?	6
1.3 Aiempi tutkimus ja sijoittuminen tutkimuskentässä	11
2 Toora: RE:n keskus ja perustekijät	13
2.1 Erityissanat jovel (יבֿל / יבֿל) ja deroor (דֿרור) (Ex–Lev–Num)	14
2.2 Leviticus 25–27 riemuvuosilaki	20
2.3 Leviticus 23 juhlakalenteri ja Tooran juhlanäkökulmat	25
2.4 JHWH:n ja Israelin suhde (Gen–Dt)	30
3 Profeetat: synti, eksiili ja sovituksen mahdollisuus	31
3.1 Jovel, hänen ihmisensä ja luomakunnan valloitus (Joos)	33
3.2 Deroor, JHWH:n Israelin kautta tekemän RE:n eteneminen (Jes)	39
3.3 Deroor, JHWH israelilaisten keskellä, synti, eksiili ja paluu (Jer)	45
3.4 Deroor, JHWH:n Henki Israelin päälle ja ruhtinaan osa (Hes)	51
4 Kirjoitukset: JHWH:n uskollisuus ja RE Israelin kansassa	57
4.1 Deroor, lunastettujen matka JHWH:n luo (Ps)	57
4.2 Deroor, älä pelkää, ole viisas kaiken keskellä (San)	60
4.3 Israelin kansalle ja Jerusalemile on säädetty ”70 viikkoa” (Dan)	62
4.4 Aikakirjojen ja Heparalaisen Raamatun RE-kronologia	71
5 Kalenterien rooli ja RE joissakin keskeisissä teksteissä	72
5.1 Erilaisten kalenterien merkitys varhaisille juutalaisryhmille	72
5.2 Pahan alkuperä, taistelu ihmisestä ja luomakunnasta (1Hen)	76
5.3 Riemuvuosien kirja: koko maailmanhistoria JHWH:n kädessä	82
5.4 Melkisedek 11Q13 ja katsaus muihin varhaisiin RE-teksteihin	86
6 Uusi Liitto: Jumalan valtakunta, evankeliumi ja lopun ajat	89
6.1 Kreikankieliset RE-sanat	91
6.2 Taivasten valtakunta lähelle ja kahden juhlan RE-täyttymys	92
6.3 Messiaan yksi uusi ihminen	97
6.4 Israelin kansan paluu ja RE:n viimeinen vaihe	101
7 Johtopäätös	105
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	112
Lähteet ja apuneuvot	112
Kirjallisuus	115
Liite 1: Erityissanaesiintymien variantteja (MT,LXX,SP,1–4Q)	123
Liite 2: Kertomusten tapahtumat ja käsikirjoitusten ajoitus	131

1 Johdanto

Tämä Pro Gradu -tutkielma käsittelee ”riemuvuoden eskatologiaa”, jolla tarkoitan erilaisia lopun aikoihin liittyviä tulkintoja, jotka on johdettu Leviticuksen ”riemuvuosilaista” ja sen kytköksistä muihin heprealaisten kirjoitusten osiin ja kokonaisuuksiin.

Leviticuksen riemuvuosilain (Lev 25–27) mukaan seitsemän vuoden välein maalle tuli antaa sapattilepo, jolloin ei saanut kylvää eikä niittää. Näin oli myös riemuvuonna, jota varten oli laskettava seitsemän kertaa seitsemän vuotta, ja riemuvuosi oli viideskymmenes vuosi, jolloin israelilaiset saivat palata omalle perintömaalleen. Lain ydintä on vaikeuksissa olevan veljen lunastaminen vapaaksi, ja kaikkien israelilaisten ja heidän keskuudessaan elävien auttaminen ja hyvä kohtelu. Tutkimieni tekstien löydettyissä ja säilyneissä muodoissa riemuvuosi ei ole vain juhla tai elämän eri osa-alueita koskettava kokonaisvaltainen laki, vaan eskatologinen kertomus, joka koskettaa Israelia ja kaikkia kansoja ja koko luomakuntaa.

Kun aihe on näin moniulotteinen, niin on ensin selvitettävä, mitä oikeastaan tutkii. Jo Tooran tekstejä lukemalla, kokonaisuutta refleктоimalla ja tutkimalla löytyy riemuvuoden eskatologia ja sen perustekijät,¹⁴⁰ jotka perustelen alaluvussa 1.2. Ennen kaikkea sen keskus on JHWH:n, Israelin Jumalan, ja ihmisten, sekä ihmisten keskinäinen suhde. Perustekijöitä olen löytänyt kolme: (1) Egyptin orjuudesta vapauttamiseen ikään kuin vastataan riemuvuosilailla osana liittoa JHWH:n kanssa. Egyptistä lähtö ja eksodus-kertomus jo sinänsä kertovat kuolemasta lunastamisesta – ja dekalogi, lain ydin, että koko ihminen kuuluu JHWH:lle. (2) Riemuvuosilain tekstuaaliseen yhteyteen kuuluvat kuuliaisuuden siunauksen ja maassa asumisen, tottelemattomuuden kirouksen ja karkotuksen, sekä armahtamisen ja paluun lainalaisuudet maan sapattilevon laiminlyönnin hyvittämisineen maan autioitumisella ovat hyvän, armollisen ja oikeudenmukaisen JHWH:n asettamia, ja ilmenevät historiassa. (3) Leviticuksen riemuvuosilain ja juhlakalenterin päivien ja vuosien analogia kahden ensimmäisen juhla-ajan ja riemuvuosien välillä, sekä riemuvuoden vapauden julistaminen kolmannen juhla-ajan eskatologisena sovitusten päivänä yhdistää riemuvuosilain ja juhlakalenterin toisiinsa hyvin syvällisesti. Tooran ja Leviticuksen juhlakalenterin kolme JHWH:n ”tapaamisaikaa” edeltävät luonnollisia satoaikoja ja yhdistyvät erämaavaelluksen alkuun eli Egyptistä lähtöön, matkallakulkemiseen sitoutumisineen ja luvattuun maahan

¹⁴⁰ Apuna esimerkiksi alkukielet, Tooran perustalle rakennetut myöhemmät muinaiset tekstit, erilaiset nykyajan opettajat, kirjallisuus ja materiaali, ja tietotekniset apuvälineet. Alkaessani tutkia aihetta, nämä perustekijät olivat erillisinä palasina minulle jossain määrin tuttuja. Riemuvuoden ja juhlakalenterin eskatologisuudesta olin kuullut kuitenkin osaamatta järjestelmällisesti yhdistää niitä Leviticuksen riemuvuosilakiin. Aiheen ydin ja menetelmä (ks. alaluvut 1.2 ja 1.1) ovat hahmottuneet tutkimuksen edetessä.

saapumiseen. Siten Leviticuksen riemuvuoden laskenta, riemuvuosilaki, Leviticuksen ja Tooran juhla kalenteri, luonnolliset satoajat, ja erämaavaellus Egyptin orjuudesta luvattun maan vapauteen kietoutuvat keskenään merkityskentäksi, joka yhdistettynä Tooran isompaan kertomukseen kasvaa luomakuntaa koskettavaksi ennalleenasettamisen ja toivon sanomaksi.

Ennen kuin voidaan puhua ”riemuvuoden eskatologiasta”, se tulee identifioida, sillä em. perustekijät ovat erittäin laajoja kokonaisuuksia. Leviticuksen riemuvuosilain (Lev 25–27) erityisanojen, kertomuskontekstin, tekstuaalisen rakenteen sekä selkeiden temaattisten kytkösten indikaattorit kertovat, missä on riemuvuoden eskatologia. Alaluvussa 1.2 osoitan näiden indikaattorien avulla, miten em. kolme perustekijää muodostavat riemuvuoden eskatologian ytimen, ja sen jälkeen perustelen, mitkä indikaattorit, ja miksi juuri ne, olen valinnut tekstien valintaperiaatteeksi. Kirjaryhmäkohtaisissa analyysiluvuissa sukellan syvemmälle hahmottelemaan monitasoisen riemuvuoden eskatologian kehitystä.

Ajankohtaisen Pro Gradun anti on kartoittaa em. tekstien löydettyjen ja säilyneiden muotojen omia tulkintoja ja niiden karkeaa kehitystä kirjaryhmittäin varhaisimmasta eli Toorasta uusimpaan eli Uuteen testamenttiin (aineiston valinta ja menetelmä, ks. alaluku 1.1). Siten se tarkastelee juutalaisille ja kristityille pyhien tekstien sanoman ydinsisältöä sekä historiallisesta että opillisesta näkökulmasta, hahmottaakseen Jumalan suunnitelmaa koko maailmalle ja heidän omalle paikalleen siinä.

1.1 Tutkimuskysymys, aineisto, menetelmä ja tavoite

Pro Gradu on ”riemuvuoden eskatologian” (ks. yllä) kartoitus Toorassa ym. heprealaisissa teksteissä ajallisesti Uuteen testamenttiin asti.¹⁴¹ Leviticuksen riemuvuosilain (Lev 25–27) erityisannot, kertomuskonteksti, tekstuaalinen rakenne sekä selkeät temaattiset kytkökset osoittavat, missä on riemuvuoden eskatologia (ks. alaluku 1.2). Tutkimuskysymys on:

Minkälaista riemuvuoden eskatologiaa löytyy tarkastelemistani teksteistä?

Aineistoon kuuluu aiheen kannalta keskeistä materiaalia seuraavista kirjaryhmistä: *Heprealainen Raamattu (HR) eli Toora, Profeetat ja Kirjoitukset, muut varhaiset heprealaiset tekstit, Kuolleenmeren kirjakääröt ja Uusi testamentti (UT)*. Tutkijat ovat pitkälti yksimielisiä siitä, että em. kirjaryhmät sijoittuvat karkeasti yllämainittuun aikajärjestykseen.¹⁴²

¹⁴¹ Iso osa tutkimusta on esimerkiksi lukea lähdetekstejä ja kirjallisuutta, ja niiden valossa tarkastella ja reflektoida lähdetekstejä, jotta aiheen kannalta relevantit sanat, tekstit, temaattiset kytkökset ja lähteet hahmottuvat.

¹⁴² Kuitenkin Kirjoitusten (ks. luku 4) ajoituksesta on erilaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Jobin kirjan ajoitukset vaihtelevat Jobin eliniästä, rahayksiköstä jne. päätellen Aabrahamia varhaisemmista ajoista ainakin eksiilin ajalle tai editoinnin osalta pitempäänkin. Riemuvuoden eskatologian lyhyen kartoituksen kannalta asialla ei näytä nyt

Kronologinen takaraja on n. toisen temppelin ajan loppu eli 70 jaa. Tutkimus ei käsittele eikä kata kaikkia ajan riemuvuoteen liitettyjä tekstejä, kirjoja tai niiden osia.¹⁴³ Ensisijainen lähde ovat muinaiset tekstit, joita tarkastelen alkukielten, käännösten, tekstivarianttien ja (tutkimus)kirjallisuuden avulla keskustellen.¹⁴⁴ Toissijaisia lähteitä ovat esimerkiksi riemuvuotta mahdollisesti ei-eskatologisesti käsittelevä varhainen aineisto.

Tutkimusmenetelmä on *vertaileva tekstitutkimus*. Riemuvuosi on topos, johtomotiivi tai teema, joka johtaa käsittämään sen metanarratiivina; riemuvuosi ei ole vain israelilainen juhla, vaan siitä tulee eskatologinen kertomus.¹⁴⁵ David J. A. Clinesin *On the Way to the Postmodern* -teoksen mukaan Heprealainen Raamattu on outo yhdistelmä historiaa, uskontoa ja kirjallisuutta, ja vain esimerkiksi kuvaukset ”heprealaisen kansan pyhät kirjoitukset” tai ”juutalaisten pyhät kirjoitukset jotka nyt muodostavat myös osan kristillistä Raamattua”, voivat tehdä sille oikeutta. Clines jakaa Heprealaisen Raamatun tutkimusmenetelmät kolmeen kategoriaan, joista ensimmäiseen kuuluvat keskittyvät HR:n itsensä antamaan kuvaan jostakin asiasta.¹⁴⁶ Menetelmäni kuuluu tähän ensimmäiseen kategoriaan, mikä tarkoittaa, että tutkin, mitä tekstiaineisto itse sanoo. Aihe on iso,¹⁴⁷ aineisto laaja, ja fokus on kattavimmassa masoreettisessa tekstimuodossa, avainkohdat myös muista keskeisimmistä tekstuaalisista todistajista (ks. alla). Kartoitan riemuvuoteen liitettyjä eskatologisia ydinideoita kirjaryhmien

olevan merkitystä, kuitenkin historiallisen luotettavuuden kannalta ei ole samantekevää, millä perusteilla tekstejä ajoitetaan. Ensimmäisen Henokin kirjan ja Riemuvuosien kirjan alkuperästä ei ole varmuutta. Vaikka ne puhuvat paljon maailmanhistorian alusta ja esimerkiksi Henokista, Aadamista seitsemännestä, ne yleensä ajoitetaan kalenterikiistoihin ja historiallisiin tapahtumiin liittyvien tulkintojen perusteella n. 200–150 eaa., mutta tällöin ei yleensä edes käsitellä kysymystä, kuinka suuri osa niiden teksteistä voisi olla vanhempaa materiaalia, ja kuinka vanhoja niiden varhaisimmat muodot voisivat olla. Se onkin erittäin iso ja laaja kysymys (Danielin kirja-kin ulottuu varhaisimmillaan vain eksiilin ajalle), jota en voi kuin korkeintaan hieman sivuta. Jo ilman isompaa perehtymistä niitä arvostettiin mm. Qumranissa, ja niillä on annettavaa riemuvuoden eskatologian kartoitukselle (ks. luku 5).

¹⁴³ Esimerkiksi *Mishnan* joudun rajaamaan pois, koska se on osin asettamaani kronologista rajaa myöhempi, eikä aiempaa ainesta ole helppo erottaa.

¹⁴⁴ Kartoitus on esimerkiksi tekstien valinnan osalta väistämättä subjektiivinen, minkä vaikutusta tuloksiin pyrin vähentämään esimerkiksi valitsemalla em. indikaattorien avulla selkeästi relevantteimpia tekstejä tai niiden osia. Tekstien valinnassa auttaa, kun niitä on tutkittu ennenkin (eksplisiittisesti tai implisiittisesti hyödyllisestä näkökulmasta), ja esimerkiksi sanaston, kielen, tekstuaalisen tai kanonisen rakenteen avulla havaittu jollain merkitystasolla (esimerkiksi yksilöt, kansat tai luomakunta osana kirjojen välistä metanarratiivia) liittymäkohtia riemuvuoden eskatologiaan.

¹⁴⁵ Kirjallisuuden termeistä, ks. Hosiaisuus 2003.

¹⁴⁶ Toiset menetelmät vertailevat Heprealaista Raamattua muihin lähteisiin, ja kolmannet käyttävät raamatullisia tekstejä niiden ulkopuolisiin tarkoituksiin. Kaikki nämä ovat arvokkaita menetelmiä (Clines 1998, 23-25, 23-46).

¹⁴⁷ Aihetta voisi tutkia monella muullakin tavalla ja tasolla. Esimerkiksi voisi keskittyä historialliseen kontekstiin, mitä riemuvuoteen liittyvät asiat ovat voineet merkitä historiallisille henkilöille, tai minkälaisia painoja riemuvuoden eskatologia saa jossakin kirjallisuustraditiassa.

välillä.¹⁴⁸ Pääpaino on tekstien välisessä pääuomassa.¹⁴⁹ Tutkielmassani historialliset, teologiset ja kirjalliset näkökulmat ovat kaikki tärkeitä, ja fokus on ison kertomuksen isoissa opeissa. Ehkä voisi sanoa, että tutkin narratiivista teologiaa riemuvuoden eskatologiasta.¹⁵⁰ Alaluvussa 1.2 perustelen em. indikaattorien avulla, mitä on riemuvuoden eskatologia, mitä sillä tarkoitan, ja miten valitsen tekstikohdat. Analyysiluvuissa etenen kirjaryhmä kerrallaan kartoittaen kehitystä niiden välillä lähtien liikkeelle erityissanoista ja selkeimmistä yhtymäkohdista.¹⁵¹ Myöhemmät tekstit rakentavat edellisten päälle, jolloin eskatologia ja tulkittava materiaali kasvaa.¹⁵² Heprealaisien omat tekstit näyttävät selittävän käsittelemiään eskatologisia näkökulmia parhaiten itse, sillä eskatologisen kartoituksen kannalta relevanttia vertailuainesta näyttää olevan melko vähän.¹⁵³ *Tavoitteena on tehdä asiallinen ja hyödyllinen katsaus aiheeseen, joka on ajankohtainen ja keskeinen esimerkiksi juutalaisuuden ja kristinuskon ymmärtämiselle.*¹⁵⁴

Tekstien kertomusten tapahtuma-ajat, ja *toisaalta* varhaisimpien löytyneiden ja säilyneiden käsikirjoitusten ajoitukset¹⁵⁵ olen koonnut Liitteeseen 2, jotta voi nähdä, kuinka pitkä on niiden välinen ajallinen etäisyys. Se on osasy, miksi varhaisimpia käsikirjoituksia

¹⁴⁸ Kartoitan laajaa aihetta säilyneiden tekstien mukaan, tavoitteena selvittää, mitä nämä varhaisimmat ”lähteet” kertovat aiheesta, mutta ei esimerkiksi ole juurikaan mahdollisuutta spekuloida, miten tekstit ovat ehkä syntyneet. Tekstit kertovat ainakin niiden varhaisimmiksi ajoitettujen löydettyjen ja säilyneiden käsikirjoitusten ajan tulkintoja. Kartoituksessa se näyttää usein riittävän. Käsittelemäni siis tekstejä niiden omilla ehdoilla keskittynyt niiden välittyneiden muotojen omiin tulkintoihin (ks. lisää alla).

¹⁴⁹ Varhaisimpien käsikirjoitusten ajoitusta edeltävät kertomukset ovat eskatologian kannalta tärkeitä, ja siksi hieman arvioin niiden historiallista luotettavuutta, vaikka lopulliseen perusteluun varhaisten evidenssien puuttuessa näyttää olevan mahdoton päästä.

¹⁵⁰ Eskatologia ilmenee HR:n ym. juutalaisissa teksteissä erilaisina eksplisiittisinä lauseina ja sanoina, ja merkitysten implisiittisinä vihjeinä siitä, mitä, milloin, missä ja miten jotain tulee tapahtumaan. Eskatologia voi sisältää koko maailmaa koskettavia ja myös hyvin yksityiskohtaisia asioita tai tapahtumia. Eskatologian tutkimuksessa hahmotetaan eskatologisen aiheen kehittymistä historiallisessa kontekstissaan. Ks. alaluku 1.3.

¹⁵¹ Kronologisen etenemistavan vuoksi on mahdollista rajata tutkimus asettamalla ajallinen takaraja huomioiden mahdollisuuden, että tekstien ajoitukset ovat usein epävarmoja. Kronologinen lähestymistapa sopii eskatologian kasvavalle luonteelle. Lisäksi se tukee erilaisia katsomuksia edustavien tutkijoiden välistä keskustelua.

¹⁵² Riemuvuoteen liitetyt tekstit ja ideat ovat vaikuttaneet niiden jälkeisiin teksteihin ja traditioihin. Merkitykset ovat syntyneet erilaisissa historiallisissa konteksteissa edeltävine perintöineen ja aikalaisine kysymyksineen. Teksteihin kirjoitettua eskatologiaa peilataan suhteessa koko siihenastiseen historiaan, joista tärkeimpiä lähteitä ovat tekstien kirjoitusaikoina vaikuttaneiden erilaisten ryhmien tekstit, joissa viitataan aiheeseen suoraan tai epäsuorasti. Varhaisimpien tekstien painoarvoa lisää se, että myöhemmät nojaavat niihin. Toisaalta myöhemmät tekstit ovat lähempänä nykyaikaa, ja niillä on enemmän tulkittavaa pohjamateriaalia.

¹⁵³ Tekstien kertomusten tapahtuma-aikojen – ja lisäksi niiden kirjoitus- ja editointiaikojen – ympäröivien kulttuurien ilmiöt ja tekstit joskus auttavat ymmärtämään niiden ulottuvuuksia. Historiallista kontekstia pyrin huomioimaan aiheen käsittelyn kannalta riittävässä määrin. Muun historiallisen aineiston rooli korostuisi esim. Clinesin luokittelun toisissa ja kolmansissa menetelmissä (ks. yllä).

¹⁵⁴ Pyrin argumentoimaan eksplisiittisesti, esittämään asiat faktuaalisessa tärkeysjärjestyksessä, karkeassa historiallisessa järjestyksessä löytyneiden ja säilyneiden tekstimuotojen mukaisesti kirjaryhmä kerrallaan, ja liittämään ne havainnollisesti aiheen tutkimuskenttään, jotta lukija voi helpommin tarkistaa ja verrata esittämiäni asioita, ja tehdä jatkotutkimuksia ja omia johtopäätöksiä.

¹⁵⁵ Ajoittamiseen vaikuttavat eri asiat ja ominaisuudet, esim. *matres lectiones*:ien määrä ja kirjoitustyyli. Tekstejä on säilynyt hyvin vähän ajalta ennen 200 eaa. Arkeologia on tulkinnallista. Siksi tekstit ovat avainasemassa.

edeltävää aikaa ja tekstien historiaa tulkitaan suuntaan ja toiseen. Tekstejä välitettiin huolellisesti ainakin käsikirjoitusten varhaisimmasta ajoittamisesta alkaen. Tovin mukaan aiemmalta ajalta lähteitä on hyvin rajallisesti saatavilla.¹⁵⁶

Heprealaisen Raamatun löydetyt ja säilyneet tekstiperheet ovat erityislaatuissa tekstihistoriallisessa suhteessa toisiinsa.¹⁵⁷ Emanuel Tovin mukaan nykyaikainen tekstikriittikki keskittyy teksteihin, joiden relevanssi on todistettu, eli masoreettiseen tekstiin (MT), Juudean erämaan teksteihin, Samarialaiseen Pentateukkiin (SP) ja Septuagintaan (LXX).¹⁵⁸

Tovin mukaan Juudean erämaan eri paikkojen tekstilöydöt vahvistivat MT:n keskeisen aseman. Kaikkialla Juudean erämaasta – muualta kuin Qumranista – löydetyt tekstit (esi-MT) ovat sisällöltään ja konsonanteiltaan samat kuin keskiaikainen MT, ja niistä osa ajoitetaan Qumranin tekstejä varhaisemmiksi ja osa myöhemmiksi. Qumranin tekstit (Q) ajoitetaan niiden väliin. Qumranin tekstilähteet jaetaan eri ryhmiin: MT:n *kaltaiset* tekstit (se on, 'MT+', sisällöllisesti ei samoja kuin 'MT'), LXX:n *kaltaiset* ja esi-SP:n *kaltaiset* tekstit, sekä muut tekstit, joilla ei ole mitään yhteistä nimittäjää. Kukin tekstiryhmä saa merkittävästi tukea Qumranin löydöistä, erityisesti HR:n teksteistä, ja lisäksi muista ei-kanonisista teksteistä.¹⁵⁹

Mikäli seurataan vain yhtä traditiota tai tulkintamallia, Anneli Aejmelaeuksen mukaan on vaarana, että tulkitaan liikaa johonkin suuntaan.¹⁶⁰ Tekstikritiikin kannalta tällaisessa lyhyessä kartoituksessa olisi hyvä huomioida ainakin avainkohtia. Eräät harvinaiset heprealaiset riemuvuoden erityissanat (ks. alaluku 1.2 ja analyysiluvut) näyttävät paikantavan riemuvuoden eskatologian tärkeimpiä avainjakeita. Liitteeseen 1 olen koonnut tietoja

¹⁵⁶ Alkuperäinen teksti on kaukana eikä sitä voida rekonstruoida, ja siksi useat tutkijat pyrkivät rekonstruoimaan suhteellisen myöhäisen tekstimuodon raamatullisen tekstin kehityksessä. Qumranin tekstit päästävät lähemmäksi, mutta Juudean erämaan kirjakääröt heijastavat suhteellisen myöhäistä vaihetta tekstien kehityksessä. Siksi Tov pitää suositeltavampana pitäytyä abstraktiin, vaikkakin kaukaiseen, päämäärään. Vaikka tämän päämäärän saavuttamista ei voitaisi tarkastella, se näyttäisi kuitenkin olevan korrekta teoreettisella tasolla, ja siksi siihen täytyy pitäytyä. Tov käyttää termiä ”määräävät tekstit”, koska monikko ”alkuperäiset tekstit” on harhaanjohtava. Tekstit ovat määrääviä tekstikritiikin menettelytavoille (Tov 2012, 168-169.)

¹⁵⁷ Muiden tekstien osalta olen vielä enemmän valmiiden käännösten ja tutkijoiden antamien tietojen varassa. En esimerkiksi osaa ge'ezia, jolla kielellä Riemuvuosien kirja on ainoastaan säilynyt kokonaisuudessaan.

¹⁵⁸ Tov 2012. Robert T. Andersonin ja Terry Gilesin mukaan yksikään ehdotus ei ole voittanut yksimielistä tukea, mutta yleinen yhteenveto on noussut tutkijoiden konseksuksessa. Laajalti katsottuna, polku, joka johti neljään tekstiin, jotka nykyään tunnemme (LXX, MT, SP ja eräiden Kuolleenmeren kirjakääreiden kuten 4QExod edustama), kehittyi seuraavasti: löyhä, mutta yleinen, tekstitradiotio kiersi, joka sisälsi Vanhan kreikan (Old Greek eli OG), MT:n, 4QExod:n ja SP:n. Ensin erkani pois OG kehittäen oman sarjan ainutlaatuisia laajennuksia ja ominaisuuksia. Yhteinen tekstitradiotio MT:lle, 4QExod:lle, ja SP:lle jatkoi jonkin aikaa kehittymistä, kunnes 4QExod ja SP traditiot seurasivat omaa polkuaan, merkattuna eräillä laajennustendensseillä, jotka erottavat sen traditiosta, josta myöhemmin tuli MT (Anderson & Giles 2005, 4.) Tovin mukaan Samarialainen Pentateukki (SP) on keskiaikainen ja lahkomainen, mutta esi-samarialaisista (esi-SP) teksteistä puuttuu samarialaisille ominainen ideologia. Esi-samarialaiseen tekstiin lisättiin paljon jakeita Deuteronomiumista aiempiin Mooseksen kirjoihin, harmonisoidakseen tekstiä (Tov 2012, 75-76, 81 lyhenteet Tovin).

¹⁵⁹ Qumranilta löydettyistä neljästä tekstimuodosta – se on, sekä Tooran että HR:n – useimmat ovat MT+ kaltaisia sekä niitä, joilla ei ole yhteistä nimittäjää (Tov 2012, 107-111, 27-36 lyhenteet Tovin.)

¹⁶⁰ Kysymystä, mitä tekstille on tapahtunut, tulee punnita yhtä aikaa eri kannoilta (Aejmelaeus 2018, 270-273.)

joidenkin erityissanoja sisältävien ja muiden aiheelle keskeisimpien HR:n jakeiden varianteista ja lukutavoista (MT, SP, LXX, 1–4Q).¹⁶¹ Kartoituksessa riittänee seurata MT:a, ellei esimerkiksi kommentaareissa nosteta esiin merkittäviä eroja.¹⁶²

Käytän termiä 'riemuvuoden eskatologia' (RE) *aineistoni mukaisessa* juutalaisessa merkityksessä, joka kasvaa ja saa erilaisia tulkintoja eri kirjoissa. Konteksti ilmaisee, tarkoitanko jonkin kirjan, kirjaryhmän tai kirjojen välistä RE:a. Käytän *kursiivia* korostamaan keskeisiä asioita helpottaakseni monisyisen aiheen hahmottamista. Yhtenäisyyden vuoksi käytän termejä JHWH ja HR silloinkin, kun kirjallisuudessa käytetään eri termejä. En toista seuraamani henkilön nimeä, vaikka esittäisin häneltä pitemmän jakson ja hän viittaisi omassa tekstissään useisiin muihin,¹⁶³ vaan jakso päättyy viitemerkintään.¹⁶⁴

Toivon, että Pro Gradu -tutkielmastani on hyötyä eri tavoin ja eri ihmisille. Kiitän eri tavoin ja eri yhteyksissä neuvoja ja tukea antaneita. Vastuu työni virheistä on minun.

1.2 Mitä on riemuvuoden eskatologia ja miten valitsen tekstikohdat?

Johdannon alussa esittelin "riemuvuoden eskatologian" keskuksen ja kolme perustekijää.

Tässä alaluvussa osoitan Leviticuksen riemuvuosilain (Lev 25–27) *kertomuksellisen kontekstin, tekstuaalisen rakenteen sekä selkeiden temaattisten kytkösten* avulla,¹⁶⁵ miten ne

¹⁶¹ Ks. variantit liite 1; ja keskeisten erojen arvio luku 2.1, jossa Ex 19:13 MT ja SP ovat identtisiä, mutta kreikankielinen LXX ei näe jaetta eksplisiittisesti eikä erityissanojen kautta eskatologisena.

¹⁶² Erilaisten ryhmien lukutapojen kuten konservatiivisten esi-MT:n, monien käyttäjien, kuten hellenijuutalais-ten, konservatiivisten juutalaisten ja kristittyjen LXX:n, juutalaisille vastakkaisten samarialaisten esi-SP:n, ja vielä muiden lukutapojen, jotka eivät kuitenkaan suuresti poikkea muista lukutavoista, säilyminen historiallisesti, sisällöllisesti ja tekstuaalisesti niin yhtäpitävinä vahvistaa niiden historiaa. Erilaisia eksiilin jälkeen toisen temppelein eri vaiheissa syntyneitä juutalaisryhmiä tunnetaan enenevässä määrin: mm. farisealaiset ryhmät, jotka olivat luultavasti valtavirtaa, samarialaiset, joilla oli vain Toora, yhteiskunnasta jossain määrin (esim. uskonnollisten kalenterikiistojen vuoksi, ks. luku 5) eristäytyneet ryhmät, esim. essealaisiksi usein nimitetyt, hellenistiset vapaamielisemmät ryhmät, messiaaniset juutalaiset, sekä juutalaisten kanssa alussa olleet ja sittemmin eriytyneet ryhmät, joita alettiin nimittää kristityiksi (ks. luku 6). Kaikki eri ryhmät lienevät tunnustaneen Tooran, ja useat Heparalaisen Raamatun tai ainakin osan siitä.

¹⁶³ Esitän muita nimiä, jos arvelen sen hyödylliseksi.

¹⁶⁴ Alaviite on leipätekstissä seuratun henkilön, ellei ole viitemerkintää toisesta kirjoittajasta, tai "Kommentti:" -merkintää, josta kommenttini alkaa.

¹⁶⁵ En katso tarpeelliseksi käsitellä erityissanoja perusteellisesti tässä alaluvussa, jossa RE perustellaan jo muiden indikaattoreiden avulla. Heparalaisessa Raamatussa harvinaisia riemuvuoden erityissanoja ovat *jovel* ja *deroor*, jotka osoittautuvat eskatologisiksi Exoduksen yksittäisesiintymissä (Ex 19:13b *jovel*, ja 30:23 *deroor*) ja niiden jälkeisessä Leviticuksen ja koko HR:n *ainoassa yhteisesiintymässä riemuvuosilaissa* (Lev 25:10). *Jovel* toistuu useasti Lev 25 ja 27 luvuissa, sekä mainitaan myös Num 36 (ks. luku 2). HR:n Profeettojen (Joos 6 *jovel*; Jes 61:2 *deroor*; Jer 34 *deroor*; Hes 46 *deroor*, ks. luku 3) ja Kirjoitusten (Ps 84 *deroor*; Snl 26:2 *deroor*, ks. luku 4) esiintymien (usein eskatologiset) kontekstit vahvistavat, että ne ovat nimenomaan riemuvuoden erityissanoja. Tässä alaluvussa RE:n kannalta esitelty Toora muodostaa perustan erityissanojen esiintymien eskatologiselle merkitykselle – silloin kun niitä käytetään eskatologisesti. Muulloin ne viittaavat riemuvuosilakiin tai sen periaatteisiin. *Deroor*-sanaa on joissakin esiintymissään pidetty homonyyminä (samanmuotoisena mutta erimerkityksisenä sanana), mistä lisää analyysiluvuissa, joissa käsitelen kaikki *jovelin* ja *deroorin* esiintymät.

on saatu selville, mitä on riemuvuoden eskatologia. Alaluvun lopussa kerron, miten valitsen analyysiluvuissa tutkittavat tekstikohdat.

Ensinnä ”riemuvuosilaki” on jollain tapaa riemuvuoden eskatologian ytimessä. Avaan sitä ensin, koska *kertomuksellinen konteksti* tarvitsee tietoa riemuvuosilain kokonaisvaltaisesta luonteesta, ja koska sen asetukset, radikaali etiikka ja eksiilistä paluun tarkat periaatteet kiinnittävät huomion lisäksi *tekstuaaliseen rakenteeseen*. Lain pääsisällön (Lev 25–27) esimerkit kertovat, kuinka kokonaisvaltainen ja pitkäjänteinen järjestelmä se on: oli laskettava seitsemän kertaa seitsemän eli 49 vuotta, ja riemuvuosi oli *viideskymmenes* vuosi, jolloin israelilaiset saivat palata omalle perintömaalleen ja sukunsa luo. Maan tuli antaa levätä, ei saanut kylvää eikä niittää – samoin kuin seitsemän vuoden välein sapattivuonna. Maan ja työn arvo tuli sitoa ajan kulumiseen riemuvuosien välillä. *Riemuvuonna israelilaiset tuli ilmaiseksi päästää vapaiksi orjapalveluksesta ja antaa heidän palata perintömaalleen*. Kenellekään ei saanut tehdä vääryyttä. Maata ei saanut myydä pysyvästi, sillä *maa on JHWH:n*, ja *israelilaiset ovat muukalaisia ja vaeltajia hänen kanssaan*. Maa oli oikeus lunastaa takaisin suvulle. Israelilaisilla oli siis jatkuvasti aktiivinen rooli osana heimoyhteisöä vastata siihen armoon, jonka oli JHWH:lta saanut, osoittamalla laupeutta ja uskollisuutta lähimmäisilleen. ”Riemuvuosilaki” käskee israelilaisia aina uudelleen lunastamaan heimolaisensa veloista ja säilyttämään heidän perintöosansa suvussa, aseman ja mahdollisuuksien mukaan.

Tekstuaalinen rakenne. Jakeiden Lev 25:1 ja 26:46 rajaama tekstikokonaisuus osoittaa, että Lev 26, joka sisältää eskatologisen kuuliaisuuden siunauksen, tottelemattomuuden kirouksen ja paluun käsittelyn, kuuluu riemuvuosilain eskatologiseen tekstikokonaisuuteen. Leviticus 26 painotusten ja ilmaisujen perusteella näyttää siltä, että israelilaiset eivät tule olemaan kuuliaisia JHWH:n asetuksille, ja siksi heidät karkotetaan. Heidän mahdollista tottelemattomuuttaan seuraa ensin eräänlainen ”pakenemisrangaistus”, ja sen jälkeen – jos he edelleen ovat tottelemattomia – erilaiset peräkkäiset *seitsenkertaiset* jatkorangaistukset, joita on *neljä*, jonka jälkeen he pelokkaina vihollistensa maassa tunnustavat jumalattomuutensa rangaistuksen, Jumala muistaa liittonsa *Jaakobin* kanssa, liittonsa *Iisakin* kanssa ja liittonsa *Aabrahamin* kanssa, ja muistaa myös *maan* – kerrottu yks. 1. p. tässä järjestyksessä. Mutta ennen kansan paluuta maa tarvitsee autioitumalla hyvityksen pitämättömistä sapattilevoista, mikä on avain paluun ajoituksen eskatologiaan (Lev 26). Jakson toiseksi viimeisessä jakeessa (Lev 26:45) JHWH muistaa vielä yhden liiton heidän hyväkseen, liiton, jonka hän solmi heidän isiensä kanssa, jotka hän toi pois Egyptin maasta *kansojen nähden* ollakseen heidän Jumalansa. Hän on JHWH (kerrottu yks. 1. p.).

Tekstuaalinen rakenne/kertomuksellinen konteksti/selkeä temaattinen kytkös, lisäksi erityissanat *jovel* (יובל) ja *deroor* (דרור) esiintyvät ainoan kerran yhdessä tässä riemuvuosilain ydinkohdassa (Lev 25:8-10). Riemuvuonna, hepr. *jovel*, tuli julistaa vapaus, *deroor* antaen israelilaisille keskusjohtoisesti ilmaiseksi heidän maansa takaisin (Lev 25:10). Tämä tuli tehdä sovitusten päivänä (*b'jom hakippurim*) (25:9), jolloin kaikki israelilaisten synnit annettiin anteeksi, ja kaikkien tuli paastota (Lev 16). Siten Leviticuksen ”kultillinen”¹⁶⁶ laki” Lev 1–16¹⁶⁷ ja sen huipentuma¹⁶⁸ Lev 16, ja ”sosiaalilaki” Lev 17–27 ja sen eräänlainen järjestelmällinen¹⁶⁹ huipentuma Lev 25–27 yhtyvät riemuvuosilaissa toisiinsa. Lev 25:8 liittyy tähän vielä *pesakhin* ja *shavuotin* (Lev 23), ja *sukkotin* – juhlakalenterin kolme tapaamisaikaa (Dt 16:16; Ex 23:14-17) (ks. alla *Selkeä temaattinen kytkös*).

Kertomuksellinen konteksti. Kultillisen ja sosiaalilain perustana on se, että JHWH, Aabrahamin, Iisakin ja Jaakobin Jumala, oli vienyt israelilaiset pois Egyptin orjuudesta, ja oli pitänyt heidän kaikista tarpeistaan huolta (joka lienee ollut osa intressiä solmia liitto), sekä erämaassa matkalla luvattuun maahan solminut heidän kanssaan liiton, joka on olennainen osa ja johon palaan myöhemmin. Exoduksen ydinsanoma kertoo riemuvuoden eskatologian perusteista ja merkityskentästä eri ulottuvuuksineen: Egyptin orjuudesta poisvieminen on israelilaisten ensimmäinen uskontunnustus, johon esimerkiksi Leviticuksen uhrisäädökset ja riemuvuosilaki ovat eräänlaista vastausta, kun israelilaisten, vastarakkautena JHWH:lle, tulee olla hänelle alamaiset ja toimia hänen armollisen ja oikeudenmukaisen lakinsa (opetuksensa), asetustensa ja säädöstensä mukaisesti (Lev 26:46) – joiden suunta on kohti JHWH:n kohtaamista ja orjuuden lakkauttamista (ks. Lev 19:18,34; 25:35,42,55).

Kertomuksellinen konteksti. Kuten riemuvuosilaissa eräänlaiset sosiaalilain ja kultillisen lain huipentumat yhtyvät toisiinsa, niin myös eksodus Egyptistä ei ollut vain maallinen vapautusoperaatio tai kertomus, vaan se on kietoutunut yhteen Heprealaisen Raamatun histo-

¹⁶⁶ Termillä ’kultillinen’ tarkoitan Tooran ja HR:n (tai muiden) tekstien omia ”uskonnollisia” asetuksia. En tarkoita sillä lähtökohtaisesti mitään negatiivista, kuten sitä joskus käytetään, vaan ainoastaan em. merkityksessä.

¹⁶⁷ Joskus käytetään nimityksiä Lev 1–16 ”Pappiskoodi”, ja Lev 17–27 ”Pyhyyslaki”, mutta Leviticus itse ei käytä niitä. Osat liittyvät toisiinsa esimerkiksi Siinain vuori -jakeiden (7:38; 25:1; 26:46; 27:34) ja Lev 25:9 kautta, sekä Lev 16–17 ympärille muodostuvan koko Levituksen käsittävän sisällön teemoja noudattavan kiastisen rakenteen kautta, joka alleviivaa niiden yhteyttä (esim. vapaaehtoisuus kiastisen rakenteen äärilaidoilla luvuissa 1 ja 27), ne ovat kuin kolikon kaksi puolta: ei ole toista ilman toista. Toisaalta Exodus kertoo ”Liitonkirjasta” (Ex 24:7), joka viitanee ainakin edeltävään osaan Ex 20–23 (ks. 19:1–24:7), ja ehkä koko silloiseen Tooraan.

¹⁶⁸ Sovitusten päivä on koko Tooran uhrilakien huipentuma esiintyen Toorassa ainoastaan Leviticuksessa.

¹⁶⁹ Muualla Toorassa ei ole niin järjestelmällistä ”maankäyttö- ja sosiaalilakia”. Esimerkiksi Deuteronomium on kirjoitettu enemmän yksilöoetoksen ja tarkennettujen erinäisten määräysten kannalta, mutta riemuvuosilakia ei toisteta. Sapattivuodesta kyllä puhutaan (esim. Dt 15:1-11; Ex 23:10-13). Leviticuksen lisäksi koko Toorassa itse riemuvuosilakia ei käsitellä kuin kerran: Numerissa on tyttärien perintöosaan liittyvä lisäasetus (Num 36:4).

riallisen kerronnan ja kultillisen ydinsanomana kanssa.¹⁷⁰ Egyptistä lähtö huipentui Egyptin kaikkien esikoisten, niin *ihmisten kuin eläinten*, kuolemaan, ja israelilaisten esikoisten pelastumiseen JHWH:n käskyn mukaisesti lampaan tai vuohen teurastamisen ja veren ulko-oven reunoihin sivelyn kautta (Ex 12). JHWH:n julkisesti toteuttama tuomio ja lunastava armo-
teko¹⁷¹ ei koskettanut vain ajallista vapautta, vaan pelasti Israelin välittömästä kuolemasta.¹⁷²

Riemuvuoden isoon *tekstuaaliseen ja kertomukselliseen kontekstiin* kuuluu, että JHWH antoi israelilaisille kaiken, valitsi heidät kansakseen ja teki liiton heidän kanssaan, jossa he kuuliaisuuden kautta ovat hänen pappiskansansa, johon muukalaisetkin voivat samoin lae-in liittyä (Ex 12–19). Liitto solmittiin Siinain vuorella, jolla JHWH tuli Moosesta vastaan, ja kansa ei saanut nousta vuorelle kuoleman uhalla (Ex 19:12ff). Riemuvuoden (*jovel*) pitkän äänen kuullessa he saavat nousta vuorelle, minkä aika ei ollut vielä siinä tilanteessa (Ex 19:13). Hepreankielisen erityissanan perusteella se on profetia.¹⁷³ Heidän tuli antaa kaikkensa Jumalalle (Ex 20; Dt 6:4-5), ja rakastaa lähimmäistä ja muukalaista niin kuin itseä (Lev 19:18,34) – koska sitä kaikkea JHWH on antanut heille, ja haluaa heidän elävän pyhää elämää JHWH:n lakien mukaisesti ja rakastaen kaikkia ihmisiä ottaen huomioon heidän omat sekä muiden rajoitteet ja tarpeet. Kun suhteita parannetaan Jumalaan ja lähimmäiseen, suunta on kohti luomakunnan ennalleenasettamista tai uudelleenluomista (vrt. luomisen alkuperäinen tila, kun kaikki oli hyvää, erittäin hyvää), ja elämän puuta, jonka syöminen estettiin lankeemuksen jälkeen kuitenkin kertoen sen antavan ikuisen elämän (Gen 1–2; vrt. 3:1-24). Siis löydettyjen ja säilyneiden Tooran tekstimuotojen mukaan (jota HR ja monet muut tekstit vahvistavat) riemuvuosi loppujen lopuksi viittaa koko luomakunnan ennalleenasettamiseen ja uudelleenluomiseen, joka ulottuu ei-alkuperäisen kuoleman, synnin rangaistuksen, yli ikuisen elämään ja rauhaan taivaan ja maan välille ja maan päälle.

¹⁷⁰ Näin Exoduksen ja HR:n löydettyjen ja säilyneiden tekstien mukaan, joita seuraa (ks. alaluku 1.1).

¹⁷¹ JHWH:n armo ja oikeus yhtä aikaa, lunastuksen kaksi puolta, armon antaja maksaa armahdettavan puolesta – tässä tapauksessa kuolemaan asti. *Goal* (גֹּאֵל) -verbillä on sekä (suku)lunastamisen (esim. Ex 6:6; Lev 25:25-26,48-49; 27:13,15,19-20,31 HR:ssa armahtamisen konteksteissa yli 70 esiintymää) että toisaalta myös verenkostajan merkitykset (esim. Num 35:12,19,21,24-25,27; Dt 19:6,12, Joos 20:3,5,9; 2Sam 14:11).

¹⁷² Kuolema on JHWH:n asettama rangaistus synnistä, joka johti kiroukseen ja karkotukseen Eedenistä (Gen 2:16-17; 3). Kuuliaisuuden siunaus ja elämä, ja tottelemattomuuden kirous ja kuolema, sekä mahdollisuus muutokseen ja paluuseen suhteeseen JHWH:n kanssa hänen asettamisissaan aikaraameissa ovat Tooran ytimessä. Luomis- ja syntiinlankeemuskertomukset toivoa antavine vihjeineen (Gen 1–3; 3:15,21-24) ovat Genesiksen ja Tooran kertomuksen ja opin johdonmukainen perusta, josta Heprealaisen Raamatun iso kertomus johdonmukaisesti jatkuu. Oli luomis- ja syntiinlankeemuskertomus muotoiltu ennemmin tai myöhemmin, niin ainakin sen löydettyissä ja säilyneissä tekstimuodoissa ja niistä etenevässä Tooran ja Heprealaisen Raamatun isossa kertomuksessa se on historiallisesti sekä katsomuksellisesti johdonmukainen perusta.

¹⁷³ Vrt. Lev 25:1; 26:46: Siinain vuorella JHWH asetti itsensä ja israelilaisten väliin opetukset, asetukset ja säädökset. Ex 19 konteksti on kuoleman uhalla ei kansa lain antamisen yhteydessä saanut edes koskea vuoreen (ks. tarkemmin luku 2).

Selkeä temaattinen kytkös. Riemuvuoden laskukaava ($7 \times 7 + 1 = 50$ vuotta) on analoginen Lev 23 juhlakalenterin *happamattoman leivän juhlasta* (pääsiäisen eli *pesakhin* jälkeinen päivä) *shavuotiin* eli viikkojen juhlaan (=helluntai) (Lev 25:8-10; 23:15-16). Näin muodostuu yhteys Tooran juhlakalenterin JHWH:n tapaamisaikoihin (*moed*)¹⁷⁴, jotka sijoittuvat kolmeen vuodenaikaan (kevät, kesä, syksy) sadonkorjuiden edelle (Ex 23:14-17; Dt 16:16-17), ja toisaalta ne liittyvät erämaavaelluksen alku-, matkallakulkemisen liittoon sitoutumisineen -, ja loppuvaiheisiin.¹⁷⁵ Israelilaisten erämaavaelluksen kannalta lähtö kohti luvattua maata oli *pesakhina*. *Shavuot* ($7 \times 7 + 1 =$) 50 päivän kuluttua on n. kymmenen päivää (kalentereista johtuvan muutaman päivän toleranssilla) ennen kuin kansan lähdettyä liitto Siinain vuorella solmittiin (siis kuuluvat samaan kesän ”juhlaryppäeseen”). Ja lehtimajanjuhlassa muistellaan erämaavaellusta ikään kuin luvatusa maasta käsin.¹⁷⁶ Syksyn juhlien seitsemänteen kuukauteen kultillinen kalenteri ikään kuin päättyy, ja toisaalta seitsemäs kuukausi on ”maallisen vuoden” alun kanssa päällekkäinen, sillä Gen 6–9 mukaan vuodessa on n. 360 päivää. Siten ”maallinenkin vuosi” näyttää jälleen vastaukselta JHWH:lle samoin kuin Tooran juhlakalenteri tulisi olla aikaa hänen kanssaan, jolle kaikki kuuluu.

Israelilaisten vaellusta ajatellen *pesakh* (lunastus, varmuus pelastuksesta, uusi pyhä elämä) on matkan alku, jota muistellaan erämaavaelluksella (ensimmäinen viikko Happamattoman leivän juhla, jolloin entinen elämä jätetään taakse), ja sen alusta lasketaan Viikkojen juhlaan $7 \times 7 + 1 = 50$ päivää (laskenta päivät ja viikot, vrt. riemuvuosi laskenta vuodet ja ”vuosiviikot”, jolloin juhlakalenterin yhden vuoden perspektiivi ikään kuin laajenee vuosiviikkojen ja riemuvuosien perspektiiviksi, vrt. myös esim. sapatti–sapattivuosi), joka osuu lähelle sitoutumisen, lain antamisen ja liiton solmimisen vaiheita (Ex 19 ”kihlaus”, Ex 19–24 lain ydin ja liitonkirja, Ex 24 ”avioliitto”, Ex 32 liiton vahvistaminen *Israelin kansalle*, jonka yksilöt saattavat kuitenkin valita toisin, vrt. Dt 30). Lopulta luvatus maan saavuttamista (lehtimajanjuhla, jossa erämaavaelluksen lehtimajoissa asumista katsellaan jo taaksepäin) edeltää sovitusten päivä, jolloin kaikki synnit saatiin anteeksi. Sen jälkeen kuitenkin vielä uhrattiin lehtimajanjuhlan aikana, ja seitsemänteen kuukauteen Tooran juhlakalenteri ikään kuin päättyy. Näyttää siltä, että kun juhlakalenterin eskatologia täyttyy – mihin edettäneen erämaavaelluksen vaiheiden mukaisesti jollain tavalla – niin synnit otetaan lopullisesti pois.

¹⁷⁴ Sanalla *moed* on joskus eskatologinen merkitys, JHWH:n tapaamisten vuoksi niin tässäkin.

¹⁷⁵ Heprealaisen Raamatun mukaan lähes koko Toora, ainakin Mooseksen osuudet näyttävät kirjoitetun viimeistään erämaavaelluksen aikana. Ja Tooran kertomusten tapahtumat sijoittuvat kokonaan sen sisälle.

¹⁷⁶ Luvatus maan saavuttaminen ei enää tapahtunut läheskään samana vuonna kansan lähdöstä, vaan vasta seuraavan sotakuntoisen sukupolven aikana 40 vuoden kuluttua päästiin ylittämään luvatus maan raja, ja sen jälkeen oli tehtävä myös luvatus maan haltuunotto sen rajojen sisällä.

Suunta ylöspäin JHWH:n kohtaamiseen on auki. Suhteet ovat kunnossa lisäksi ihmisiin vaakasuunnassa. Kuolema on voitettu, ja uusi ”maallinen vuosi” viitanee jonkinlaiseen maailman ennalleen asettamiseen tai uuteen luomiseen.

Temaattiset ja kertomukselliset kytkökset johtavat hyvin laajoihin kokonaisuuksiin ja eskatologisiin teemoihin, joihin keskittymällä kytkös RE:n tutkimuskohteeseen heikkenisi. Siksi valitsen analyysiluvuissa tutkittavat tekstikohdat riemuvuoden *erityissanaesiintymien* ja *riemuvuosilakiin* (Lev 25–27) tai sen osaan kytkeytyvien selkeiden temaattisten kytkösten kuten laskentakaavojen kautta. Kuitenkin riemuvuosilain itsensä osalta käsittelen selkeitä temaattisia kytköksiä myös toiseen suuntaan eli riemuvuosilaista sen omaan kontekstiin (alaluku 1.2 ja luku 2), mikä on olennaista riemuvuosilain ymmärtämiselle.

1.3 Aiempi tutkimus ja sijoittuminen tutkimuskentässä

Tooran sosiaalilainsäädäntöä ja etiikkaa ml. riemuvuosilakia on tutkittu hyvinkin paljon.¹⁷⁷ Leviticuksen ihanneyhteiskunnan periaatteiden radikaali eetos ja käytännöllinen relevanttius osaltaan tekevät riemuvuoden eskatologiastakin (RE) relevanttia ja kiinnostavaa.

Riemuvuoden eskatologiaa sisältäviä varhaisia juutalaisia tekstejä on tutkittu paljon.¹⁷⁸ Ehkä laajimman eksegeettisen tutkimuksen nimenomaan riemuvuoden tutkintahistoriasta on tehnyt John S. Bergsma historiallis-kriittisellä menetelmällä: *The Jubilee from Leviticus to Qumran. A History of Interpretation* (2007, 348 s.). Teos sisältää paljon tietoa aiheesta suhteessa muihin muinaisiin kulttuureihin ja riemuvuosilain taustalla oleviin mahdollisiin merkityksiin,¹⁷⁹ ja toisaalta se valottaa heprealaisen sanaston, kielen ja tekstuaalisten rakenteiden käyttöä ja niiden kautta löytyneitä asioita riemuvuoteen viittaavissa teksteissä. Historiallis-kriittisiä tulkintoja kartoittaessaan Bergsma keskusteli monista yksityiskohdista useiden eri tavoin ajattelevien tutkijoiden kanssa. Monet argumentit lujittavat riemuvuoden historiallista perustaa.¹⁸⁰ Luonnollisesti esiin nousee riemuvuoden muiden näkökulmien lisäksi paljon tulkintoja RE:sta, jonka eteen hän on tehnyt suuren työn.

¹⁷⁷ Tuula Sunnarborgin mukaan R. North teki ensimmäisen laajan tutkimuksen sapatti- ja riemuvuosimääräysten sosiaalisista ja yhteiskunnallisista ulottuvuuksista ajatellen niiden olleen ekonominen reformi maan valloituksen ajalta, joka korosti perheen ja suvun hyvinvointia koko yhteiskunnan hyvinvoinnin perustana (1954). E. Neufeld (1958) ajoitti lain kuningasajalle. Aiemmin keskityttiin lakien toteutumiseen. J. A. Fager (1993) sovelsi tiedon sosiologista mallia lainsäätäjään, johon aikaan riemuvuosilakeja alettiin pitää papillisena utopiana (Sunnarborg 1997, 7-13.) Esimerkiksi valtiotieteilijä Jouko Jääskeläinen on tutkinut mm. sapatti- ja riemuvuosilain sosiaalisia vaikutuksia (1975, 1994) maailmankatsomuksen lohkominen sekä yhteisöanalyysin politiikan ja uskonnon kohtaamisen tutkimusmetodeilla (2006, 2008, 2017).

¹⁷⁸ Esimerkiksi James C. VanderKam, George W. E. Nickelsburg, James L. Kugel.

¹⁷⁹ Bergsma tutkii esim. riemuvuoden konseptin juuria ja lainsäädäntöä verraten muihin muinaisiin kulttuureihin.

¹⁸⁰ Bergsma toi esiin monia erilaisia yksityiskohtaisia huomioita esimerkiksi riemuvuosilaissa käytetystä hepreankielisestä sanastosta ja kielen piirteistä RE:n teksteissä vahvistaen kirjaryhmien syntyjärjestystä

Erilaisia aihetta käsitteleviä tutkimuksia on lukuisia: kanonisista ja ei-kanonisista kirjoista eri asioihin keskittyviä tutkimuksia ja eri näkökulmista tehtyjä kommentaareja, joissa käsitellään myös RE:lle keskeisiä jakeita, sekä erilaisia teoksia ennalleenasettamisen eskatologiasta fokuoitumatta kuitenkin riemuvuoden eskatologiaan vaan lähtien liikkeelle jostakin muusta eskatologisesta tekstistä. Teokset keskittyvät esimerkiksi johonkin kirjaan eri näkökulmista,¹⁸¹ ja toiset ovat kirjojenvälisiä keskittyen esimerkiksi johonkin raamattuteologiseen teemaan,¹⁸² tai eskatologisiin tapahtumiin ja niiden kronologiseen järjestykseen.¹⁸³ Clinesin ”ensimmäisillä menetelmillä” eli HR:n ym. ”lähdetekstien” omilla ehdoilla (ks. alaluku 1.1) tehtyä järjestelmällistä tutkimusta nimenomaan RE:sta kuitenkin saa hakea.¹⁸⁴

Eskatologian tuottamiseen liittyvän ilmiön, profetian tutkimus on viime aikoina keskittynyt esimerkiksi profetiaan juutalaisena kirjallisena ilmiönä. Lisäksi profetiaa on tutkittu vertaillen laajemmin Lähi-idässä esiintyneisiin ilmiöihin. Martti Nissisen mukaan profetia on ei-tekninen, tai inspiroitu, ennustamisen muoto, jossa profeetta toimii jumalallisen tiedon välittäjänä. Profetiaa on tarkasteltu oppirakenteena ja historiallisena ilmiönä. Muinaisen profetian lähteet ovat fragmentaarisia, mikä rajoittaa ilmiön hahmottamista. Heprealaisessa Raamatussa profetialla on erityinen kirjallinen muoto, profeetallinen kirja, joka nousi esiin toisen temppelin aikana.¹⁸⁵

Heprealaisissa profeetallisissa¹⁸⁶ teksteissä on ainutlaatuisia piirteitä, kuten pienten kertomusten yhtymistä isompiin. Gordon D. Feen ja Douglas Stuartin mukaan kertomuksilla

riemuvuotta käsittelevien tekstien osalta. Hän ei kuitenkaan käsittele kaikkia tutkimansa aikakauden riemuvuoteen viittaavia tekstejä. Mutta hänen valitsemansa tekstit kertovat aiheesta jo paljon. Hän kertoo kirjassaan alun perin tarkoituksenaan olleen edetä Uuteen testamenttiin asti.

¹⁸¹ Esimerkiksi Jouni Anttilan laajamittainen intertekstuaalinen *Pro Gradu Heprealaisen Raamatun tekstien käyttö ja tulkinta 11Q13-tekstissä* (2011), jonka kohteena oleva Melkisedek-teksti käsittelee riemuvuoden eskatologiaa.

¹⁸² Siis jokin johonkin fokuoituva jostain liikkeelle lähtevä teema, joka koskettaa myös RE:lle tärkeitä asioita. Esimerkiksi temppeli, Messias, valtakunta -teemoista lienee paljon erilaisia tutkimuksia.

¹⁸³ Esimerkiksi Ilmestyskirjaa tutkivat tai sen pohjalta tehdyt eskatologiset teokset. Esimerkiksi Arnold G. Fruchtenbaumin monisatasivuinen teoksen *The Footsteps of the Messiah : A Study of the Sequence of Prophetic Events* mukaan Ilmestyskirjan lähes koko sisältö on muualta Raamatusta: Ilmestyskirjan arvo ei ole niinkään paljossa informaatiossa, vaan siinä, että se asettaa HR:n profetiat kronologiseen järjestykseen, jotta tapahtumien sekvenssi voidaan määrittää (2013). Tällaisen työn arvo on tietenkin suuri. Esimerkkejä eskatologisista tutkimuksista löytyy, mutta järjestelmälliset, kriittiset, laajamittaiset ja helposti luettavat ovat harvinaisempia.

¹⁸⁴ Aihe on suosittu ja ajankohtainen, mutta tieteellisin kriteerein tehtyä järjestelmällistä tutkimusta juuri siitä aiheesta ei näytä olevan saatavilla. Sellaiselle on kuitenkin selkeä tarve. Olen kiitollinen saadessani tutkia sitä!

¹⁸⁵ Nissinen 2017, 3, 144.

¹⁸⁶ Heprealaisessa Raamatussa ja monissa heprealaisissa teksteissä profetia esiintyy historiallisessa kontekstissa, joka ei aina ole kovin selkeä, eikä profetiakaan aina ole kovin helposti ymmärrettävä. Profetian kohteet vaihtelevat, ja näyttävät viittaavan esimerkiksi aikalaisten tuntemiin asioihin, kaukaiseen aikaan tai luomakunnan ennalleenasettamiseen, eri kokoihin ja erilaisiin asioihin. Profetia tarkoittaa ilmoitusta todellisuudesta, nykyisyydestä, menneisyydestä ja/tai tulevaisuudesta. Profetian täyttyminen on sidottu ehtoihin, jos niitä on eksplisiittisesti tai implisiittisesti ilmoitettu. Profetia voi olla esimerkiksi liittoon kuuluva lupaus, tai muu ilmoitus, että jokin asia tapahtuu. Joskus profetialla *tulkitaan* eri tavoin – joko sen saamishetkellä tai myöhemmin historiassa – olevan useita pienempiä ”täyttymyksen esiasteita” tai tyyppejä, jotka jollain tavalla

on kolme tasoa, joihin Jumalan suunnitelmat liittyvät: (1) luomakunta, (2) Israel ja kansat, ja (3) yksittäiset kertomukset, jotka ovat osa kahta ylempää kertomustasoa, ja joihin yhdistäminen auttaa ymmärtämään tekstien merkitystä osana kokonaisuutta.¹⁸⁷ Fruchtenbaumin mukaan Raamatun kieli on luonnollista sen omassa kontekstissaan. Raamattu käyttää myös symboleja, jotka kuitenkin yleensä selitetään kirjaimellisilla sanoilla.¹⁸⁸

Heprealaiden tekstien historiallisen luotettavuuden puolesta puhuvat esimerkiksi Kuolleenmeren kirjakääröjen tekstilöydöt (ks. alaluku 1.1). Niiden suuri merkitys HR:n historialliselle luotettavuudelle on tutkijoiden keskuudessa vasta hiljattain alkanut tulla laajemmin tunnetuksi.¹⁸⁹

2 Toora: RE:n keskus ja perustekijät

Alaluvussa 2.1 tarkastelen RE:n erityissanojen *jovel* ja *deroor* esiintymisyhteyksiä Toorassa luettellen myös muiden HR:n kirjojen esiintymisjakeet.¹⁹⁰ Alaluvussa 2.2 tarkastelen

viittaavat hahmojen tai tapahtumien aitoon kohteeseen/tulevaan täyttymiseen. Antityypit ovat tyyppien vastakohtia. Esimerkiksi Moosesta on pidetty Messiaan tyyppinä, tai ”messiaana”, ja Danielin kirjan profetian kohdetta (Dan 11:36) antimesšiaana tai Messiaan vastustajan kuvana tai tyyppinä. Apokalypsi ja sen johdannaiset ovat moderneja akateemisia termejä. Esimerkiksi apokalypsi on profetialle läheinen kirjallisuuslaji, jonka sisältöön kuuluu yleensä ihmisestä riippumaton lopunajan ahdistus, maailmanloppu ja viimeinen tuomio. Tässä työssä ei kuitenkaan tutkita apokalyptisiä tai profeetallisia *ilmiöitä* sinänsä, vaan riemuvuoden eskatologiaa juutalaisten kirjaryhmien teksteissä.

¹⁸⁷ Fee & Stuart 2014, 110-112; Luoto 2011, 16-19, Luoto: 1 = ylin taso, 2 = keskimäinen taso, 3 = alin taso. Tasojen lyhyet nimet leipätekstissä minun.

¹⁸⁸ (1) Kielen luonne on ensimmäinen neljästä tulkintaperiaatteesta, tärkein ja niiden perusta. Muita ovat (2) *kaksoisviitteen laki* (kohtia, joiden välissä on pitkä aikaväli, mikä ei kuitenkaan näy siinä tekstinkohdassa). Sitä ei tule sekoittaa kaksoistäyttymisen lakiin, jonka periaatetta Fruchtenbaum ei pidä validina (vrt. alaviite yllä); (3) *toistumisen laki* (kaksi tekstiblokkia; ensimmäisessä tapahtuman kronologinen sekvenssi, toisessa sisältöä tarkennetaan); (4) *kontekstin laki*, jonka mukaan teksti irrallaan kontekstista on esiteksti. Jae voi merkitä jotain vain kontekstissaan. Näissä neljässä periaatteesta on profeetallisen sanan ja koko Raamatun ymmärtäminen. Kuitenkaan niitä ei ole aina johdonmukaisesti sovellettu profeetallisiin osioihin (Fruchtenbaum 2013, A. The Rules of Interpretation (ekirja 4-5 %).) Kommentti: erilaisia tulkintaperiaatteita on käsitelty jo muinaisista ajoista lähtien, ja viime aikoina on ilmaantunut useita niitä käsitteleviä teoksia (esim. Luomanen, Huttunen & Virtanen 2017, Eskola 2018). Kartoitukseni teologisesti painottuneessa tulkinnassa tärkeintä on tuntea kirjat ja hahmottaa niiden välinen iso kertomus itse tekstejä lukemalla, noudattaa em. luonnollisia tulkintaperiaatteita, ja olla uskollinen tekstien merkityksille muistaen niiden liittymisen kahteen em. ylempään tasoon (Jumalan suunnitelma luomakunnalle ja Israelille ja kansoille). Tämä johtuu siitä, että kartoitus keskittyy RE:n isoon kertomukseen ja kirjojen väliseen kehittymiseen.

¹⁸⁹ Kuolleenmeren kirjakääröjen julkaisutyö v. 1947 alkaneiden löytöjen jälkeen oli hidasta. Löytöaluetta hallinneet jordanilaiset eivät halunneet poliittisista syistä antaa tekstejä israelilaisten tai juutalaisten oppineiden tutkittaviksi, ja tekstit päätyivät eräiden eurooppalaisten ja pohjoisamerikkalaisten asiantuntijoiden käsiin. Heidän julkaisuryhmällään oli yksinoikeus päästä tutkimaan Qumranin alkuperäisiä dokumentteja. Ensimmäiset tekstit julkaistiin melko pian, jo 1950-luvulla, mutta vielä 1990-luvun alussa suurin osa teksteistä oli julkaisematta. Lopulta tiedeyhteisön painostuksesta julkaisutoiminta järjestettiin kokonaan uudelta pohjalta v. 1991, jolloin myös israelilaiset ja juutalaiset tutkijat pääsivät julkaisuryhmän jäseniksi, ja tekstien arkisto avattiin kaikkien asiantuntijoiden käyttöön. Tämä nosti Qumran-tutkimuksen uuteen nousuun kaikkialla, myös Suomessa. Siitä lähtien tekstien julkaiseminen edistyi niin, että kaikki tekstit ja niiden tuhannet fragmentit on saatu tähän mennessä julkaistua (Sollamo & Pajunen 2017, 15-16.)

¹⁹⁰ Liitteeseen 1 olen koonnut tiedot tekstivarianteista useimmista esiintymistä MT, SP ja LXX -tekstiperheissä sekä Kuolleenmeren kirjakääröjen fragmenteissa.

Leviticuksen riemuvuosilakia (Lev 25–27) osoittaen RE:n ulottuvuuksia. Alaluvussa 2.3 tarkastelen Tooran juhlakalentereita (erityisesti Lev 23) ja osoitan riemuvuosilain ja RE:n selkeät yhteydet kolmen eri vuodenajan JHWH:n tapaamisiin ja juhliin ennen sadonkorjuu-aikoja. Osoitan, kuinka kolme juhla-aikaa kuvaavat JHWH:n ja Israelin suhteen järjestystä, jossa JHWH ensin pelasti heidät, he vastaavat siihen ja JHWH opettaa ja varustaa heitä ja vie heidät perille asti ”luvattuun maahan”. Lopuksi alaluvussa 2.4 teen Tooran kontekstissa johtopäätöksiä RE:n pystysuunnasta suhteessa JHWH:an ja ikuiseen elämään, sekä vaakasuunnassa suhteessa lähimmäisiin ja luvattuun maahan, joiden täydelliseen toteutumiseen liittyy koko luomakunnan ennalleenasettaminen tai uudelleenluominen.

2.1 Erityissanat *jovel* (יובל / יבל) ja *deroor* (דרור) (Ex–Lev–Num)

Harvinaiset hepreankieliset riemuvuoden erityissanat¹⁹¹ *jovel* (יובל tai יבל) ja *deroor* (דרור) esiintyvät HR:ssa yhdessä ainoan kerran Leviticuksen riemuvuosilaissa (Lev 25:10), jossa *jovel* merkitsee riemuvuoden instituutiota, *deroor* riemuvuonna julistettavaa vapautta. Kumpikin esiintyy erikseen yhden kerran aiemmin Exoduksessa (Ex 19:13 *jovel*; 30:23 *deroor*).

Jovel esiintyy HR:ssa 27 kertaa, lähes pelkästään Toorassa, muualla ainoastaan Joosuan kirjassa (Ex 19:13b; Lev 25:10-13,15,28, 30-31,33,40, 50,52,54; 27:17-18,21,23-24; Num 36:4; Joos 6:4-5,6,8,13). Ensi kerran HR:ssa *jovel* esiintyy Exoduksessa juuri ennen lain antamista eskatologisena kuvana tulevaisuudesta (Ex 19:13b). Mikään tarkasteleman kommentaari¹⁹² ei joko havaitse tai juurikaan käsittele kohdan *jovel*-esiintymän riemuvuosiu-lottuvuutta.¹⁹³ Samoin on tarkastelemieni käännösten osalta, joiden ratkaisua kuitenkin puoltaa se, että *jovel*-sanaa käytetään selvästi merkityksessä ’riemuvuoden instituutio’ vasta riemuvuosilaissa (Lev 25:10), mikä puoltaa kääntämistä *shofariksi*/oinaansarvitorveksi, jotta lukija ei ihmettelisi, ”mikä riemuvuoden pitkä ääni”,¹⁹⁴ jolloin kertomuksen perusmerkitys voisi häiriintyä.¹⁹⁵

¹⁹¹ Ks. erityissanojen esiintymiä Liite 1.

¹⁹² Uudempia ja vanhempia, useimmat melko konservatiivisia.

¹⁹³ Keilin ja Delitzschin mukaan *hajovel* on synonyyminen *keren hajovelin* kanssa (Joos 6:5), ja sama asia kuin *shofar*, se on, pitkä puhallininstrumentti, joka on sarven muotoinen. *Maasaakh hajovel* on ’puhalletaan sarvella pitkä ääni’ (Keil & Delitzsch Ex 19:13). *Shofaria* (HR:ssa huomattavasti yleisempi sana), luultavasti oinaansarvesta tehtyä torvea, käytettiin esimerkiksi sotilaallisiin ja uskonnollisiin tarkoituksiin (McConville, ks. alaluku 3.1).

¹⁹⁴ Jerikon valloitus kertomus (Joos 6) on kuitenkin jo riemuvuosilain jälkeen käyttäen samanlaista ilmaisua lisäten sanan sarvi (*keren*). Kertomuksessa on samankaltainen kaksoisrakenne, jossa *jovelin* eskatologinen kuva muuttuu kertomuksen silloisessa tilanteessa *shofariksi*. Kertomukset eroavat esim. kansan aktiivisella roolilla (ks. luku 3.1).

¹⁹⁵ Käännökset aina kadottavat jotain alkuperäisestä. Tällaisessa kohdassa liian tarkka kääntäminen ehkä häiritäisi. On mahdollista, että riemuvuosi tunnettiin esimerkiksi oinaansarvijuhlana tms. (ks. alaluku 2.2), jolloin

Kohdassa on kuitenkin selkeä riemuvuosiulottuvuus, koska (1) *jovelin pitkän äänen tuottamisessa* (במשך היכל) he – mikä aivan selvästi viittaa kansaan, jolle kielto on annettu (Ex 19:12) – nouskoot¹⁹⁶ vuorelle (Ex 19:12-13). RE:n kuva eroaa lain antamisen tilanteesta, jossa vain Mooses (myöhemmin lisäksi pyhittäytyneet papit) sai nousta vuorelle (j. 12-13,20-25), mutta *kuoleman uhalla* kansa ei päässyt JHWH:n lähelle – ei edes koskettamaan vuorta. (2) Ensiesiintymän jälkeen ei enää käytetä riemuvuoden instituution sanaa *jovel*, vaan *shofar* (שופר) (j. 16,19). (3) Välttömästi seuraava *shofarin* puhallus ei ollut *pitkä* kuten on silloin, kun he saavat nousta vuorelle – vaan ääni oli ylen kova, eikä vuorelle saanut nousta (j. 21-24).¹⁹⁷

Leviticuksessa ja Numerissa *jovelin* merkitys on aina riemuvuoden instituutio.¹⁹⁸ Exoduksen lisäksi Tooran muut esiintymiset ovat riemuvuosilain luvuissa Lev 25 ja 27, joko määräisen artikkelin kanssa tai ilman, sekä sanan ’vuosi’ *shaneh/shanah* (שָׁנָה/שָׁנָה) kanssa tai ilman. Jae Num 36:4 koskee tyttärien perintöosaa: riemuvuonna perinnöt palautetaan, ja siksi heidän on mentävä vaimoksi johonkin isänsä heimon sukuun, sillä jokaisen israelilaisen tulee säilyttää isänsä heimon perintöosa. Näin perintömaa ei siirry heimosta toiseen, ja jokainen israelilainen heimo säilyttää oman perintöosansa.

lukijat ymmärtäisivät tai voisivat aavistaa eskatologisen kuvan merkityksen. Mahdollinen on myöhempi editointikin, sanan *shofar* muuttaminen *joveliksi*. Eskatologinen kuva näkyy heprean kielisissä MT:n ja SP:n lukutavoissa. Mielestäni LXX-käännöksen ”maallinen” lukutapa ei sovi alkuperäiseen kertomukseen (ks. alaluku 2.2).

¹⁹⁶ Yksikön muuttaminen monikoksi on ehkä jonkun tutkijan mielestä huonoa hepreaa. Mielestäni se kuitenkin kertoo heprealaisen ajattelun ja kielenkäytön joustavuudesta – kuka sanoo, ettei kesken lausetta tai seuraavassa lauseessa saisi esimerkiksi vaihtaa yksikön ja monikon välillä, ja ottaa siten erilaisen perspektiivin, joka tekee tekstin moniulotteisemmaksi. Esimerkiksi Psalmassa 23 vaihdellaan yksikön kolmannesta (j. 1-4a,6) ja toiseen persoonaan (j. 4b-5) tuoden sillä tavalla Daavidin ja JHWH:n ikäänkuin lähemmäksi toisiaan ahdingon aikana. Olipa kielestä sitten mitä mieltä, joka tapauksessa MT:n, SP:n ja LXX:n lukutapojen konteksti on kansa.

¹⁹⁷ Septuaginta kääntää kohdan (19:13): ”Aina kun äänet ja trumpetit ja pilvet jättävät vuoren, he nouskoot vuorelle” (NETS: ”Whenever the sounds and the trumpets and the cloud leave the mountain, they shall come up on the mountain”), korostaen tilanteen ainutlaatuisuutta ja lupaa mennä vuorelle aina muulloin. Mutta erämaassa vaeltava JHWH:n kansa seurasi pilvi/tulipatsasta (esim. Ex 13:21-22), ja lain perimmäinen päämäärä oli päästä JHWH:n luokse ja hänen osoittamaansa maahan. Itse JHWH kulkisi heidän mukanaan (Ex 34:5-12ff). Mielestäni Siinain vuorella näyttää olevan lähinnä merkitystä paikkana, jossa JHWH antoi lain. David Davisin mukaan HR:ssa Mooseksen jälkeen sitä ei mainita kertaakaan ennen *Elia*n saapumista sinne (Davis 2010, 127) – ehkä tarkoittaen, ettei ennen Eliaa mainita kenenkään käyneen siellä, sillä Siinai itseasiassa mainitaan runollisissa/profeettallisissa kohdissa ennen Eliaa (Tuom 5:5; Ps 68:8,17). Sana Siinai (סִינַי) tarkoittaa BDB:n mukaan ”ohdakkeinen” (thorny). Se muistuttaa sanaa *seneh* (סִנֵּה) (a bush, thorny bush) kertomuksessa, jossa JHWH ilmestyy Moosekselle palavassa pensaassa, ja jonka päätteeksi merkinä Moosekselle on, että kansa on palveleva Jumalaa Hoorebin vuorella, jolla Mooses silloin oli (Ex 3:1-12). Hooreb (חֹרֵב) tarkoittaa autiota. Kuivan erämaan keskellä Jumala antoi pensaalle elämän, Jumalan läsnäolo täytti sen tulella, eikä se kuollut. Näyttää siltä, että Siinai kuvaa Jumalan läsnäolon tuomaa elämää (ei ilman piikkejä), Hooreb kuihtuneisuutta, jonka Jumala voi muuttaa. Matka ei ollut pelkästään horisontaalinen kohti luvattua maata, vaan ylös vuorelle kohtaamaan JHWH:a, jota ilman JHWH:a ei voinut saavuttaa. Mutta JHWH itse voi laskeutua alas ja antaa apunsa alhaalla.

¹⁹⁸ Bergsma pitää sanan *jovel* merkitystä ja etymologiaa epävarmana ja kertoo tutkijoiden enemmistön pitäneen sitä muinaisena terminä ”oinaansarvelle”, joka vähitellen korvattiin sanalla *shofar*, perusteluna Joos 6 kohdat, jossa termit esiintyvät yhdessä. Siinä tapauksessa riemuvuoden alkuperäinen nimi olisi täytynyt olla jonkinlainen ”oinaansarveen puhaltamisen vuosi”, ja *jovel* elävä instituutio jo pitkän ajan ennen Lev 25 viimeistä muotoilua, ja alun perin pidempi nimi olisi lyhennetty. Joka tapauksessa tämäkin puoltaa instituution muinaista ja todellista käyttöä jossain muodossa (Bergsma 2007, 61-62.)

R. G. Northin mukaan on huomionarvoista, että Septuaginta aina kääntää sanan *jovel* sanalla *afesis* (ἄφεσις) 'pois lähettäminen' tai 'takaisin lähettäminen' (Vrt. Josefus *Ant.* iii.12.3 (283): freedom), ja ainoastaan Lev 25:15 sanalla *seemasia* (σημασια) *julistus*; jakeessa 25:10 sitä käytetään yhdessä sanan *afesis* kanssa. Tämä on yhteensopiva sanajuuren jvl ja normaalin heprean verbin¹⁹⁹ jaaval 'tuoda takaisin', 'lähettää takaisin juhlavasti tai runsaasti' merkityksen kanssa, jota käytetään palaavista eksiileistä (Jer 31:9; Jes 55:12), armeijoiden [johtamisesta] (Ps 60:11[9]; 108:11[10], [hautaan viemisestä] (Job 10:19; 21:32), tai juhlallisista uhreista [tai lahjoista] (Sef 3:10; Ps 68:30[29]; 76:12[11]).²⁰⁰ Takaisin" tai "pois" ovat *afieemin* ominaisuuksia. Itsessään 'ieemi ei edellytä juhlavuutta tai runsautta, mutta *afesiksen* kaikilla esiintymillä on merkitys "aikaisemman hyvinvoinnin ennalleenasettamisena".²⁰¹

Sanan *jovel* merkityksistä osa liittyy sosiaalilainsäädäntöön, ei sanastoon: Northin mukaan Hammurabi suvaitsi vain kolmen vuoden palvelun, mutta raamatullinen velan maksaminen kuuden vuoden työllä lienee ollut realistisempi.²⁰² Vaikka todennäköisesti köyhä putosi jälleen velkavankeuteen, sitä ei siis tullut suvaita enempää kuin seitsemän kertaa. Ihmisen elinikää ajatellen maaomaisuuden palautus 50 vuoden välein näyttää ikääntyneen velkojan sijaan viittaavan pikemmin yhteisön intresseihin: peritty pelto ei kokonaan siirtyisi pieneltä perheeltä isojen maanomistajien haltuun (Num 36:7; 1Kun 21).²⁰³

North samaistaa riemuvuoden sapattivuoteen huomioimatta riemuvuoden ja sen sanaston keskeistä, sekä laki- että eskatologista eroa sapattivuoteen, joiden eron myös LXX

¹⁹⁹ Sanan *jovel* juuri BDB:n ja Strongin mukaan näyttää tulevan sanasta jvl (jaaval) *virrata*, joten se muistuttaa *deroor*-sanana merkityksiä. Strong H2986: בָּלַח A primitive root; properly to flow; causatively to bring (especially with pomp): - bring (forth), carry, lead (forth).

²⁰⁰ Ks. myös nominimuodot jebul "maan tuotto" (Lev 26:4; Jes 44:19 [Job 40: [15],20; [ja usein teebeel "maa"?] 37:12), jaaval "puro" (Jes 30:25; 44:4 [puro, vesiväylä], Lev 22:22 [märkähaava]; Jer 17:8 [joki]; Dan 8:2 [joki]), mahdollisesti myös "musiikki" "sellaisena, joka virtaa" (Gen 4:21) (North 1990, 2-3 hakas. sis. minun.)

²⁰¹ North 1990, 2-3 [hakas. sis. minun]. Kommentti: lisäksi *jaaval* esiintyy "ei-mekaanisissa" elämäntilanteidenkordallisissa, kertomuksellissa merkityksissä Jobin, Psalmien, Jesajan, Jeremian, Hoosean ja Sefanjan kirjoissa. KJC:n (e-Sword) HR:n 19 esiintymän lisäksi juurella jvl on muitakin esiintymiä, joita voi hakea tietokoneohjelmalla tai sovelluksella suoraan tekstistä. Myös NCOT, esim.: Ps 108:11 (viedä), Jes 18:7 (tuoda); 30:25; 44:4 (puro), sekä Hes 5:14; 6:5; 7:15(?), joissa esiintyy sanajuuri hjvl (יָבַל הִיבַל) (oma käänös).

²⁰² North 1990, 5. Kommentti: vrt. Gen 29:18,27.

²⁰³ North 1990, 5. Kommentti: yhteisön intresseihin – ja heikoista huolen pitämiseen.

sumentaa kääntäen sanalla *afesis* niin sanan *shmittah* kuin *jovelin* ja *deroorin*.²⁰⁴ Kuitenkaan *shmittah* ei esiinny HR:ssa muualla kuin Deuteronomiumissa (Dt 15:1-2; 31:9-10).²⁰⁵

Leviticus 26 ei edes esiinny sanaa *jovel*, mutta luvussa 27 jälleen esiintyy. Bergsman mukaan Lev 27 käsittelee ”JHWH:lle annetun omaisuuden lunastamista”, ja Lev 25 ”ihmisille annetun omaisuuden lunastamista”. Siinai on paikka, jossa JHWH puhui, ja Leviticuksen Pyhyyskoodissa [17–27] sitä käytetään vain jakeissa 25:1; 26:46 ja 27:34, mikä yhdistää lukuja 25–27. Kiastinen rakenne on luvuissa 25 ja 27 käänteinen: Lev 25:ssä maanomistaja ensin myy maansa (j. 25-28), sitten talonsa (j. 29-34), sitten oman itsensä (39-55); Lev 27 alkaa pyhitettyjen ihmisten lunastuksella (j. 2-8), sitten talojen (j. 14-15), sitten maan (j. 16-24). Lev 27 koskee valoja, jotka eivät ole pakollisia vaan vapaaehtoisia. Lev 26 kiroukset aktualisoidaan vain epäonnistumisesta noudattaa pakollisia lakeja, mikä luonnehtii kaikkea lainsäädäntöä Lev 26 asti. Lev 27 koskee kuitenkin valoja, jotka eivät ole pakollisia vaan vapaaehtoisia.²⁰⁶ Siksi epäonnistuminen Lev 27 valojen pitämisessä ei saa aikaan Lev 26 kirouksia. Täten Lev 27 on Lev 26 kirousten ulkopuolella sekä tekstuaalisesti että laillisesti.²⁰⁷

²⁰⁴ North 1990, 5. North kysyy, tuleeko riemuvuosi identifioida sapattivuoden vapautukseen (Ex 21:2) tai Dt 15:12, jossa yksilöorjan seitsemäs vuosi näyttää samaistetun *shmittah:an* (שמיטה) (LXX: *afesis*) [Dt 15:2]. Kommentti: kalenterillisesti säännölliset riemuvuosi (Lev 25:10), jolloin maaomaisuus palautettiin israelilaisille, sekä sapattivuosi eli *shmittah*, jolloin velat annettiin anteeksi heprealaiselle veljelle (Dt 15:1-11), eroavat orjien kuusivuotisesta palvelusta heprealaiselle isännälle (Ex 21:2-6, ja Dt 15:12-18, jossa lisäys, että vierasmaalaiselta voi periä saatavansa, ovat työsopimuksia). Riemuvuosilaissa maan arvo (Lev 25:15-16) ja vierasmaalaiselle tehdyn orjatyön arvo (25:50-55) ovat sidoksissa etäisyyteen riemuvuodesta. Israelilaisten tuli lunastaa veljensä, mutta jos sitä ei tapahtunut, he vapautuivat riemuvuonna muukalaisten hallusta. Leviticuksen riemuvuosilaki käyttää sanaa ’Israelin pojat’, mutta Dt 15 puhuu heprealaisista, ja kummatkin puhuvat myös vierasmaalaisista. Deuteronomiumissa puhutaan uudelle sukupolvelle ja sanoma kohdistuu yksilöille yks.2.p. Joitakin Ex käskyjä uudistettiin (esim. johtuen pyhäkön keskuspaikasta Dt 12:1-14, jonka johdosta Gertzin mukaan (2012, 313-315) orjan korvanlävistysoperaatio ”desakraloitiin”, se on, tuotiin koteihin – mikä mielestäni voidaan ajatella koituvan pikemmin pyhyiden lisääntymiseksi, ja olevan eskatologinen kuva), mutta riemuvuosilakia ei tarvinnut Dt uudistaa, koska siinä ei ollut (eksplisiittisesti) kyse pyhäköstä (Leviticuksessa korostetaan *kansan itsensä* pyhyttä), vaan maaomaisuudesta. *Israelin pojat* (käännetään usein israelilaiset, mikä ei kerro kaikkea) *JHWH:n orjina/palvelijoina* (Lev 25:55,42) saattaa viitata eskatogiseen pyhittymiseen (Jaakob vs. Israel, ks. l. 2.4 ja 4.1).

²⁰⁵ *Shmittah* (שמיטה) tulee sanasta *shaamat* (שָׁמַט), jonka perusmerkitys on BDB:n mukaan to release, let drop or loose or rest or fall. *Shaamat* esiintyy HR:ssa KJC:n (e-Sword) mukaan 11 kertaa. *Shmittah* on seitsemäntenä vuonna, joten se tarkoittaa riemuvuotta edeltävää vuotta (Dt 15:1). Seitsemäntenä eli vapautusvuotena *shnat hashmittah* (שנת השמיטה) *lehtimajanjuhlassa* on luettava ”tämä koko laki” (Dt 31:10-11). Sanaa *shaamat* käytetään erilaisista langenneiden tuomioista (2Kun 9:33; Dt 15:2-3; Jer 17:3-4; Ps 141:6; Ex 23:11; 2Sam 6:6; 1Aik 13:9), jotka edeltävät pahuuden viimeistä tuomiota. *Shmittah* ei ole sana, jota myöhemmät profeetat käyttävät, ja näyttää eskatologian kannalta viittaavan langenneen maailman tuomioihin. Sana *eved* (עֶבֶד) orja/sidepalvelija ei ole aina negatiivinen, vaan riippuu siitä, ketä palvelee. Vrt. orja, joka jättää *hyvän* isäntänsä (ja tahtoo ”palvella” jotain muuta). Joskus orjat halusivat jäädä isäntänsä palvelukseen, ja se tarkoitti viemistä Jumalan tai tuomarien (*haelohim* אֱלֹהִים, vrt. esim. Ex 22:8-9; 1Sam 2:25) luo ja lävistää hänen korvansa ovea tai ovenpieltä (אֶל־הַדֶּלֶת אוֹ אֶל־הַמַּזוּזָה, vrt. Ex 12:7,22-23; Dt 11:20) vasten, ja hän palvelee isäntäänsä *koko loppuelämänsä* (Ex 21:5-6,1-11).

²⁰⁶ Kuitenkin kymmenykset (j. 30-33) ja esikoiset (j. 26-27) ovat mandatorisia, mutta ne on sijoitettu valojen jälkeen, koska ne ovat poikkeuksia edellisten jakeiden periaatteisiin, ettei kukaan soveltaisi edellisten lunastusperiaatetta näihin mandatorisiin. Lev 27 päähuolenaihe on vapaaehtoiset uhrit (Bergsma 2007, 110.)

²⁰⁷ Bergsman mukaan kiastinen rakenne ei ole täydellinen, koska 25:35-38 ihmiset ja 27:9-12 eläimet vastaavat toisiaan kiastisessa rakenteessa (!), mutta eivät näytä liittyvän toisiinsa (Bergsma 2007, 109-110 hakas. minun, huutom. hänen.) Olen eri mieltä siitä, etteivät ne liittyisi toisiinsa: ihminen on ainutlaatuinen Jumalan kuvana,

Mikä ainakin tarvitaan, että *kansa* voi nousta vuorelle JHWH:a kohtaamaan? Eikö niin, että kuoleman uhan poistaminen eli eskatologinen lunastusuhri – koko kansa on lunastettava ja pyhitettävä pappiskelpoiseksi (Ex 19:5-6). *Shofareihin* puhaltaminen (Lev 25:9) saattaa viitata siihen, että eskatologinen *lunastusuhri* (johon Ex 12 *pesakh* viittaa ja sitä aina ikään kuin katsotaan taaksepäin), joka kantaa perille asti, on uhrattu, mutta koska sovitusten päivän toimitukset vielä jatkuvat (Lev 16 uhrieläin on oinas; vrt. Lev 25:9 sovitusten päivänä *shofariin* puhaltaminen samassa jakeessa), he ovat vielä matkalla (happamattoman leivän juhla ja *shavuot* – vuosissa sapattivuosi, sapattivuodet ja riemuvuosi). Mutta Ex 19:13b *jovelin* pitkä ääni päästää kansan perille JHWH:n luokse. *Jovelin* eskatologinen merkitys näyttää siten olevan koko RE:n loppuun saattaminen, ja samalla tämä päämäärä mielessä noudatetaan *jovelin*, riemuvuoden, lakia.

Mutta kuinka sitten käytännössä voi noudattaa niin ”rituaalisesti ankaraa” lakia?²⁰⁸ Toinen riemuvuoden erityissana *deroor* (דורר)²⁰⁹ esiintyy HR:ssa kaikkiaan yhdeksän kertaa (Ex 30:23; Lev 25:10; Ps 84:4; Sl 26:2; Jes 61:1; Jer 34:8,15,17; Hes 46:17). Ensiesiintyminen on Eksoduksessa pyhän voiteluöljyn ainesosan, mirhan yhteydessä, jossa se voi kielellisesti merkitä mirhan luonnollista ominaisuutta: puhtaus/sulavuus/vapaa virtaus, ja/tai muodostaa mirhan kanssa yhdyssanan ”*deroor*-mirha” (Ex 30:23).²¹⁰ Pyhällä voiteluöljyllä, johon ei saanut koskea kuin papit, voideltiin ilmestysmaja, lain arkki ynnä muut pyhäkön kalusteet ja välineet, sekä Aaron ja hänen poikansa *pappeina palvelemaan*

mutta kuitenkin aikaan ja paikkaan sidottu ja lähellä eläimiä (biologia sekä Gen 1:24-31; 9:4-6), jopa ”kuin eläimiä omassa olossaan” (esim. Saar 3:16-22). Ks. esim. Dan 4:1-14 ja Job 39-41. Kedon petoja, jotka lienevät nykyään harvemmin ihmisille kovin suureksi vaaraksi, saattaisi ehkä nykyään vastata esim. terroristit (Ex 23:29).

²⁰⁸ Heprealaisessa kirjallisuudessa on paljon esimerkkejä öljyn liitetyistä ihmeistä, HR:ssa esim. papin, kuninkaan ja profeetan virkaan voitelusta. Mooses toivoi *koko kansan olevan profeettoja, ja JHWH:n antavan henkensä tulla heidän päälleen* (Num 11:29). Ei ehkä ole sattumaa, että suomen kielen sana ”voi” tarkoittaa sekä ’voida, kyetä’ että eläimen maidosta tehtyä rasvatuotetta. Maalaisen ajatusmaailma on konkreettinen, eläimillä ja niiden hyödykkeillä on iso symbolinen arvo johtajillekin. Onkin helppo ajatella, että öljy on hengen vertauskuva.

²⁰⁹ BDB: 1) a flowing, free run, liberty; 1a) flowing (of myrrh); 1b) liberty. Strong: From an unused root (meaning to move rapidly); freedom; hence spontaneity of outflow, and so clear: - liberty, pure. North esitti käsitellessään *deroor*-sanaa v. 1978 myöhempien profeettojen hengellistäneen sanan alun perin taloudellisen merkityksen (Lev 25:10), ajatellen Lev 25:10 mielivaltaisesti turvautuneen enemmän kaupunkilaiseen talousjärjestelyyn yhdistääkseen ja sakralisoidakseen muinaisia vakaumuksia koskien henkilön ja perheen omaisuuden vieraannuttamattomuutta. Hän toi esiin erilaisia sanaa *deroor* muistuttavia naapurikielten sanoja, joista akkadin *anduraru* koskee mm. kaupallisten velkojen anteeksiantamista ja yksityisorjien vapauttamista omistajan toimesta, ja arabian *anduraarim* esim. (vapaata) virtaamista, juoksemista (North 1978, 265-269.) Jo tämä tekee taloudelliseen merkitykseen rajautumisen kyseenalaiseksi. Merkitys tuskin rajoittuisi edellisiin, jos aineistoa olisi kattavammin saatavilla. Tässä näkyy liialliset johtopäätökset ilman evidenssiä oletetuista taustan yhteiskuntarakenteista, historiallisesta tilanteesta ja riemuvuosilain tarkoituksesta.

²¹⁰ Northin mukaan kaksi homonymia (eli samanmuotoista mutta erimerkityksistä sanaa) olisi kohdissa Ex 30:23 (mirha) ja Ps. 84:4; Sananl. 26:2 (eräänlainen lintu [”pääskynen”?]) (North 1978, 265-266). Kommentti: Edellisessä hän sekoittaa adjektiivin ja substantiivin, sillä kielellisesti Ex 30:23 *mar-deroor* (מר-דורר) tarkoittaa joko yhdyssanaa ”*deroor*-mirha”, tai adjektiivin ja substantiivin yhdistelmää ’juokseva mirha’. Kielellisesti sillä voi olla jopa yhtä aikaa molemmat tulkinnat, joista eskatologista eivät useimmat kommentaarit näytä havaitsevan tai eivät jostain syystä tässä yhteydessä käsittele. Psalmien ja Sananlaskujen esiintymiin palaan luvussa 4.

JHWH:a. Kuitenkaan ei esimerkiksi mainita, että Aaronin pojat palvelisivat ikuisesti. Sen sijaan *Mooseksen tuli sanoa israelilaisille* (se on, Israelin pojille), että se on JHWH:n pyhä voiteluöljy polvesta polveen.²¹¹ Kenenkään muun ihmisen ruumiille sitä ei saanut vuodattaa, se oli pyhä, sitä ei saanut jäljitellä. Jokainen, joka senkaltaista valmistaa tai sivelee sivullisen päälle (על־זר) piti *hävittää kansasta* (nakhrat me'amaiv מעמיו נכרת) (Ex 30:22-33.) Kuitenkin jo edellä kerrotaan, että *jokainen, joka niihin* – se on, ”erityisen pyhiksi” pyhitettyihin pyhällä voiteluöljyllä voideltuihin ilmestysmajaan, liitonarkkiin, alttari- ym. kalusteisiin varustuneen – *koskee, tulee pyhäksi* (30:29), mikä näyttää aivan selvältä eskatologiselta kuvalta.²¹²

On ainakin yksi, ehkä kaksi tai kolmekin syytä, miksi kohdan selvän eskatologisen kuvan voi yhdistää juuri RE:an: (1) *Deroor* liittyy keskeisen ainesosan pyhän voiteluöljyn pyhän reseptin/valmistusohjeen vaadittuna juoksevuutena käyttötarkoituksen mukaan pyhittämiseen ja *sitä edeltävään* lunastukseen ja sovitukseen, ja siksi myös vapauden julistamiseen (Lev 25:8-10) – kuten myös *deroorin* viitatessa suoraan ”(riemuvuoden) vapauden mirhaan”. *Deroor*-vapauden julistaminen on riemuvuosilain ydintä, sen ”keskeinen ainesosa” kuten juokseva mirha pyhässä voiteluöljyssä. ”Riemuvuoden vapauden mirhana” se olisi eskatologinen kuva hieman samaan tapaan kuin edellä *jovel* (Ex 19:13b).²¹³ (2) Kohdan RE:n ulottuvuutta saattaa tukea myös pyhän voiteluöljyn *deroor*-mirha -ainesosaa tarvittava määrä *viisisataa* sekeliä *pyhäkön* (painon) mukaan, joka on riemuvuoden kymmenkertainen luku.²¹⁴ (3) Kolmas mahdollinen piirre liittyy katkeruuden voittamiseen. Aiemmin he olivat löytäneet kitkerää vettä aina paikannimeen asti (Ex 15:23), johon kansan reagoiminen Pekka Havupalon mukaan kertoi, että he eivät vielä olleet vapaita katkeruudesta erämaavaelluksen kuvaamassa elämänvaiheessaan.²¹⁵ Katkeruuden hepreankielinen sana muistuttaa, ja on mask. muodossa synonyymi sanalle mirha, ja siten *mar-deroor* saattaa kertoa vapauden katkeruudesta olevan keskeinen asia RE:n pyhässä voiteluöljyssä, kuin ehto sen saamiseksi.

Riemuvuosilaissa *deroor* esiintyy ainoan kerran yhdessä sanan *jovel* kanssa juuri ennen *jovel*-sanaa, tarkoittaen riemuvuonna sovitusten päivänä israelilaisille julistettavaa vapautta palata omalle perintöosalleen (Lev 25:10).²¹⁶ *Jovel* edustaa riemuvuoden instituutiota pitäen

²¹¹ palveleminen, vrt. työnteko ja vaeltaminen johtajan alaisuudessa ja asiallinen delegointi (Ex 18:20,13-27)

²¹² Vrt. Ex 19:13b, Gen 3:22. Eihän hyvä Isä (Ex 4:22) herättäisi pojassaan odotuksia, jotka eivät voisi täytyä.

²¹³ Kuten Ex 19:13b mahdollisesti myöskään Ex 30:23 ei avata sanan riemuvuosi-ulottuvuutta ennen riemuvuosilakia, ehkä siksi, että kertomus ei häiriintyisi, vaan annetaan eskatologinen kuva muulla tavoin, jonka myöhemmin riemuvuosilain hepreaksi lukiessaan voi yhdistää siihen – toisaalta *deroorin* eskatologinen merkitys saatettiin tuntea jo Ex 30:23 lukiessa (puhumattakaan myöhemmistä esiintymistä HR:ssa kuten Jes 61:1-2).

²¹⁴ *Viisisataa* on riemuvuoden kymmenkerrannainen, joilla luvuilla näyttää olevan eskatologista merkitystä esimerkiksi Dan 9, 1Kun 6; 2Aik 36 ja Ensimmäisessä Henokin kirjassa (ks. luvut 3,4 ja 5).

²¹⁵ Havupalo 2013, 66-77.

²¹⁶ Samalla kun se on riemuvuosilain ytimessä, sillä on kielellisestikin (ks. alaviitteet edellä) samanlaisia virtaamisen merkityksiä kuin *jovel*-sanana juurella jvl.

sisällään myös *deroorin*, joka on riemuvuosilain ”ydinainesta”.²¹⁷ Erikseen Exoduksessa kummankin sanan kontekstissa (*jovel* 19:13; *deroor* 30:23) vain pyhittäytyneet papit saivat lähestyä JHWH:a, mutta *kuoleman* (tai kansasta poistamisen) *uhalla kansa ei*. Mutta kun ne esiintyvät riemuvuosilaissa yhdessä, *kansalla on jo aktiivinen rooli*.

Näyttää siltä, että *jovel* ja *derooria* on käytetty erittäin harkiten. Ensiesiintymiset Ex 19 ja Ex 30 näyttävät ilmaisevan, että RE:n toteutumiseksi hänen suunnitelmansa mukaisesti JHWH:n täytyy puuttua asioihin. Kansan rooli korostuu Ex 19 ”kihlauksen”, Ex 24 verellä vihityn kansan ”avioliiton” ja Ex 34 Mooseksen, Messiaan kuvan, esirukouksen ansiosta ”avioliiton ennalleenasettamisen” (kansan lankeamus Ex 32 oli sillä aikaa, kun Mooses oli vastaanottamassa pyhän voiteluöljyn yms. lakeja) jälkeen (Ex 34:10 mukana ovat suuret ja ainutlaatuiset ihmeet, koko kansa näkee pelättävät teot, jotka JHWH tekee Mooseksen kanssa) sekä Leviticuksen riemuvuosilaissa, jossa *jovel* sekä *deroor* esiintyvät seuraavan kerran ja ainoan kerran yhdessä. Erityissanojen merkitykset näyttävät siis viittaavan sekä lakiin että sen täyttymiseen liittyvään eskatologiaan.

2.2 Leviticus 25–27 riemuvuosilaki

Bergsman mukaan riemuvuosi on parhaiten ymmärretty instituutiona varhaisen heimo-Israelin kontekstissa.²¹⁸ Leviticus 25 toimii kliimaksina pääasiassa sosiaalilainsäädännölliselle 17–25 ja vastaa puhdistuspäivää, joka on pääasiassa kultillisen 1–16 lainsäädännön kliimaksi. Siksi on sopivaa, että riemuvuosi julistetaan puhdistuspäivänä.²¹⁹

JHWH:n liittouuskollisuuden mukaisesti Leviticus 25–27 käsittelee sapattivuoden asetuksia (25:1-7), riemuvuoden asetusten ydintä (25:8-23) ja tarkempia asetuksia (25:24-55), kuuliaisuuden siunauksia (26:1-13) ja tottelemattomuuden kirouksia (26:14-33), maan sapattilevon laiminlyönnin hyvitystä maan autioitumisella ja sen päättyessä olosuhteita, jossa israelilaiset kääntyvät JHWH:n puoleen (26:34-39), heidän jumalattomuutensa rangaistuksen tunnustamista ja JHWH:n heidän, Jaakobin, Iisakin ja Aabrahamin kanssa tekemiensä liittojen

²¹⁷ HR:n myöhemmät Profeetat käyttävät *deroor*-sanaa esimerkiksi RE:n vapauden julistuksessa (ks. luku 3).

²¹⁸ Lait ja käytännöt ovat tuttuja toiselta vuosituhannelta eaa., tekstissä on harvinaisia ja muinaisia sanoja, ja Lev 25 projektoima yhteisö ja nykyiset varhaista israelilaisyhteisöä koskevat käsitykset vastaavat läheisesti toisiaan. Lisäksi tunnistetaan laajalti – jopa *tekstin* myöhään ajoittavien tutkijoiden parissa – että monet elleivät kaikki *instituution* osat ovat peräisin heimoyhteisöstä. Riemuvuoden *instituution* peruslinjausten sekä Lev 25 kielestä osan ajoitus varhaiselle esieksiiiliselälle ajalle näyttää perustellulta. Nykyinen muoto saattaa tietenkin olla uudelleenkirjoitettu tai redaktoitu jossain myöhemmässä vaiheessa Israelin historiassa, mutta jos se on, redaktio ei näytä olleen riittävän laajamittaista hämärtämään lainsäädännön olennaista luonnetta (Bergsma 2007, 53-79.)

²¹⁹ Pyhäkön puhdistus uudelleenvahvistaa ja uudistaa Israelin suojelijajumaluuden kuninkaallisen hallinnan, ja jumaluus ilmaisee oikeutensa ja vanhurskautensa julistamalla vapauden palvelijoilleen, jotka elävät hänen pyhällä omaisuudellaan (Bergsma 2007, 104-105.)

ja maan muistamistaan (26:40-45), JHWH:n itsensä ja israelilaisten välille asettamia asetuksia, säädöksiä ja lakeja/opetuksia (26:46) – vapaaehtoisia lupauksia koskevia asetuksia (27:1-27), omistamansa ihmisen, eläimen tai maaomaisuuden JHWH:lle vihkimisen, ja myös tuhon omaksi vihityn ihmisen, peruuttamattomuutta (27:28-29), kymmenysten kuulumista JHWH:lle (27:30-33) sekä käskyjä, jotka JHWH käski Mooseksen olla israelilaisille (27:34).

Leviticuksessa JHWH puhuu *Siinain vuorella* neljässä kohdassa, jotka jakavat kirjan ilmeisen tarkoituksenmukaisiin jaksoihin. Kirjan alussa j. 7:38, ja lopussa 27:34 kumpikin *päättävät* uhreja (tai itsensä JHWH:lle vihkimistä, tai tuhon omaksi vihkimistä) sekä vapaaehtoisuutta korostavat jaksot (1–7 ja 27:1-34), sekä jakson 25:1–26:46 alussa ja lopussa, jotka em. välissä rajaavat asetuksia, säädöksiä ja lakeja käsittelevän jakson 25–26²²⁰:

Ja JHWH puhui Moosekselle Siinain vuorella sanoen...(Lev 25–26)...Nämä ovat ne määritellyt asetukset, sovellettavat asetukset ja lait/pyhien kirjoitusten opetukset²²¹, jotka *JHWH antoi itsensä ja israelilaisten välille*²²² *Siinain vuorella, Mooseksen kautta.* (Lev 25:1...26:46 oma käännös)

Myös Lev viimeisessä luvussa 27 käsitellään riemuvuosilakia, mutta Lev 27 sisällön ja jakeen 27:34 perusteella sillä on erilainen funktio. Se käyttää j. 27:34 sanaa *mitsvah* 'käsky' (jota ei esiinny 26:46), ja osoittaa sen *Moosekselle*, korostamatta asetuksia JHWH:n ja israelilaisten välillä kuten 26:46.²²³ Toisaalta luvussa 27 ero tai yhteys JHWH:an liittyy vapaaehtoiseen

²²⁰ Samoin Lev 16 on kaikkea muuta kuin vapaaehtoinen asia "keskellä" kirjan kahta osaa ja kiastista rakennetta.

²²¹ Heprean sanat והתורה והמשפטים והחוקים (mon.) käänsin 'määritellyt asetukset, sovellettavat asetukset ja lait/pyhien kirjoitusten opetukset'. *Hatoratoot* התורה viittaa opetuksiin (Ex 12:49; 13:9; 16:4); esim. Dt 4:8 koko opetus (yks.) pitää sisällään והמשפטים והחוקים, ja on eri asia kuin käskyt, joille on erikseen oma sanansa *hamitsvah* המצוה (Ex 24:12; Lev 27:34 ks. seuraava alaviite). התורה viittaa siis Tooran kaikkiin asioihin/sanoiin (*divrei* דברי) ja niiden opettamiin asioihin (Dt 17:19). *Hamishpatim* המשפטים viittaa 'oikeudenjakamiseen, jossa tarvitaan tuomaria' (Gen 18:19; Ex 28:29-30; Lev 19:15). *Hakhokim* החוקים viittaa 'määriteltuihin asetuksiin' (Gen 47:22,26; Ex 5:13-14; 12:24; 15:26; 18:16,20; 29:28; Lev 10:11; Num 30:16; Dt 4:1,5-6,8; 5:1,31).

²²² Mielestäni on huomionarvoista, että sanaa *bein* (בין) 'joidenkin välillä' käytetään HR:ssa *ensi kerran* syntiinlankeemuksessa (Gen 3:15) JHWH:n asettamasta *vihanpidosta käärmeen ja naisen, ja kummankin siemenen* (yks. mask.) välille. Naisen siemen (nainen ei luonnostaan tuota siementä, ja miehestä ei ole mainintaa, paitsi naisen siemenenä eli jälkeläisenä) (yks. maks.) on rikkipolkeva käärmeen, pään, ja se on pistävä häntä kantapähän ('*aakev* 'ikkevaah עֶקֶב עֶקֶב). Ja kantapähän liittyy se, että Eesaun veli sai nimen Jaakob (עֶקֶב) 'kantapään pitäjä', koska syntyessä piti Eesauta (Edomia, punaista, ihmistä) kantapäästä (Gen 25:26), ks. l. 4.1. Toisaalta sanaa *bein* käytetään esim. liitosta JHWH:n ja Nooan perheen ja kaikkien heidän luonaan olevien elävien olentojen välillä (Gen 9:12-13), ja maantieteellisestä välimatkasta/etäisyydestä (Gen 10:12).

²²³ Heprean sana *hamitsvoot* המצוה 'käsky', mon.) (järjestykseen laittamiset, noudattamiset) (27:34). Lev 27:34 *"Nämä ovat ne käskyt, jotka JHWH käski Moosesta (ei verbiä – siis nominaalilause) olemaan Israelin lapsille Siinain vuorella"* (oma käännös). Lev 25 ei esiinny kertaakaan sanaa *mitsvah* (מצוה) 'käsky', mutta Lev 26 esiintyy – ei kuitenkaan päättävässä jakeessa Lev 26:46, joka on usein heikosti käännetty. Sanaa *mitsva* ei esiinny muualla Lev 27:ssä. Edellinen havaintoni sopii hyvin yhteen Bergsman analyysin kanssa, että Lev 25:16-24 käsittelee ihmisen osuutta tehdä kaikkensa, että kukaan ei joutuisi pois perintömaaltaan, ja Lev 27[:1-27] JHWH osoittaa itsekin kunnioittavansa riemuvuosilakia, kun ei ota vastaan pysyviä lahjoituksia, vaan omaisuus on lunastettavissa, vaikka JHWH omistaa maan (Lev 25:23)! JHWH:n tahto on käyttää omaisuuttaan siunatakseen kansaansa (Lev 26:3-13). Bergsman mukaan Lev 27 eroaa Lev 25 esim. lahjojen *vapaaehtoisuudella*. Siinain vuori mainitaan Lev ainoastaan jakeissa 7:38; 25:1; 26:46 ja 27:34 (Bergsma 2007, 114 ym.). Lev 27 peilautuu kirjan alkuun: Lev 1 alkaa *vapaaehtoisesta* polttouhrilaista, ja jakso 1–7 päättyy JHWH:n *Moosekselle* antamaan uhrilakiin (Lev 7:37-38). Näissä kohdissa Mooses näyttää olevan vastuussa, Lev 27:34 hänen tulee "olla käsky", mutta Lev 26:46 israelilaiset Mooseksen käden kautta.

pyhittämiseen, ja äärimmillään itsensä pysyvään vihkimiseen JHWH:lle (ja toisaalta tuhon omaksi vihittyä ihmistä ei lunasteta) (27:28-29),²²⁴ mikä lieenee Lev 1 polttouhrin merkitys.²²⁵

Jakso alkaa sapattivuodella (25:1-7).²²⁶ Riemuvuosien laskemisessa (25:8) muodostuu analogia Ensihedelmien juhlan ja Viikkojen juhlan välisten päivien laskemiselle (23:10-11,15-16). Jakeessa esitetään ilmeisen tarkoituksellinen analogia *päivien* ja *vuosien* välille:

Ja laske (וספרת) itsellesi *seitsemän sapatin* vuodet (שבע שבתות שנים): seitsemän vuotta seitsemän kertaa, ja ne ovat sinulle *ajat* (ימי) seitsemän sapatin vuosille, neljäkymmentä yhdeksän vuotta (תשע וארבעים שנה)²²⁷.
(Lev 25:8 oma käännös)

Keskeisen laskemisanalogian jälkeen lain sisällöllinen ”ytimen ydin” on jakeissa 25:9-10:

Ja seitsemännessä kuussa, kuukauden kymmenentenä päivänä anna shofarin (שופר) raikuen soida (תרועה); sovitusten päivänä (ביום הכפרים) antakaa shofarin (שופר) kulkea poikki koko maassanne (תעבירו בכל־ארצכם). Ja pyhittäkää (וקדשתם) viideskymmenes vuosi (את שנת החמשים שנה) ja julistakaa vapaus (וקראתם דרור) maassa kaikille sen asukkaille. Se olkoon teille riemuvuosi (ויובל הוא תהיה לכם); jokainen teistä saa silloin palata (תשבו) perintömaallensa (איש אל־אחוזתו) ja sukunsa (ואיש אל־משפחתו) luo.
(Lev 25:9-10 KR33²²⁸)

Myös riemuvuosi tuli pyhittää ja maan tuli antaa levätä (vrt. sapatti ja sapattivuosi):

Riemuvuosi olkoon teille viideskymmenes vuosi; älkää silloin kylväkö älkääkö jälkikasvua leikatko, älkääkö poimiko, mitä leikkaamattomissa viinipuissa on kasvanut. Sillä se on riemuvuosi, se olkoon teille pyhä; pellolta (מִן־השדה) syökää sen tuotot (תבואתה). Riemuvuotena saa jokainen teistä palata perintömaallensa [=omistuksilleen].²²⁹

²²⁴ 27:32 ”kaikki paimenen sauvan ali kulkeva on pyhä JHWH:lle” saattaa eskatologisessa tulkinnassa, alunperin tai ehkä editoitu myöhemmin, vihjata eläinten/kymmenysten kuvaavan ihmistä, vrt. 27:28; Ex 12; Gen 14:17-24.

²²⁵ Käsitellessään Lev 1–7 eri uhrien esitysjärjestystä C. H. Mac Intoshin mukaan *Herra aloittaa polttouhrista ja päättää vikauhrin; päättää siitä, mistä ihmiset aloitamme. Vikauhrissa Jumala antaa kaikki rikokset anteeksi tehden ne tyhjäksi, sitten ihminen alkaa oppia syntisestä luonnostaan, ja syntiuhri kuvaa synnin tuomitsemista lihassa, ne ymmärrettyään seuraa kiitos- eli yhteysuhri, ja kun ihminen on päässyt maistamaan, miten suloista on elää hengellisessä yhteydessä Messiaan kanssa, saada ravintonsa hänestä, hän haluaa palavasti tulla tuntemaan hänen salaperäistä ja ihmeellistä olemustaan, ja tämän halun tyydyttää ihanimmin ruokauhri, joka kuvaa Messiaan täydellistä ihmisyyttä, ja lopulta kaiken huippuna polttouhri, joka kuvaa Messiaan täydellistä itsensä antamista, Messiaan sydämen ääretöntä, muuttumatonta alttiutta ja uhrautuvaisuutta (Mac Intosh 1972, 7-9).*

²²⁶ Riemuvuosisykli perustuu sapattivuosisykleille, ja toisen temppelin aikana tiedetään noudatetun seitsemän vuoden kesantosykliä (Bergsma 2007, 105).

²²⁷ Riemuvuosi on sapattivuoden jälkeinen vuosi (Lev 25: 20-22), jolle *kalenterikierrossa* on kaksi tulkintaa: toisen mukaan riemuvuoden jälkeen alkaa uusi vuosiviikko (seitsemän vuoden jakso), jolloin kalenterikierto on 50 vuotta, ja toisen mukaan riemuvuosi on uuden vuosiviikon ensimmäinen vuosi, jolloin kierto on 49 vuotta ja ensimmäinen vuosiviikko on vuotta lyhyempi. Ks. alla.

²²⁸ KR33 paitsi korjattu: pasunan, sovituspäivänä, soida, vapautus, joista viimeisen olen korvannut sanalla *vapaus*, joka on *deroor*-sanan merkitys BDB:n ja Strongin sanakirjojen mukaan. Jakob Milgromin mukaan *shofar* on tarkasti käännetty ”sarvi”, koska se tehtiin eläimen sarvesta (Milgrom 2001, 2163). Koska kuitenkin Joos 6 esiintyy *keren*, joka tarkoittaa sarvea, olen sekaannuksen välttämiseksi valinnut käyttää termiä ’shofar’.

²²⁹ Milgromin mukaan ’omaisuus’ *ahuzzah* on merkitykseltään läheinen sanalle *nahala*, koska niitä käytetään keskinäisissä konstruktioissa, vaihtelevassa järjestyksessä. Se on osoitettu esieksiliseksi. *Ahuzzah* tarkoittaa pysyvää saantoa vain modifioituna sanojen *abotiv*, j. 41, *olam* (Gen 17:8), *nahala* (Num 27:7; 32:32), tai *qeber* (Gen 23:9,20; 49:30; 50:13). Itsessään *ahuzzah* pitäisi kääntää ”omistus tai hallussapito”. Toorassa: Israelin maata kutsutaan aina *nahalaksi* D:ssä, aina *ahuzzaksi* H:ssa, ja sekä *ahuzzaksi* että *nahalaksi* P:ssä. D:tä selittää sen dogma kontrastissa muihin valloitustraditioihin, että Jumala luovuttaa myös Transjordanin Israelille (ks. Dt 2:24 ja Num 34:12; Js 22:19). H:ssa *ahuzzah*, sillä Israelin maa on JHWH:n (25:23) (Milgrom 2001, 2172-2173).

(Lev 25:11-13 KR33²³⁰)

Israelilaisille siis radikaalisti tuli antaa takaisin heidän perintömaansa joka 50. vuosi.²³¹

Luvattu maa annettiin Jaakobin jälkeläisille (Gen 48:3-4). Maa tuli jakaa heimoittain. Jos poikaa ei ollut, niin tytär (jne.) peri – ja maa pysyi heimolla, jos tytär meni naimisiin johonkin isänsä heimon sukuun (Num 27:6-11; 36:5-12).

Kaupankäynnin hinnat tuli lineaarisesti sitoa riemuvuoteen ja satovuosien lukuun. Myytiin satomääriä. Ei saanut tehdä vääryyttä lähimmäiselle (25:14-17). Lähimmäistä ja muukalaista oli rakastettava niin kuin itseä, sillä he itsekkin olivat olleet muukalaisina Egyptin maassa (19:18,34).²³² JHWH:a oli pelättävä, mitä seuraa siunaus (25:17-19). Hän antaa edeltä kolmen vuoden sadon.²³³ JHWH itse painottaa, että *maa on hänen, ja he ovat muukalaisia ja vieraita hänen luonaan, ja maan sukulunastusoikeus on säilytettävä* (Lev 25:23-24).

Köyhtyneen veljen myymän maan piti 1) lähimmän sukulunastajan lunastaa, 2) ja jos sukulunastajaa ei ollut, niin se oli tehtävä itse, 3) ja jos ei ollut, millä hankkia, se jäi ostajalle riemuvuoteen asti (25:25-28). Muureilla varustettujen kaupunkien asuinrakennuksilla ei ollut pysyvää vaan ainoastaan vuoden pituinen lunastusoikeus, Walter C. Kaiserin mukaan koska ne olivat enemmän *ihmisten työn* kuin maan hedelmää, maan, joka oli suora lahja Jumalalta, ja lisäksi ilmeisesti siksi, että muukalaisia ja käännyttämiä houkuteltiin asettumaan kansan pariin; he eivät voi ostaa maata, mutta taloja voivat – ja käydä kauppaa israelilaisten keskellä. Kylät sen sijaan kuuluivat JHWH:lle, ja Jumala antoi sen maan vain Israelille (25:29-31). Leeviläisille annettiin ikuiset talojen lunastusoikeudet heidän perintömaillaan, jotka olivat 48 kaupungissa [Num 35:7], mikä kertoo Jumalan suosiosta ja huolenpidosta heille, jotka palvelevat tuossa erityisessä palvelussa (25:32-34). Jos veljen tai muukalaisen ”käsi vapisee” (ei kykene tukemaan itseään), häntä on autettava ilman korkoa.²³⁴ Israelilaisia muistutetaan, että JHWH Jumala toi heidät pois orjuudesta ilmaiseksi. JHWH on heidän Jumalansa, joten kukaan ei saa paeta velvollisuutta rakastaa ja auttaa toisia (25:35-38).²³⁵

Kaiserin mukaan ihmisiä ei saanut kohdella armottomasti (25:43) kuten faraon orjapiiskurit (Ex 1:13). Epäinhimillisyyttä ei sallita missään olosuhteissa. *Kukaan israelilainen ei saa olla kenenkään toisen orja, ”koska israelilaiset ovat minun palvelijoitani”*

²³⁰ KR33 paitsi korjattu sato sanalla tuotot (mon.), hakas. lisäys minun.

²³¹ Milgromin mukaan jyrkästi vastakkaisena kaikkien muinaisten Lähi-idän julistusten kanssa raamatullinen riemuvuosi oli syklinen, Jumalan määräämä eikä maallisen hallitsijan oikkujen tai tarpeiden mukainen, eikä riemuvuotta voinut kumota eikä kiertää (2001, 2169).

²³² Muukalaisen kuin itsensä rakastaminen esitetään eri paikassa (luvussa 19) ehkä Lev 25 juridisen näkökulman vuoksi; vaikka muukalaista tulee rakastaa kuin itseä, heillä ei ole samoja oikeuksia Israelin maassa.

²³³ Vrt. israelilaiset saivat koko 40-v. erämaavaelluksen ajan ravinnoksi mannaa (Ex 16:22,35; Lev 25:20-22).

²³⁴ Korko saattoi olla jopa 30%, tai korkeampi.

²³⁵ Kaiser 1994, 1173.

(Lev 25:43). Israelilaiset eivät koskaan saaneet myydä ruumiitaan kenellekään toiselle; vain palvelua ja työtä voitiin myydä. *Riemuvuonna kaikki pääsivät vapaiksi käskynalaisuuden ehdoista riippumatta*. Israelilaiset saivat omistaa mies- ja naisorjia (עֶבֶד וְאִמָּתָךְ) eli ”sidepalvelijoita”, mutta kidnappaus ansaitsee kuolemanrangaistuksen (Ex 21:16). ”Orjat” saivat välittömän vapautuksen velkaorjuudesta, jos isäntä aiheutti hänelle minkä tahansa fyysisen vamman (Ex 21:20-21,26-27). Israelilaiset piti lunastaa ei-israelilaisten orjuudesta (25:47-55).²³⁶ Hän vei heidät pois Egyptin maasta, hän on JHWH, heidän Jumalansa (25:55).

Kaiser kiinnittää huomiota Leviticuksen Pyhyyskoodin [17–27] useissa aiemmissa kappaleissa esiintyneen ”Minä olen JHWH (teidän Jumalanne)” ilmaisun tiheyteen luvussa 26, tuplana alussa (26:1-2) ja lopussa (26:44-45), ja kerran keskellä (26:13) sen jakaessa siunaus- ja kirousosiot.²³⁷ Jakeet 26:1-2 tiivistävät Kaiserin mukaan Kymmenen käskyn neljä ensimmäistä käskyä; ihmisen ”koko palveluksen” Jumalalle.²³⁸ Jakeiden 26:3-13 siunausten Kaiser katsoo riippuvan *kokonaan* Israelin kuuliaisuudesta JHWH:n asetuksille ja käskyille (26:3). Lupaukset Israelille ovat ajallisuonteisia soveltuen pääasiassa Israeliin, mutta riittävän yhtenäisiä kuvaamaan Jumalan erityistä huolenpitoa kaikista maan yksilöistä ja kansoista.²³⁹

Kuuliaisuudesta (26:3) JHWH antaa luonnon ja maan *hyvinvoinnin* (4), sisäisen ja ulkoisen *rauhan* (6), hedelmällisyyden ja lisääntymisen ihmisille ja *liiton voimaanasettamisen* (9), asumisen ja ihanan läheisyytensä (11) ja matkakumppanuuden (12). Lev 26 ensimmäistä mahdollista tottelemattomuutta määrittävät, etteivät he kuule (järkevästi) häntä, eivät pidä kaikkia näitä käskyjä (*hamitsvoot*), torjuvat hänen määritellyt asetuksensa (*khukotai*), heidän elämänsä²⁴⁰ inhoaa hänen tuomiovaltaansa/Jumalallista, kuninkaallista oikeuttaan (*mishpati* מִשְׁפָּטִי yks. mask.), epäonnistuen noudattamaan kaikkia hänen käskyjään (*mitvoot*) tehdäkseen tyhjäksi hänen liittonsa (26:14-15 yks. 1.p.). Seurauksetkin ovat yks. 1.p.:

²³⁶ Kaiser 1994, 1173-1174. Kommentti: miesorjaa/palvelijaa tarkoittavaa sanaa *eved* (עֶבֶד) käytetään esimerkiksi Israelin kansasta ja Abrahamista (Gen 26:24), faraon korkea-arvoisista palvelijoista (Gen 41:10), ja myös muukalaiskansojen ihmisistä, joita israelilaiset voivat hankkia ja ”omistaa”. Ratkaisevaa on se, *kenelle* hän kuuluu, ja mikä on hänen asemansa Korkeimman edessä; koko maa on JHWH:n, joka on valinnut israelilaiset erityiseksi omaisuudekseen. He sanoivat ”tahdon” (Ex 19:5-8; 24:3,7), ja liitto vahvistettiin verellä (Ex 24:1-18).

²³⁷ Kaiser 1994, 1178.

²³⁸ Kaiser 1994, 1178-1179; Pyhäkön kunnioittaminen kattoi periaatteessa kolmannen käskyn perustan, joka keskittyi Jumalan nimeen. Sapatit sisälsivät kaikki erityiset sapatitkin. Sapatin ja sapatiperiaatteen nostaminen esiin tässä kohtaa on erityisen sopivaa, sillä erityisesti *viikoittainen sapatiti on merkki Jumalan liitosta Israelin kanssa* (Ex 31:12-17). Ja Jumalan pyhäkkö on jatkuva näkyvä merkki Jumalan läsnäolosta keskellä Israelia. (Kaiser 1994, 1178-1179.)

²³⁹ Kaiser 1994, 1179.

²⁴⁰ *Nefesh* (elämä) on veressä, ihminen tarvitsee sovituksen synneistään Lev 17:10-14; Gen 9:3-6; 3:21,15.

*niin minäkin teen*²⁴¹ *teille samoin* ja rankaisen teitä hirmuisilla onnettomuuksilla, hivutustaudilla ja kuumeella, jotka sammuttavat teidän silmänne ja näännyttävät sielunne; ja te kylvätte siemenenne turhaan, sillä teidän vihollisenne syövät²⁴² sen. Ja minä käännän kasvoni teitä vastaan, ja teidän vihollisenne voittavat teidät [kasvojeni edessä]; teidän vihamiehenne hallitsevat teitä, ja te pakenette, vaikka ei kukaan aja teitä takaa.²⁴³ (Lev 26:16-17 KR33 hakasulkeiden sisältö ja korostukset minun)

Jo 26:16-17 kiroukset edustavat vastakohtia kullekin 26:3-13 siunausten aiheille. Jatkossa uhkaus tottelemattomuuden rankaisusta moninkertaistuu: 'jos ette vieläkään kuule' -kaavan *seitsenkertainen* rangaistus toistuu *neljä* eri kertaa (26:18,21,23-24,27-28). Luku 26 on JHWH:n yks. 1.p. paitsi viimeinen jae.²⁴⁴ JHWH kurittaa heitä; hän mm. vastaten heidän asenteeseensa j. 23 ”*vaelttaa heidän kanssaan vihamielisenä*” (26:24 oma käännös).²⁴⁵ Hän ei siis ole hylännyt heitä!²⁴⁶ *Maa saa hyvityksen sapateistaan, kun se on autiona* (26:34-35).²⁴⁷

Jäljelle jääneet vihollistensa maassa tunnustavat syntivelkansa ja isiensä syntivelan JHWH:a vastaan (26:39-40). Heidän ympärileikkaamaton sydämensä nöyrtyy, ja he hyväksyvät *jumalattomuutensa rangaistuksen* (26:41 oma KJV-mukaelma). JHWH: ”*silloin muistan liittoni, Jaakob, ja liittoni, Iisak, ja liittoni, Aabraham – muistan – ja maan muistan*” (26:42 oma käännös).²⁴⁸ Israelilaiset tarvitsevat sovituksia JHWH:n kanssa, joka rakastaa heitä ja haluaa heidän kauttaan siunata kaikkia. He eivät saa mukautua pakanoiden elämäntapaan.

2.3 Leviticus 23 juhla kalenteri ja Tooran juhlanäkökulmat

Tooran ja Lev 23 juhla kalenterilla on vahva yhteys israelilaisten pyhiinvaellukseen Egyptistä, ”orjuuden pesästä” (Ex 13:3,14; 20:2; Dt 5:6; 6:12; 7:8; 8:14; 13:5,10).²⁴⁹ Edellä nähtiin, että RE:n suunta on ylös, kohti JHWH:a, sekä horisontaalisesti, kohti luvattua maata. Juhlat osuvat tärkeisiin tapahtumiin erämaavaelluksen aikana ja ovat lähellä sadonkorjuuaikoja. Lev

²⁴¹ imperfekti, jota lauserakenteessa kielen mukaisesti seuraavat konsekutiiviset perfektit. Jakeiden kaksi imperfektia niitä seuraavine konsekutiivisine perfekteinne korostavat mielestäni sitä, että syntien *seuraukset* ovat varmoja, mutta synnin *tekemistä* ei ole kansalle *edeltämäärätty*; Jumala ei aja ketään tekemään syntiä eikä osallistu siihen, vaan *ihminen – niin israelilaiset kuin heidän vihollisensa – vastaa omista synneistään*. Ihmisen vapaa tahto, ja kaiken Luojan ja ainoan Hyvän ennaltatietäminen ovat täysin yhteensopivia.

²⁴² imperfekti, jota seuraavat kons. perfektit. Viholliset valitsevat itse; ketään ei ole määrätty olemaan vihollinen.

²⁴³ vaikka takaa-ajajaa ei ole

²⁴⁴ Vrt. Ex 12:12-13. John Beveren mukaan Jumala ei käske tekemään mitään, mitä ei itse tee (Bevere 2009,).

²⁴⁵ Ennustukset tai ”edeltämäärätyt seuraukset” ovat hyvin yksityiskohtaisia (26:25-33).

²⁴⁶ Vrt. esim. Ex 12, 19, 24, 32–34; Hes 16:1-63; Hoos 1–14; Jer 1–52; Jes 53–54; Ps 32; 119:67,71; 40; 130.

²⁴⁷ Jakob Milgromin mukaan 26:3-45 sisältää kaksi kerrosta: j. 3-33a, 36-42,45 Hiskian aikaisia, sekä j. 33b-35,43-44 eksiilinen interpolaatio (Milgrom 2001, 2365). Kommentti: On mahdollista, että tekstejä on muokattu vaihteittain ja eksiiliin aikana. Mutta tekstiä on saatettu muokata jo Mooseksen aikana ja yhden henkilön toimesta.

²⁴⁸ Maan autiona olon ajasta muistutetaan 26:43.

²⁴⁹ Muualla HR:ssa esim. Joos 24:17; Tuom 6:8; Jer 34:13; Miik 6:4.

23:1 *mooed* (מועד) merkitsee tapaamista,²⁵⁰ määrättyä aikaa tai aikakautta. Sanalla on sisällön ja kontekstin mukaisesti usein eskatologinen merkitys. Se esiintyy lähes kaikissa HR:n kirjoissa, yhteensä n. 240 kertaa, joista suurin osa Toorassa.

Leviticus 23:1-44 JHWH:n juhla-ajat (*mooadei JHWH*), joiksi on kuulutettava pyhät kokoukset, alkavat *sapatista* (23:1-4). Jokaviikkoinen sapatti viittaa aikaan heti ihmisen luomisen jälkeen, kun Jumala lepäsi luomistyöstään (Gen 1:24–2:25). Sapatti on *ikuinen, pyhä merkki* JHWH:n ja israelilaisten välillä (Ex 31:12-18). Exoduksen Kymmenen käskyn sapatin, ”lakkaamisen päivän” pyhittäminen perustetaan *Jumalan levolle luomistyön jälkeen* (Ex 20:8-11), mutta Deuteronomiumin sapattia vietetään *Egyptin orjuudesta poisviemisen muistoksi*, ja eksplisiittisesti sanotaan levon olevan myös ihmisiä varten (Dt 5:12-15).²⁵¹

Pääsiäinen on Eksoduksen ja Leviticuksen ensimmäinen juhla.²⁵² Pääsiäislammas teurastettiin ensimmäisen kuun 14. päivän iltahämärissä, ja käytännössä samana iltana eli 15. päivä oli happamattoman leivän juhla JHWH:lle.²⁵³ Pääsiäisen uhri oli ainutlaatuisena historiallisena ja eskatologisena kuvana lunastuksen varmasta toteutumisesta: *ensimmäisenä pääsiäisenä* israelilaisten esikoiset jäivät eloon, kun he noudattivat *JHWH:n määräystä*, johon kuului eläimen veren sively kodin oven reunoihin. Seuraavana yönä *veren nähdessään tuhoojaenkeli meni israelilaiskotien yli* (’mennä yli’, *paasakh* פסח, josta pesakh), mutta *kaikki egyptiläisten esikoiset eläimiä myöten kuolivat*. Israelilaisten pelastukseksi koitui kuuliaisuus JHWH:n sanalle, jonka *merkitys oli turvautuminen JHWH:n asettamaan sijaisuhriin*. Eläimet todella uhrattiin *perheenisäntien* toimesta, ja vaikka merkitys olikin kuvaannollinen, JHWH:n ilmoittaman sanan tähden käskyn noudattamattomuus johti kuolemaan, ja käskyn noudattaminen pelastukseen.²⁵⁴ Muisto kiireellisestä Egyptistä lähdöstä on happamattoman leivän juhla (hag hammatsoot חג המצות), joka kuvaa luopumista synnin hapattamasta entisestä

²⁵⁰ esim. *ahal mooed* (אהל מועד), engl. ”seurakunnan (kokouksen) maja” (tent of the congregation), ilmestysmaja

²⁵¹ Tarkoittaako Deuteronomiumin Egyptin orjuudesta poisvieminen Exoduksen Jumalan luomistyön jälkeisen levon sijaisena perusteluna ikään kuin uutta luomistyötä? Deuteronomiumissa käskyt annetaan uudelle lähinnä erämaassa syntyneelle sukupolvelle, joka kuten edeltävä sukupolvi oli matkalla Luvattuun maahan. Egyptistä vapautuminen JHWH:n ja Mooseksen kädellä on juutalaisen uskon keskeisin tunnustus. D. Thomas Lancaster muistuttaa, että joka sukupolvella on velvollisuus ajatella kuin he itse olisivat menneet pois Egyptistä – ei vain isiämme, vaan myös meidät lunastettiin isiemme kanssa (Ex 13:8) (Lancaster 2009a, 63).

²⁵² Numeri lisää kuun ensimmäisen päivän, siis myös ensimmäisen kuun ensimmäisen päivän – ja onhan sapatti jatkuvasti ”läsnä” muutenkin, kun kultillisen vuoden seitsemäs kuu ja ”maallisen” vuoden ensimmäinen kuu ovat yhtäaikaista, ikäänkuin jokaisen viikon ja jokaisen kuukauden ensimmäisen päivän saisi aloittaa ”levosta” ja pyhityksestä käsin.

²⁵³ Riippuen kalenterista pääsiäinen ja happamattoman leivän juhla voivat osua tavalliseen sapattiin (pe-la) tai johonkin toiseen viikonpäivään. Se oli yksi suurimmista syistä kalenterikiistojen takana. Toiset kalenterit mahdollistivat juhlien osumisen aina samoihin viikonpäiviin.

²⁵⁴ Vrt. Gen 22 Aabrahamin koetus, Iisakin ihmisuhri, jonka JHWH esti viime hetkellä todettuaan Aabrahamin kuuliaisuuden. Siis todellinen isän, ja myös pojan, Jumalan sanalle kuuliainen akti – jolla oli tuolloin kuvaannollinen merkitys – takasi *kaikkien kansojen* siunauksen.

elämästä (Ex 12–13), ja josta juhla kalenterin erämaavaellus kohti luvattua maata alkaa.²⁵⁵

Koska juhlissa kohdataan JHWH:a, matkan suunta on myös ylöspäin. Vain JHWH:n armosta hänen lunastuksensa kautta ja hänen avullaan matka niin luvattuun maahan kuin ylös JHWH:a kohtaamaan voi onnistua ja suhdetta häneen hoitaen ja parannusta tehden päästä perille.²⁵⁶

Deuteronomiumissa avataan tarkemmin, miten Exoduksen ihannelaki voi toteutua. Heillä on mukanaan Jumalan aikaansaama kuuliainen sydän ja Jumalan sana (*hadavar* הדבר Dt 30:14) kaikkialla, mihin menevät, jos he vain valitsevat elämän (Dt 30:5-6, 11-14, 15-20). Taustalla on Mooseksen ja edellisen sukupolven kokemukset erämaassa. Mooses ei itse päässyt luvattuun maahan, mutta sai varustaa seuraavaa polvea sen haltuunottamiseen.

Exodus ja Deuteronomium viittaavat kolmeen JHWH:n juhlaan, jolloin kaikkien miesten tuli mennä JHWH:n eteen (Ex 23:14-17; 34:21-23; Dt 16:16-17). *Kolme juhla-aikaa* osuvat satoaikoihin, kevään sadosta kesän kautta syksyn satoon. Leviticus 23 kerrotaan erikoispäivien sijoitukset kalenterissa. Numerissa on jokapäiväisten sekä kaikkien kuukausien ensimmäisten päivien uhriasetuksia, kesän juhlasta eli shavuotista ei kerrota, mutta ensimmäisen ja seitsemännen kuun eli kevään ja syksyn juhlista kerrotaan tarkasti (Num 28–29). Leviticus ja Numeri eivät korosta kolmea juhla-aikaa tai miesten roolia (muilla tavoilla kyllä miestenkin rooli näkyy); niiden juhla-aineistoilla on omat luonteensa.

Exodusessa mainitut kolme juhlaa ovat *happamattoman leivän juhla* (hag hammatsoot kevät), sekä *leikkuujuhla*, kun leikkaat uutiset/ensihedelmät viljastasi (hag haktziir חג הקציר, kesä), ja *korjuujuhla* vuoden lopussa, kun korjaat satosi vainiolta (hag ha-aasaf חג האסף, syksy) (Ex 23:14-17), joiden nimet korostavat luonnollisia satoaikoja.²⁵⁷ Leikkuujuhla näyttää vastaavan kesän juhlaa eli viikkojen juhlaa: shavuotia (Lev 23:15-16; Dt 16:9-12, 16-17) ja korjuujuhla syksyn juhlaa, lehtimajanjuhlaa (Lev 23:34-44; Dt 16:13-17).

Kukin Mooseksen kirja korostaa juhlien sanomaa eri tavalla. Eksodusessa kevään juhlista (Ex 12–13) ja sapatista puhutaan paljon ja muista juhlista vähemmän. Genesis ei ole juhliin liittymätön, vaan sapatin alkuperä kerrotaan siellä (Gen 2:1-3). Lisäksi esimerkiksi Jaakob lähti Sukkotiin ja rakensi itselleen majan ja teki karjalleen *tarhoja*, mistä tuli paikan nimi Sukkot (33:17). Leviticuksessa ei ole Deuteronomiumista tuttua nimeä viikkojen juhla

²⁵⁵ Pääsiäisuhrin osuminen kalenterissa sapattia edeltävään hetkeen kuvaa ennen sapattia täysin suoritettua työtä, jonka jälkeen israelilaisilla oli JHWH:n rauha ja he lähtivät Egyptin orjuudesta, happamattoman leivän juhlan kuvatessa vaelluksen pyhittämisen tärkeyttä päivästä ja viikosta toiseen. Lähtö Egyptin orjuudesta oli prosessi ennen valvontayön lähtöä (Ex 12:40-42) – ja vasta sen jälkeen israelilaisten erämaavaellus alkoi, vrt. Gen 3:15.

²⁵⁶ Numerin (Num 2) mukaan Israelin 12 heimoa kulkivat erämaassa pitkittäispoikittaisessa muodostelmassa. Siten vaakatasokin näyttää kokonaisvaltaisemmalta, Israelin heimot ikäänkuin osoittavat joka ilmansuuntaan.

²⁵⁷ Vrt. Ex 20:8-11.

(hag hashavuot חג השבועות), mutta tarkka päiväys ja laskemisen käsky.²⁵⁸ Deuteronomiumissa ei esiinny sovitusten päivää (jom hakippurim יום הכפרים), mutta Leviticuksessa ja Numerissa esiintyy, jälkimmäisessä ei sillä nimellä vaan pyhänä kokoonkutsuna/”lukemisena” samana päivänä (mikeree koodesh מקרא-קודש) (Lev 23:26-32; Num 29:7-11). Lehtimajanjuhla (hag hasukkot חג הסוכות) esiintyy nimenä Leviticuksessa ja Deuteronomiumissa, mutta Numerissa ei sillä nimellä vaan pyhänä kokouksena ja JHWH:lle juhlistavana juhlanä (וחגתם חג ליהוה) kertoen joistakin asetuksista tarkemmin (Lev 23:34; Num 29:12-39; Dt 16:13-17). Leviticus tuo esiin järjestyksen: ennen uutisleivän paahdettujen jyvien tai tuleentumattoman viljan syömistä oli tuotava JHWH:lle uhrilahja, mikä oli ikuinen säädös sukupolvesta sukupolveen, missä asuivatkin (Lev 23:14). Juhlakalenterin seitsemän erityistä juhlapäivää (Lev 23:7,8,21; 16:31; 23:24,32,39)²⁵⁹ sijoittuvat vuoden kolmeen juhla-aikaan. Numeri kertoo jokapäiväisistä sekä juhlahuhtisäädöksistä (Num 28–29), ja korostaa luvattuun maahan *matkustamisen* näkökulmia myös uhtisäädöksissä. Deuteronomium korostaa esimerkiksi vapaaehtoisia, tai sen siunauksen mukaisia lahjoja, minkä JHWH on sinulle (yks. 2. p.) antanut, ja iloitemista JHWH:n edessä/ JHWH:n kasvojen edessä (Dt 16:9-12,13-17). Tooran eri kirjojen näkökulmat juhliin täydentävät toisiaan. Sapatti-teeman, ihmisen hyvinvoinnin ja Tooran RE:n väliset yhteydet avautuvat Tooran teksteissä eri tavoin, ellei eksplisiittisesti, niin kuitenkin melko selvästi.²⁶⁰ Juhlat ovat tärkeitä JHWH:n ja israelilaisten suhteen kannalta.

Kevään ja kesän juhlat eivät päättä ihmisen pyhiinvaellusta JHWH:n eteen (Ex 23:14-17; Dt 16:16), vaan ovat sen alku ja jatko matkalla *kolmanteen* juhla-aikaan ja luvattuun

²⁵⁸ Juutalaisen tradition mukaan viikkojen juhla on liiton uudistamisen juhla (Encyclopedia Judaica). Lain antaminen Siinain vuorella sijoittuu lähelle sitä (Ex 19:1). Deuteronomium aloittaa viikkojen juhlan laskennan sirpin ensi kerran olkeen panemisesta, mikä tarkoittanee ensihedelmien juhlaa. Leviticus kytkee laskennan hieman eri sanoin sapattiin, sapatinjälkeiseen päivään, ja lukuun 50 (Dt 16:9-10; Lev 23:15-16).

²⁵⁹ Näihin juhla-aikoihin liittyy seitsemän erityistä juhlapäivää, joista kolmen ensimmäisen (happamattoman leivän juhlan ensimmäinen ja *seitsemäs* päivä, ja viikkojen juhla) kohdalla ei eksplisiittisesti mainita, että kyseessä on sapatti, mutta asia sanotaan epäsuorasti, että ei saa toimittaa mitään arkiaskareita (Lev 23:7,8,21). Sen sijaan neljän syksyn juhlapäivän (pasuunansoiton päivä, sovitusten päivä, ja lehtimajanjuhlan ensimmäinen ja *kahdeksas* päivä) osalta käytetään sanaa lakkaaminen/lepo, sanotaan että ne ovat sapatteja (Lev 16:31; 23:24,32,39).

²⁶⁰ Esim. Gen 2:2; 6:6-8; 11:1-9; 12:1-3; 17:1-14; Ex 20:11; 23:12; 31:17; Lev 23, joiden jälkeen Lev 25–26 riemuvuosilaissa tiivistyy jonkinlainen kokonaiskuva. JHWH:lle kuuliaisuus johtaa siunaukseen, joka toteutuu yhteisön rooleissa ja vastavuoroisissa ihmissuhteissa: mies perheensä päätä vastuussa perheestään, palvelijoistaan ja eläimistään – ja sapattikäskyä seuraa vastavuoroinen käsky kunnioittaa isää ja äitiä, että kauan eläisit siinä maassa, jonka Jumala sinulle antaa (Ex 20:12). Sapatti on kuin vapautumista orjuudesta joka viikko, se muistuttaa Jumalasta, ihmisarvosta, yhteisöllisyydestä, elämän ja työn merkityksestä ja päämäärästä, ja vaikuttaa koko perheeseen ja yhteisöön. Sapatin vieton siunaus heijastuu koko viikkoon parantaen hyvinvointia ja tuoden menestystä monin tavoin: päivä johtaa viikkoon ja viikkojen juhlaan, vuosi johtaa vuosiviikkoon ja riemuvuoteen, jokaisen vaiheen ollessa koetus muistaa JHWH:a ja hänen tekojaan ja sanaansa. Mutta sapatti ja juhlat eivät ole itse tarkoitus. Eikä Jumala ole sidottu tekemästä hyvää muulloinkin.

maahan.²⁶¹ *Ikuinen säädös*, missä asuvatkaan, kun he tulevat JHWH:n heille antamaan maahan, koskee kevään ensihedelmien juhlaa: ensilyhde piti viedä papille, joka sapatin jälkeisenä päivänä heiluttaa sitä heilutusuhrina JHWH:n edessä, että he saisivat hänen suosion. Viljasatoa ei saanut syödä ennen kuin he tuovat hänelle uhrilahjan (Lev 23:9-14.) Maan sadon kypsyminen kuvaa uuden elämän nousemista maasta (siemen kuolee, jotta tulee satoa), ja sadonkorjuu aika uuden elämän keräämistä. Ensihedelmien juhla ja viikkojen juhla ovat laskemisen kautta kiinteästi kytketty toisiinsa, ks. alla. Edelliselle ei ole HR:ssa kuitenkaan annettu päivämäärää.²⁶² JHWH:n asettamat juhlat olivat elämän pyhittämistä JHWH:lle, ja rohkaisevat, että Israelin kansa pääsee luvattuun maahan. JHWH antaa kaiken heille, ja heidän tulee antaa kaikkensa JHWH:lle.

Viikkojen juhla on sapatin jälkeinen päivä ja täsmälleen 50. päivä ensihedelmien juhlaa edeltävästä viikkosapatista (joka saattoi esim. joinain vuosina olla hag hammatsoot) (Lev 23:15-16), ja sijoittuu erämaavaellukseen nähden joitakin päiviä ennen Siinain vuorella solmittua liittoa.²⁶³ Näiden päivien laskemisen, ja toisaalta riemuvuosien vuosien/aikojen laskemisen välinen analogia kaavan $7 \times 7 + 1 = 50$ kautta (Lev 23:15-16,5-22; 25:8-10) yhdistää riemuvuosilain juhla kalenteriin. Toinen elintärkeä kytkös juhla kalenteriin on, että riemuvuoden vapaus julistettiin *sovitusten päivänä* (Lev 25:9), *jolloin kaikki israelilaisten*

²⁶¹ Ensihedelmien juhla ikään kuin ”liitetään” jo luvattuun maahan saapumiseen (Lev 23:10-11). Pääsiäinen, happamattoman leivän juhla ja ensihedelmien juhla ovat kolme peräkkäistä päivää – niinä vuosina, jolloin Ensihedelmien juhla osuu viikkosapatista. Kevään juhlien sisällä voi nähdä analogian kolmesta juhla-ajasta, jossa pääsiäinen vastaa lunastusta Egyptin orjuudesta, mikä on kevään juhlien lähtökohta, happamattoman leivän juhla vastaa erottautumista ja viikkojen juhlaa, ja ensihedelmien juhla vastaa syksyn juhlien ennalleen asettamista. Israelilaiset ovat ikään kuin (1) lunastuksen ja (3) kaiken ennalleen asettamisen (2) välissä rakastamassa JHWH:a lähimmäistä niin kuin itseä. Ja koska kaikki synnit annetaan israelilaisille anteeksi sovitusten päivänä, ja *lehtimajanjuhlassa* muistellaan erämaavaellusta, se on, ”Luvatusta maasta” käsin, oletan, että kyse on (vaihteittaisesta) koko luomakunnan ennalleen asettamisesta tai uudelleen luomisesta. Abrahamin siunaus (Gen 12–22) tulee kaikille kansoille (Gen 1–11).

²⁶² Ensihedelmien juhla on se, josta lasketaan viikkojen juhlaan. Se osuu lähelle pääsiäistä ja happamattoman leivän juhlaa, vrt. Ex 9:25-26,31-32; 23:16; Lev 23:15; Num 28:26; Dt 16:9-10. Ehkä luonnollinen selitys on, että kuukalenteri aiheuttaa liikkumista luonnollisista satoajoista, jotka ovat olennaisia ensihedelmien juhlan ja shavuotin varhaisatoajoille – lehtimajanjuhlan seitsemännen kuun 15. päivään mennessä kaiken maan sadon ollessa jo korjattu kalenterivaihteluista riippumatta? Ensihedelmien juhlasta tuli laskea seitsemän täyttä viikkoa, 50 päivää seitsemännen sapatin jälkeiseen päivään asti, ja tuoda sitten JHWH:lle ruokauhri uudesta sadosta. Jääskeläisen mukaan koska [HR:ssa] mitään muuta sapattia ei juutalaisille määrätty viikkojen juhlan aikoihin, niin laskeminen tapahtui viikkosapatista. Näin näyttää olleen saddukeuksilla ja samarialaisilla – kontra esim. Israelin valtion piirissä nykyään (Jääskeläinen 2010, 121-122). Rabbiinisten lähteiden ajoitus on haastavaa.

²⁶³ Laki annettiin Siinailla riippuen *kuu*-kauden laskentatavasta n. 58-60 päivän kuluttua happamattoman leivän juhlasta (Ex 12:6-41; 19:1). 50 päivän kohdalla ei kerrota täsmälleen mitä tapahtui (Ex 16:1–18:27). Eräs mahdollisuus on Mooseksen apen, *ei-israelilaisen midianilaisen papin* Jetron kohtaaminen, jossa merkillepantavaa on se, että *Jetro*, joka sai tietää JHWH:n olevan kaikkia muita jumalia suurempi, jopa *toimitti polttouhrin ja teurasuhreja Jumalalle, ja Aaron ja kaikki Israelin vanhimmat tulivat aterioimaan Mooseksen apen kanssa Jumalan eteen* (Ex 18:1,12). Jetro antoi hyvän neuvon, jota Mooses noudatti, ja joka johti siihen, että Mooseksen ei tarvinnut tehdä kaikkea itse, vaan kansaa johdettiin käsiteltävien asioiden vaikeuden mukaan eri kokoisten ryhmien päämiehiä kautta (18:13-27), vrt. Lev 25, jossa *jovel* ja *deroor* esiintyvät yhdessä, ja israelilaisilla on jo aktiivinen rooli vapauden julistamisessa.

synnit annettiin anteeksi, seitsemännen kuun kymmenentenä päivänä, hieman ennen lehtimajanjuhlaa, jossa ”jo perillä” muistellaan erämaavaellusta. Riemuvuosilaila (Lev 25:8-10; 25–27) on niin vahva kytkös Tooran ja Lev 23 eskatologisen juhlakalenteriin ja sen kolmeen JHWH:n tapaamisaikaan, jotka sijoittuvat sen alkuun, sisälle ja loppuun, että kutsun Tooran juhlakalenteria tästä lähtien Tooran RE-juhlakalenteriksi/ Tooran RE-kalenteriksi.

Tooran RE-juhlakalenterin perusteella seitsemännen kuun päätyttyä²⁶⁴ (vrt. sapatti, joka päättää viikon) voisi ajatella alkavan ikään kuin ”luomakunnan uusi vuosi”, joka kuvaa uutta luomista ja kaiken ennalleen asettamista ensimmäisen kuun aloitettua lunastettujen matkan, joka on saanut lopullisen täyttymyksen kalenterin päätyttyä ja luvattuun maahan saavuttua. Kalenteri ja uhraaminen toisaalta jatkui ja alkoi aina uudelleen, mutta osoitti samalla monimutkaisen uhrijärjestelmän kanssa kohti juhlakalenterin eskatologista päätöstä.

2.4 JHWH:n ja Israelin suhde (Gen–Dt)

Kuten kerroin johdannossa, RE:n keskus on JHWH:n, Israelin ja ihmisten keskinäinen suhde. Käsittelen nyt jonkinlaisena Tooran RE:n lyhyenä tiivistelmänä kolmea perustekijää.

(1) Egyptin orjuudesta vapauttamiseen ikään kuin vastataan riemuvuosilaila osana liittoa JHWH:n kanssa. Egyptistä lähtö ja eksodus-kertomus jo sinänsä kertovat kuolemasta lunastamisesta – ja dekalogi, lain ydin, että koko ihminen kuuluu JHWH:lle. JHWH solmi ikuisen liiton *Israelin kansan* kanssa, ja sen kutsumus olla pappiskansa säilyy (Ex 19, 24, 32–34). Se edellyttää kuuliaisuutta ja luottamusta, joita harvoilta kansassa löytyi. Kuitenkin, kun niitä löytyi, siunaus tuli vähintään itselle, ja laajimmillaan koko maailmalle. Tämä on linjassa Genesiksen patriarkkakertomusten kanssa: Israelin tulee olla ja on siunauksena, minne JHWH heitä kutsuukaan, tai jos heille tehdään pahaa, JHWH kääntää lopulta koetuksen kestäjälleen siunaukseksi (Gen 12,14,15,22,37,39–50). Ja JHWH voi kääntää katuvaan kohtalon (Gen 38).

(2) Kuuliaisuuden siunauksen ja maassa asumisen, tottelemattomuuden kirouksen ja karkotuksen, sekä armahtamisen ja paluun lainalaisuudet maan sapattilevon laiminlyönnin hyvittämisineen maan autioitumisella (Lev 26) ovat hyvän, armollisen ja oikeudenmukaisen

²⁶⁴ Koko seitsemäs kuukausi on tärkeä, vrt. sapatti, ja myös siksi, että sen ensimmäinen päivä on ikään kuin ”maallisen vuoden” ensimmäinen. Ts. ”maallinen vuosi” alkaa kultillisesta ”levosta”. Toisaalta vasta seitsemännen kuun loppupuoliskolla (alkaen 15. päivä) on kahdeksanpäiväinen lehtimajanjuhla, jossa luvattuun maahan ”on saavuttu”, tai muistellaan erämaavaelluksella asumista lehtimajoissa. Tarkoittaako se sitä, että kun seitsemännen kuun juhlien eskatologia täyttyy seitsemännen kuun ”lopussa”, ”maallinen vuosi” yhdistyy täyttyneeseen kultilliseen eli taivaalliseen, eikä enää tarvitse kahdeksannessa kuussa ja sen jälkeen uhrata, vaan on saavuttu (taivaalliseen/ yhdistyneeseen) Luvattuun maahan? Vrt. ”uusi maailma” Vedenpaisumuksen jälkeen, jossa ihmisiä pelastui *kahdeksan*, eli hurskaan Nooan (*noakh* נח ’lepo’) perhekunta. Lisäksi Nooa oli 600-v., kun Vedenpaisumus tuli (Gen 7:6), joka Gen 7–8 mukaan kesti n. yhden vuoden (vrt. esim. päivien ja vuosien analogia Lev 25:8, jolloin tuo ”vuosi” Nooan 600 vuoden jälkeen on ”seitsemäs”), kunnes vedet olivat laskeneet.

JHWH:n asettamia, ja ilmenevät historiassa. Joosefin anteeksiantamisen asenne toi siunauksen Israelin perheelle, josta sitten kasvoi kansa. Kun Israelin kansa rikkoi, niin Mooses kärsi heitä valmiina antamaan itsensä heidän edestään, mitä hän ei kuitenkaan voinut tehdä. Exodus 12 mukaan muukalaiset voivat liittyä Israeliin samoin laein, ja tämä kerrotaan pääsiäislain yhteydessä – ensimmäisen lain koko Israelin kansalle, jonka tapahtumien valossa Israelilla on varma lunastus kuolemasta. Deuteronomiumissa (Dt 28–32) Mooses Leviticuksen (Lev 26) tavoin profetoi, että tottelematon Israelin kansa karkotetaan maastaan ja näkökulma on jälleen Genesiksen (Gen 12:1-3; 22) tavoin kansainvälisempi, Dt 32:43 kutsuu kansoja riemuitsemaan Israelin kanssa, sillä JHWH kostaa heidän vihollisilleen.

(3) Tooran RE-juhlakalenteri kolmine JHWH:n tapaamisaikoihin yhdistyvät erämaavaelluksen alkuun eli Egyptistä lähtöön, matkallakulkemiseen sitoutumisineen ja luvattuun maahan saapumiseen. Juhlien ja erämaavaelluksen toisiaan vastaavan etenemisjärjestyksen ja merkityksenannon kautta ne osoittavat JHWH-suhteen vaalimisen ja hänen käskyjensä merkitystä elämän kaikilla alueilla – alusta loppuun yksittäisen israelilaisen elämästä Israelin kansaan ja kansoihin ja jopa koko luomakunnan ennalleenasettamiseen ja uudelleenluomiseen. Luvattun maan saavuttaminen vertaantuu ”uuden maailman” luomiseen Vedenpaisumuksen jälkeen. Lev 26 israelilaisten hyväksyessä jumalattomuutensa rangaistuksen viettämättömien sapattilepojen hyvittäminen maan autioitumisella – ja eksiili alkaa olla täytetty. JHWH muistaa silloin liittonsa Jaakobin kanssa, Iisakin kanssa ja Aabrahamin kanssa, ja muistaa maan – järjestys on kiastinen, ennalleenasettava. Genesis ei turhaan kerro ihmiskunnan ensimmäisistä vaiheista (Gen 1–11), asettaen vastakkain Baabelin, JHWH:n hylkääjän, sekä Aabrahamin, kaikkien kansojen siunauksen (Gen 11, 12). Alussa kaikki oli hyvää, erinomaista (Gen 1–2), kunnes syntiinlankeemus toi kuoleman, karkotuksen ja kirouksen ihmiselle. Jakaessaan asialliset rangaistukset JHWH antoi kuitenkin toivoa jälkeläisest, joka murskaa sen käärmeen, joka heidät petti (Gen 3:15) sekä huolehtimalla ensimmäisestä ihmisestä ja hänen vaimostaan tekemällä heille puvut nahasta. Elämän puusta JHWH kertoo, ettei sitä pääse maistamaan. Hyvä Isä ei kuitenkaan herättäisi lapsessaan toivomuksia, jotka eivät koskaan voisi täytyä.

3 Profeetat: synti, eksiili ja sovituksen mahdollisuus

Profeetat käsitteivät monia RE:an liittyviä asioita, kuten synti–eksiili–sovitus -lainalaisuutta, kysymyksiä, miten palata suhteeseen JHWH:n kanssa, miten elää eksiilissä, ja milloin tai miten paluu luvattuun maahan tapahtuu. Israelin kansan paluuta JHWH:n heille lupaamaan

maahan käsitellään erittäin monissa kohdissa. Profeetoissa on monia viitteitä eri kansoihin, joiden siunaus riippuu suhtautumisesta JHWH:n valitsemaan kansaan, vrt. Dt 32:1,8-9,43 osana Dt 28–33, jossa Leviticuksen RE laajenee kansainvälisiin mittasuhteisiin.

Bergsman mukaan eksiili nähdään velkaorjuusjaksona, paluu ”lunastuksen” tekona.²⁶⁵ Suuret Profeetat näkevät muinaiset maanlunastuslait (Lev 25) Jumalallisena takeena Israelin jatkamisesta maassa ja sinne paluusta.²⁶⁶ Bergsma on listannut kohtia, joissa velkaorjuuden tausta on eksplisiittinen, tai joissa Lev 25 lunastuslait ovat vahvasti taustalla.²⁶⁷ Alati välitön viitekehys on Eksodus-tapahtuma (Ex 6:6; 15:13), Egyptin orjuudesta lunastaminen²⁶⁸: paluu eksiilistä ilmenee ”uutena eksoduksena”.²⁶⁹

Riemuvuosi on Bergsman mukaan ”eskatologinen” instituutio, joka on muotoiltu syklisesti uudelleenasettamaan vapauden ja maa-oikeuksien ideaaliolosuhteet, jotka Israel sai eksoduksen ja valloituksen kautta. Samoin temppelin valmistuminen on ”eskatologinen” edustaen Mooseksen kautta annettujen käskyjen täyttymistä (Dt 12:8-14; 1Kun 8:56) ja Israelin perimmäisen, ideaalin tilan saavuttamista: lepo kaikilta vihollisiltaan (Dt 12:10; 2Sam 7:1-2), laajin alueellinen mitta (ks. Dt 34:3-10; 1Kun 8:65), JHWH:n asuminen sen keskellä (Dt 12:5,11; 1Kun 8:10-13). Riemuvuosi liitetään sovitusten päivään, joka sisältää rituaalisen uudelleenvahvistuksen JHWH:n läsnäolosta pyhäkössään ja kansansa hallinnasta, jotka kummatkin tapahtuivat temppelin vihkimisen yhteydessä (1Kun 8:6-11,22-52) seitsemännessä kuussa, ensisijaisessa kultillisten festivaalien kuussa kautta muinaisen Lähi-idän. Riemuvuosi

²⁶⁵ Bergsma havaitsee, että Jes luvuissa 40–66 sana לָאָה esiintyy 22 kertaa, 13 kertaa Jumalallisena arvonimenä ”Lunastaja”, ja Jesajan kirjan ulkopuolella arvonimi annetaan Jumalalle vain seitsemän kertaa (Bergsma 2007, 191-192.) Kommentti: Sana *go 'el* (לָאָה) (lunastaa, lunastaja, miespuolinen sukulunastaja, lunnaat maksettu, verenkostaja) esiintyy HR:ssa n. sata kertaa, joista merkityksessä verenkostaja n. 13 kertaa. KJC (eSword): Gen 48:16, Ex 6:6; 15:13, Lev 25:25-26,30,33,48-49,54; 27:13,15,19-20,27-28,31,33; Ruut 3:8-9,12-13,20; 4:1,3,4,6,8; 1Kun 16:11; Job 19:25; Ps 19:14; 69:18; 74:2; 77:15; 78:35; 103:4; 106:10; 107:2; 119:154; San 23:11; Jes 35:9; 43:1,14; 44:6,22-24; 47:4; 48:17,20; 49:7,26; 52:3,9; 54:5,8; 59:20; 62:12; 63:4,9,16; Jer 31:10-11; 50:34; Val 3:58; Hoos 13:14; Miik 4:10; ja merkityksessä 'verenkostaja': Num 35:12,19,21,24-25,27; Deut 19:6,12; Joos 20:3,59; 2Sam 14:11.

²⁶⁶ Bergsman mukaan Hanamelin pellon lunastustapaus oli voimakas merkki, todistus Jumalan uskollisuudesta lunastuslakeihin liittyvälle lupaukselle (Jer 32:1-15). Vaikutelma on, että pelto kuuluu Hanamelille, ja Jeremia on *go 'el*. Kohta ei valaise riemuvuoden historiallista noudattamista, mutta se on varhaisimpia tekstejä, joissa lunastusta (*ge'ullah*) ja lunastaja-hahmoa (*go 'el*) sovelletaan typologisesti odotettuun eksiilistä paluuseen. Eksiilinajan haasteena oli lunastussäädöksiin implisiittinen jumalallinen lupaus, että israelilaisyksilö ei koskaan menetä pysyvästi oikeuttaan esi-isänsä maahan. Profeetat, tässä Jeremia, sanoivat, että Jumala ei ole perunut tätä lupaus! Ajallaan Jumala ennalleenasettaa Israelin maahansa (Bergsma 2007, 157-160.)

²⁶⁷ Jes 49:7-9; 50:1; 58:1-14; 61:1-4; 63:4.

²⁶⁸ Jes 43:14-21; 48:21; 52:3-6; 63:7-14.

²⁶⁹ Jumalan muita kuvauksia Israelin suhteen ovat mestari, luoja ja aviomies, jotka esiintyvät jatkuvasti yhdessä (esim. 50:1; 48:21[20]) (Bergsma 2007, 192-193.) Kommentti: profeettojen kieli ja sanoma kertoo JHWH:n, kaiken Luojan ja ainoan Hyvän suhteesta Israeliin ja sen maahan, sekä kaikkiin kansoihin ja koko maailmaan.

ja temppelin vihkeminen ovat kumpikin täynnä eksoduksen muistoa (Lev 25:38,42,55; 1Kun 8:9,16,21, 51,53), ja jollain tapaa kunnioittavat ja täydentävät sitä tapahtumaa.²⁷⁰

Bergsman mukaan Lee W. Casperson laski Ben Zion Wacholderin vakiinnuttamista toisen temppelin jakson sapattivuosipäiväyksistä taaksepäin Josefuksen ja Tacituksen huomioiden perusteella, ja perusti sapattivuosikalenterin juliaanilla merkintätavalla ulottuen 1003 eaa. Hän sitten huomauttaa, että Salomon alainen temppelin rakentaminen, Jooasin, Hiskian ja Joosian alaiset temppelin korjaukset, ja Serubbaabelin alainen temppelin uudelleenrakentaminen kaikki osuvat päiväyksiin 49 vuoden välein suhteessa toisiinsa. Casperson ehdottaa, että nämä ovat voineet olla riemuvuosia, jolloin erityistä huomiota annettiin temppelin ennalleenasettamiselle.²⁷¹ Caspersonin mukaan sapattivuosikalenteriin on runsaasti viitteitä myös HR:n ulkopuolella: Riemuvuosien kirja, Seder Olam, Talmud, Makkabilaikirjat, Josefuksen kirjoitukset. Myös roomalainen historioitsija Tacitus mainitsee tämän kalenterijärjestelmän, ja on järkevä olettaa, että sapatillisten vuosien noudattamiset olivat juutalaisen elämän perusfakta.²⁷² Sapattijaksotuksen lisäksi israelilaiset ovat jonain aikana voineet käyttää pitempijaksoista riemuvuoden järjestelmää, jolle on niukemmin todisteita suhteessa sapattivuoteen.²⁷³

3.1 Jovel, hänen ihmisensä ja luomakunnan valloitus (Joos)

Jovel esiintyy Tooran ulkopuolella HR:ssa ainoastaan Joosuan kirjassa Jerikon valloituksen yhteydessä (Joos 6:4-6,8,13).²⁷⁴ Ennen Jerikon valloitusta israelilaiset viettivät pääsiäistä

²⁷⁰ Bergsma 2007, 150-151.

²⁷¹ Myös egyptiläisessä Sedfestissä temppeleitä restauroitiin 30 vuoden välein (Bergsma 2007, 151-152.) Kommentti: sapatti- ja riemuvuoden aikana ei saanut kylvää eikä niittää, antaen aikaa korjata temppeliä.

²⁷² Jälkieksiiisellä ajalla sapatillisen vuoden noudattaminen alkoi Tishri-kuussa, joka alkaa joko seitsemännen uuden kuun kanssa kevätpäiväntasauksen jälkeen tai muuten ensimmäisen uuden kuun syyspäivän tasauksen jälkeen. Kummassakin tapauksessa se vastaa läheisesti juliaanista syys/lokakuun jaksoa. Yksityiskohtaisia laskelmia eksplisiittisesti identifioitujen sapattivuosien päiväyksistä on tehty usein, perustuen laajalti Josefuksen kirjoituksiin ja tunnettuihin päiväyksiin Rooman historiasta (Casperson 2003, 284.) Kalentereista lisää, ks. l. 5.

²⁷³ Kuitenkin HR:ssa on Josefuksenkin mainitsemia viitteitä, Riemuvuosien kirja perustuu riemuvuosikalenteriin, ja lisäksi on muita ei-raamatullisia viitteitä kuten Seder Olam, Talmud, ja Qumranin dokumentit. Nykyään usein ajatellaan, että riemuvuosia todella voitiin toteuttaa. Usein myös katsotaan, että riemuvuosilaki alkuperäisessä muodossaan voi olla ajoitettavissa jopa israelilaisten Kanaanin tuloon asti. Monarkian ja eksiilin aikana tätä lainsäädäntöä uudistettiin ja tehtiin parannuksia (Casperson 2003, 286-288.)

²⁷⁴ Valtter Luodon mukaan arkeologisten kaivausten perusteella tehdyt Jerikon historialliset ajoitukset eivät ole antaneet mitään yksiselitteistä todistetta minkään ratkaisun puolesta. Ne ovat nostattaneet kysymyksiä, jotka odottavat ratkaisuaan (Luoto 2011, 28). McConvillen mukaan esimerkiksi israelilainen arkeologi Amihai Mazar pitää raamatullista kertomusta Jerikon taistelusta epäilemättä legendana, mutta tässä tapauksessa arkeologinen evidenssi ei ole suoraan raamatullisen tarinan vastainen, kuten jotkut tutkijat väittävät. Pitäisikö kirjaa siis lukea tavallisena historian vai rakentavana legendana? Tässä suhteessa tulee pikemmin tehdä päätös tekstin genrestä kuin aloittaa edeltämäärätyllä uskomuksella, että historialliset asiat ovat keskiössä. Olisi väärin edeltä tuomita raamatullisen kertomuksen luonne arkeologian pohjalta, kuten myös olisi väärin yrittää pakottaa ambivalenttia

kuukauden 14. päivän iltana Jerikon arolla (Joos 5:10-12).²⁷⁵ Seuraavana päivänä lakkasi mannan tulo, koska he söivät sen maan tuotteita, Kanaaninmaan satoa, mikä kertoo JHWH:n saumattomasta huolenpidosta (vrt. Ex 16:14-35; Lev 25:18-22).²⁷⁶ Juuri vietetyn pesakhin valossa Jerikon taistelu ensimmäisenä luvatus maan sisällä on ensimmäinen viikko riemuvuoden kalenterianalogiassa (ks. luku 2.2), happamattoman leivän juhla eskatologisessa juhlakalenterissa (ks. luku 2.3) – juhlien näkökulmasta uuden kalenterikierron aloitus ja JHWH:lle hänen avullaan kuuliainen mallisuoritus, jonka lopputulos antaa uudelle sukupolvelle varmuutta aikanaan perille pääsemisestä ja kuuliaisuuden hedelmää rohkaisuksi jatkamaan. Pekka Havupalo nostaa esiin Jumalalle ensin -periaatteen,²⁷⁷ jota Jumala odotti Israelin kansan noudattavan myös luvatus maan valloittamisessa: ensimmäinen kaupunki, Jeriko, tuli uhrata kokonaan Jumalalle (Joos 6:17-19).²⁷⁸ J. Gordon McConville yhdistää *jovelin* riemuvuoteen korostamalla kuvausta²⁷⁹ Jumalan lahjana Israelille: Israelin pääsy maahan on Jumalan teko; valloitus ei ole vain pyhää sotaa vaan osa Jumalan kansan vapauttamista omakseen. Tätä ehkä parhaiten kuvaa sana *jovel*,²⁸⁰ jonka lähes kaikkien esiintymien sijainti (Lev 25; 27; Joos 6) tukee vahvasti käsitystä, että maalahja Israelille Egyptin orjuudesta vapauttamisen jälkeen on eräänlainen riemuvuosi, vapautus orjuudesta vapauteen, itsenäisyyteen ja omistukseen.²⁸¹

Myös *jovelin* käyttötapa ja konteksti kertovat RE:sta selvästi, vaikka monet kommentaarit eivät sitä avaa.²⁸² JHWH antoi Joosualle käskyn Jerikon valloituksen menettelystä (Joos 6:2-5): *jovel* esiintyy ensin 'riemuvuosien (mon. määr.) *shofareina*' (mon.) (*shofrot hajovelim* שופרות היובלים) (j. 4), ja 'riemuvuoden (yks. määr.) sarven pitkänä äänenä' (*b'meshekh b'keren hajovel* במשך בקרן היובל) (j. 5), joka on muutoin täsmälleen sama ilmaisu kuin Ex 19:13b paitsi, että keskelle on lisätty sana *keren* 'sarvi'. Erona Ex 19:16-25; 20:18-21

arkeologiaa sopimaan raamatulliseen kuvaan pyrkimättä ainakin ymmärtämään kertomuksen luonnetta ja mihin se pyrkii lukijan viemään (McConville 2010, 28).

²⁷⁵ Kuukautta ei mainita, mutta koska 14. päivä mainitaan, kyse lienee ensimmäisestä kuusta (Ex 12:6; Lev 23:5).

²⁷⁶ Ehkä oli sapattivuosi (ks. Lev 25:2), mutta toisaalta säännöllisen sapattivuoden (Lev 25:4) sijaan kyseessä saattaa toisaalta olla JHWH:n järjestämä ylimääräinen sapattilepo maahantuloa varten.

²⁷⁷ Esimerkiksi ihmisten ja eläinten esikoiset (Ex 13:1,2,11-13), ensisadot ja kymmenykset kuuluvat JHWH:lle.

²⁷⁸ Ja sen jälkeen Ain valloituksessa sai ottaa saalista (Havupalo 2013, 37-45). Kommentti: Jumalalle ensin - ja siihen kiinteästi kuuluva JHWH:an luottamisen, kunnioittamisen ja läheisen suhteen periaate liittyy riemuvuosilakiin JHWH:n lunastaman kansan ison kontekstin kautta, esimerkiksi sapatin, sapattivuoden, riemuvuoden, ensihedelmien pyhittämisten ja kymmenysten kautta.

²⁷⁹ Jakeessa 4 esiintyvät sekä *jovel* että *shofar*. ”Oinaansarvitorvien” puhaltaminen voi olla sotilaallista tai uskonnollista. Ks. 1Sam 13:3; ja 2Sam 6:15), kuten ”huuto” (j. 5; ks. 1Sam 4:5, sitten Ps 27:6; 47:5[MT 6]; 89:15[MT 16]).

²⁸⁰ McConville kääntää *jovelin* 'oinaansarveksi'.

²⁸¹ McConville 2010, 28.

²⁸² Saman havainnon tein Ex 19:13b *jovelin* ensiesiintymän kohdalla (ks. luku 2.1).

on esimerkiksi, että papit puhaltavat *shofareihin* ja kansa käskyn tultua huutaa ja ryntää taistelemaan.²⁸³ Joosuan antaessa käskyä papeille sekä pappien kantaessa instrumentteja käytetään sanaa 'riemuvuosien torvet' (שופרות היוכלים) (Joos 6:6,8,13), ja kun papit puhaltavat torviin, pelkästään sanaa 'torvet', jonka yhteydessä oleva '(jatkuva) puhaltaminen' (taka' b'shofrot בשופרות (תקעו) näyttää tavalliselta, eikä *joveliah* eikä 'pitkää ääntä' (*maashakh* מִשַׁח) enää mainita.²⁸⁴

Esimerkiksi pitkäksi ääneksi käännetty *maashakh* (מִשַׁח) merkitsee HR:n eri esiintymiskohdissa myös vetämistä, liikuttamista kohti JHWH:a tai pois päin JHWH:sta, kirousta ja siunausta. Sen sijaan *taka* '-verbi (6:4,8,9) ei ole pitkäkestoinen, vaan se merkitsee erilaisia käytännön toimia. Lisäksi *maashakh* (מִשַׁח) -verbillä on HR:n esiintymissään joskus eskatologisia yhtymäkohtia, ja se muistuttaa sanaa 'voidella' (*maashakh* מִשַׁח)²⁸⁵ erona vain, että 'kafin' sijasta viimeinen juuri-kirjain on 'khet'.²⁸⁶ Oinas uhrattiin sovitusten päivänä (vrt. Lev 25:10), ja oinaansarvea käytettiin niin instrumentiksi puhaltamiseen (vrt. Lev 25:9) kuin astiaksi öljyllä voitelemiseen (vrt. *deroor* Ex 30:23 ja Lev 25:10, ks. luku 2.1).²⁸⁷

Kertomuksessa on Ex 19:13b suhteen erittäin läheisiä yhtymäkohtia: (1) Niiden kertomusrakenteissa on eri heprean sanat, jotka seuraavat toisiaan: ensin RE:lle, ja sitten silloiselle "historialliselle" tilanteelle; (2) kertomusten RE:lle ratkaisevilla merkkihetkillä kuuluu *jovelin* ääni ja käytetään lähes täsmälleen samanlaista kielellistä ilmaisua; (3) "RE-merkkihetkillä" on merkittäviä yhtäläisyyksiä ja eroja: Ex 19:13b RE:n täytyessä kansa/kansat nousevat ylös vuorelle JHWH:a kohtaamaan – mihin he valmistautuvat (Ex 19:8-13). Joosua 6:5 kansalle avautuu tie yliluonnollisesti sortuvien muurien läpi ylös Jerikoa valloittamaan – mihin he valmistautuvat, ja lisäksi minkä jälkeen kansa käy taistelua. Jos he ovat kuuliaiset, ei ole epäilystäkään, että he voittavat.²⁸⁸

Jovelin ensiesiintymässä Ex 19:10-13b Mooseksen tulee pyhittää kansa ensimmäisenä ja toisena päivänä, ja heidän tulee pestä vaatteensa ja olla valmiina *kolmanteen* päivään mennessä. Ensimmäisen ja toisen päivän pyhittäminen (huom. jonka Mooses tekee heille),

²⁸³ Ex 19 ei kerrota kuka tai ketkä Ex 19:13b "RE:n täyttymyksessä" puhaltavat *shofariin*. Joos 6:5 "RE:n täyttymyksessä" asialla näyttävät olevan papit.

²⁸⁴ Myös Ex 19:13b jälkeen kuului voimakkaita ääniä – silloin ei ihmisen toimesta – mutta *maasakh*-ilmaisua ei silloinkaan enää käytetty.

²⁸⁵ 'Messias' (*mashiakh* מָשִׁיחַ) tulee Strongin ja BDB:n mukaan verbistä tästä verbistä *maashakh*.

²⁸⁶ Nykyääntämyksessä näitä kahta kirjainta ei erota toisistaan. Muinainen ääntämys onkin jo vaikeampi selvittää.

²⁸⁷ Aabrahamille johdatettiin sarvistaan pensaaseen takertunut oinas uhrattavaksi Iisakin sijaan (Gen 22), millä näyttää olevan paljonkin tekemistä oinaansarvitorvien käytön kanssa. Genesiksen kuten myös Tooran syntyhistoria on kuitenkin pitkälti tuntematon, joten teorioita kertomusten syntyjärjestyksestä on erilaisia.

²⁸⁸ Havupalon (2013, 43) mukaan Aakan ryösti Jerikosta [Joos 7], koska ei rakastanut Jumalaa eikä tuntenut Jumalalle ensin -periaatteen siunauksia eikä Jumalan sydäntä, joka odottaa uskon vastausta Jumalan apuun.

vaatteiden peseminen ja valmiina oleminen ovat edellä (siis kansallakin on aktiivinen osa: hoitaa suhdetta JHWH:an). JHWH:n kohtaaminen (Ex 19:13b) saattaa olla kuva RE:n lopullisesta täyttymyksestä.²⁸⁹ Ainoissa *jovelin* esiintymisissä Tooran ulkopuolella Joosuan kirjan kuudennessa luvussa ratkaisevan RE:n ilmauksen *jovel* (Joos 6:5) on sijoitettu komentoketjun ensimmäiseen vaiheeseen JHWH:lta Joosualle.²⁹⁰ Jerikon valloituskertomuksen kanssa se voisi viitata Joosuan johdolla israelilaisten kuuliaisuuden tuomaan alkuerävoittoon ja kuuliaisuuden aina toimiviin lainalaisuuksiin matkan päätökseen saakka²⁹¹ (kuin kuva koko matkasta *JHWH:n valitseman kansan roolien ja kuuliaiselle kansalle varmasta voitosta käsin käytävän taistelun näkökulmasta*, joka on riemuvuosikaavan mukaan sidottu ensimmäiseen vaiheeseen ja askel siitä eteenpäin, JHWH:n työtä, johon israelilaiset osallistuvat, ja jonka JHWH tekee heissä), sillä he olivat pesakhin viettäneet ja kyseisen kohdan kuvaaman RE:n täyttymyksen vaiheen hetkellä (Joos 6:5 ennen varsinaisia Jerikon kiertämisiiä) happamattoman leivän juhla oli alkanut ja kesti seitsemän päivää, vrt. Jerikon kierrosten lukumäärä. Jerikon valloituskertomushan on vasta alkua luvatus maan valloitukselle.

McConville ajattelee lukujen kuusi ja seitsemän tekevä piirityksestä hyvin formaa-
lin,²⁹² muistuttaen kuusi-plus-yksi luomispäiviä (Gen 1:1–2:3).²⁹³ Luomiskertomus voi viitata

²⁸⁹ Vrt. kolmas päivä. Juhlakalenterissa on kolme juhla-aikaa, joiden keskeisiä elementtejä näkyy kevään juhla-ajan kolmessa juhlassa: pesakh (lunastuskuolema ja lähtö pois Egyptistä, vrt. kevään juhlien kokonaisuus, joka keskittyy Egyptistä lähtöön), happamattoman leivän juhla (pyhittäminen, matkalla kulkeminen ja aina uudelleen sitoutuminen JHWH:n antamaan vapauden asemaan ja hänen valtakuntansa edistämiseen, jossa sapatti on tärkeä esimerkiksi identiteetin vahvistaja, vrt. kesän juhlat ja shavuot) ja ensihedelmien juhla (sato, joka nousee maasta, uusi elämä, jonka pyhittämiseen on jo etukäteen valmistauduttu, ja joka pyhitetään JHWH:lle, vrt. syksyn juhlat ja sukkot).

²⁹⁰ Joosua kuvaa JHWH:lle kuuliaista ja hänelle uskollista Israelin vapauttajaa. Joosua kuvataan suorastaan virheettömänä; ei kerrota tehneen mitään väärää. Jopa Mooses oli pitänyt JHWH:a halpana kansan silmissä eikä päässyt luvattuun maahan. Toisaalta Mooses oli ainutlaatuinen eikä kukaan ollut hänen kaltaisensa ja tehnyt sellaisia tunnustekoja, mikä lieenee kirjoitettu Mooseksen kuoleman jälkeen, ehkä Joosuan toimesta (Dt 34:10,9). Mooseksen aika voisi siis tulla uudestaan RE:n lopullisessa vaiheessa (vrt. Dt 18:15-19).

²⁹¹ Joosuan ('JHWH on pelastus'), Nuunin ('jatkuvuus') pojan nimen merkitys sopii tähän erinomaisesti. Joosefin heimoon kuuluvana Joosualla on myös edeltäjä Joosef, jonka välityksellä JHWH pelasti Jaakobin perhekunnan Egyptiin, ja nyt JHWH:n ja Joosuan johdolla Israelin kansa alkoi vallata luvattua maata takaisin. Israelin kansan lähtö Egyptistä, orjuuden pesästä, oli kuitenkin Mooseksen alaisuudessa. Ilman Moosesta matkalla ei olisi alkua, karttaa eikä päämäärää. Joosuan avulla sinne ikään kuin päästiin, toisaalta hänen jälkeen luvatus maan valloitus jäi ikään kuin kesken (Tuom). Juudan heimon Kaaleb ('koira'), Jefunnen ('hänet valmistetaan') poika, on ainoa toinen, joka pääsi Egyptistä lähteneestä sotakuntoisesta miessukupolvesta perille luvattuun maahan. Hänen nimensä näyttää enteilevän jatkossa johtavaa roolia (vrt. Juudan johtava rooli Joosef-kertomuksen yhteydessä ja Jaakobin profetia Juudalle (Gen 49:8-12), Juudan heimon johtava rooli erämaavaelluksessa, Daavid ja Messiaan sukulinja, Juudan Israelia isompi uskollisuus JHWH:lle, säilyminen ja osittainen paluu Baabelista).

²⁹² Narratiivi kuvaa Israelin kuuliaiset toimet. Kaikkina kuutena päivänä kuvio on sama. Marssijärjestys on: aseelliset miehet, torvia puhaltavat papit, liitonarkki, selustanvartio. Arkin keskeisyys on ilmeinen (j. 11) kuvaten JHWH:n itsensä läsnäoloa. Torvia puhalletaan jatkuvasti (j. 9). Sotahuudosta huolellisesti pidättäytyään, kunnes Joosua käskää seitsemäntenä päivänä. Kohdan tyyli on yhtä merkittävä kuin sen sisältö. McConville mainitsee kuusi asiaa, jotka rakentavat eräänlaisen dramaattisen jännityksen, joskin kasvaa myös tuntu vääjäämättömästä kaupungin kauheasta kohtalosta.

²⁹³ McConville 2010, 28-29.

eräänlaiseen päätökseen: Israelin matka Egyptistä maahan on kuljettu Jerikon symbolisessa valloitusaktissa. Tai se voi indikoida yhteyttä Gen 1 ”hyvän” luomisen ja Israelin astuman maan välillä. Sapatillinen ylisävel on, että Israel on astumaisillaan ”lepoonsa” (ks. Dt 12:9-10 tässä yhteydessä).²⁹⁴ Joka viikko *sapatin pyhittäminen* haastoi ihmisen ahneuden ja ”kiireisen” elämän, orjien eli *sidepalvelijoiden* ja juhtienkin tuli antaa levätä sapattina, jopa sadonkorjuuaikana. Näin sapatti, merkki Jumalalta, opetti samaa, mitä *sapattivuodet* ja *riemuvuodet* isommassa mittakaavassa.²⁹⁵ Koska ensimmäistä sapattia vietti itse Jumala luotuaan ensimmäisen ihmisen omaksi kuvakseen, sapatti on jokaviikkoinen muistutus liitosta, joka ulottuu RE:n lopulliseen täyttymykseen: rauhaan JHWH:n kanssa, joka vallitsi ennen syntiinlankeemusta, ja johon RE tähtää. Siten koko sapatti-sapattivuosi-riemuvuosi -järjestelmä on eskatologinen.²⁹⁶ Koska sapatti tukee hyvää elämäntapaa ja elämän mielekkyyttä, se esimerkiksi suojelee perheyhteyttä ja on kokonaisvaltainen keino käydä sotaa pahuutta vastaan, mikä sopiikin erinomaisesti Jerikon valloituksen symboliikkaan. Israel tekee ensimmäisen ”orjuudesta vapauttamisen” luvatus maan sisällä Rahabin perhekunnalle.²⁹⁷

Erikoinen Jerikon valloituskertomus muistuttaa hengellisestä sodankäynnistä. Vastustaja kuvataan sulkeutuneena (Joos 6:1). McConvillen mukaan Jeriko kuvataan ”mykästi vastaisena” (6:1), mutta JHWH ylivoimaisena. Kertomus ei kerro fyysisen taistelun vaiheista,²⁹⁸ vaan kuvaa pikemmin teologisia valloittamisen edellytyksiä. Keskiössä on Jumalan, Israelin, kanaanilaisten ja maan välinen suhde.²⁹⁹ JHWH käskää ja Israel suorittaa.³⁰⁰ Sulkeu-

²⁹⁴ McConville 2010, 28-29. Sapatin merkitystä korostaa voimakkaasti se, että kuudesta päivästä tulee yhteensä vain kuusi kierrosta, ja seitsemänneistä päivästä jo yksinään tulee yksi kierros enemmän.

²⁹⁵ Jouko Jääskeläisen mukaan sapatti oli israelilaisille uskon koetus, jonka ylittäminen johti suurempiin koetuksiin: sapattivuoteen, ja lopulta riemuvuoteen, joka ”koettelee kukkaroa” kaikkein eniten (Jääskeläinen 1994, 47-48).

²⁹⁶ Sapatti lienee iloinen asia sille, joka pyhittää sapatin JHWH:n kanssa (edesauttane, jos hoitaa viikon tehtävät hyvin), mutta ihmisen syntisen elämänmenon keskeyttäminen sapattina koetaan ehkä muistutuksena synneistä, jos joutuu pysähtymään ja miettimään mitä on tullut tehtyä. Myös pitämättömien sapattivuosien hyvittäminen maan autiona ololla (Lev 26) kuvastaa ehkä samaa. Tosin jos maan lahja otetaan (väliaikaisesti, ja joidenkin sukupolvien kohdalla kokonaan) pois, niin ehkä sapattia voi kuitenkin viettää. Toisaalta historia tuntee niiden juutalaisten, jotka halusivat pitää sapatin, kaltoinkohtelua ja vainoa.

²⁹⁷ Ikkunasta alas tuleva punainen liina on merkinä sopimuksen mukaan, etteivät israelilaiset tuhoa Rahabin perhekuntaa (Joos 2,6), vrt. Israelin lähtö Egyptistä ja veri merkinä ovenpielissä, ettei JHWH tuhoa israelilaisia. – Kertomusten ydintä nämä ovat, ajattelipa niiden moraalista mitä tahansa. Historia näyttää olevan ei-tunnettua.

²⁹⁸ Kommentti: McConville ilmaisee asian niin, ettei kertomus kuvaa taistelua. Kuitenkin taistelu on olennainen osa kertomusta, jossa se on omalla paikalla, vaikka kuvaukseen ei keskitytä. Sen periaate on tärkeä (ks. edellä).

²⁹⁹ Kommentti: Rachel M. Billingsin mukaan Joosuan kirjan lause ”Israel palveli JHWH:a kaikki Joosuan päivät” (24:31) on kirjan hermeneuttinen avain, jonka näkökulmasta esimerkiksi Rahabin perheen säästäminen ei ole vakoojien pragmaattinen teko, vaan kunnollinen vastaus hänen Israelin auttamiseensa ja JHWH:n tekojen tunnustamiseen Israelin puolesta. Vakoojien julistus Joosualle (2:24) kertoo ennen kaikkea JHWH:n uskollisuudesta Israelille antaessaan heille maan. Kun vihollinen auttaa JHWH:a ja Israelin asiaa, Israel ei voi kuin nähdä JHWH:n käden työssä Kanaanin miehityksessä (Billings 2013, 125-126.)

³⁰⁰ Komentoketju on JHWH:ilta Joosualle, Joosualta papeille ja kansalle (6:2-7). Käsky on sekä sotilaallinen että uskonnollinen. Kaupungin ympäri on marssittava (McConville 2010, 28.)

tuneena linnoituksena Jeriko muistuttaa Baabelin tornia (Gen 11), jonka rakentajat toimivat taidokkaasti yhdessä, mutta Jumala ja hänen suunnitelmansa oli jätetty ulkopuolelle, ja he pyrkivät ottamaan hänen paikkansa (vrt. Gen 3).³⁰¹ Tätä yhteyttä korostaa Jerikon, ”hänen ihmisensä”,³⁰² uudelleenrakentajan kirous (Joos 6:26; ks. 1Kun 16:34).

Jerikon nimi tarkoittaa ehkä ’hänen kuunsa’ tai ’sen kuu’.³⁰³ Ensiksi, kaikki kuuluu Jumalalle, joka kaiken loi – siis myös kuu, tarkoittaa se sitten kuuta taivaalla, kuukautta, tai ihmistä Jumalan kuvana (ihminen kuin kuu/kilpi, joka heijastaa aurinkoa). Sen lisäksi että JHWH:n juhlia vietettäisiin Tooran mukaisesti oikeaan aikaan, kalenterien interkalaatiossa³⁰⁴ ja ’hänen kuunsa’ valtaamisessa voi nähdä luomakunnan ennalleenasettamisen symboliikkaa.

Jos kuu merkitsee ihmistä, yhdessä auringon³⁰⁵ kanssa, tai kalenterijärjestelmässä³⁰⁶, se voi kuvata Messiasta, joka valloittaa ja hallitsee, vrt. Joosua. Tai se voi tarkoittaa esimerkiksi valloitettavaa ihmistä, kuten kertomuksen keskeinen Rahabin perhekunta.

Sarah L. Hallin mukaan Joosuan johtajuus on keskeinen Jeriko-narratiivissa. Joosua ei kuitenkaan toimi yksin. JHWH:n osallisuuden välttämättömyys on selvää alusta asti.³⁰⁷ Joosualla on luvun 6 kuvassa monet kasvot.³⁰⁸ Sotilaallisten oraakkeleiden vastaanottajana sekä toimeenpanijana hänellä on kaksoisrooli, joka erottaa hänet muista Mesopotamian johtajista. Joosuan tehokas komento on toinen narratiivin ominaisuus: hänen käskyillään on

³⁰¹ Baabelin torni -kertomuksessa ihmisen itsensä korottaminen ja kapina Jumalaa vastaan (Gen 3) nousee sellaisiin ”kansainvälisiin” mittasuhteisiin, että JHWH analysoi tilannetta: he ovat yksi kansa, yhteinen kieli ja kaikki on heille mahdollista, ja tämä on heidän ensimmäinen yrityksensä. JHWH ei ainoastaan hajota heidän kieliään ja hajauta heitä kaikkeen maailmaan, mitä he pelkäsivät, vaan aloittaa oman projektinsa siunata maailmaa Abramin välityksellä (Gen 12:1-3).

³⁰² ”hänen ihmisensä”, ks. alla.

³⁰³ BDB ja Strong, joista jälkimmäinen ehdottaa sanan vaihtoehtoiseksi alkuperäksi myös H7306 fragrant (hyväntuoksuinen).

³⁰⁴ Aurinko- ja kuukalenteria vertaamalla 12 luonnollisesta kuukaudesta tulee n. 355 päivää eli yhdestä aurinkovuodesta puuttuu n. 10 päivää. Jotta noudatettaisiin sekä aurinkokalenterin vuodenaikoja, jotka vaikuttavat satoaikoihin, joita edeltävät JHWH:n tapaamiset, ero on tasattava jollain keinolla. Eräs keino, joka huomioi sekä aurinko- että kuukalenterin, on noudattaa kuukalenteria luonnollisen havainnon periaatteella ja lisätä joinakin vuosina (melko tarkkaan 19 vuodesta seitsemänä vuotena) ylimääräinen kuukausi ”maallisen vuoden” loppuun, mikä tarkoittaa sitä, että vuodenaikojen paikaltaan siirtyminen on maksimissaan n. yksi kk. Toinen mahdollisuus on noudattaa esimerkiksi laskennallista 30-päivän kalenteria ja lisätä esimerkiksi yksi päivä kuhunkin vuosineljännekseen, jolloin 52-viikkoinen vuosi on helpompi esimerkiksi pappien palveluvuorojen järjestämisessä. Kalentereista lisää ks. luku 5.

³⁰⁵ Tässä aurinko kuvaasi Jumalaa, jota kuu, ihminen Jumalan kuvaksi luotuna heijastaa, ks. luku 4.

³⁰⁶ On erilaisia käsityksiä, miten kalenteria tulee noudattaa ja miten interkalaatio tulee tehdä, ks. edellä ja luku 5.

³⁰⁷ Hall 2010, 97.

³⁰⁸ Kommentti: Zev Farber on kartoittanut Joosuan kuvaa monissa eri juutalaisissa traditioissa raamatullisesta ja esi-raamatullisesta ajasta aina rabbiiniseen aikaan asti. Lopputuloksena kirjallisuudessa on hänestä moniulotteinen kuva: Joosua esiintyy näissä traditioissa ei ainoastaan konsensuksen hahmona ja jatkuvuutena, vaan myös erottuvuuden ja eriyvyyden hahmona (Farber 2016, 276-277.) Viimeisen papillisen redaktion (jonka Farber ajoittaa myöhäiselle jälkieksiläiselle tai varhaiselle toisen temppelin ajalle) jälkeen raamatullinen Joosuan kertomus on enemmän tai vähemmän valmis. Joosua aloittaa uransa sotilaana ja Mooseksen opetuslapsena, pysyy lojaalina Jumalalle tiedustelijana ja viettää enimmän aikansa ilmestysmajassa. Hän täyttää tehtävänsä Mooseksen seuraajana, voimakkaana johtajana, joka jakaa hallinnon Eleasarin kanssa, konsultoiden hänen kanssaan, ja jumalallinen oraakkeli jää Eleasarin vastuulle (Farber 2016, 274-275.)

jumalallinen valtuutus, ja niitä noudatetaan johdonmukaisesti. Hänen auktoriteettinsa tulee eksplisiittisesti JHWH:lta, jonka kanssa hän kahdestaan harjoittaa johtajuutta.³⁰⁹

Aiempien Profeettojen kokonaisuus Joos–2Kun on usein melko lohdutonta luettavaa. Myöhemmissä Profeetoissa eletään jo eksiilin kynnyksellä, aikana tai jälkeen.

3.2 Deroor, JHWH:n Israelin kautta tekemän RE:n eteneminen (Jes)

Deroor esiintyy Profeetoissa ”kolmella suurella” (Jes 61:2; Jer 34:8,15,17; Hes 46:17).³¹⁰

Jesajan kirjassa *deroorin* esiintymisen RE-yhteyksien kontekstina on koko Jesajan kirjan sanoma ja rakenne, ja sijainti lukujen Jes 56–66 kiastisen rakenteen keskellä. Jesajan kirja ei ole suoraviivainen kertomus eikä toisaalta mielivaltainen sekoituskaan, vaan tarkkaan harkittu erilaisten osien muodostama kokonaisuus. Kirjan luonnetta avaa sen synty tapa.³¹¹

John Goldingayn mukaan Jes 1–39 profetiat voidaan ymmärtää puhuvan Jesajan ajan 700-luvun eaa. kansalle, arvellen esimerkiksi Jes 40:1-2 perusteella, että 40–55 on kirjoitettu välillä 587–539 eaa., ja 56–66 joskus 539 eaa. jälkeen, kun toista temppeliä rakennetaan tai se on rakennettu, mutta kaupunki on yhä hävitetty.³¹² Goldingay jakaa Jesajan kirjan viiteen

³⁰⁹ Hall 2010, 110-111. Kommentti: vrt. Joosuan kokemus (Joos 5:13–6:2ff) muistuttaa Mooseksen kutsua (Ex 3:1-19ff), jotka kummatkin toimivat etsien JHWH:n tahtoa, JHWH johtaa, ja he tottelevat. Joosualla korostuu välitön totteleminen, Mooseksella JHWH:n tunteminen. – Kolmen päivän matka (Ex 3:18b) liittyy Mooseksen tehtävään myös suhteessa faragoon, synnin kuvaan, mikä ehkä viittaa niin kevään juhlien kolmanteen eli ensihedelmien juhlaan kuin kolmanteen juhraryhmään eli syksyn juhliin (ks. alav. 289). Sillä Mooseksen tuli olla ”jumalana” Aaronille (Ex 4:16), ja Mooses näyttää kuvastavan alkua ja loppua, lain täyttymystä (vrt. Lev 27:34). Joosuan merkittävyyttä kuvaa sekin, että Mooseksen kanssa hän on Israelille, koko luomakunnalle ja kaikille kansoille ja sukupolville tarkoitettuna Mooseksen profeettallisen laulun (Dt 32:1-43) lausuja (Dt 32:44).

³¹⁰ Jesaja, Jeremia ja Hesekiel ovat kaikki historiallisia henkilöitä. Heidän nimiensä mukaisia tekstejä eri tutkijat yhdistävät heihin eri määrin eri oletusten pohjalta. Fakta on, että on lähes mahdoton tietää, kirjoittivatko – tai yhtä lailla – eivätkö he kirjoittaneet niitä, ja kuinka paljon tekstejä olisi muokattu heidän jälkeensä, koska nykyaikaan asti säilyneistä käsikirjoituksista vanhimmat ovat toiselta vs. eaa. Esimerkiksi Jesajan tapauksessa ei ole nähtävää olevan mitään hyvää, ei ainakaan pakottavaa, syytä erottaa suullisesti profetoivaa ja kirjaprofeettaa eri henkilöiksi. Tekstien eskatologista näkökulmaa ohjaavat joka tapauksessa tekstien itsensä ilmoittamat asiat ja toisaalta historialliset faktat.

³¹¹ Goldingayn mukaan tavallinen ”luku” Jesajassa voi sisältää kahdesta neljään profetiaa, jotka annettiin eri tilanteissa (esim. Jes 1). Profeetat olivat enemmänkin saarnaajia kuin kirjoittajia. Saarna ei kestänyt 15 minuuttia, vaan päätellen kirjoista, joihin heidän profetiat on koottu, ne olivat kahden tai kolmen minuutin mittaisia julistuksia. Heillä ei ollut yleisöä kuten saarnaajalla, vaan he seisoivat ja paasasivat ihmisille temppelin alueella. He saattoivat ajatella, että ihmisillä on lyhyt tarkkaavaisuuskyky, ihmiset siirtyisivät pian kuuntelemaan toista profettaa, tai että heidän tuli sanoa tarvitsemansa ennen kuin heidät pidätettiin. Kollaasien organisoiminen ei silti tarvitse olla sattumanvaraista, vaan kustakin osiosta voi oppia, kuten koko kirjasta (Goldingay 2014, 12-16.)

³¹² Luvut 40–55 ja 56–66 saattavat olla hypoteettisen ”toisen” tai ”toisen ja kolmannen Jesajan” kirjoittamia, mutta on mahdollista, että profeettoja on ollut useampia, ja että he ovat editoineet aiempia osia (Goldingay 2014, 12-16.) Kommentti: Sekin on mahdollista, että Jesajan kirja on kokonaan Jesajan kirjoittama, koska (1) kieli ja käytetyt sanat ovat hyvin samanlaisia koko kirjassa, (2) Jesaja saa näyt neljän kuninkaan päivinä Ussiasta Hiskiaan (Jes 1:1), (3) Jesaja profetoi Hiskialle Babelin pakkosiirtolaisuudesta, mutta Hiskialla on vielä 15 vuotta elinaikaa, jolloin Jesajalla lieene ollut hyvin aikaa saada lisää profetioita, kirjoittaa ja editoida Jesajan kirjaa (38:5; 39:1-8), (4) Jesajan kirjan perspektiivi on alusta alkaen koko maailma, ja 1–35 sisältävät hyvin

kollaasiin (Jes 1–12, 13–27, 28–39, 40–55, 56–66).³¹³ Jesaja 40–55 luonnehtii lineaarinen, 56–66 kiastinen rakenne. Edellinen johtaa johonkin, mutta jälkimmäistä näyttää hallitsevan ympäri kiertäminen. JHWH epäilemättä täyttää tarkoituksensa, mutta nyt yhteisö polkee paikallaan. Tämän tilanteen lupaus ja haaste ilmaistaan alussa (56:1), jonka Rolf Rendtorff on havainnut muodostavan Jes 1–39 ja 40–55 tiivistelmän. Israelin elämää tulee luonnehtia oikeus ja vanhurskaus (*mishpat* ja *tsedakah*) (1–39). Seuraava osio (40–55) on luvannut, että JHWH:n toimintaa Israelia kohtaan luonnehtivat oikeus ja vanhurskaus. Mutta 56–66 kohtaa ja käsittelee todellisuutta, jossa kumpikaan näistä odotuksista ei ole täyttynyt. Kansan tarvitsee edelleen manifestoida oikeutta ja vanhurskautta, niin myös JHWH:n, ja siten saada aikaan kansalle vapautuksen. Tavallaan 56–66 agenda on kysymys, minne menemme täältä, ja vastaus on, että ei ole menemistä minnekään muualle.³¹⁴

John N. Oswaltin jäsentelyssä puolestaan Jes 7–39 tarkastellaan vanhurskautta lähes yksinomaan eräänlaisena ihmisen käyttäytymisenä, jota vanhurskas Jumala vaatii (1:21; 26:2, jne.), mutta jossa Israel yleensä epäonnistuu. Luvuissa 40–55 termiä käytetään lähes pelkästään kuvaamaan Jumalan luonnetta vapauttajana (46:13; 51:5, jne.). Tämä ilmaisee Jumalan ”oikeellisuutta”, että hän ei jätä liittokumppaniaan kärsimään häpeää ja häväistystä, mikä on totta paljon enemmän kuin vain juridisessa mielessä.³¹⁵ Ovatko ihmiset vanhurskaita, koska he noudattavat joitakin jumalallisia standardeja, vai annetaanko heille suhde Jumalaan (heidän syntymäoikeutensa perusteella) Jumalan vanhurskauden kautta? Mikäli kirja olisi päättynyt j. 55:13, olisi kysymys jäänyt ratkaisematta, mutta 56–66 eräs tarkoitus näyttää olevan ongelman ratkaisu. Oikeutta ja vanhurskautta tarvitaan ihmisen konkreettisessa käyttäytymisessä, ja Jumalan vanhurskaus on se, jonka nähdään mahdollistavan sellaisen.

paljon samoja teemoja kuin 40–66. Goldingay myöntääkin, että hänen em. oletukset (ennen omaa kommenttiani) jäävät hypoteettisiksi. Selvää on se, että niin kutsutussa Jesajan kirjassa on kollaasit (Goldingay 2014, 12–16.)

³¹³ 1–12: sanomia ja kertomuksia Juudan elämästä, hädästä, joka sitä uhkaa ja JHWH:n tarkoituksen täyttymyksestä sille. Historialliset viitteet kuningas Ahasin aikaan. 13–27: sanomia kansoista ja imperiumeista Juudan ympärillä opetuksiksi Juudalle, joista 24–27 koko maailman perspektiivi. 28–39: lisää sanomia ja kertomuksia Juudan elämästä, vrt. 1–12, konkreettiset historialliset viitteet kuningas Hiskian aikaan. 40–55: sanomia kansalle jaksolla, jolla juudalaiset kuljetettu Baabeliin ennen 539 eaa., kun Koores valloittaa Baabelin ja vapauttaa heidät palaamaan Juudaan. 56–66: sanomia Juudan kansalle itselleen joskus 539 eaa. jälkeen. Kommentti: Jesajan kirjan oman eskatologian kannalta Jesaja näyttää olevan koko kirjan kirjoittaja.

³¹⁴ Kiastisen rakenteen keskellä on ’Profeetan tehtäväksiänto’ (Jes 61:1–9), ja sen ympärillä kiastiset parit: ’Jerusalemien ennalleenasettamisen näkyjä’ (60:1–22 ⇔ 61:10–62:12), ’JHWH:n tuomitoimien näkyjä’ (59:15b–21 ⇔ 63:1–6), ’Rukouksia JHWH:n anteeksiannosta ja ennalleenasettamisesta’ (59:9–15a) ⇔ 63:7–64:12[11]), ’JHWH:n haasteet Jerusalemien yhteisöelämälle’ (56:9–59:8) ⇔ (65:1–66:17), ja ’Esipuhe ja Jälkikirjoitus: muukalaisten paikka JHWH:n palveluksessa’ (56:1–8 ⇔ 66:18–24) (Goldingay 2014, 75–76.)

³¹⁵ Pelkän laillisuuden näkökulmasta *ainoa* oikea asia olisi jättää alati liiton rikkonut kumppani, jollainen Israel oli, sellaiseen tilaan. Mutta kuten Moosekselle oli selvinnyt (Ex 32:11–13; 34:6–7), tämä Jumala on enemmän kuin oikeudenmukainen. Hänelle oikea asia on aina toimia armossa. Se tarkoittaa, että ”vanhurskautta” käytetään usein synonyymisesti ”vapautuksen” kanssa (esim. Jes 46:13).

Tämä synteesi näkyy heti jakeessa 56:1. Osa tästä datasta on toistuvissa teemoissa, jotka näyttävät muodostavan selkeän kiastisen rakenteen Jes 61:1-3 ympärille.³¹⁶

Sanat *deroor* ja 'suosion vuosi' (*shnat rason l'adonai*) esiintyvät Jes 61:1-2:

(1) Herran, JHWH:n Henki (*Ruakh Adonai JHWH* רוח אדני יהוה) on päälläni. Sillä JHWH on voidellut minut julistamaan (hyviä uutisia) köyhille. Hän on lähettänyt minut sitomaan särjettyjä sydämiä, kuuluttamaan poisviedyille vapautta (*deroor*) ja kahlituille kirvoitusta, (2) julistamaan hyväksyttävää vuotta JHWH:lle (*shnat rason l'adonai*), koston aikaa/päivää Jumalallemme, lohduttamaan kaikkia surevia,³¹⁷

Kuten Lev 25–26 tässäkin toteutetaan sekä armahtamisia (Lev 25 ja 26:40–45) että oikeuden tuomista (Lev 25 ja 26:1–39). Riemuvuodesta kirjoitetaan ja julistetaan lakikielen sijaan riemuvuosilain hengen mukaisella eettisellä, profeetallisella ja runollisella kielellä.

Bergsman mukaan Hengellä varustettu, voideltu hahmo³¹⁸ ilmoittaa roolinsa kahdeksan infinitiivin sarjassa. Näistä ensimmäinen on ”olla iloilut sorretuille”,³¹⁹ mikä on selvä alluusio Toisen Jesajan avaukseen (Jes 40:9) ja 52:7, joka puhuu ”lähetistä”, joka – jos lukee eteenpäin – näyttää identifioituvan ”palvelijaan” 52:13–15, joka kärsii (Jes 53).³²⁰ Sekä Jes 52:7 että Jes 61 ”lähetti” julistaa hyviä voiton uutisia ja lohdutusta maan kansalle.³²¹ John Blenkinsoppin mukaan lukujen 40–66 kokonaiskontekstissa 61:1 tukee ajatusta jatkuvasta opetuslapseudesta, jonka kuuliaisuus kohdistui profeetalliseen Palvelijaan, jonka todistusta jatkaisi hänen kuolemansa jälkeen hänen ”siemenensä” (*zera*), se on, hänen opetuslapsensa (53:10).³²² Siis Messiaan työtä näyttää jatkavan hänen pyhitetty kansansa.³²³

Bergsman mukaan ”situa särkevät sydämet” on, kuten em., kuninkaallinen paimenkuva, hyvän kuninkaan kielikuva muinaisesta Lähi-idästä. Heprealaisen Raamatun ilmaisu

³¹⁶ Oswalt 2014, 154–156. Kiastinen jäsennys, ks. alla.

³¹⁷ Oma käännös Tanakh:in (ja WLC:n) tekstin pohjalta. Ks. Liite 1.

³¹⁸ JHWH:n Hengen voiteleman palvelijan (Jes 61:1–3) identiteetille tehtyistä ehdotuksista ”palvelija” on paralleelin 61:1–3 ja 42:1 vahvasti tukema. On hyviä syitä pitää tätä puhujaa – ”palvelijaa” – kuninkaallisena hahmona. Vaikka profeetat (1Kun 19:16) ja papit (Ex 28:41; 29:7; 40:13–15; Num 35:25 jne.) usein voideltiin aiemmissa pyhissä kirjoituksissa, se useimmiten yhdistettiin kuninkaan tehtävään (1Sam 9:16; 10:1; 16:3; 2Sam 2:7; 5:17; 12:7; 19:10; 1Kun 1:34; 5:1; 19:15; 2Kun 9:3,6,12 jne.). ”Vapauden julistus” kansalaisille oli tyypillistä Lähi-Idän monarkkien aloitusvuonna, särjettyjen sydämien ”sitominen” on kuva kaikkialla läsnäolevasta kuningas-paimenena -metaforasta (ks. Hes 34:4) (Bergsma 2007, 199–201.)

³¹⁹ Ilouutinen, vrt. Lev 25:9.

³²⁰ Sama ilmiö esiintyy Jes 41:27–42:4 (Bergsma 2007, 201.). Kommentti: kärsimys, vrt. Lev 25 veljen lunastamisen ja maan sapattilevon velvoitteet, ja toisaalta vrt. Lev 26, jossa JHWH kärsii kansaa vaeltaen koko eksiilin ajan heidän keskellään, ja kun he tunnustavat jumalattomuutensa rangaistuksen, hän muistaa liittonsa.

³²¹ Bergsma 2007, 201.

³²² Hengen hallinnan kieli yhdistettynä lähetykseen, niin Jesajassa (ks. 6:8; 9:7; 42:19; 48:16) kuin muualla (Ex 3:13–15; 1Sam 15:1; 2Kun 2:4; Jer 25:17; 26:12–15), osoittavat Jes 61:1–7 profeetalliseen henkilökuvaan. Jumalan hengellä varustaminen muistuttaa 42:1, ja luvuissa 40–55 hyvien uutisten julistaminen on profeetallisen palvelukseenasettamisen sydän ja sielu. Jos oletetaan jonkin jatkuvuutta kirjan toisessa puoliskossa, niin samankaltaisuudet ja erot 56–66 verrattuna 40–55 voidaan parhaiten selittää olettaen, että 61:1–3 ääni on Palvelijan opetuslapsen, ja siksi yhden ”JHWH:n Palvelijoista” luvuissa 65–66 (Blenkinsopp 2003, 220–223.)

³²³ Vrt. ensin pyhitettiin Mooses, sitten Aaron ja papit, sitten eskatologisesti on kansan vuoro, ks. alaluku 2.1.

”julistaa vapaus” (*lekaaraa deroor* לקרא דרור) on kuitenkin lastattu riemuvuoden konnotaatioilla, jolle paras raamatullinen analogia on riemuvuosi. Muualla HR:ssa se esiintyy vain Lev 25 ja Jer 34. Ainoa mahdollinen toinen kandidaatti, Dt 15 *shmittah* vuosi sisältää velkojen anteeksiannon, mutta ei henkilöiden kuten Jes 61:1-3. Riemuvuoteen yhdistämistä vahvistaa ilmaisu ”julistaa JHWH:n suosion vuotta”.³²⁴

Yhtä aikaa puhutaan ”vapaudesta” *deroor* (דרור) ja ”suosiosta” *ratson* (רצון), ja toisaalta ”kostosta” *nakam* (נקם) (61:1-2), Bergsman mukaan voi olla relevanttia osoittaa, että Tooran kahdessa lainsäädäntökokonaisuudessa ’lunastaja’ *go’el* (גאל) -sanana merkitys on ”vapauttava” (Lev 25:25-55) ja toisaalta ”kostava” (Num 35:9-34). Vaikka JHWH:a ei erityisesti identifioida ”lunastajaksi” Jes 61:ssa, läheisissä kohdissa kyllä (Jes 60:16; 62:12), sekä kohdissa, joilla on selkeä intertekstuaalinen suhde Jes 61:een (49:7-13; 52:7-10). Johtopäätöksenä ”suosio” hänen kansalleen ja ”kosto” heidän vihollisilleen ovat JHWH:n *go’el*-roolin kääntöpuolia.³²⁵

Bergsman mukaan JHWH itse ”lohduttaa” Israelia (49:13; 52:9)³²⁶ ja 61:2-3 rooli kuuluu ”voidellulle”, jonka päällä JHWH:n Henki lepää, ja mahdollistaa hänelle tehdä JHWH:lle soveltuvia tekoja. Tässä saattaa heijastua israelilainen kuninkaallinen ideologia läheisine JHWH:n ja Kuninkaan toisiinsa identifioimisineen (Ps 2:7; 110:1-5 jne.).³²⁷

Oswaltin kiastinen jäsennys 56–66 ulkoreunoilta sisään avaten on seuraavanlainen: Pakanat tulevat Jumalan luokse 56:1-8; 66:18-23; Kansa korruptoitunutta, epäjumalien palvominen 56:9–57:14; 66:3-4; Lunastus katuville 57:15-21; 66:1-2; Kansa korruptoitunutta, epäjumalien palvominen 58:1–59:8; 65:1-16; Avuttomuuden tunnustaminen 59:9–15; 63:7–64:12; Jumalallinen Soturi 59:15-21; 63:1-6; Ennalleenasetetun Siionin kunnia 60:1-22; 61:4–62:12; Voideltu 61:1-3. Rakenteen tunnistaminen auttaa ymmärtämään, että luvut 63–66 eivät ole antikliimaksi. Sen sijaan ne vahvistavat lukuihin 60–62 johtavaa pointtia, jonka mukaan Jumalan näkökulmasta syntymäoikeudella ei ole mitään tekemistä kaikille tarjolla olevan loistavan toivon kanssa. Ei myöskään ”asemalla”, jota pidetään vain uskonnollisena fiktiona.³²⁸ Jumala mieltyy enemmän muukalaisiin ja eunukkeihin, jotka pitävät hänen liittonsa

³²⁴ Jesaja 61:2 esiintyy sekä suosion vuosi että koston päivä, mikä Bergsman mukaan viittaa joko kielen metaforallisuuteen, tai se voi olla riemuvuoden kuvastoa, koska riemuvuosi oli vuosi, joka julistettiin tiettyinä päivinä (Lev 25:9-10) (Bergsma 2007, 201.)

³²⁵ Bergsma 2007, 201-202. Kommentti: armo ja oikeus näkyvät riemuvuosilaissakin kaikella tavalla, koska ne kuuluvat JHWH:n omaan luonteeseen, jota hän myös odottaa kansaltaan, jonka kanssa hänellä on rakkaussuhde, ja myös isä-suhde, jossa isä kurittaa lapsiaan rakkaudessa. JHWH:n hyvyys ja Luojan asema täyttää kaiken, heidän kaikki tekonsakin hän on tehnyt (Jes 26:12).

³²⁶ ”To comfort all the poor” (61:2c) muistuttaa myös Deutero-Jesajan avauksen (Jes 40:1-2) lohduttajan roolista.

³²⁷ Bergsma 2007, 201-202.

³²⁸ Oswaltin mukaan 56–66 ei ole jatke 40–55 yli, kuten 40–55 pidetään jatkeena 1–39 yli. Pikemmin se edustaa kehän kiertämistä takaisin pyrkien sitomaan kaksi osiota yhteen. Jos sen viesti on kokonaan soveltuva

kuin hyvin kasvatettuihin juutalaisiin, jotka eivät. He ylpeilevät olevansa Jumalan valitsemia kuitenkin eläen häntä loukaten ja hänen luonteensa kyseenalaistaen. Heidät täytyy vapauttaa. ”JHWH:n käsivarsi” luvuissa 49–53 tulee paljastaa jälleen. Mutta mistä vapaudesta puhutaan, mikä vihollinen pitää tuhota, mikä Edom se on, jonka veri tahraa Soturin vaatteita?³²⁹

Oswaltin mukaan tutkijat lienevät oikeassa, että nämä luvut viittaavat niihin, jotka ovat palanneet eksiilistä. Siis Jumalallisen Soturin vapautus ei ole Baabelista. Tuhottava vihollinen ei ole myöskään Edom, jonka babylonialaiset pyyhkäisivät pois 50 vuotta aiemmin, vaan sitkeä synnin tekeminen, ja vapautus, joka armollisesti luvataan, on Israelin Pyhää moittivasta käyttäytymisestä. Jumalan valo voi loistaa Siionin lampusta ja vetää kansat puoleensa (60:1-3). Palvelijat ovat puetut itse Jumalan vanhurskauteen. Jumalallisen Soturin osien (59:15b-21; 63:1-6) sijoittamiset JHWH:n kirkkauden osien (60:1-22; 61:4–62:12) kummallekin puolelle näyttää tekevän tästä pointista väistämättömän.³³⁰

Luvuissa 56–66 on Oswaltin mukaan kolme elementtiä, joilla ei ole paralleelijäsentä (61:1-3; 65:17-25; 66:5-16).³³¹ Kolmas elementti keskellä (61:1-3), johon koko rakenne viittaa, on kaikkein tärkein. Onko keskus JHWH:n Kirkkauden kajastus, kuten se on talletettu lukujen 60–62 koko sisällössä? Jos tultaisiin johtopäätökseen, että noiden jakeiden viite on vain ihmispuhuja, profeetta tai profeetallisen yhteisön jäsen, kuten monet viimeaikaiset kommentaattorit, tulisi luultavasti tehdä se johtopäätös. Kuitenkin materiaalin sijoitus sekä itse materiaali viittaavat johonkin tärkeämpään.³³² Intertekstuaaliset viitteet toimivat nykyisessä kontekstissaan siten, että kummallakin puolella on profeetalliset ennustukset JHWH:n

palanneille eksiileille, silloin sen aidoin konteksti ei ole historiallinen, vaan kirjallinen ja teologinen. (Oswalt myös arvostelee Hansonia, jonka Oswaltin mukaan täytyy täysin tehlä teksti, jotta se sopisi hänen historiallisen asetelmansa rekonstruktioon) (Oswalt 2014, 729.) Kommentti: Jos viesti on kokonaan sopiva eksiileille, niin vaikka sanoma olisi kuinka teologinen, sillä on kuitenkin historiallinen merkitys sekä eksiileille että kaikille tuleville sukupolville. Tarkastelemani 60–62 osalta Oswaltin teologinen jäsennys näyttää monelta osin uskottavalta ja hyvin perustellulta, mielestäni hänen argumenttiaan heikentää historiallisen ja teologisen vastakkain asetteleva retoriikka, joka vie pohjaa pois myös teologialta. Lisäksi hän voisi selkeämmin nostaa esiin tarkoittamansa jakeet kuten, oletan, 59:15b-21, jotta hänen väärin lukemiseltaan vältyttäisiin. Kontra Oswalt, Jumalan näkökulmasta israelilaisten syntymäoikeudella on merkitystä, koska Jumala on uskollinen kaikille lupauksilleen. Kuitenkin parannus täytyy israelilaistenkin tehdä (59:20). JHWH odottaa, että voisi olla heille armollinen (30:15-19). Lukujen 56:1–57:14 sanoma näyttää 57:14 perusteella olevan erityisesti pakanoille (vrt. 40:1ff). Esim. jakeen 56:10 ”hänen vartijansa” (צִפּוֹר) KR33 ja RK2012 kääntävät ”Israelin vartijat” (KR92: tämän maan vartijat), vaikka Israelia ei j. ole, ja mielestäni se näyttää viittaavan Israelin ulkopuolisiin tarkkailijoihin.

³²⁹ Oswalt 2014, 154-157.

³³⁰ Loistokas toivo on vain niille, jotka nöyrästi myöntävät avuttomuutensa elää jumalallista elämää, jotka vierovat sitkeää synnin tekemistä, ja jotka hyödyntävät Jumalan armoa Pelastajan kautta elääkseen elämää, joka todistaa hänen vapauttavasta voimasta (ks. Hes 36:20-26) (Oswalt 2014, 157.) Kommentti: Vrt. Lev 26:40,43.

³³¹ Näistä kaksi viimeistä heijastavat JHWH:n Kirkkauden kajastuksen ilmoituksen vaikutusta luvuissa 60–62. Kiasmi ei ole staattinen, vaan heijastaa tulevaisuuden todellisuutta, joka kuvattiin rakenteen keskellä.

³³² Hanson myöntää, että kieli on sitä, joka viittaa Palvelijaan 42:1, ja Childs on yhtä mieltä, että siellä on kytkös edelleen 48:16 viittauksineen Henkeen. Childs ei kuitenkaan myönnä kytköstä 11:1-4, jossa Messias on Jumalan Hengen varustama.

Kirkkaudesta Israelille, että hänen vanhurskautensa kukoistaa hänen kansassaan ja että kaikki kansat virtaavat Siioniin osoittaen kunniaa Siionin Jumalalle. Tämä henkilö ei pelkästään kerro jumalallisesta armosta, joka mahdollistaa kaiken tämän (61:1-2). Hän on tuo armo, *jotta* ”heitä voidaan kutsua *vanhurskauden* puiksi, JHWH:n istutus, niin että hänet voidaan kirkastaa” (j. 2-3 kursiivit Oswaltin). Jumalallinen Soturi (59:16 ja 63:5) on ”JHWH:n käsivarsi”, joka mahdollistaa Jumalan kansan manifestoida hänen vanhurskauttaan. Täten tämä persoona tulee identifioida tuon henkilön, JHWH:n itsensä kanssa. Tämä on edelleen ilmoitus Messiaasta, jota kohti kirja on läpikotaisin osoittanut, ja tämä osa on 56–66 kiasmin keskus.³³³

Oswalt analysoi rakennetta edelleen. Jumalan kirkkaus näkyy kansassa (60:1-3), joka oli tunnustanut, että heissä asui vain pimeyttä ja paha (59:1-15a). Ja tuohon Jumalan valoon kaikki kansat vedetään (60:4-9,10-16).³³⁴ Muukalaiset palvelevat Siionia, ja jos eivät, heidät tuhotaan (j. 12).³³⁵ Kuitenkin muutos on selvä. Kerran muukalaiset tulivat tuhoamaan Juudaa ja Jerusalemiä, mutta nyt he tulevat rakentamaan sitä jne. Kansat palvelevat Israelia. Näyttää hyvin merkittävältä, että seuraava materiaali, jonka lukija Jumalallisen Soturin jälkeen kohtaa keinoista, joiden kautta muutos voi tapahtua, on Messias (61:1-3). Tämän keskuksen jälkeinen osa (61:4–62:12) painottaa muutosta enemmän Israelissa itsessään ja vähemmän sen olosuhteiden muutosta. Israelin muutoksessa on kyse pääasiassa sen suhteesta Jumalaan. Israel näkee itsensä ”vapautettuna” tai ”pelastettuna”, ja se tarkoittaa, että Jumalan vanhurskaus nähdään hänessä. Tämä ei ole pelkästään se fakta, että hän on vanhurskaasti vapauttanut hänet hänen syntisyydestään, vaan että hänen aktuaalinen luonteensa näkyy hänessä (62:4,12).³³⁶ Tämä on se evidenssi, josta tulee Jerusalemin viehätys kansoille (61:8–62:2). Jakeen 61:8 kausaalikonjunktio *ki* osoittaa, että se, mikä sitä seuraa, on sitä edeltävän osan (j. 4-7) vahvistus. Jumala haluaa osoittaa eettisen luonteensa kansassaan. Hän esittää vanhurskautensa kansassaan kaikkien kansojen edessä.³³⁷

Bergsman mukaan Jes 58 ja Lev 25–26 on useita sanastollisia ja merkityskentällisiä kytköksiä.³³⁸ Jesaja 58 ei ole ensisijaisesti *eskatologinen* vaan pikemmin immanentti, *eettinen*

³³³ Oswalt 2014, 157-158.

³³⁴ Kommentti: Vrt. Lev 26:42, jossa JHWH muistaa liiton ensin Jaakobin, sitten Iisakin, sitten Aabrahamin kanssa, ja muistaa maan. Suunta on selvästi Israelista kansoihin, Aabraham kansojen paljouden isä (Gen 12:1-3).

³³⁵ Kommentti: 60:12 puhuu kansoista ja valtakunnista, ei muukalaisista yksittäin.

³³⁶ Kommentti: Jesaja näyttää Siionin kautta yhdistävän Juudan armahdettavaan luopio-Israeliin (vrt. Hoosea).

³³⁷ ”Merkkiviiriä” käytetään läpi kirjan, normaalisti kutsuna kokoontua. Kuitenkin ensimmäisessä esiintymässä (5:26) kansoja kutsutaan tulemaan ja tuhoamaan Jumalan viinitarha – ja viimeisessä (62:10) tulemaan ja näkemään, miltä se näyttää, kun hän on lunastanut heidät ja mahdollistanut hänen Tooransa elämän (”ikuinen liitto” 61:8) tapahtuvan heissä. Epäilemättä tärkeitä ovat esiintymät 11:10,12 ja 49:22, joissa lippu on Messias itse, joka kutsuu kansoja luokseen (11:10), ja joka on merkki kansoille ennalleenasettaa vangitut Jumalan kaupunkiin (11:12; 49:22) (Oswalt 2014, 159-161.)

³³⁸ Bergsma 2007, 194-198.

voima. Profeetta epäilyksettä tahtoo yleisönsä ottavan huomioon hyvin todelliset sosiaalisen ja kultillisen oikeuden asiat, siis oikeudenmukaisuus ihmiskuntaa (köyhien inhimillinen kohtelu) ja Jumalaa kohtaan (kunnollinen sapatin noudattaminen), juuri *nyt*. Luvattuja siunauksia, jotka seuraavat sellaista käytöstä, he alkavat kokea elinaikanaan.³³⁹

Jesaja profetoi huikean näköalan, joka liittyy esimerkiksi Dt 28–33 Israeliin ja kansoihin liittyvään eskatologiseen teemaan. Kuitenkin RE Jesaja 61:1-3 avaa sitä, ja kansoihin keskittyvät profetiat näyttävät seuraavan sitä. Oswaltin jäsenitys Jes 56–66 näyttää RE:n kannalta erityisen hyödylliseltä, koska se keskittyy suhteeseen JHWH:an, eikä esim. Jerusalemiin, jota ei riemuvuosilaissa mainita. Kaiken perustana on JHWH:n armo ja työ (Jes 1; 26; 64), ja JHWH:n Hengellä voidellun Messiaan lunastuskuolema ja julistus- ja pyhittämistehtävä Israelissa ja sen kautta (Jes 53; 59:15b–61:3ff).

3.3 Deroor, JHWH israelilaisten keskellä, synti, eksiili ja paluu (Jer)

Jeremian kirjassa *deroorin* esiintymisen (34:8,15,17) kontekstina RE-yhteyksien kannalta on koko Jeremian kirjan sanoma ja kirjallinen sijainti. Kirjan rakenteesta ja synnystä on eri näkemyksiä – ei vähiten rakenteeltaan erilaisten MT ja LXX versioiden takia.³⁴⁰ Kuitenkin Jeremian kirjan selkeää sanomaa voidaan tarkastella erilaisista näkökulmista – kuten RE:n.

Jeremian kirjan historiallinen konteksti on Juudan pakkosiirtolaisuuden kynnyksellä ennen ja jälkeen sen alkamista. Jeremian kirjassa kauttaaltaan on kyse JHWH:n, hänen valitsemansa Israelin kansan, ja muiden kansojen välisestä suhteesta, jossa kuuliaisuus tai

³³⁹ Bergsma 2007, 197-198 korostukset hänen.

³⁴⁰ Martin Kesslerin mukaan Jeremiaa koskien ollaan kaukana konsensuksesta tai edes enemmistönäkemyksestä kirjan rakenteesta paitsi hyvin karkein pääpiirtein. Yli sadan vuoden syntykritiikin jälkeen näyttää järkevältä yrittää toisenlaista, synkronistista, lähestymistapaa (Kessler 2004, 58.) Stuart Weeksien mukaan joitakin tärkeitä oivalluksia ja korjausliikkeitä saavutetaan keskittymällä vähemmän Jeremiaan historiallisen profetian lähteenä ja enemmän tekstinä (Weeks 2009, 273-274.) Walter Brueggemannin mukaan uudet tavat tehdä retorista ja kanonista analyysia väistämättä johtavat kohti teologista tulkintaa, sidos, joka ei koskaan ollut mahdollinen positivistisen historian kysymyksillä (Brueggemann 2004, x). Kommentti: tekstien teologinen tulkinta auttaa ymmärtämään monia asioita, ja sillekin olennaisia ovat historialliset ja konkreettiset ulottuvuudet. Partikulaaria ja historiallista puolta ei saa unohtaa, koska muutoin myös teologinen tulkinta ajautuu harhaan.

tottelemattomuus JHWH:lle aina ratkaisee Israelin ja kansojen menestyksen.³⁴¹ JHWH tuo israelilaiset takaisin omaan maahansa, ja näitä erilaisia kohtia konteksteineen on useita.³⁴²

Aiemmin kuningas Sidkian aikana esiintyi Jer 34 parannuksenteon aloitus, joka päättyi lyhyeen; Luvussa 34 *deroor* esiintyy³⁴³ epäonnistuvana pyrkimyksenä täyttää liitto:³⁴⁴

Sana, joka tuli Jeremialle JHWH:lta, sen jälkeen kuin kuningas Sidkia oli tehnyt liiton kaiken kansan kanssa, joka oli Jerusalemissa, julistaakseen heille vapauden (*lekaaraa lakhem deroor*), (34:8) ...

Ja te olitte tänään kääntyneet ja tehneet oikein minun silmissäni julistaessanne vapauden (*deroor*) kukin lähimmäisellensä, ja olitte tehneet liiton minun kasvojeni edessä temppelissä, joka on otettu minun nimiini. (34:15) ...

Sen tähden näin sanoo JHWH: Te ette kuulleet minua ettekä julistaneetkaan vapautta (*deroor*) kukin veljellensä ja lähimmäisellensä. Katso, minä julistan teille vapauden (*deroor*), JHWH on sanonut: miekkaan, ruttoon ja nälkään. Ja minä siirrän teidät kaikkiin maan kuningaskuntiin. (34:17)³⁴⁵

Jack R. Lundbomin mukaan j. 8-9 kuningas aloitti liiton Jerusalemin kansan kanssa, eikä tiedetä toiminnan olleen vastaus mihinkään Jeremian profeetalliseen sanaan. Vapautus oli yleinen koskien kaikkia heprealaisia orjia. Se vastasi riemuvuoden vapautusta (Lev 25:39-43) ja vapautuksia, joita tunnettiin kaikkialla muinaisessa Lähi-idässä, myös myöhemmin klassisina aikoina.³⁴⁶ Heprealaisten sallittiin pitää toisia heprealaisia orjina HR:n sisältäessä lainsäädäntöä, joka sekä rajoitti että varjeli ilmeisen pitkäaikaista käytäntöä (Ex 21:2-11; Dt

³⁴¹ Vrt. Lev 26; Dt 11, 15:4-6 (mutta j. 9-11), 28-33; Gen 12:1-3. Kuuliaisuuden siunaus – tottelemattomuuden kirous -laki, jonka eskatologisten huippukohtien vihjeet ja lupaukset armahduksesta tiivistyvät Leviticuksen riemuvuosilaissa (ks. 1.2; 2.2), ulottuu Jeremian julistuksessa koskemaan Israelin naapureitakin, ja heidät rakennetaan jälleen JHWH:n kansan keskuuteen, jos he todella oppivat JHWH:n kansan tiet (12:14-17). Vrt. samoin Deut 28-33 ja Jes 56-66 laajentavat Lev 26 perspektiiviä Israelin ja kansojen välille. Jeremiaa itseään ja julistustaan koskee samankaltainen periaate (15:15-21). Vrt. Lev 26:46; 27:34 hepr.; Joos 1:6-9; 6; 8:30-35; 24:1-28; Jes 6:1-13.

³⁴² Esimerkiksi Jer 16:14-16 uudet ”eksodukset” (vrt. Dt 30:4); 29:10; 30:3,5-9, 17-24; 31:1-14, 35-37; 32:36-44; 33:19-22 Daavidin ja leeviläisten liitot JHWH:n kanssa; 50:19-20 Israelin ja Juudan jäännöksestä ei enää löydetä rikkomusta, vrt. Num 23:18-24, Lev 26:40-45,46; 27:34.

³⁴³ MT 34:8-22 = LXX 41:8-22 (Lundbom 2004, 556.)

³⁴⁴ Lundbomin mukaan j. 13-16,17a on syytekirje, j. 17b-21 tuomio, ja tapahtui ennen Sidkian henkilökohtaista tuomiota (j.1-7). Lundbomin mukaan Holladay on osoittanut, että suullisen julistuksen (j. 12-22) stereotyyppinen sanasto ja fraseologia ovat juuri sitä, mitä löytyy muualta Jeremian proosasta Holladayn pitäessä jakeita autenttisena Jeremia-traditiona. Pitemmässä MT-tekstissä ei kuitenkaan ole niin monta reunahuomautusta kuin Holladay väittää. LXX-tekstin jakeissa on kymmenen perusteltavissa olevaa haplografiaa (Duhm, Janzen 1973, Holladay ja McKane eivät löydä yhtään). Giesebrecht osoitti kauan sitten monien kreikkalaisten tekstitodistajien kautta tapauksia, jotka tukevat, ei LXX:n lyhyttä, vaan pitkää MT-tekstiä. Tässä, kuten muualla, LXX:a tulee pitää epätäydellisenä ja huonompana (Lundbom 2004, 556-558.)

³⁴⁵ *Deroor*-sanan esiintymät eri varianteissa, ks. liite 1.

³⁴⁶ Orjia vapautettiin massoittain myös kansallisten hätätilojen aikoina kuten nyt. Koska orjat eivät normaalisti olleet asevelvollisia, jos he olivat vapaita, heidät voitaisiin kutsua palvelukseen. Orjan omistajien tuli myös huolehtia ja majoittaa orjansa, mikä piirityksen ja ruoan vähyysden vuoksi voisi olla vaikeaa. Jos orjat päästettiin vapaiksi, heidän täytyisi itse etsiä ruokaa ja suojaa. Esimerkiksi Sisilian Dionysiuksen mukaan Morgantinan mestarit tarjosivat orjille vapautta sitä vastaan, että he liittyisivät kaupungin puolustukseen, minkä he hyväksyivät, saarto hajotettiin, mutta myöhemmin vapautus kumottiin.

15:12-18; Lev 25:39-46).³⁴⁷ Heprealaisia tuli kohdella hyvin, vuokrattuina palvelijoina tai matkalaisina.³⁴⁸ *Lekaaraa deroor* esiintyy myös Jes 61:1, mutta teknisenä terminä se viittaa riemuvuoden orjien vapautukseen (Lev 25:10), jota Hes 46:17 kutsuu ”vapauden vuodeksi” (*shnat haderoor*).³⁴⁹ Sidkian vapautus oli riemuvuoden vapautus, tarkoituksena korjata menneet ja silloinen sapatillisen vapautuslain ohittaminen.³⁵⁰ Sekä miehet että naiset tuli vapauttaa (j. 9).³⁵¹ Sana ”heprealainen” on harvinainen HR:ssa ja säilyttää vanhemman assosiaation orjuuteen, ja esiintyy pääasiassa muukalaisen suulla, tai kun israelilainen identifioi itsensä muukalaiseen. Eksoduksen muistamisessa aiempaan ”orjuuden huoneeseen” (j. 13) on viitteitä varhaisissa lähteissä (Ex 13:3,14; 20:2), kuitenkin niitä on enemmän Deuteronomiumissa (Dt 5:6; 6:12; 7:8; 8:14; 13:6,11). Tämän orjuuden maininta Siinain liiton kontekstissa (Dt 5:6) asettaa näyttämön, mitä JHWH sanoo seuraavaksi.³⁵²

³⁴⁷ Israelissa kuten muissa kansoissa sisäiseen väestöön kuuluvia ihmisiä orjuutettiin kahdesta pääsyystä: nälkä ja velka. Nälänhätä, luonnollinen tai sodasta johtuva, pakotti ihmisiä myymään lapsensa ja itsensä orjuuteen pysyäkseen elossa. Oppenheim (1955) julkaisi neobabylonialaisen tekstikokoelman Nippurista (656–617 eaa.), joka käsittelee vanhempien pienten lasten myymistä orjuuteen. Kuninkaat verottivat kansaa puolustukseen, sotaan ja muihin kunnianhimoisiin valtion ohjelmiin. Joskus heitä täytyi verottaa uudelleen, esimerkiksi kun Neko vaati suojelurahaa Joojakimilta, joka nosti sen kansalta (2Kun 23:35). Jalosukuiset, maanomistajat ja muut myös laskuttivat liiallista korkoa lainoille. Monin tavoin rikkaat riistivät köyhiä (Neh 5:1-13; Aam 2:6; 8:6) (Lundbom 2004, 558-560.)

³⁴⁸ Targumin mukaan jopa orjat, jotka valitsivat pysyä isäntiensä kanssa, pääsivät vapaiksi riemuvuonna. Akkadin synonyymeja *duraaru* ja *anduraaru* (”vapaus, vapautus”) käytetään velan anteeksiannosta ja omistajan tekemästä orjien vapautuksesta.

³⁴⁹ Koska *deroor* ei esiinny Dt 15:12-18, ja nyt kyseessä oleva vapautus on yleinen vapautus, mikä Dt 15:12-18 ei ole, on kysytty, onko orjien vapauttamisen linkittäminen sapativapaaseen soveliasta, minkä oraakkeli tekee eksplisiittisesti j. 13-14, ja siten myös monet tutkijat tulkitsevat kohdan. Hämmennys johtunee osittain kahdesta sapatillisesta vapautuksesta, jotka ovat toinen toisensa jälkeen: Dt 15:1-11 velkojen vapautus seitsemän vuoden välein, *shmittah*, joka seuraa tavallista kalenteria, sekä 15:12-18 orjien vapautus kuuden vuoden palvelun tultua täyteen, mikä ei ole yleinen vapautus. Yleinen orjien vapautus HR:ssa on ainoastaan riemuvuosilaissa. Fried ja Freedman kertovat, että kaikki, mitä Jeremia kohdassa sanoo, on että vaikka menneisyydessä heidän isänsä eivät olleet vapauttaneet orjiaan heidän kuuden vuoden palvelun jälkeen, kuten heidän olisi pitänyt (Ex 21:2; Dt 15:12), he silti tekivät oikein tällä kertaa ja olivat vapauttaneet orjansa *deroor*-vuonna, ainoana ajankohtana, jolloin universaalia isäntien toimeenpanemaa orjien vapautusta vaaditaan (Lundbom 2004, 560-561.)

³⁵⁰ Weinfeldin mukaan tilanteen vapautus ei ollut vastaus mihinkään lakiin, vaan pikemmin tarkoitettu orjuuden absoluuttiseen lakkauttamiseen kaikiksi ajoiksi. Kuitenkaan Lundbomin mukaan luvun 34 kertoja ei ymmärrä vapautusta sillä tavoin, ja on kyseenalaista, olisiko Jeremia ymmärtänyt sen niin, ks. j. 13-16. Näkemys lukee liikaa j. 9: ”ettei kukaan orjuuttaisi juudalaista, sukuaan”. Myös Rudolphin ja Lemchen näkemys deuteronomisen lain assosiaation toissijaisuudesta on hylättävä. Dt 15:12 integraatio oraakkeliin on liian täydellinen sellaiseen.

³⁵¹ Vrt. deuteronomisen lain inklusiivisempi luonne (Dt 15:12), kun Liitonkirjan laki (Ex 21:2-3) koskee vain miehiä, joskin sanoen, että jos orja oli tullessaan naimisissa, niin hänen vaimonsa saa mennä tämän mukaan.

³⁵² Jakeen 14 laki on Ex 21:2 ja Dt 15:12. Ilmaisuihin ”seitsemän vuoden ajan jälkeen”: heprealaisessa arvioinnissa sekä ensimmäiset että viimeiset vuodet lasketaan. Esimerkiksi ympärileikkaus tehdään kahdeksantena päivänä, joka on seitsemäs päivä syntymän jälkeen. Sapattilain mukaan heprealaiset orjat tekevät työtä kuusi vuotta, sitten seitsemäntenä he pääsevät vapaiksi (Ex 21:2; Dt 15:12). LXX on tässä jakeessa ”kuusi vuotta” (ks. LXX ”kuudes päivä” Gen 2:2), jota Giesebrecht pitää LXX-kääntäjän tarkoituksellisenä muutoksena. RSV adoptoi lukutavan ”kuusi”, mutta NRSV:ssa se muutettiin ”seitsemäksi”. Aquila, Symm, T, S, ja Vg kaikilla on ”seitsemän” (Lundbom 2004, 561-563.) Kommentti: Vrt. Lev 23 ja Tooran juhlaikalenterit, jotka käsittävät vain seitsemän kuukauden juhlat, jotka edeltävät aina satoaikoja, ja jossa seitsemännen kuukauden juhliissa on puhdistautumista aiemmasta ja valmistautumista vuoden loppukuukausiin, ja samoin ensimmäisen kuun juhliissa aloitetaan vuoden ”maallisen” osan jälkeen puhdistautuen entisestään ja valmistautuen tulevaan, ks. luku 2.3. Myös מִקֵּץ שְׁבַע־שָׁנִים (Dt 15:1) viitanee seitsemän vuoden jakson päättymiseen. Jeremia 34:14 vastaava ilmaisu

Lundbomin mukaan j. 18 liiton solmimisessa, jossa vasikka halkaistiin ja osapuolet kulkivat sen puolikkaiden välissä, merkitsee, että miehistä, jotka rikkovat liiton, tulee tuo halkaistu vasikka.³⁵³ Lundbom viittaa useisiin muinaisen Lähi-idän esimerkkeihin vastaavista liitonsolmimisen käytännöistä. Raamatullinen edeltäjä on JHWH:n liitto Abram³⁵⁴ kanssa, että Abram³⁵⁴in jälkeläiset perivät lupauksen maan (Gen 15:7-21). Siinä eläimet halkaistiin ja pimeydessä ”savuava tulipannu ja leimuava soihtu liikkuvat palojen välissä” (j. 17) symboloiden jumalallista läsnäoloa. Abram ei ollut kuitenkaan osallinen siihen liittoon samalla tavalla, se oli Abramille ehdoton, ilman vaatimuksia tai mahdollisuutta tehdä virhettä tai tulla kumotuksi. Toisin oli Jeremia 34, sillä Jerusalemin ja Juudan kansa kulki kulkueessa vasikan puolikkaiden välitse (j. 19). Kaupunkia vastaan hyökätään ja se poltetaan (j. 22).³⁵⁵

Bergsman mukaan Jer 34 kielellinen riippuvuus Dt 15 on melko vahva ja on muualla läpikotaisin kartoitettu.³⁵⁶ Toisaalta Jer 34 alluusiot Lev 25 ovat saaneet vähemmän huomiota, mutta ne ovat kuitenkin merkittäviä: (1) *Kaaraa deroor* viittaa kaikissa muissa esiintymissään (Lev 25:10; Jes 61:1) riemuvuoteen, samoin kuin *shnat haderoor* (Hes 46:17), mikä ei vielä takaa Jer 34 viitettä riemuvuoteen, mutta tekee oletuksesta järkevän, varsinkin kun ainoa yleinen orjien vapautus raamatullisessa lakikorpuksessa on Lev 25. Tässä mielessä Sidkian vapautus muistuttaa lähemmin riemuvuotta kuin Ex 21 ja Dt 15 säädökset. (2) Jeremia 34:9 ensimmäinen ilmaus ”לְבַלְחָתִי ... אִישׁ” käyttää Dt 15 kieltä, mutta toisella ”לְבַלְחָתִי ... אִישׁ” ei ole edeltäjää Dt 15 tai Ex 21, joista kumpikaan ei kattavasti kiellä israelilaislähimmäisten orjuutusta. Ainoa sellainen kieltä on Lev 25:39-46, jonka lyhyt tiivistelmä on Jer 34:9b.³⁵⁷

(3) *Kaaraa deroor* ja *shuv* -sanailu.³⁵⁸ Kaksi voimakasta, keskeistä riemuvuoden lainsäädännön konseptia ovat ”julistaa vapaus” (*kaaraa deroor*) ja ”palata” (*shuv*) (Lev

kertonee, että kun joka seitsemäs vuosi on maan sapattivuosi, joka kuuluu kaikille ihmisille ja eläimille (Lev 25:1-7), niin alkoipa jonkun kohdalla kuuden vuoden työ sitten minä vuonna hyvänsä, se osuu aina jossain kohtaa maan sapattivuosisykliin muodostaen luonnollisen seitsemän vuoden jakson. Siten Jer 34:14 ilmaisu näyttää huomioivan Ex 21:2; Dt 15:12 lisäksi Lev 25:1-7 lainsäädännön, jotka kaikki liittyvät luonnollisesti toisiinsa. Jakeessa 14 on orjan vapaaksi päästämisen asianmukainen sana *shaalakh* (Dt 15:12), eikä näytä olevan minkäänlaista juridista epäselvyyttä. Ei yksinään kielen, vaan sisällön perusteella tulee päätellä, mihin lakiin viitataan. Esim. ”מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים” ei ole lakiin sidottu. *Kontra* Holladay, joka ei huomaa, että Jer 34:8-22 viittaa eri kohdissa eri lakeihin. Hän etsii samoja fraaseja ja huomaa, etteivät ne vastaa minkään yhden lain muotoilua arvelleen, että lainkohdat ovat käyneet läpi monimutkaisen evoluution (Holladay 1989, 238,240).

³⁵³ LXX:n mukaan liiton rikkoneille annetaan lehmä, jonka he olivat valmistaneet uhria varten. LXX käsittää siis koko asian väärin. Myöskään kirosta ei tarvitse pitää vertaamisena, joka vaatii emendaation ”kuin vasikka”.

³⁵⁴ Lundbom tässä: Abrahamin. Olen muuttanut ne Abramiksi, koska vasta Gen 17:5 hän sai nimen Abraham.

³⁵⁵ LXX:n mukaan hyökkäyksen kohde on ”maa”, mikä ei ole oikein (Giesebrecht) (Lundbom 2004, 565-567.)

³⁵⁶ Esimerkiksi Sarna tuo esiin sanaston vastaavuuksia.

³⁵⁷ Termiä ”juudealainen” käytetään ”israelilaisen” (Lev 25:46) sijaan, koska Israelista jäljellä oli vain Juuda. (Bergsma 2007, 163-165.)

³⁵⁸ Bergsma: wordplay

25:10), joilla Jer 34:8-22 sanailee³⁵⁹ ja käyttää Pyhyyskoodin [H = Lev 17–27] kieltä.³⁶⁰

Jakeen 17 rangaistukset seuraavat Lev 26:25-26 järjestystä: miekka *kherv* (חרב) Lev 26:25a, rutto *dever* (דבר) Lev 26:25b, ja nälänhätä *ra'av* (רעב) Lev 26:26,³⁶¹ ja rikos on liiton rikkominen (ks. Lev 26:14-15, 25a; Jer 34:13-14,18).³⁶² Täten Jer 34:8-22 on läpikotaisin sanailua kahdella riemuvuoden idealle keskeisellä konseptilla. Muiden em. riemuvuosilaki-alluusioiden valossa monimutkainen sanailu tuskin on sattuma. Sidkian orjien vapautusta motivoivat taloudelliset ja sotilaalliset tekijät, mutta ei ole syytä epäillä, etteikö Sidkia itsekin olisi rohkaissut käsitystä, kuten Jer 34:8-22 kirjoittaja, että se oli muinaisten israelilaisten pyhien lakien täyttymys.³⁶³

Jokaisella kolmella suurella Profeetalla korostuu monien profetioiden ehdollisuus, ja mahdollisuus muutokseen suuntaan tai toiseen, sillä kyse on suhteesta JHWH:an, joka hallitsee uskollisesti ja suvereenisti ja toimii lupaustensa mukaan.³⁶⁴ *Deroorin* esiintymistä Jer 34:8-22 edeltää Jeremian profetia Sidkialle, että Jerusalem joutuu Baabelin kuninkaan käsiin, mutta hänelle henkilökohtaisesti käy hyvin (34:1-7).³⁶⁵ Ei kestänyt kauaa, kunnes Jerusalem valloitettiin (37–39). Sidkialle kävi huonosti, koska hän ei luottanut JHWH:n sanaan, ettei pääse pakoon, vaan yritti paeta (38:17-18; 39:4-8; 52:4-11) – mutta hänen aivan viime hetken kohtaloa ei kerrota.³⁶⁶ Baabeliin viety Joojakinin ryhmä oli kuin hyviä hedelmiä, mutta

³⁵⁹ Jaetta 8 seuraa kansan liiton täyttäminen vapauttamalla orjansa (j. 9-10), minkä jälkeen j. 10b odottaisi Lev 25:10 perusteella heidän paluunsa omalle omistukselleen ja perheensä luo. Mutta sen sijaan j. 11 he ”kääntyivät (palasivat)” ja laittoivat mies- ja naisorjansa – jotka he olivat lähettäneet pois vapaina – palaamaan [orjuuteen] ja sortivat heitä. Jakeissa 12-14 on samankaltaista kontrastia Lev 25:een.

³⁶⁰ Jakeen 16 ”häväistä nimeni” (חלל שמי) on idioomi H:sta (Lev 18:21; 19:12; 20:3; 21:6; 22:2, 32, jota myös Hesekiel lainaa (Hes 20:39; 36:20,21,22,23) (Holladay, 242, joka kuitenkin näyttää tulkitsevan Leviticuksen ammentavan Jeremiaa, mistä Bergsma ajattelee päinvastoin). Koska Hesekiel oli pappi ja Jeremia papillinen jälkeläinen (Jer 1:1), ei ole yllättävää löytää papillisten (H) tekstien reflektiota heidän ilmaisutavassaan.

³⁶¹ Jakeessa 26 ei käytetä sanaa, mutta kuvataan nälänhätää.

³⁶² Jos Jer 34:17 kirjoittaja ammentaa Lev 26 traditioista, niin se lisää todennäköisyyttä, että alluusioiden riemuvuosilainsäädäntöön muualla perikoopissa ovat intentionaalisia. Tämän jälkeen j. 18-21 seuraa toinen runollisen oikeuden akti (”an act of poetic justice”), tällä kertaa toimien Sidkian ja kansan johtajien tekemän liitonsolmimisseremonian itsekirouksellisten rituaalien kanssa. Ja lopuksi JHWH julistaa runollisen oikeuden aktin perustuen ”paluun” periaatteeseen (j. 22).

³⁶³ Siis Jer 34:8-22 voi pitää todisteena – jo Jeremian ja Baarukin aikana – Dt 15 ja Lev 25 -vapautuslakien kielen ja konseptien luovasta uudelleenkäytöstä vastauksena epäonnistuneeseen kuninkaalliseen eleeseen kohti näiden käskyjen konkreettista täyttämistä (Bergsma 2007, 165-170 hakas. sis. minun.) Kommentti: kielenkäyttö Jer 34:8-22 ei välttämättä ole uutta, sillä tapoja puhua ja tekstejä on saattanut olla useita. Löydetty tai säilynyt on vain pieni osa muinaisista teksteistä. Eri lakien kielellisiä ilmaisuja on saatettu käyttää luovasti jo alusta asti.

³⁶⁴ Jes 38; Jer 15:19; Hes 19; 33.

³⁶⁵ Vrt. Jeremian sana Baarukille: onnettomuus kohtaa, mutta Baaruk saa elämänsä lahjaksi kaikkialla (45:1-5).

³⁶⁶ Jer 51:11; 34:4-5; vrt. Sidkian mielenmuutokset Jeremiaa kohtaan 37:17-21, *toisaalta* 38:4-6; *toisaalta* 38:14-28. *Toisaalta* Joojakinille (Konjalle) profetoitiin, että hän kuolee toisessa maassa, mutta kysytään, onko hän kelpaamaton, ja miksi hänet jälkeläisineen on heitetty pois. Profetia kertoo enemmän kuin vain yhden kuninkaan kohtalosta; silmiinpistävästi maata puhutellaan kolmesti (22:24-30), vrt. Hag 2:23; 1Aik 3:17-19, joka osoittaa Joojakinin olevan Sealtielin isä sekä Serubbaabelin isoisoä; Esr 3:2, joka osoittaa Serubbaabelin olevan Sealtielin poika (minkä yhdessä 1Aik 3:17-19 ja Jer 22:30 kanssa voisi harmonisoida esim. lankousavioliitolla Dt 25:5-10, jolloin Esr 3:2 olisi papillinen, perimysjärjestystä noudattava, 1Aik 3:17-19 biologinen, ja 1Aik 3:16 ja 1Kun 24:17 yhdessä kertovat sekä Sidkian että Joojakinin olleen Joojakimin poikia (1Aik 3:15 Sidkia näyttää

Jerusalemiin jääneet kuin huonoja, syömäkelvottomia (24:1-10), mikä edeltää 70 vuoden eksiiliprofetiajaksoa (25–29).³⁶⁷ Lohdullinen sanoma (30–33) on JHWH:n uskollisuudesta.³⁶⁸ Esimerkilliset reekabilaiset, muinaisine elämäntapoineen, uskollisuuksineen kantaisälleen (35) ovat vastakohta Jer 34 orjanomistajille.³⁶⁹ Heidän suvulleen käy hyvin (35:18-19). Jeremialla on Mooseksen kaltaisen Profeetan ja kärsivän JHWH:n palvelijan piirteitä.³⁷⁰ Jeremia on uuden liiton välittäjä.³⁷¹

Bergsman mukaan Jeremian profetoima 70 vuoden eksiili (Jer 25:11; 29:10) liitettiin myöhemmin RE:an. Kuitenkaan Jeremian kirjassa lukuun 70 ei liitetä eksplisiittisesti RE:a. Jeremian ”70 vuodella” on esiintymiskonteksteissaan hieman eri merkitykset: Juudan alistaminen kansoille (25:11 LXX), aika kunnes ”tuota kansaa” (MT: Baabel) rangaistaan (25:12). Siitä tulee kaikkien Levantin kansojen palveluaika Baabelin kuninkaalle (25:11 MT); Baabelin hegemonia (29:10). Kaikki nämä merkitykset liittyvät tietenkin toisiinsa.³⁷²

olevan eri henkilö)); Sak 4–8 asiaa ei ole nyt mahdollista käsitellä enempää). Joojakinille kävi lopulta hyvin – tosin vieraalla maalla (2Kun 25:27-30; Jer 52:31-34).

³⁶⁷ Vrt. epäuskoisen sukupolven hylkääminen, sitten yritys toimia omin voimin (Num 13:26–14:45, vrt. Sak 4:6). Kesslerin mukaan MT-Jer on järjestelmällinen suhteessa Baabelin rooliin (1, 25, 51) (Kessler 2004, 60-66).

³⁶⁸ Jaakobin haava on parantumaton, kuitenkin JHWH parantaa sen, kokoaa heidät omaan maahansa ja tekee uuden liiton heidän kanssaan, peltoja ostetaan tässä maassa, Juudan ja Jerusalemin kohtalo käännetään, Daavidin vanhurskaan version nimi on ”JHWH, meidän vanhurskauteemme” (30:12,17; 31:31; 32:36-43; 33:14-16; LXX: ei jaetta 33:16, mutta perusajatus sama luvussa LXX 40:1-13, vaikka LXX:n luku 40 on huomattavasti lyhyempi).

³⁶⁹ Herbert B. Huffmon 2018, 191-210; Christopher J. H. Wright 2014, 355-367.

³⁷⁰ Georg Fisherin mukaan Jeremia ja Mooses saavat JHWH:n sanan ”suoraan”, ja heitä kuvaillaan pitkästi. Mooses on ainoa ”tosi” profeetta elinaikanaan, ja profeettallinen rooli kuuluu vain pieneen osaan hänen elämästään, sen sijaan kansan johtaminen Egyptistä tai jumalallisen lain välittäminen ovat hallitsevampia piirteitä. Jeremialla profeettana olo on hänen *päätehtävänsä*, syntymästä saakka (Jer 1:5), se on maailmanlaajuinen, piirteitä Aikaisemmista ja Myöhemmistä Profeetoista, konfliktit kolleegojen kanssa on iso teema Jer johtaen moniin yhteenottoihin hänen elämässään, ja tätä aihetta kehitetään Jeremiassa paljon enemmän kuin missään muussa HR:n kirjassa. Jeremia on ainoa heistä, jolle annetaan etuoikeus toimia Jumalan ”suuna” (15:19). Kaikkein erottuvim piirre Jer on luultavasti hänen kärsimyksensä, joka ottaa aiheita ”JHWH:n palvelijasta” Jesajassa, ja on laajennettu äärimmäiseen vainotun profeetan malliin (Fischer 2018, 45-66.)

³⁷¹ Lundbomin mukaan Jeremia on HR:n liitonvälittäjänä suurempi kaikkia muita paitsi Moosesta. Jeremian tehtävä olisi kaksijakoinen: 1) välittää JHWH:lta viestejä kuninkaalle, valituille yksilöille, liiton kansalle ja maailman kansoille; 2) tuoda viestejä takaisin JHWH:lle. Tässä jälkimmäisessä hänestä tuli rukouksen mies (Gen 20:7), eräs määrittävä profeetan merkki, myös Jeremialle (Jer 27:18). Jeremia sovitti itseensä Dt 18:15-18 lupauksen kutsussaan (Jer 1:7,9; 15:16). Yksi välittäjänä toimiminen tapahtui yhteisöllisessä tunnustamisessa (3:21-25), jonka liturgisti saattaa olla itse Jeremia, vaikka siihen ei osoiteta. JHWH ei aina kuullut Jeremiaa, kuten Moosesta. JHWH kertoo Jeremialle, että hänen ei tule rukoilla kansan puolesta. Jeremian välittäjänä toimiminen hylätään toistamiseen (14:17-22; 15:1-4). Jeremia, Mooseksen kaltainen profeetta, hylätään liitonvälittäjänä (myös 7:16-20; 11:14-17). JHWH:an ei tehoa manipulaatio (7:16). Jeremian liiton välittäjänä hylkääminen ei ollut kuitenkaan pysyvä, mutta välittäjänä toimiminen jälleen hylättiin, tällä kertaa kansan toimesta (42:1–43:7). Ennen Jerusalemin kaatumista ”Mooseksen kaltainen profeetta” julisti uuden liiton arestipaikastaan vartioston pihassa (Jer 31:31-34). Muilenburgin mukaan Jeremia on tässä Jumalan uuden liiton välittäjä kuten Mooses vanhan; kuitenkin uusi ymmärretään suhteessa vanhaan, kaikki mahtavat vanhat tapahtumat tuodaan yhteen ruumiillistamaan uutta. Jumalan vakuutukset annetaan suuren ensimmäisen persoonan tukijulistuksessa eskatologiseen aikaan (Lundbom 2018, 446-453.)

³⁷² Lukuisia ehdotuksia on tehty ”70 vuoden” historialliselle täyttymykselle. Baabelin sortumista (n. 539 eaa.), tai todellista eksiilin paluuta joidenkin vuosien päästä on usein ehdotettu jakson päättymiseksi, mutta sen alulle on ehdotettu Niiniven sortumista (n. 612 eaa.), josta tulee 73 v.; Assyrian viimeisen resistanssin valloitus (n. 609 eaa.), josta tulee 70 v.; tai Baabelin vallan julistus yli Levantin (n. 605 eaa., Jer 25:1-3 ajoitus), josta tulee 66 v., tai lähes 70, jos muutama vuosi sallitaan eksiilistä paluuseen. Muut kiistelevät Baabelin sortumisesta

Jeremia 25:11 ja 29:10 autenttisuutta on myös haastettu.³⁷³ *Toisaalta* Bergsma seuraa Holladayta, jonka mukaan profetiaa ”70 vuodesta” tulisi pitää jeremiaanisena, koska (1) missään Jeremian kohdassa ei ole kuvattu ilmeisiä tarkkoja vastaavuuksia ”70 vuodelle”, mikä puoltaa autenttisuutta, (2) ulkoinen todistusaineisto näyttää viittaavan siihen, että Jeremia oli laajalti muistettu tästä profetiasta, (3) ”70 vuotta” näyttää olevan profeettallinen kielikuva jumalan rankaisusta maalle tai kaupungille, mihin viittaa sen esiintyminen muissa raamatullisissa (ks. Jes 23:15-17) ja muinaisen Lähi-idän teksteissä.³⁷⁴

Bergsmasta näyttää siltä, että profeetan intentio käyttämällä termillä ”70 vuotta” oli osoittaa Baabelin hegemonian ja Juudean alistamisen kestävän pitkän mutta rajallisen ajan, n. keskiverto eliniän, mikä oli soveliasta kaupunkivaltion rankaisemiseksi. Koska profetia kirjaimellisesti otettuna osoittautui suunnilleen oikeaksi, sitä juhlittiin myöhemmässä raamatullisessa (esim. 2Aik 36; Dan 9) ja extraraamatullisessa (11QMelchizedek) kirjallisuudessa, joissa se yhdistettiin riemuvuoteen tai sapattivuoteen.³⁷⁵

3.4 Deroor, JHWH:n Henki Israelin päälle ja ruhtinaan osa (Hes)

Hesekielin kirjassa *deroorin* esiintymisen (46:17) RE-yhteyksien kontekstina on Hesekielin kirjan pääsanoma, lukujen 40–48 näky uudistetusta Israelista ja ruhtinaan perintöosa.³⁷⁶

Daniel I. Blockin mukaan Hesekiel palveli sekasortoisessa maailmassa. Raamatun mukaan babylonialaiset karkottivat lähes koko Juudan väestön edellisen hyökkäyksen (597 eaa.) ja 588–586 eaa. hävitysten jälkeen.³⁷⁷ Ensisijainen yleisö oli juutalaisyhteisö Baabelissa.³⁷⁸ Muinaisen Lähi-idän näkökulmien mukaisesti kansan säilyttämä turvallisuuden

terminaalisen ajoituksena, ja laskevat ”70 vuotta” ensimmäisen temppelin tuhosta (n. 586 eaa.) toisen vihkimiseen (n. 516 eaa.) (Bergsma 2007, 174-175.)

³⁷³ Esim. Whitney piti ”70 vuotta” tarkkana laskelmana temppelin tuhon ja uudelleenrakentamisen välillä (586–516 eaa.), joka myöhemmin uudelleenliitettiin jeremiaaniseen traditioon. Kuitenkaan missään Jeremian kohdassa ja tunnetussa versiossa ”70 vuotta” ei voida laittaa vastaamaan temppelin tuhon jaksoa (Bergsma 2007, 175.)

³⁷⁴ Bergsma 2007, 175.

³⁷⁵ Bergsma 2007, 176.

³⁷⁶ David Carrin mukaan Hesekiel on ainoa profeetta HR:ssa, jonka profetointi voidaan varmasti ajoittaa eksiilin ajalle. Hesekiel oli pappi, joka vietiin pakkosiirtolaisuuteen Baabeliin kuningas Joojakinin ja tuhansien muiden kanssa (597). Profetiat ajoitetaan Joojakinin pakkosiirtolaisuuden mukaan. Ilmeisesti ne alkoivat kuusi vuotta ennen Jerusalemin tuhoa, ja jatkuivat 14 vuotta sen jälkeen (Hes 1:2; 40:1); alun tuomioiden jälkeen loppuosassa (33–48) korostuu toivo (Carr 2010, 174.)

³⁷⁷ Vain joitakin ”maan köyhimpiä” jätettiin hoitamaan viinitarhoja ja oliivilehtoja (Jer 52:16). Yleisesti Jerusalemiin jäänyt kansa kärsi rajusta taloudellisesta köyhyydestä, poliittisesta uneliaisuudesta ja hengellisestä turtumuksesta. Uusi luokka nousi (suhteellisen) pian, mutta heillä ei ollut ymmärrystä rikkaasta uskonnollisesta perinnöstään eikä herkkyyttä tai sääliä karkoitetuille maanmiehilleen (Hes 11:14-16).

³⁷⁸ Juudean eksiilit saattoivat integroitua nopeasti Baabelin talouteen, mutta yleisesti he pysyivät erillisenä etnisenä ja sosiaalisena yhteisönä. Ainakin ulkoiset instituutiot kuten ympärileikkaus ja sapatti pidettiin (Jes 56:2-4; 58:13; Hes 44-46). Mutta hengellinen tila Hesekielin profetoiden mukaan ei näytä olleen hyvä, sisältäen luopumusta, taipumusta epäjumalanpalvelukseen ja kaikenlaiseen sosiaaliseen pahaan (Hes 18).

tunne perustui erottamattoman siteen vakaumukseen, johon kuuluivat kansallinen kannattaja jumaluus (JHWH), alue (Kanaanin maa) ja kansa (Israelin kansa). Tarkemmin israelilainen luottamus JHWH:an perustui viralliseen ortodoksiaan.³⁷⁹ Mutta Jerusalemin kaatumisen ym. jälkeen hengellinen laskeuma oli vaikeampi käsiteltävä kuin fyysinen.³⁸⁰

Blockin mukaan Hesekielin Jumala-näylle on ominaista: (a) nurkkakuntaisuus (vrt. Jes). Israelin Jumala ei ole ainoastaan palava suhteessaan kansaansa Israeliin, vaan valmis jopa riskeeraamaan maineensa heidän kohtalonsa tai onnensa vuoksi³⁸¹; (b) Hesekiel ei käytä titteliä ”Israelin Pyhä” (vrt. Jes), mutta jumalallinen pyhyys on huomattava.³⁸² Sodoman ja Gomorran kaltainen Israel turmelee Jumalan maineen, mutta niin tekee myös hänen kansansa eksiilissä ja raunioina³⁸³; (c) JHWH on armollinen liitontekevä ja -pitävä Israelin Jumala³⁸⁴; (d) JHWH on määritelmällisesti Jumala, joka tekee (17:24; 22:14; 24:14; 36:36; 37:14)³⁸⁵; (e) Hesekiel oli Hengen profeetta enemmän kuin kukaan muu profeetta³⁸⁶; (f) huolimatta

³⁷⁹ Se lepäsi neljän muuttumattoman proposition, neljän jumalallisen lupauksen pylvään päällä: JHWH:n peruuttamaton liitto Israelin kanssa (Siinai), JHWH:n Kanaanin maan omistajuus, JHWH:n ikuinen liitto Daavidin kanssa, ja JHWH:n asuminen Jerusalemissa, jonka hän valitsi nimensä asuinpaikaksi. Nebukadnessarin joukkojen läheneminen lähensi heidän kiinnittymistään Jumalan lupauksiin.

³⁸⁰ Tunne-elämä jäi hävityksen valtaan, herättäen monia kysymyksiä JHWH:sta: hänen kyvyttömyydestä, petoksesta ja hylkäämisestä. Marduk, Baabelin jumala, näytti voittaneen. Hesekiel kohtasi pettyneen, kyynisen, katkeran ja vihaisen yleisön, ja tätä sortunutta kapinan huonetta, jolla ei ollut ketään pelastajaa, hänet lähetettiin puhuttelemaan. Nykyisen Hesekielin kirjan sanomien kokoelma, jotka hän sai ja jakoi Jumalan puolesta, todistaa profeetan uskollisuudesta, hänen jakamansa retorisen voimasta, ja teologiasta, jota hänen kansansa epätoivoisesti tarvitsi kuudennella vs. eaa., joka tarvitsee saada takaisin myös nykyaikana (Block 2014a, 25-27.)

³⁸¹ Hän istuu kosmisena kuninkaana valtaistuimellaan taivaissa ja hänen taivaallisen vaununsa kautta hänen hallintansa ulottuu maan ääriin (Hes 1:1-28), mutta hänen valitsemansa asumus on Jerusalemissa (vrt. JHWH:n lähtö Jerusalemin temppelistä luvut 8–11 ja hänen paluunsa temppeliin 40–43), Kanaanin maassa/Israelissa (luvut 40–48), hänen oman kansansa keskellä (48:35). JHWH on todella kiinnostunut, että koko maailma tunnistaa hänen persoonansa ja läsnäolonsa asioissaan, mutta hänen agendansa on aina keskittynyt Israeliin. Hesekielin ennalleenasetetun Israelin näyssä on tilaa ei-israelilaisille, mutta heidän liittämisenä uuteen järjestykseen 47:21-23 edellyttää adaptaation ja integraation siihen, mikä on selvästi israelilainen yhteiskunta ja kulttuuri.

³⁸² Kommentti: vrt. Leviticus.

³⁸³ Kansainväliset havainnoitsijat katsovat ihmisen seuraamusten yli ja päättävät, että JHWH on joko kykenemätön huolehtimaan kansastaan tai on tahtonut hylätä heidät, ja kummassakin tapauksessa hänen pyhä nimensä hävivistään. Samalla tavoin, tuomion jälkeen, kun JHWH käsittelee Israelin vihollisia, kokoaa kansansa, ennalleenasettaa heidät perintömaahansa, ja elvyttää heidät Hengellään uuttamalla, hän ei toimi sen mukaan, mitä he ansaitsevat, vaan puolustaen pyhää nimeään, jotta hänet voidaan hyväksyä hänen kansansa kautta kansojen keskellä (Hes 28:22; 25; 36:16-32; 38:16,23; 39:7,27).

³⁸⁴ Kapinaa seuraavat liiton kiroukset Lev 26 ja Dt 28 (Hes 8:18; 9:10; 24:14), kuitenkin liitto on perustavanlaatuisesti positiivinen (Hes 16:1-14), 16:15-43 huolimatta liitto on ”ikuinen” (16:60; 37:26; ks. myös 34:25-31). Kommentti: vrt. Lev 25:9; 16; Ex 32:7-14; 34:1-17ff.

³⁸⁵ Kommentti: JHWH:n armollisuus, oikeudenmukaisuus, lupaukset ja aikataulut, vrt. Lev 25-26.

³⁸⁶ Kuljetukset 3:12,14; 8:3; 11:24; 37:1; 43:5; animaatiot, ”elävät olennot” kantamassa jumalallista valtaistuinta 1:19,21; 1:28–2:2; 3:23-24; 10:17; kuollut Israel 36:26-27; 37:1-14; profeettallisen inspiraation agenttuuri 11:24, ks. 2:2; 3:24; luku 13; ks. 2Pt 1:21; jumalallisen omistajuuden merkki 39:29. Hesekiel ei vain puhunut Hengen voimasta; hän myös ilmensi Hengen voimaa omassa persoonassaan.

kauheasta sävystä paljossa Hesekielin saarnaamisessa Jumala on elämän puolella, ei kuoleman.³⁸⁷

Sana vapausvuosi (*shnat haderoor* שנת הדרור) esiintyy näyssä 40–48 (Hes 46:17), jossa ruhtinas (*nasi* נָסִי)³⁸⁸, uusi viranhaltija, saa *deroor*-vuonna lahjaksi antamansa perintöosan takaisin. Pysyvästi hänen perintöosansa jää vain pojille.³⁸⁹ Hesekielin näyssä riemuvuosilakia ei toisteta, ja ruhtinaan perintöosaa koskeva kohta on lisätty siihen. Moni asia laeissa on uudistettu. Edelleen uhrataan. Ainakin on selvää, että ruhtinas on ihminen, koska hänellä voi olla jälkeläisiä, ja koska pyritään estämään, että hän ei tee vääryyttä (46:16-18).

Walther Zimmerlin mukaan esieksiiilisten kertomusten perusteella kuninkailla oli omaisuutta, jota voitiin lisätä ostamalla (2Sam 24:24; 1Kun 16:24; 21:1f).³⁹⁰ Kuningas saattoi kasvattaa sitä liittämällä siihen laillisen tuomion saaneen omaisuuden (1Kun 21ff).³⁹¹ Hänellä näyttää myös olleen oikeus liittää maasta paenneen omaisuus (2Kun 8:1-6), ja ”kuninkaallinen oikeus”, jota hän voi käyttää läänitykseksi ”palvelijoilleen”, jotka ovat henkilökohtaisesti sidotut häneen (1Sam 8:14; ks. myös 1Sam 22:7). Nothin mukaan Samarian ostraka osoittaa selkeästi kruununomaisuuden levittämisen kautta koko pohjoisen kuningaskunnan.³⁹² Toisaalta Hes 45:1-8a, jossa 48:1-29 maan jakaminen heijastuu, näyttää hyvin erilaisen kuvan. Kruunuomaisuus ei ole enää hajallaan maassa ja altis muutoksille. Myöhäisenä tulokkaana Israelin historiassa monarkia oli perustettava itsensä maahan, joka oli kauan sitten jaettu, ja hankittava oma maaomaisuus. Enää Hes 48 sellaisia riskejä ei ole.³⁹³ Kuitenkin on

³⁸⁷ Kansa on itse tuonut sen kohtalon päälleen hylkäämällä Yhden, joka kutsui heidät elämään (16:6), tuoden kiroukset päälleen, josta heitä oli varoitettu. JHWH perustavanlaatuisesti tahtoo elämää jopa kapinallisille eksiilien joukossa, jos he vain katuisivat syntiään ja kääntyisivät hänen puoleensa (18:30-32). Tätä hän tahtoo koko ihmiskunnalle (Block 2014a, 30-33.) Jumalaton, joka ymmärtää kääntymä ja kääntyy, saa elää (18:27-28).

³⁸⁸ Nykyhepreassa sanaa *nasi* käytetään Israelin presidentistä (Jääskeläinen 2017).

³⁸⁹ Jae ks. Liite 1.

³⁹⁰ Dynastian muutoksessa omaisuus siirtyi kokonaan seuraajalle, kuten Daavidin käsitellessä Saulin omaisuutta (2Sam 9:7ff; 16:4; 19:30).

³⁹¹ Kommentti: Bergsman mukaan monet kommentaattorit ovat huomanneet, että riemuvuosilaki (Lev 25:23-24) on HR:n ainoa lakiteksti, joka ilmaisee esi-isien maan erottamattomuuden 1Kun 21 Naabotin kieltäytymisen taustalla. Isebel järjestää valeoikeudenkäynnin, jossa Naabot tuomitaan kuolemaan Jumalan ja kuninkaan pilkasta, jotta Ahab saisi sen itselleen. Tämä muistuttaa Lev 24:10-23 toimenpidettä juuri riemuvuosilain edellä. Pilkkajaan ja kapinallisen maan ottaminen haltuun – Naabotin jälkeläisiä myöten – näyttää viittaavan periaatteeseen, että tällaisen henkilön omaisuus menetetään hallitsevalle auktoriteetille. Sama periaate näyttää heijastuvan Selofhadin tytärten protesteissa, että heidän isänsä ei osallistunut Koorahin kapinaan (Num 27:3). Naabotin kieltäytymistä ei motivoi taloudellinen stabiliteetti, koska Ahab tarjosi parempaa viinitarhaa tilalle. Hän ilmaisee, että hänen perheensä ja *tämän tietyn* maa-alueen välillä on pyhä side. Riemuvuosi perustuu esi-isien omaisuuden erottamattomuudelle. Kertomus viestii myös perinteisen heimomaatalous- ja monarkian kaupunkikulttuurien konfliktista (Bergsma 2007, 152-153 korostukset hänen.)

³⁹² Zimmerli 1983, 496.

³⁹³ Zimmerli 1983, 496. Kommentti: Jääskeläisen mukaan ruhtinaalla oli monia uskonnollisia velvollisuuksia (Hes 44:1-3; 45:13-17; 46:1-12). Kansan uurit kulkivat hänen kautta, ja papit varsinaisesti uhrasivat ne. Papeillahan oli uhraamisen lisäksi opetus- ja tuomiotehtäviä ja eettiset vaatimukset olivat ankarampia heille kuin muille israelilaisille (44:15-31) (Jääskeläinen 1975, 59.)

huolehdittava, että jumalallinen maanjako ei mene epäjärjestykseen. Tyttärien perintölaki (Num 27:1-11; 36) pyrkii estämään, että heimo-omaisuus tyttären periessä ei mene heimon ulkopuolelle toiselle heimolle. Ennen kaikkea Lev 25 pyrkii estämään tämän.³⁹⁴

Zimmerlin mukaan Hes 46:16-18 näyttää näiden lakien sovelluksen kruununomaisuuteen, joka on jaettu ruhtinaalle. Lakiongelmia kohdellaan kasuistisesti kahdessa erityisessä tapauksessa.³⁹⁵ Viimeinen lause varoittaa kansan ”hajottamisesta” (*puts*) kauas omaisuudeltaan, ja siinä on mahdollista kuulla kaukainen kaiku purkauksesta pahoja paimenia vastaan, joita oli syytetty 34:5-21 laumojen jumalattomasta hajottamisesta.³⁹⁶ Ruhtinaan omaisuussäädöstä kehitetään uuteen suuntaan.³⁹⁷ Tämä on totta kumpaankin suuntaan.³⁹⁸ Jakeen 18b taustalla on kuva laumoista, joita edes sen, jolla on valta heidän ylitseen, ei tule hajottaa. Melko eksplisiittisesti todellisen omistajan käsi yli laumansa ilmenee, kun Jumala kuvaa tätä kansaa ”minun kansakseni”. Samalla tavalla se valo, jolla ruhtinaan omaisuus ja hänen vapautensa on asetettu vastakkain, koskee kaikkea vallanpitäjille uskottua omaisuutta.³⁹⁹

³⁹⁴ Lev 25 on liitetty materiaalia esieksiiiseltä ajalta, Lev 25:13b on lause lain vanhimmasta materiaalista (Zimmerli 1983, 496.) Kommentti: Bergsman mukaan riemuvuosi on parhaiten ymmärretty instituutioon varhaisen heimo-Israelin kontekstissa, sillä esim. lait ja käytännöt ovat tuttuja toiselta vuosituhannelta eaa. ja tekstissä on harvinaisia ja muinaisia sanoja. Nykyinen muoto saattaa olla uudelleenkirjoitettu tai redaktoitu joskus myöhemmin (Bergsma 2007, 77-78.)

³⁹⁵ Omalle pojalle omaisuuden lahjoittamisen (46:16) sijaan tilanne on erilainen kuninkaan palvelijoille läänitettäessä (46:17), jolloin lahja on väliaikainen, ja vapautusvuonna alkuperäinen tilanne asetetaan ennalleen, ja maan sallitaan palata ruhtinaalle. Mikään ”vapautusvuodessa” ei viittaa sapatilliseen vuoteen. Kuitenkin fakta, että Jer 34:8,15,17 voivat käyttää termiä *deroor* (”vapautus”) höllässä merkityksessä jopa orjien vapautuksen kontekstissa ei pitäisi sallia katsoa ylen faktan, että nykyinen teksti käsittelee vain maaomaisuuden palauttamista. Tässä kontekstissa sanaa käytetään myös Lev 25:10. Kun 25:13b puhui yksilön ”paluusta” (*shuv*) omaisuudelleen, tässä se ilmaistetaan toiselta kannalta, että omaisuus ”palaa” ruhtinaalle. Tällä tavalla myös poikien ”perintö” (*nakhalat*) on turvattu. Mutta 46:18 varoittaa ruhtinasta koskemasta kansan omaisuuteen. Termi ”maan kansa” (*am haarets*), jota luonnehti ruhtinas (45:21–46:12), on kadonnut tässä, ja korvattu yksinkertaisella ”kansalla” (*am*). Kuten 45:8, mutta myös Lev 25:14, verbi *hvnh* (tässä: siirtää sijoiltaan voimalla) käytetään kuvaamaan yksittäisten ihmisten siirtämistä omaisuudeltaan, mistä varoitetaan, ja tekemään tarkemmaksi jälleen faktan, että pojille tulee antaa perintöosa ruhtinaan omasta.

³⁹⁶ Zimmerli 1983, 496-497.

³⁹⁷ Tässä tulee selväksi, että jopa kaikkein vaikutusvaltaisin mies kansan keskellä, jolla aiempien säädösten mukaan oli oikeus edustaa koko kansaa uhrissa ja lähestyä pyhää uhritoimitusta lähemmin kuin siihen asti kukaan ei-papillisesta luokasta, omaisuus ei ollut jotakin, jota kohdella mielivaltaisesti. Jopa hänen oman omaisuutensa kohdalla voimakkaan hallitsijan tulee pysyä tietoisena faktasta, että tämä on annettu hänelle Jumalan lahjana.

³⁹⁸ Ruhtinaan kontrolli koskee omaisuutta, joka on annettu hänelle. Samoin se on totta koskien mitä ruhtinas ottaa. Mitä Jumala on määrännyt toiselle, on kielletty prinssiltä, vaikka tuo toinen olisi pienin kansan keskellä.

³⁹⁹ Zimmerli 1983, 497. Kommentti: myös papiston rooli on muuttunut. Leeviläisillä ei enää ole korkeasti pyhiä tehtäviä, mutta palvelijantehtäviä temppelissä (44:13-14). Ne leeviläiset papit, Saadokin jälkeläiset, jotka hoitivat pyhäkön tehtävät silloin, kun israelilaiset olivat eksyneet JHWH:sta pois, saavat lähestyä häntä, palvella ja seisoa hänen edessään (44:15a). Pappien perintöosa ja perintömaa on JHWH itse, heille kuuluu kaikki, mikä on tuhon omaksi vihittyy Israelissa (44:28-29). Vrt. Lev 25 puhutaan asetuksista leeviläisille, mutta ei kultillisesta uhraamisesta; *toisaalta* Lev 27 puhutaan papeista, ei leeviläisistä, ja pappien tehtävä on mm. arvioida JHWH:lle lupauksen tekijän, tai hänen JHWH:lle lupaamansa uhrieläimen, ei-uhrattavan saastaisen eläimen, talon tai pellon arvo, vrt. Hes 44:23-24.

Bergsman mukaan Hesekiel käyttää kirjassaan riemuvuosilain sanastoa ja kieltä, esim. ”hallita julmasti” רדה בפרך (34:4; Lev 25:43,46,53 ilmaus ei esiinny muualla HR:ssa), jolla hän näyttää nuhtelevan Israelin johtajia orjuuden kieltävien lakien rikkomisesta. Monarkiasäädösten (Hes 46:1-18) jakeet 16-18 muistuttavat Lev 25 kieltä ja periaatteita. Esim. *shnat haderoorille* ainoa vastine raamatullisessa kirjallisuudessa on riemuvuosi (Lev 25:10). Sanat kiinteistön ”omistukset” (*ahuzzah* אהוז) ja palautus (*shuv* שוב) esiintyvät lukuisia kertoja riemuvuosilaissa (Lev 25; 27). ”Riistää” (*janah* ינה) -verbin hifil esiintyy Hes 46:18 lisäksi HR:ssa ainoastaan Lev 25 varoituksissa (kahdesti), ettei tee ”vääräyttää” israelilaiselle (Lev 25:14,17). Perikoopin kieli siis viittaa selvästi Lev 25 ja riemuvuoteen pikemmin kuin esim. *shmittah*-vuoteen (Dt 15).⁴⁰⁰ Lisäksi Hes 46:16-18 periaatteet näyttävät riippuvan riemuvuosilaeista: perintömaata ei saa lopullisesti myydä; koskee niin ruhtinasta kuin kansaa, vapausvuosi palvelee perintömaan palauttamista jaksollisella perusteella, JHWH kantaa henkilökoh- taista huolta, ettei hänen kansaansa jää osattomaksi maahansa (Lev 25:23-24,17-18).⁴⁰¹

Hesekiel 46 juridisella kielellä esitetyt asetukset ovat osa JHWH:n antamaa näkyä pakkosiirtolaisuuden 25. vuonna, vuoden huippukohtana (*beroosh hashanah* בראש השנה) eli 7. kuussa, kuukauden 10. päivänä (sovitusten päivä), kun Jerusalemin kukistumisesta oli kulu- nut 14 vuotta (Hes 40:1ff). Bergsma pitää mahdollisena, että 25. vuosi viittaa riemuvuosisyk- lin ”puoliväliin”, jollaisesta on esimerkkejä HR:ssa ja apokalyptisessa kirjallisuudessa. Eksii- lin Hesekiel näkisi kuin velkaantuneen israelilaisen palvelusajan (max. 50 vuotta) soveltami- sena kansaan, jonka tulee palvella kansojen keskuudessa (Jer 25:11 LXX), kunnes riemuvuosi tulee (eksiilistä paluu riemuvuositapahtumana, vrt. Jes 61:1-4). Tishri-kuun ensimmäiset päivät kymmenenteen päivään asti ovat mahdollisesti olleet Uuden Vuoden festivaali, ”limi- naali” aika, ei vanhaa eikä uutta vuotta, ja Uusi Vuosi alkoi vasta sovitusten päivänä.⁴⁰² Karkotetuille tämä päiväys merkitsisi ”puolimatkaa”, ja se olisi heille toivon sana JHWH:lta. Sovitusten päivänä, jolloin vanha temppeli olisi puhdistettu ja JHWH olisi uusiutunut läsnäolon- sa siellä, Hesekiel näkee uuden puhdistetun temppelin, jonne JHWH:n läsnäolo palaa. Sovi- tusten päivä liittyy myös riemuvuoteen, ja sosiaaliseen oikeuteen (esim. 44:24; 45:8-12; 46:16-18; 47:21-23). Luvut 25 ja 50 toistuvat temppelinäyn mitoissa, joten niiden esiintymi- nen näyn päiväyksessä (40:1) ei ole ei-liittyvää: ennalleen asetettu temppeli on kuin riemu- vuosimitoin ”rakennettu riemuvuosi”. Koko näkyä ennalleen asetetusta Israelista (40–48)

⁴⁰⁰ Bergsma 2007, 184-186.

⁴⁰¹ Hesekiel ei tiistä Lev 25 säädöksiä eikä riemuvuosisyklin pituutta, vaan olettaa lukijoiden olevan niistä tietoisia. Voisiko se tarkoittaa, että hän oli tietoinen, että sapatti- ja riemuvuosisykliä laskeminen jatkuu eksiilissä, vaikka niitä ei voitu noudattaa? (Bergsma 2007, 186-187.)

⁴⁰² Bergsma 2007, 188-189.

voidaan kuvata Israelina, joka lopulta arvostaa eheyttä, joka olisi pitänyt toteuttaa aina riemuvouden sovituspäivänä: kultillinen puhtaus (esim. 44:1-31), uudistettu Jumalan läsnäolo (43:1-9), ennalleenasettaminen esi-isien maahan (47:13–48:35), ja sosiaalinen tasa-arvo (45:9-12; 46:18; 47:21-23). Tässä näkyy vahva symbolinen yhdistäminen: eksiili on riemuvoosijakso ja ennalleenasettaminen on riemuvoosi. Tämä yhdistäminen näkyy myös Jes 61:1-3 ja Dan 9.⁴⁰³

Jaksossa 40–48 ainoa ilmoitettu Hesekielin näyn aikamääre on em. sovituspäivä 25 vuoden kuluttua pakkosiirtolaisuuteen viemisestä (40:1), ”riemuvoosijakson puolivälissä”. Temppeleinäyn tarkoitus on opettaa katuvaan Israelin kansaa, jotta he ottaisivat vaarin sen koko muodosta/suunnitelmasta ja kaikista säädöksistä ja tekisivät sen mukaan (43:10-12). Kun laeista pääosa on annettu (maanjakoon liittyen lisäksi luvuissa 47–48), Hesekiel viedään takaisin temppelein ovelle (47:1). Hän näkee virran, joka lähtee temppelein alta alttarin eteläpuolitse. Se kasvaa niin isoksi, ettei sen yli voi enää kävellä. Kaikkialla mihin virta tulee, se tuo elämää, myös Kuolleeseenmereen.⁴⁰⁴ Virta näyttää sidotun alueen todelliseen maantieteeseen (vrt. Gen 13:10; 14:3,10). Temppeleistä tai Jerusalemistä lähtevästä virrasta kertovat myös Joel 4:18,1-21 ja Sak 14:8,1-21. Kumpikin kertoo myös edeltävästä sodasta Israelia ja Jerusalemia vastaan muistuttaen Googin sotaa Hes 38–39.⁴⁰⁵ Konkreettiset em. merkit kertovat, että 40–48 näyn loppuosan aika ei ole vielä ollut.⁴⁰⁶

Blockin mukaan näkyä on tulkittu eri tavoin.⁴⁰⁷ Esimerkiksi ”prinssi” (*nasi*) ei ole selvästi eskatologinen, koska hänellä on Hesekielin Toorassa lähinnä, ellei pelkästään,

⁴⁰³ Bergsma 2007, 189-190.

⁴⁰⁴ Rameet ja lätäköt eivät parane, vaan jäävät suolan valtaan.

⁴⁰⁵ Jossa mm. haudataan vihollisjoukkojen ruumiita seitsemän kuukauden ajan, ja on vakinaisiakin hautaajia.

⁴⁰⁶ JHWH:n tekemistä radikaaleista maata koskevista uudistuksista esim. Jes 65:17-25 kertoo elinikien nousevan roimasti (aiemmin oli Gen–Ex 6 ihmisen eliniän asteittainen pudotus lähes tuhannesta 120:een ja keskim. 70–80, Ps 90:10) ja jopa petoeläimien kesyyntymisestä (vrt. Gen 2 Eeden). Jes 66 vrt. Dt 32:1,8,39-43. Joel 4:1-21, Aam 8:11–9:15 jne., lukuisia ovat Israelin ja sitä siunaavien kansojen ja ihmisten onnellista loppua koskevat profetiat HR:ssa. Ensin käydään kuitenkin taisteluja pahaa vastaan, ja synnintekijät tuomitaan.

⁴⁰⁷ Jaksossa 40–48 on eri tekijöitä (Block käsittelee kymmentä), jotka vaikuttavat laajalti erilaisiin tulkintoihin. Jälkieksiilinen yhteisö ei näytä tehneen mitään Hesekielin ohjelman toteuttamiseksi, ja monet pitävät näkyä eskatologisena nykyisen Goog-oraakkelin jälkeisen kirjallisen sijainnin mukaisesti. Korkea vuori on Siionin, mutta vuori on myös Siinain, jolla JHWH:n Toora ilmoitettiin hänen erityisvälittäjälleen (Hesekiel uusi Mooses), ja *nasi* on messiaaninen hahmo, johon yhdistyy monarkkis-papillisia toimintoja. Uudelleenperustettu kansa toimii aitona teokratiana. Levenson ehdottaa olennaisesti teologista tulkintaa, mutta kirjaimellisemmalla milleniaalisella käsityksellä on ollut pitkä historia kristillisissä piireissä. Koska Israelin profetat eivät usein tehneet eroa suurten puhumiensa tapahtumien lähi- ja kaukoaspekteista, ei ole helppo erottaa milleniaalisten ja ikuisten todellisuuksien välillä (Block 2014b, 170-171.)

liturginen rooli eikä vihjettä Daavidista.⁴⁰⁸ Temppeleä ei käsketä rakentamaan ihmiskäsin.⁴⁰⁹ Blockin mukaan Hesekielin viimeinen näky esittää ylevän ideaalin.⁴¹⁰

4 Kirjoitukset: JHWH:n uskollisuus ja RE Israelin kansassa

Profeetoissa painottuvat eksiili ja kutsu paluuseen JHWH:n luokse: mikä on ongelma ja mistä tulee tehdä parannus, ja tuomioiden jälkeen annetaan erittäin lohdullisiakin profetioita, vrt. Lev 26; Dt 30. Kirjoituksissa on elämässä asioiden toteutumisen ja/tai kaipuun näkökulma. Esimerkiksi Psalmeissa kirjoittajat ilmaisevat syviä tunteitaan yksilöinä, kansana, ja joskus messiaanisin profetioina (esim. Ps 22). Jumala antaa viisautta, jota sovelletaan elämään (esim. Psalmit, Sananlaskut, Daniel). JHWH:n rakastaminen ja pelko ovat suhteen perusta. Silloin halutaan pitää käskyt (Ps 119), ja RE toteutuu ”omalla kohdalla” ja saa rauhan.⁴¹¹

4.1 Deroor, lunastettujen matka JHWH:n luo (Ps)

Deroor esiintyy Ps 84:4, jonka kirjoittajalla on mielessään pyhät matkat eläytyen lintuun, joka tekee pesän JHWH:n alttarille. Psalmia 84 laulettiin ilmeisesti viininkorjuun aikana (84:1), jonka ensisato on kesällä.⁴¹² Siten mielessä oleva matka saattaa olla esimerkiksi Tooran RE-kalenterin sukkot syksyllä. Kirjoittaja haluaa tehdä täyttä totta suhteessaan JHWH:an, koska kaippaa hänen alttarilleen – ”asumaan” poikineen. Ehkä hän on pappisperheen isä, jolla on

⁴⁰⁸ Alexanderin mukaan messiaaninen tulkinta ei käy lasten (46:16) ja itselle tehtävän syntiuhrin (45:22) vuoksi.

⁴⁰⁹ Mies mittanauhan kanssa vie Hesekielin kierrokselle jo tehdystä olemassaolevasta rakenteesta. Ilman nykyistä kirjallista sijaintia on epäilyttävää olisiko eskatologinen tulkinta koskaan noussut. Kuitenkin Block esittää myös eriävän Levensonin ehdotuksen (osin alaviitteessä), jossa Levenson kysyy, voiko esimerkiksi Hes 40:31 olla muuta kuin kirjaimellinen rakennusohje, ja fakta, että Jumala on jo rakentanut temppelin ei tarkoita, että ihmisellä ei ole roolia sen rakentamisessa. Päinvastoin, mitä Hesekielille on näytetty, on jumalallisesti rakennettu malli, *tabnit* kuten sellainen, jonka Daavid näytti Salomolle (1Aik 28:11-19). Blockin mukaan olisi mahdotonta, että Hesekiel olisi kuvannut täyttä kansansa 12 heimon ennalleenasettamista ilman kirjaimellista näiden elementtien täyttymystä, ja silti Blockista näyttää parhaalta tulkita 40–48 ideallisesti; ei fyysisenä maantietona vaan *hengellisinä* todellisuuksina. Tätä Block perustelee mm. sillä, että Jumalan läsnäolo seurasi Baabeliin (1:1-28a), ja 37:26-27 oli puhunut JHWH:n pysyvästä asumuksesta kansansa keskellä, mikä seuraa heidän kotiintuloaan, ja 40–48 tarttuu teologiseen teemaan ja kuvaa hengellistä todellisuutta konkreettisoin termein käyttäen tuttuja kulttuurisia idioomeja kuten temppeli, alttari, uhrit, *nasi*, ja maa. Esittämällä tämän teologisen perustuksen uudelle Israelille, JHWH ilmoittaa kaikkien vanhojen vääryyksien korjaamisen, ja pysyvien terveiden jumaluus-kansa-maa -suhteiden perustamisen (Block 2014b, 172-174.) Mielestäni 12 heimon ideallistaminen ja fyysisen jättäminen pois tulkinnasta on tarpeeton, ellei vastakkainen ajatus niin fyysisen kuin kaiken muunkin Luojaalle, sekä ihmiselle, joka on fyysinen ja hengellinen.

⁴¹⁰ Missä Jumala on, siellä on Siion. Missä Jumala on, siellä on järjestys ja kaikkien hänen lupaustensa täyttymys. Ja missä Jumalan läsnäolo tunnustetaan, siellä on puhtaus ja pyhyys (Block 2014b, 174.)

⁴¹¹ Vrt. San 3:18 elämän puu, vrt. Gen 2:8-9; 3:22. Itsestä on aina aloitettava, niin jokaisen (San 4:23; Ps 49:8).

⁴¹² Søren Holstin mukaan Tempelikäärö säättää viinin ensisadon juhlan seitsemän viikkoa shavuotin aikaisen vehnänkorjuujuhlan jälkeen (11QT 19,11–15) (Holst 2009, 197-198) – kuin jatkoa riemuvuoden analogialle.

edessään palvelusvuoroviikko? Psalmi kytkeytyy allegorisesti ja myös kanonisella paikallaan keskeisiin RE-yhteyksiin.

Eri tavoin Psalmien viisi kirjaa muistuttavat viittä Mooseksen kirjaa.⁴¹³ Eräs avain Psalmien merkityskenttään onkin sijoitus kokoelmassa; Ps 84 on Kolmannessa kirjassa (Ps 73–89). Ja Viides kirja (Ps 107–150) seuraa paljolti Tooran RE-kalenteria, vrt. Dt.⁴¹⁴

Mitchell Dahoodin mukaan Psalmissa 84 on eri kirjallisuustyyppisiä, kuten elementtejä pyhiinvaelluslaulusta (Jerusalemmin temppeliin) ja Siion-laulusta.⁴¹⁵

Koorahilaisten viininkorjuulaulu, Psalmi 84, jakeet 3-4:

(3) Minun sieluni ikävöittää ja halajaa Herran esikartanoihin, minun sydämeni ja ruumiini pyrkii riemuiten elävää Jumalaa kohti. (4) Löysihän lintunen (*tsipoor* צפור) majan (*bajit* בית) ja [kiittäjä] (*deroor* דרור) pesän (*ken* קן), johon se poikasensa (*efrokheikhaa* אפרחיה) laskee: sinun alttarisi, Herra Sebaot, minun kuninkaani ja minun Jumalani.⁴¹⁶

Kuten kirjoittaja, lintu ja pesä viittaavat profeetallisissa ja runollisissa teksteissä usein ihmiseen ja hänen asumukseensa.⁴¹⁷ 'Poikaset' (*efrokheikhaa*) juuriverbi 'kukoistaa' (*parakh* פרח) eroaa vain hiukan verbistä *parah* (kantaa hedelmää, tehdä hedelmälliseksi, פרה).⁴¹⁸

Jos siis pikkulintu *löysi* pesän, johon se laskee poikasensa (mon.), ja se on JHWH Sebaotin, ”minun kuninkaani ja Jumalani”, *alttari*, niin sillä on erittäin iso merkitys.⁴¹⁹ Psalmi

⁴¹³ Alun perin ja erikseen tekstit näyttäytyvät eri tavalla. Editointi ja sijoitus kokoelmassa vaikuttaa tulkintaan. Keskityn kanoniseen MT-muotoon tässä lyhyessä tarkastelussa.

⁴¹⁴ Erich Zengerin mukaan Viidennessä kirjassa kimppu psalmeja voidaan asettaa järjestykseen eräänlaisiin kategorioihin: 107–112 Daavid (eskatologinen/ messiaaninen, kuninkaallinen ja akrostinen), 113–118 Eksodus (pesakh), 119 Toora (shavuot, akrostinen), 120–136.137 Siion (sukkot), 138–144.145 Daavid (eskatologinen/messiaaninen, kuninkaallinen ja akrostinen) (Zenger 1998, 98.)

⁴¹⁵ Dahood kannattaa de Vaux:n käsitystä, että koorahilaisten Jerusalemla (46,48,84,86) ylistävät psalmi ovat jälkieksilisiä niiden teologian nojalla, joka levittää temppelin pyhyyden koko Jerusalemiin. Ja että kyseessä olevat psalmi, mikä niiden ajoitus onkaan, sisältävät eksiiliä edeltäviä traditioita (Dahood 1986, 279.) Frank-Lothar Hossfeldin ja E. Zengerin mukaan nk. elohisti psalmien (42–83) jälkeen ilmestyivät nk. messiaaniset psalmi (2–89), luultavasti edelleen persialaisajalla. Ensin elohisti psalmeissa koorahilainen alkusoitto 42–49 laajennettiin myöhemmissä koorahilaispsalmeissa 84–85, 87–88/89 (ilman viimeisen redaktion 86). Ps 2–89 jako doksolgioilla (41:14; 72:18-19; 89:53) kolmeen ”kirjaan” 2–41,42–72,73–89 on jäljitettävissä ”messiaaniseen” redaktioon (Hossfeld & Zenger 2005, 5-6.) Kommentti: historiaa voisi tutkia lisää, keskityn sijaintiin kaanonissa.

⁴¹⁶ KR33 paitsi hakas. minun, vaihdettu pääskynen. Strongin mukaan *deroor* H1866 on sama kuin H1865 (Ex 30:23; Lev 25:10; Jes 61:1; Jer 34:8,15,17; Hes 46:17), jota on sovellettu lintuun, kiittäjään, pääskynen tapaiseen. Taasen *tsipoor* H6833 tulee sanasta *tsapar* H6852, joka tarkoittaa ’jättää väliin, palata, lähteä aikaisin’ (Tuom 7:3). *Tsipoor* tarkoittaa pikkulintua (hyppelävää), varpusta. *Bajit* tarkoittaa huonetta ja temppeliä, *ken* vaatimatonta pesää. *Efrokheikhaa* on monikko kuten Efrajim (אפרים) (H669) ”kaksoishedelmä”. BDB: Ephraim = ”double ash-heap: I shall be doubly fruitful”.

⁴¹⁷ Esimerkiksi *ken* viittaa usein ihmisiin (Num 24:21, Dt 32:11, Job 29:18, Snl 27:8, Jes 10:14 vrt. Dt 22:6), Mooabin tyttäriä (mon.) verrataan pesästään karkotettuun lintuun (yks.) (Jes 16:2), ja pesän korkealle tekeminen kuin kotka saattaa kuvata ylpeyttä (Jer 49:16, Oba 1:4, Hab 2:9). Nooan arkkiin tehtiin ”pesiä” (Gen 6:14).

⁴¹⁸ Siitä tulevat sanat Efrata (Beetlehem), ja sen monikko Efraim. Jos ’poikaset’ viittaa Efraimiin, se näyttää tarkoittavan, että Israel palaa JHWH:n luo (ks. esim. Hoosea). Profeetat julistivat Jumalan ikuista uskollisuutta Israelin kansalle (esim. Jer 31) ja Juudalle (esim. Jer 33), jotka jälleen liitetään yhteen (Hes 37:15-28).

⁴¹⁹ Miksi alttaria tarvitsee etsiä? Aina pyhäkkö ei ollut samassa paikassa, vaan liitonarkkikin menetettiin filistealaisille Saulin aikana. Vrt. Ps 132, anotaan muistamaan Daavidin hyväksi kaikkia hänen kärsimyksiään, hänen, joka vanhoen *etsi* paikkaa JHWH:lle ennen kuin itse menee teltaansa nukkumaan. Efratassa (Beetlehem) he kuulivat siitä (132:6). Vrt. Dt 12:5,8-9,1-14 JHWH valitsee paikan, joka heidän piti *etsiä* heimojensa alueelta.

84 sijoittuu Kolmannessa kirjassa (73–89) suhteellisesti noin samaan kohtaan kuin Lev 16 sovitusten päivä Leviticuksessa.⁴²⁰ Ihminen, joka kaipaa ja tekee pesänsä alttarille, miten sitten tulkitseekaan,⁴²¹ selvästi viittaa kaipuuseen lunastusuhrin eskatologian täyttymisestä.⁴²² Psalmista (se on, koorahilaiset) on kuitenkin edelleen maailmassa, kaukana alttarista. Jo Psalmien rukoukset kuvaavat lopullista voittoa, joka kerran saadaan. He tuntevan JHWH:n, ketä palvovat.⁴²³

Kirjoittaja (j. 2-3,9,11) kaipaa syvästi lähelle Jumalaa. He (j. 5-8) eivät turvaa itseensä. Kyynellaakso muuttuu siunaukseksi, pyhiinvaellus päättyy Jumalan eteen Siionissa.⁴²⁴ Hossfeldin ja Zengerin mukaan Ps 84 erityinen sanoma näkyy kolmen kollektiivisen siunauksen j. 5,6,13 kautta. Keskimmäinen säkeistö j. 6-8 edustaa ihmisten elämää (H & Z: ”Jumala-maailmassa”), Jesajan kirjan profeettallisten (H & Z: utopioiden) inspiroimissa maisemissa.⁴²⁵ ”Jumala-pyhiinvaeltajat” saavat aikaan ”Jumala-maailman”, kun heillä on ”Siionin polut sydämessä”, jossa he pitävät Siionin polkuihin assosioituiden lupaukset, ja ennen kaikkea Jumalan, joka antaa elämän täyteyden niille, jotka etsivät häntä ”huoneenaan”.⁴²⁶

⁴²⁰ Jopa koko uhrikultin kaikkein pyhimmän alttaritoimituksen asetuksen jae Lev 16:9, jonka toimittaa vain ylipappi kerran vuodessa (Lev 16:2,34), sekä Ps 84:4, ovat luvuissaan hyvin tarkasti samoissa kohdissa. Lev 16:1-10 on johdanto sovitusten päivän kultillisiin toimiin, jota sen jälkeen avataan tarkemmin, Lev 16:19 *alttarista tulee puhdas ja pyhä israelilaisten saastaisuudesta*. Kirjojen lukujen, ja lukujen jakeiden sijainnit vastaavat toisiaan n. kymmenesosan tarkkuudella (luvut: $16/27 \approx 12/17 = 0,6...0,7$; jakeet: $9/34 \approx 4/14 = 0,3$). Laskelma on tehty yhden suomalaisen käännöksen mukaan. Nykyisten raamattulaitosten jaejärjestelmä on keskiajalta ja vaihtelee eri käsikirjoituksissa/käännöksissä. Analogisten laskelmien raameissa Leviticuksen puolella voisi päättyä myös j. Lev 16:10, jonka merkitys kuitenkin näyttää päinvastaiselta: kauris päästetään *elävänä, israelilaisten synnit mukanaan*, erämaahan Asaselille – oletan sen merkitsevän kiiroukseen, pois alttarilta ja JHWH:n esikartanoista, joihin psalmista kaipaa. Analogiat ja laskelmat eivät saa yksinään ohjata tulkintaa. Mahdolliset merkitykselliset analogiat tulee aina arvioida tapauskohtaisesti. Korkeintaan ne voivat ehkä tukea jotain tulkintaa, kuten tässä näyttää käyneen. Asaselista lisää ks. luku 5.

⁴²¹ Hossfeld & Zenger kääntävät Dahoodin tavoin ’alttariesi rinnalle’ (2005, 349), mutta *et*-sanalle, joka esiintyy HR:ssa 111 kertaa (KJC), ei näytä olevan ainuttakaan suoran objektin merkityksestä poikkeavaa KJV-käännöstä. Joka tapauksessa alttarin lähelle ei kaivattaisi, jos ei siellä kokisi JHWH:n läsnäoloa ja vapautta synneistä.

⁴²² Silloin alttaria voisi koskettaa, ja juhlakalenterianalogiana viinisadon perusteella myös shavuotin RE näyttäisi haaveissa täyttyneen. Kirjoittajan ei siten tarvitse olla pappi. Riemuvuosi ja shavuot on kalenterianalogiassa kytkeyty toisiinsa, ja shavuot pesakhiin (lunastus), ja riemuvuosi sovitusten päivään (sovitus). Shavuotin täyttymykseen sopisi Ex 30:23 *deroor*, pyhän voiteluöljyn keskeisen ainesosan, mirhan juoksevuus, ks. luku 2.1.

⁴²³ JHWH tekee ennennäkemättömiä ihmeitä Mooseksen kansan nähden (Ex 34:10). Daavid, Elia ja Elisa olivat tavallisia ihmisiä. He valitsivat Jumalan pelon ja kuuliaisuuden, enemmän kuin ulkokohtaisesti. Heidän rukouksissaan näkyy sellainen yhteys Jumalaan, joka ylittää eläinuhrien symboliikan ja ulkonaisen toimituksen.

⁴²⁴ Hossfeldin ja Zengerin mukaan heti tehdään selväksi, mikä arvo ja siunaus on sellaisella pyhiinvaelluksella. Sak 14 mukaan vain ne pellot kokevat jumalallisen sateen lahjan, joiden omistajat pyhiinvaeltavat Jerusalemiin sukkottina. Samoin on sanottu myös tässä, että vain pyhäkössä vierailevat tuovat ”varhaisen sateen”, paljon kaivatun syksyn ensimmäisen sateen (j. 7). ”Baca-laakso” ei ole paikallistettava laakso lähellä Jerusalemiä tai muualla Israelissa, vaan metafora ”kuivuuden laaksolle” tai kuoleman laaksolle”, vrt. 23:4. Jos tätä tarkoitetaan, se tarkoittaa, että kun ihmiset, jotka ovat Jumalan kaipuun liikuttamia, menevät kuoleman alueille, he muuttavat nämä erämaat paratiisimaisiksi keitaiksi, joissa elämän vesi virtaa. Jumalassa toivovat, rakastuneet uudistavat omanikin voimansa, vrt. Jes 40:31; Ex 34:23; Ps 27:4; 42:3; 63:3 (Hossfeld & Zenger 2005, 350,355-356.)

⁴²⁵ Jes 35:1-10 mukaan JHWH itse matkustaa lunastettujen edellä ja saa lähteet nousemaan erämaassa (ks. Jes 35:6f). Jes 41:17-20 ja 43:10-20 jopa esittävät JHWH:n tuottavan yliluonnolliset vedet erämaassa, tai missä lunastetut kulkevat ohi.

⁴²⁶ Hossfeld & Zenger 2005, 354.

JHWH:n luona voi siis ”asua”, ja kerran matka päättyy Siioniin, vrt. Kolmannen kirjan ensimmäinen ja viimeinen Psalmi (Ps 73:25,23-28; 89:19,36-39,1-53). Edelleen Jerusalem, Siion, on se paikka, johon kaipuu on, sillä JHWH on sopinut sen kohtaamispaikaksi.⁴²⁷

Jakeen 12a rinnakkainasettelussa kilpi lienee kuu, joka vastaa ihmistä; kuu heijastaa auringon valoa, vrt. ihminen Jumalan kuva Gen 1:26-27. Hesekielin näyssä valtaistuimella istui ihmisen näköinen (Hes 1:26),⁴²⁸ Eedenissä Jumala käveli (Gen 3:8).⁴²⁹ JHWH Elohim on aurinko ja kilpi, antaa armon ja kunnian, ei pidätä hyvää nuhteettomasti vaeltavilta, autuas se, joka luottaa sinuun (yks. 2.p.). Jumala ei ole kaukana ihmisestä, jonka loi ja lunasti.

Kolmannen kirjan psalmeista Ps 73–83 ovat Aasafin (’koota’) (vrt. Lev 25:10), Ps 84–85 ja 87–88 koorahilaisten, Ps 86 Daavidin (’rakastettu’), ja Ps 89 Eetanin (’pysyvä’). Psalmissa 83 monet kansat juonivat tuhotakseen Israelin kansan, jonka jälkeen Ps 84 kootaan viinisatoa, ja viini usein kuvaa myös kostoa, verta. Israel on Ps 73–83 ”Aasaf”-psalmien jälkeen Ps 84 ”koottu maahansa”, jossa he korjaavat viinisatoa. Psalmissa 73 Aasaf löytää ilonsa JHWH:sta, vaikka hänen sielunsa ja ruumiinsa nääntyisi.⁴³⁰ Kolmessa viimeisessä psalmissa (Ps 87, 88 ja 89) näyttää olevan yhtymäkohtia vastaaviin Leviticuksen kolmeen viimeiseen lukuun (Lev 25, 26 ja 27): Lev 25 (RE:n laajentuminen kansojen pariin, vrt. Dt 28–32 ja Psalmien Viides kirja), 26 (syvä ahdistus ennen paluuta), 27 (Israelin ahdistus sen voideltua herjaavien kansojen taholta, Daavidin siemen ikuinen, JHWH ikuisesti siunattu).⁴³¹

4.2 Deroor, älä pelkää, ole viisas kaiken keskellä (San)

Deroor esiintyy San 26:2, jossa se näyttää osin Ps 84:4 tavoin mutta eri merkityksessä viittaavan allegorisesti ja kanonisesti RE:an. Kesästä ja korjuuajasta päätellen (San 26:1) vuodenaika on samoilla tienoilla kuin Ps 84. Toisaalta lintu ei näytä olevan se, johon

⁴²⁷ Samoin JHWH:a voi kohdata kaikkina päivinä, ja silti sapatin siunaus säilyy.

⁴²⁸ Scott 1997, 102.

⁴²⁹ Lisäksi kuu liittyy ihmiseen esim. naisen kuukautisten kautta. Ja jotta voitaisiin noudattaa sekä kuu- että aurinkokalenteria, tarvitaan interkalaatio, kuukalenterin synkronointi aurinkokalenteriin, ks. lisää luku 5.

⁴³⁰ Psalmi 73 alkaa puhdassydämisillä. Kirjoittajaa kuitenkin ahdistaa jumalattomien menestyminen heidän kärsiessä kuritusta. Lopulta Aasaf muistaa, että he saavat rangaistuksen, ja että Jumala on hänen suurin ilonsa sitten taivaassa ja jo maan päällä (73:25). Hän valitsee ilomieliin palvella Jumalaa ja olla häntä lähellä eli elää pyhää elämää. Vrt. Lev 1 *polttouhri, vapaaehtoinen kokonainen antautuminen*; Lev 27 *vapaaehtoiset lahjat*, vihkiytyminen JHWH:lle, josta ei ole paluuta, vrt. avioliitto kuolemaan asti, ikuisesti Jumalan kanssa.

⁴³¹ Psalmi 87 kontekstina pyhä kaupunki. Jumalan tunnustajia ovat Raahab, Baabel, Filistea, Tyro, Kuuskin on syntynyt siellä. Mutta joka-ainoa on syntynyt Siionissa. Kansat kirjoitetaan kirjaan, Kaikki lähteeni ovat sinussa. Israelin Jumala on siis kaiken luoja ja kaiken hyvän lähde. Vrt. Lev 25:35; 19:18,34; Gen 11;12:1-3 jne. (huom. Ps 87 kansat mukana toisin kuin Lev 25). Ps 88 syvä ahdistus, kerrotaanko haudassa sinun uskollisuudestasi, vrt. Lev 26. Ps 89 autuas se kansa, joka tuntee juhlariehumun, jotka vaeltavat sinun kasvojesi valossa, vrt. Lev 27:28; Num 6 *vapaaehtoinen nasiirilupaus*, jonka päätteksi JHWH:n siunaus (Num 6:22-27) kuin se olisi tuon vapaaehtoisen antautumisen seuraus, vrt. Ps 51:13, jossa JHWH:n kasvojen edessä oleminen näyttää verrannolliselta Pyhän Hengen täyteyteen tai Jumalan asumiseen armahdetussa syntisessä ihmisessä (51:7; 32).

kirjoittaja eläytyy. Ajankohdastakin päätellen se pikemmin viittaa vihollisiin, joiden aiheet eivät onnistu. Kirous ei tehoa, jos sille ei ole aihetta. Aihetta ei ole, jos on vilpittönnä ja sovitettu. Toisaalta kyse ei välttämättä ole ulkoisista vihollisista, vaan sisäisistä. Jos asiat ovat kunnossa JHWH:n kanssa, ei tarvitse pelätä kirouksia eikä vihollisia (Lev 26:1-13; 25:13-23).

Kuten Toorassa ja Psalmeissa omilla tavoillaan, myös Sananlaskujen kirjassa⁴³² on eräällä tavalla viisi osaa, jotka ilmenevät suoraan tekstin ilmoituksista kenen sananlaskuista (*maashlei*) (San 1:1; 10:1; 25:1) tai sanoista (*divrei*) (30:1; 31:1) on kyse.⁴³³ Kuten Psalmien kirjoissa, niissä on analogioita Tooraan,⁴³⁴ ja *deroor* on jälleen Leviticusta vastaavassa osassa.

Kielellisesti *deroor* esiintyy San 26:2 Psalmin 84:4 kaltaisesti kahdella tavalla⁴³⁵: 1) merkityksessä 'kiittäjä'⁴³⁶, 2) sanan 'lintu' (*tsipoor*) jälkeen tarkentaen lintulajin (San 26:2):⁴³⁷

Kuin [vaeltava] lintu (*tsipoor*), kuin lentävä [kiittäjä] (*deroor*) on aiheeton kirous: ei se toteen käy.⁴³⁸

Deroor (26:2) on osa jaksoa 26:1-12, joka Michael V. Foxin mukaan käsittelee tyhmyyttä, ja miten siihen tulisi suhtautua. Jae 2 ei ole typeryksestä, mutta rakenteeltaan identtinen j. 1, ja huomauttaa sopimattomasta asiasta: perusteettomasta kirouksesta.⁴³⁹ Jakeen 2 kirous ei

⁴³² Sananlaskujen kirjan ajoittaminen on haastavaa, sillä se ei näytä juuri viittaavan historiallisiin yksityiskohtiin, vaan elämään kaikkina aikoina ja kaikissa olosuhteissa. Eräs keino on verrata muihin kokoelmiin (esim. egyptil., hellenist.). Yleensä pelkät samankaltaisuudet eivät kuitenkaan vahvista vaikutusta tai sen suuntaa.

⁴³³ Jakeessa 30:1 saatetaan kertoa myös jonkinlaisesta profetiasta (KJV, ks. j. 1-5, jossa esiintyy Jumalan Poika, vrt. San 8:22-23 "viisauden persoona", jonka JHWH omisti ennen kuin oli tehnyt mitään, ennen minkään luomista). Jakeissa 30:1 ja 31:1 esiintyviä ihmisten nimiä on arveltu joskus peitenimiksi Salomolle ja hänen äidilleen Batsheballe (vrt. Saarnaajan kirja, jossa Salomon nimeä ei eksplisiittisesti mainita, mutta Salomon kirjoittajuus ilmoitetaan implisiittisesti, ks. Taipale 2017). Jakeen 24:23a ilmaisu "nämäkin kuuluvat viisaille" (גִּבּוֹרֵי הַחַכְמִים) tarkoittaa (joko) viisaiden osaamiseen kuuluvia asioita, tai ehkä 25:1 kaltaista ilmaisua, että seuraavat jakeet kuuluvat "viisaille", joiden nimiä ei kuitenkaan kerrota.

⁴³⁴ Esim. San 8 ja Gen 1-2: luominen; San 12:4; 18:22; 19:14; 24:27 ja Ex 12; 19; 24; 34: rakkaus ja avioliiton/JHWH:n ja Israelin liiton solmiminen; San 25 ja Lev 23 matka Jumalan luo; San 26:2 *deroor* ja Lev 24 öljylamppu, vrt. Ex 37:17-24; Jes 11 (esim. j. 2 viitanee seitsenhaaraiseen lamppuun, viisaus; San 27 (esim. j. 8) ja Lev 25; San 28 (esim. j. 5 jumalaton ei erota oikeaa ja väärää) sekä San 30 (esim. j. 1-5 ja toistot "kolme, neljä" kertoo, kunnes maa ei enää kestä, ja Lev 26 (esim. j. 18,21,24,28 = *neljä* kertoo seitsenkertainen rangaistus) sekä Numeri; San 29 sekä San 31 ja Deuteronomium/Lev 27 JHWH:an luottava on turvassa ja siunattu, vastakkainasettelu ja lopullisuus vanhurskas vs. jumalaton, edellinen sukupolvi neuvo uutta.

⁴³⁵ muiden em. rakenteellisten ym. kontekstien lisäksi

⁴³⁶ Keil&Delitsch: lintulaji, joka lentää suoraviivaisesti (kommenttaari Ps 84:4), ks. edellä Strong ja BDB.

⁴³⁷ Kielellinen ilmaiserakenne sitoo Ps 84:4 ja San 26:2 yhteen vahvistaen linkkiä RE:an.

⁴³⁸ KR33 paitsi hakas. minun, vaihdettu: 'liitävä' ja 'pääskynen'.

⁴³⁹ Jae 1 käsittelee 'typerystä' (*kesil* כֶּסֶל) sopivuuden (*na'weh* נְאֻהָה) näkökulmasta. *Na'weh* esiintyy j. 1, sitä edellytetään j. 3,4-5,7,8,9, ja tarkoittaa harmoniassa olemista jonkin implisiittisen normin kanssa. Jae 3 palaa typeryyksen teemaan. Ryhmittelyä yhdistää muistitekniinen assosiaatio ja temaattinen kimputtaminen.

tule.⁴⁴⁰ Linnut⁴⁴¹ mainitaan malliesimerkkeinä vaeltamisesta (kuten San 27:8), vaikka niillä on pesät. Jakeen jälkimmäinen osa edellyttää, että linnut eivät löydä paikkaa laskeutua.⁴⁴²

Foxin mukaan jakson päätösJakeen 12 'viisas omissa silmissään' tarkoittaa itseensä turvautumista pikemmin kuin Jumalaan.⁴⁴³ Oksennukselleen palaava koira, tyytetyksiään toistava tyhmä (j. 11), vrt. Lev 26 toistuvat kieltäytymiset totella JHWH:a. Viisaus on lain oikean noudattamisen ja RE:n kannalta keskeistä. Ihmisen tulee tunnustaa rajansa ja että on kaikessa riippuvainen Jumalasta. Hänen pelko on tiedon ja viisauden alku (vrt. Lev 26:40).⁴⁴⁴ Jos ihminen pelkää JHWH:a, on hän viisas ja hänelle käy hyvin, ei hän pelkää pahaa sanomaa (Ps 112:1-10). Elämä on parasta, ihmisviisaudella rajansa, JHWH:n pelko ja totteleminen ratkaisee, sillä lopussa hän tuomitsee kaiken oikein (Saar 9:4; 12:13-14).⁴⁴⁵

4.3 Israelin kansalle ja Jerusalemlle on säädetty ”70 viikkoa” (Dan)

Bergsman mukaan Danielin kirjan luvussa 9 voidaan nähdä riemuvuosi-kuvastoa, koska 1) maailmanlaajuisesti tunnistetaan, että Daniel 9 käsittelee vuosien ”viikkoja”, jonka konseptin kaikkein eksplisiittisin raamatullinen edeltäjä on Lev 25:8 ”vuosien viikot”; 2) kirjoittaja näyttää oletavan 2Aik 26:34-35 mukaisen tulkinnan Jeremian ”70 vuodesta” väliinjätettyinä sapattivuosina, mikä asettaa linkin Lev 25:1-7 ja 26:34-35; ja 3) tekstin sovitusten päivä - kuvasto, kuten viite ”jumalattomuuden sovitukseen” (9:24), on relevantti, koska riemuvuosi julistettiin sinä päivänä. Lisäksi Dan 9 näyttää liittyvän läheisesti Lev 26:een: A) Dan 9:3-19 rukous vastaa melko läheisesti eksiilin katumuksen vaatimuksia Lev 26:39-42;⁴⁴⁶ B) myös

⁴⁴⁰ Ei laskeudu (kirj. ei tule); ketivin mukaan *l'*. Kere *lo* ”hänelle” tuottaa hyvin erilaisen merkityksen ”...niin aiheeton kirous tulee (takaisin) *hänelle*.” Kuten muuttolinnut palaavat pesilleen, niin aiheettomat kiroukset palaavat hänen päälleen, joka teki ne (näin Riqam, Rashi, ja muut). ”Hänelle”, kuitenkin puuttuu edeltäjä. Lisäksi ”tulla takaisin” olisi luonnollisimmin *tashuv*, ei *tabo* ”tulla”. Ja San 27:8 osoittaa, että lintu on esimerkki kodista poisvaeltamisesta kuten ketivissä. Kirouksia pidettiin tehokkaina, mutta ei mekaanisesti tai maagisesti.

⁴⁴¹ Fox: pääskynen ja varpunen

⁴⁴² (Van Leeuwen) Fox 2009, 791-792.

⁴⁴³ Vrt. San 16:1-2; 28:16; 12:15; 26:16; 28:11; Jes 5:21. Viisas voi kunnioittaa saavutuksiaan ylpistymättä, tietoisena viisautensa ja hyveellisyytensä rajoituksista (Fox 2009, 796-797.) Kommentti: ks. esim. San 28:5; 4:16; 24:16; Ps 36; 10:3; 18:39; 14; Miik 2:1-2; Jes 53; Saar 7.

⁴⁴⁴ Ks. esim. San 1:7; 9:10; 28:26; Saar 12:13-14; Ps 111:10; 119:34,66,125,144,169; San 8:14; 16:22; 19:11; 21:30; Jes 29:14; 33:6; Dan 5:11; 12:4; Job 12:13,16.

⁴⁴⁵ Daavidin jäännöksestä, Iisain kannosta, tulee Vesa, Messias, hänessä on viisauden henki (Jes 11:1-3ff, jakeessa 2 on yksi plus kolme kertaa kaksi eli hengen seitsemän ominaisuutta, vrt. Ex 37:17-24 seitsemääräinen lampu Ilmestysmajassa, juuri ennen riemuvuosilakia Lev 24 on asetus, että lampun oltava aina palamassa!; Jes 61:1). Hän on se, joka yhdistää kansat, ja Juudan ja Efraimin, ja yhteistyössä on voimaa (11:10-16).

⁴⁴⁶ Daniel 9:3-19 voidaan Bergsman mukaan tulkita Danielin pyrkimykseksi täyttää Jer 29:12-13 ehdot, että eksiilit ”huutavat”, ”rukoilevat” ja ”etsivät” JHWH:a, joka Jer 29:10-14 mukaan oli välttämätön ehto aktuaalisoida Jeremialle annetut hyvät lupaukset. Myös Pyhyys- ja Dtr-koodeissa kansan ennalleenasettaminen liiton kirousten toimeenpanon jälkeen *riippuu parannuksenteosta*. Dan 9 lainaa monia teemoja ja avainsanoja erityisesti Lev 26. Lev 26:39-42: ks. esim. Lev 26:39a ja Dan 9:3,5 (katumus); Lev 26:39b ja Dan 9:6,16b (isänne/isämme); Lev 26:40a ja Dan 9:4,20 (tunnustus). (Michael A. Fishbane). Deuteronominen kieli Danielin

Lev 26 ja Dan 9 välillä on tärkeitä avainsanoja;⁴⁴⁷ ja C) Jeremian ”70 v.” seitsenkertainen pidennys ”70 vuosiviikkoon” näyttää perustuvan periaatteeseen, että epäonnistuminen katua Jumalan kurituksen edessä johtaa seitsenkertaiseen kuritukseen, kuten on artikuloitu Lev 26:18,21,24,28. Näiden keskinäisten suhteiden valossa näyttää järkevältä uskoa, että Daniel 9 ammensi Lev 25–26 tarkoituksella. Ja jos näin on, niin silloin on vaikea kuvitella, että kirjoittaja ei olisi ollut tietoinen ”70 viikon” tai 490 vuoden riemuvuodellisesta merkityksestä, kun monet muut toisen temppelin dokumentit karkeasti samoilta ajoilta käyttivät riemuvuosikronologiaa. Siis johtopäätös on useimpien kommentaattoreiden kanssa (kontra Goldingay), että 490 vuotta edustaa kymmentä riemuvuosisykliä.⁴⁴⁸

Daniel näyttää Bergsman mukaan oletavan ja osin rakentavan 2Aik 36:20-23 päälle, ja uskoneen, että kuten kymmenen riemuvuotta (490 vuotta) kansallista taantumaa kulminoituivat 70 vuoden ”autiuteen”, niin 490 vuotta kansallista uudelleenrakentamista kulminoituksi ennalleenasettamisen eskatologisen riemuvuoden aloittamiseen.⁴⁴⁹

Enkelillinen sanoma ”70 viikosta” (9:24-27) liittyy Bergsman mukaan selvästi Danielin kirjan muihin profeetallisiin näkyihin (luvut 2,7,8,10–12).⁴⁵⁰ Kaikki näyt koskevat eskatologista kuningaskuntaa pitkän ajan jälkeen, ja kuvaavat (paitsi luku 2) sortavan hallitsijan tuloa⁴⁵¹ juuri ennen lopullisen kuningaskunnan saapumista.⁴⁵² Luku 9 koskee Jerusalemin ja

rukouksessa on laajalti tunnistettu. Dt 30:1-4 ehdollisuus: kun eksiilit ”ottavat [nämä asiat] sydämeensä” ja ”palaavat JHWH:n luo”, JHWH kääntää heidän kohtalonsa ja tuo heidät takaisin. (esim. John J. Collins) (Bergsma 2007, 219-220.)

⁴⁴⁷ Esimerkiksi ”autio” ja sen johdannaiset (Lev 26:22-43), eritoten pyhäkön ”hävitys” (Lev 26:31, Dan 9:17), ”tunnustaa (http.)” (Lev 26:40, Dan 9:2,20), ”jumalattomuus” (Lev 26:39-43, Dan 9:13,16,24), eritoten isien jumalattomuus (Lev 26:40, Dan 9:16).

⁴⁴⁸ Bergsma 2007, 225-227 hakas. ja kirjaimet minun, numerointi Bergsman, myös alun perin kirjaimien tilalla.

⁴⁴⁹ Bergsma 2007, 212.

⁴⁵⁰ Bergsman mukaan useimmiten nykytutkimuksessa oletetaan Danielin kirjan saavuttaneen viimeisen muodon Epifanesin perinteisen juutalaisuuden vainoissa; erimielisyyttä on siitä, onko osa materiaalista persialais- tai varhaiselta hellenistiseltä ajalta, ja onko kirjassa useita kerrostumia, vai onko se kokonaan makkabilaisajalta. Toiset ajattelevat kirjan olevan itse Danielilta (Bergsma 2007, 212). David L. Cooperin mukaan persialaisajan kronologia on suuressa epäjärjestyksessä (Cooper 1974, 75), ks. lisää alla. Danielin kirja näyttää olevan *ainoa* löydetty/säilynyt teksti, joka kertoo Baabelin ja Persian hovien tapahtumista, sekä profetoi tulevista aikakausista. Kirjoitusten Daniel istuu HR:n profeetallisten hahmojen ja tekstien joukkoon. Hesekeel näyttää viittaavan häneen (Hes 14:14; 28:3). Kari Pikkaraisen mukaan kielelliset faktat ja Qumranin aineisto mahdollistavat kirjan ajoituksen Danielin aikaan asti (Pikkarainen 2017). Danielin kirja on ainutlaatuinen, se on HR:ssa ja UT:ssa, ja sillä on suuri arvovalta myös Qumranin yhteisössä. Bergsman mukaan Danielin kirjan asetelman ja kokoamisen isompia tekijöitä ei tarvitse ratkaista sen riemuvuositeeman käyttöä tulkittaessa. Ei ole hyvää syytä olettaa Dan 9 viimeisen muodon kirjoittajaa eri henkilöksi kuin kirjan viimeisen muodon, ja riemuvuositeeman tulkinta tekstissä ei muuttuisi ajoituksen johdosta. Aiemmin j. 3-19 rukouksen aitous kyseenalaistettiin, mutta viime aikoina sitä on usein pidetty traditionaalisenä osana, taitavasti lukuun integroituna. Bergsma keskittyy MT-tekstin ”narratiivi projektiioon” pitäen Dan 9 rukousta integraalisena osana keskittyen siihen, miten tekstin hyväksyvä lukija esimerkiksi Qumranissa ja toisen temppelin kirjallisuudessa ymmärtäisi sen (2007, 212-213).

⁴⁵¹ Dan 7:8,11,20-22,24-26; 8:9-12,23-25; 9:26-27; 10:21-45.

⁴⁵² On järkevä olettaa, että nämä näyt menevät päällekkäin tapahtumien kuvauksissa ja ovat tarkoitetut yhdessä valaisemaan. Kuitenkin niillä on eri perspektiivit.

temppelin uudelleenrakentamista lopulliseen kuningaskuntaan johtavana aikana (9:24-26).⁴⁵³ Se liittyy edeltäviin ja seuraaviin lukuihin mm. avainsanalla ”ymmärtää” (*bijn* בִּין) (Doukhan), johon on suora linkki luvun 8 lopussa (”kukaan ei ymmärtänyt” וְאִין מִבִּין), sekä luvun 9 alussa (”ymmärsin” בִּינִיתִי, j. 2). ”Ymmärryksen” teema jatkuu luvussa 10 (10:1,12,14) yhdistäen Dan 9 narratiivin sen jälkeisiin näkyihin.⁴⁵⁴

Danielin kokemukset luvussa 9 ovat Daarejaveksen ensimmäisenä vuotena (9:1).⁴⁵⁵ Bergsman mukaan ”Daniel” näkee, että ”Baabelin 70 v.” ovat nyt päättäneet, mutta vielä ei näy merkkejä Juudan ja Jerusalemin ennalleenasettamisesta, koska parannusta ei ole tehty (Dan 9:13). Daniel ei rukoile valaistusta, vaan pyrkii katumaan koko kansansa puolesta: hän rukoilee viheliäisessä katumuksessa, tunnustaa jokaisen israelilaisten luokan puolesta (9:6-7), Jumalan kokonaan vanhurskaaksi toimissaan (9:14), ihmiset kokonaan syyllisiksi (9:18).⁴⁵⁶ Bergsma tulkitsee, että Israelin rangaistusta pidennettäisiin Lev 26:18 mukaisesti seitsenkertaisesti.⁴⁵⁷

Toisaalta 70 viikon kuritusjakso on Bergsman mukaan ennalleenasettamisen aika. Jakeen Dan 9:24 kolme ensimmäistä lausetta painottavat kuritusta, ja kolme viimeistä tämän pidennetyn kuritusjakson positiivisia tuloksia, jotka oletettavasti tapahtuvat sen lopulla. Kirjoittaja tunnistaa 490 v. ”ahdistuksen ajaksi” (j. 25) ja Lev 26:18ff periaatteen mukaiseksi seitsenkertaiseksi rangaistusjaksoksi, ja kuitenkin ”ahdistuksesta” riippumatta – tai ehkä sen avulla – jakso todistaa Jumalan suunnitelman avautumisesta ennalleenasettaa Jerusalem ja

⁴⁵³ Kommentti: William Strusen mukaan JHWH vahvisti luvun siemenen liiton (Gen 3:15; 9:8-9; 22:16-18; 26:2-4; 28:10-14; Ps 89:3-4 jne. UT), ja uhrisovituksen symboliikka on kudottu raamatullisen asiakirjan kankaaseen. Isille luvattu liittolinen lanka on perustava premissi, jolla monet Raamatun messiaaniset profetiat lepäävät. Liitto mainitaan Dan 9 heti ensimmäisissä jakeissa: ensimmäinen liitto (Dan 9:4) on perusta koko Dan 9 profetialle. Dan 9:1-23 huolellinen luku osoittaa, että 70 viikon profetia luvun viimeisessä neljässä jakeessa on osittain vastaus Danielin kiihkeään rukoukseen noissa ensimmäisissä 23 jakeessa (Struse 2015, 18-19.)

⁴⁵⁴ Bergsma 2007, 214.

⁴⁵⁵ Bergsman mukaan on historiallisesti epäselvää, ketä tällä yksilöllä tarkoitetaan. Joka tapauksessa Danielin kirjan esittämässä historiallisessa rakenteessa Daarejaves meedialainen sai Baabelin kuninkuuden heti sen jälkeen, kun medo-persialaiset voimat valloittivat sen (Dan 5:30–6:1), se on 538 eaa. (Bergsma 2007, 214-215.)

⁴⁵⁶ Jumalan edeltä tietäminen selittää enkelin vastauksen Danielin rukoukseen (vrt. Dan 10:12) – kontra Collins, joka kieltää Gabrielin tulon vastauksena Danielin rukoukseen (Bergsma 2007, 216-218 korostukset hänen.)

⁴⁵⁷ Siten tavanomaista mielipidettä, että enkelin sanoma on ”tulkinta” Jeremian ”70 vuodesta” on tarkennettava (Bergsma 2007, 219-220.) Danielin kirjan historiallisia väitteitä on tulkittu hyvin skeptisesti esimerkiksi Louis F. Hartmanin tavoin, joka ajoittaa Dan 9 profetian kirjoitusajan v. 167 eaa., jolloin n. 3 vuotta oli kulunut temppelin häväistyksestä (1Makk 1:54; 4:52), jolloin aidon profetian osuudeksi jäisi n. kolme ja puoli vuotta. Hartmanin mukaan kirjoittaja on käyttänyt yhtä *peshar*-menetelmistä, joita käyttivät myöhemmin Qumranin lahko ja rabbiiniset kirjoittajat yhdistäen muita jakeita tuottamaan uusia tulkintoja (Hartman 1985, 247-254.) Danielin kirjan historiallisiin väitteisiin hyvin skeptisesti suhtautuvan Michael Segalin mukaan useimpien tutkijoiden lähestymistapa Dan 9 johtaa pitämään sitä vastakkaisena 2Aik 36 eksplisiittisesti ilmaistulle historialle, joka selvästi olettaa Jeremiaa profetian todella täyttyneen Kooreksen aikana, kun juudealaisten sallittiin palata maahan ja uudelleenrakentaa temppeli Jerusalemissa (2Aik 36:20-23). Kuitenkin Segal itse ajattelee (Bergsman tavoin), että Dan 9 ja 2Aik; Esran välillä ei ole historiallista ristiriitaa, vaan 70 viikkoa seuraavat Jeremia 70 vuotta (Segal 2016, 2,155-156,178-179).

aloittaa eskatologinen aika. Ennalleenasettamista Dan 9 edellyttävät j. 24 infinitiivit, ja se on kuvattu kirjan muissa näyissä (esim. 2:44-45; 7:26-27; 12:1-3). 490-vuoden jaksoa Dan 9 ei kuvaa Jerusalemin ”autiutena”, jakso todistaa yhden tai kahden ”messiaan” tulon, ja sen pääosassa kaupunkia oleellisesti uudelleenrakennetaan.⁴⁵⁸ Kaupunki tuhotaan ja tehdään autioksi 490 vuoden lopulla – oletettavasti viimeisellä viikolla. Siten edellisillä viikoilla se ei ollut ”autio” – muutoin ”tulevan johtajan armeijalla” ei olisi työtä. Toisaalta ”70 viikkoa” ovat jatke alkuperäiselle ”70 vuodelle”. Toisaalta Jerusalem ei ole autio koko ajan, ja toisaalta vasta jakson lopulla se tulee pysyvästi vapaaksi ”hävityksen” uhasta (ja kokemuksesta), jonka kohde se on ollut ensimmäisen temppelin tuhosta lähtien.⁴⁵⁹

Siis 490 vuotta olisi pääasiassa maassa asumista temppelin ollessa paikallaan. Danielille ilmoitettiin, että n. 490 vuoden aika⁴⁶⁰ olisi jonkinlainen koetuksen aika (komppaan Bergsmaa), jonka lopulla jotain ratkaisevaa (ks. alla) tapahtuu, kuitenkin Dan 9:24-27 ei ole Lev 26:18 täyttymys (*kontra* Bergsma).⁴⁶¹ Se jollain tavalla muistuttaa sitä, ja mielestäni paras selitys niiden yhteydelle näyttää löytyvän kehittämällä ajatusta koejaksosta (ks. alla).

Kymmenen riemuvuotta perustaa Bergsman mukaan pohjimmaisien täydellisyyden jakson. On ehkä merkittävää, että sovitusten päivä alkaa 10. päivänä seitsemättä kuuta: kymmenen riemuvuoden jakson lopulla kaikki on valmista: synty päättynyt, jumalattomuus sovitettu, ja ”ikuinen vanhurskaus” tuotu (Dan 9:24). Riemuvuosikuvasto Dan edellyttää, että ”70 viikon” lopulla ei vain soviteta syntiä (9:24), vaan Israel vapautetaan sosioekonomisesta orjuudesta ja palaa (*shuv*) maahansa, kuten profeetat ovat luvanneet, eritoten Jer 29 (j. 14), joka on profeetallinen avainkohta, johon Dan 9 vastaa ja jolle se rakentaa. Kuten shavuotin kaavassa riemuvuosi ei ollut sama kuin sapattivuosi, vaan seurasi sitä välittömästi, voidaan nähdä, että Danielin ”70 viikkoa” koostuvat kymmenestä seitsemän-viikon-yksiköstä

⁴⁵⁸ MT:n pisteytys viittaa messiaan tuloon seitsemän viikon kuluttua (ja oletettavasti toisenlainen ”leikataan pois” 62 vkon päästä); muinaiset versiot, että messias tulee 7 ja 62 eli 69 vkon kuluttua, ja on oletettavasti se, joka ”leikataan pois”. Beckwith. MT:n pisteytyksen varhaisin todiste ei ole ennen 200-lukua jaa. (McComiskey), ja siksi Bergsma on vähemmän luottavainen kuin Collins (1993, 355) sen suosimisesta.

⁴⁵⁹ Bergsma 2007, 220-222.

⁴⁶⁰ Ilmoitus 7 vv + 62 vv = 69 vv; ts. 49 v + 434 v = 483 vuotta sanasta, että Jerusalem on uudelleenrakennettava (9:25) – sekä viimeinen 70. vuosiviikko. Milloin olisi voinut olla tuo sana, josta laskenta alkaa, ks. lisää alla.

⁴⁶¹ Dan 9:24-27 seitsenkertaisuuden voi hyvin ajatella enteilevän ja varoittavan Lev 26:18ff, jota se Jeremian 70 vuoden linssien kautta ei kirjaimellisesti kuitenkaan täytä, koska kyse ei ole varsinaisesta eksiilistä, joskin aikaan ahdistusta mahtuu. Jeremian ilmoittamat 70 v. olivat konkreettisesti täyttymässä, ja mielestäni aineisto ei anna sellaista kuvaa, että 70 vuosiviikkoa olisi symbolisia, vaan konkreettisia – kuten yleensäkin HR:ssa. Jos seitsenkertainen rangaistus seuraisi eksiilinaikaisista rikkomuksista maan sapattihyvityksen periaatteen mukaan, vaikka 70 vuotta Baabelissa olisi ollut kuinka syntistä aikaa, niin Lev 26:35 periaatteen mukaan tuolta ajalta olisi kertynyt kymmenen hyvitetävää sapattivuotta (ajatellaan näin, vaikka he eivät asuisikaan maassa, sillä ulkomailakin voi noudattaa maan sapattilepoa, tai aikaa voidaan ainakin mitata niin, jos JHWH niin tahtoisi), joka Lev 26:18 mukaan kerrottuna seitsemällä tekisi vain 70 vuotta. Jos seitsenkertainen rangaistus taas kohdistuisi päättymäisillään olevaan 70 eksiilivuoden rangaistukseen, silloin olettaisi 490 vuotta pyhän kaupungin tuhoa ja Danielin kansan eksiiliä, mikä ei kuitenkaan ole Dan 9 sanoma. Ks. lisää alla.

(riemuvuodesta). Jokaisen ”viikkojen viikon” seitsemäs viikko on tavallaan ”sapattiviikko”. Viimeinen ”autius” vuodatetaan Jerusalemin ja sen asukkaiden päälle kymmenennellä ”sapattiviikolla”, se on 70. viikolla (9:26). Jo Lev 26:34-35 näkyy ironinen periaate, että kun maa makaa autiona, se ”lepää” ja täyttää sapatin, jonka tunnistaa myös 2Aik 36:21 (josta useimmat kommentaattorit uskovat Dan ammentavan). Siten Dan 9:24-27 apokalyptisessa kronologiassa kymmenennellä tai viimeisellä ”sapattiviikolla” kaupungin, pyhäkön, ja messiaan voisi sanoa noudattavan sapattia kostolla: he ”lepäävät” makaamalla ”autiona”. Vasta tämän äärimmäisen sapatin noudattamisen jälkeen ”eskatologinen riemuvuosi” alkaa, kuten riemuvuosikaan ei tule ennen kuin riemuvuosisyklin viimeisen sapattivuoden *jälkeen*.⁴⁶²

Mielestäni ajatus kymmenennen ”sapattiviikon” (Dan 9:26) koston ajasta on järkevä, koska messias leikataan pois 69. viikon jälkeen ja kaupunki ja pyhäkkö hävitetään. Kuitenkaan Dan 9:27 ei näytä siltä, että Israelin maa olisi 70. viikolla autio, ks. lisää alla.

Bergsma pitää kaupungin ja pyhäkön tuhon (9:26) sekä ”jumalattomuuden sovituksen” (9:24) välistä suhdetta intiiminä. Esimerkiksi Jacob Milgrom on osoittanut, että leeviläisen rituaalipuhtauden ja sovituksen järjestelmässä kansan synnit siirretään pyhäkköön, jonne ne kertyvät, täysin puhdistettavaksi vain kerran vuodessa sovitusten päivänä. Mutta jos asiallista puhdistusta ei voida tehdä (ehkä turmeltuneen pappeuden vuoksi?), äärimmäinen keino poistaa kansan synnit olisi tuhota koko pyhäkkö. Ehkä lisäksi olisi tuhottava kaupunki, koska Daniel, ja Hesekiel ennen häntä, käsittivät pyhäkön pyhyiden kiinnittyvän koko Jerusalemin ”Pyhään Kaupunkiin” (Dan 9:19). Aiemmin Nimi asui temppelissä (esim. 1Kun 8:16-18ff); Danielille nimi liittyy koko kaupunkiin (Dan 9:19).⁴⁶³ Kaupungin ja pyhäkön kohtalot liittyvät toisiinsa kuitenkin jo siksi, että ne ovat samalla paikalla, jonka JHWH on valinnut.⁴⁶⁴ Mielestäni pyhäkkörakennuksen tuhoutumisessa ei ole sinänsä mitään pyhittävää. Ehkä se voi kurituksena johtaa panemaan toivon JHWH:an ja tekemään parannuksen (Lev 26:40ff).⁴⁶⁵

Lopuksi Bergsma huomauttaa, että Dan 9 ja Jes 61 eskatologisen riemuvuoden tulo liittyy messiaan tuloon. Hän löytää ilmaisuja, jotka tukevat tätä, esim. ”voidella kaikkein pyhin”, joka saattaisi tavanomaisen temppeli-tulkinnan sijaan ambivalenttina viitata

⁴⁶² Bergsma 2007, 227-229 korostus hänen.

⁴⁶³ Bergsma 2007, 229.

⁴⁶⁴ Hänellä on suunnitelma tälle paikalle autioitumisen jälkeenkin (esim. Ps 122). Paikka, johon JHWH nimensä asetti (Dt 12), löytyi Jerusalemistä (Ps 48; 80; 128; 132).

⁴⁶⁵ Vrt. Saar 12:13-14. Ajattelen, että kaupungin ja pyhäkön hävittämisessä on kyse rangaistuksesta (ks. Dt 28:1,3,9-10,13-14; ja toisaalta j. 15,16,52 jne.). Pikemmin pyhäkkö (Esrn kirja) ja muurit pyhän kaupungin ympärillä (Nehemia) oli kokonaisvaltainen asia tuoden kunniaa JHWH:lle kansojen silmissä (vrt. Dt 28:9-10; Sak 14) ja lisäten turvallisuutta ja hyvinvointia kansalle, kaupungille ja maalle (Jes 36-39).

messiaaniseen hahmoon.⁴⁶⁶ Jos Jesajan ”JHWH:n palvelija” identifioidaan Jes 61 ”voidellun” kanssa (minkä esim. Jes 42:1 mahdollistaa), ja Jes 52:14–53:13 luetaan Jes 61:1-9 kanssa, teemat muistuttavat voimakkaasti Dan 9:24-27. Roy Rosenberg huomauttaa, että muinaiset juutalaiset ovat voineet lukea Dan 9:26 yhdessä Sak 3:8, Jer 32:5 ja Jes 53:2,11 kanssa tullen johtopäätökseen, että daavidillinen Messias tulee, kukoistaa ja ”leikataan pois”.⁴⁶⁷

Sovitukseen (*kafar*, josta *jom hakippurim* sovitus päivän) tarvitaan aina veriuhrin (Lev 16; 17:11 *kafar* (כָּפַר); Gen 9:4-6; Jes 53:5-12). ”Voidellun” poisleikkaaminen näyttää mielestäni viittaavan uhrijärjestelmän eskatologian täyttymiseen, eri teksteistä muodostuvan kokonaiskuvan perusteella, ja 70 vuosiviikon rakenteessa sillä näyttää olevan keskeinen merkitys myös RE:lle. Mielestäni oletukset, että poisleikattava voideltu viittaisi vain johonkin ylipappiin, tekisi Dan 9 profetiasta, joka ulottuu eskatoniin asti, liian pienen, ks. alla.

Mielestäni se, että Voidellulta (9:26) ei ”jää ketään”,⁴⁶⁸ näyttää viittaavan siihen, että edessä olevaa koetusta Israelin kansa (enemmistö/johtajat) ei jollain tapaa ”kestä” (kaupunki ja pyhäkkökin tuhoetaan), vrt. ”negatiivinen ennuste” (Lev 26; Dt 28–31), jolloin, 483 v. kuluttua Dan 9:25 ”sanasta” alkaisi Lev 26:18 mukainen seitsenkertainen eksiili: Jer 70 v. kertaa seitsemän eli 490 vuotta. On erilaisia käsityksiä, mistä ”70 viikon” laskeminen aloitetaan.⁴⁶⁹ David L. Cooper kannattaa Kooreksen sanaa (Esr 1:1; 2Aik 36:22), ja hänen mukaansa sen oletettu aika (539 eaa.) perustuu epävarmaan kronologiaan.⁴⁷⁰ Lisäksi on eri

⁴⁶⁶ William H. Brownlee ehdottaa, että Dan 9 heijastaa eräänlaista lukua Jes 52:13–53:12, eritoten 52:14-15, jossa heprealaiset sanat ”voideltu” (*mashiakh*) ja ”pilattu/tuhottu” (*maskhit*) muistuttavat tarkoituksellisesti toisiaan. Dan 9:26 voidaan lukea: ”Messias leikataan pois ja hänellä ei ole mitään; ja kaupunki ja pyhäkkö tuhoetaan (ks. Jes 52:14) [yhdessä] tulevan ruhtinaan [se on, messiaan] kanssa”, jolloin ajin-mem -sana on käännetty ei ”kansa” (*am*) vaan ”kanssa” (*im*).

⁴⁶⁷ Brownlee näyttää Bergsman mukaan olevan oikeassa, että Dan 9:24-27 esittää jonkin verran reflektiota relevanteista Jes kohdista koskien ”JHWH:n palvelijaa/voideltua”. Ja jos se ei olisi ollut hänellä mielessä, assosiaatiot Jesajaan olivat valmiita myöhemmille lukijoille (esim. 11QMelch alla) (Bergsma 2007, 230-231.)

⁴⁶⁸ Vrt. 1Hen 48:10,1-10 mukaan eräänlainen Ihmisen Poika on mm. pakanoiden valo, ja maan kuninkaat ja mahtavat maanomistajat nöyryytetään käsiensä tekojen vuoksi. Heidät luovutetaan valittujen käsiin, joiden edessä he eivät ”kestä” eikä heille löydy paikkaa. He eivät nouse, eikä kukaan, joka ottaa heitä kädestä nostaakseen, sillä he ovat kieltäneet Henkien Herran ja hänen Messiaansa, joka ilmeisesti viittaa tähän Ihmisen Poikaan, vrt. 1Hen 46:2-8.

⁴⁶⁹ ”Sanan lähtemisestä, että Jerusalem on ennalleenasetettava ja rakennettava” (מִן-מִצָּא דְּבַר לְהָשִׁיב וּלְבְנוֹת יְרוּשָׁלַם) (9:25) ilmaisu ei sinänsä juuri kerro, mihin se viittaa. Kandidaatteja HR:ssa ovat: ”Kooreksen sanan profeettallinen ennakointi” (Jes 44:28), Jeremian profetia 70 v. paluusta (Jer 29:10) Kooreksen käskykirje mennä Jerusalemiin ja rakentaa temppeli (Esr 1:1-4; 5:13; 6:3; 2Aik 36:22-23), Daarejaveksen käsky jatkaa keskeytynyttä rakennustyötä (Esr 6:6-22), käskykirje Esralle lähteä Jerusalemiin, järjestää Jumalan palvelusta, asettaa tuomareita ja lakimiehiä jakamaan oikeutta lain tunteville, ja opettaa sitä Jumalan lakia tuntemattomille (Esr 7), valtuutus Nehemialle mm. rakentaa Jerusalemin muuri (Neh 2:1-8). Yleisimpiä oletuksia lienevät Kooreksen käskykirje, ja Nehemian saama valtuutus, joka viittaa laajemmin pyhään kaupunkiin (Dan 9:25,24). Ehkä asia on jätetty tarkoituksella tulkinnanvaraiseksi, eri ”käsitysanoilla” merkityksensä kokonaiskuvassa.

⁴⁷⁰ ”Kronologien kuningas” Martin Ansteyn mukaan persialaisajan kronologiaa ei ole koskaan tarkasti määrittänyt. Se riippuu kuninkaiden listasta, ja vuosista, jotka heille on annettu Ptolemaioksen Kaanonissa. Ptolemaios (70–161 jaa.) on ainoa kronologian auktoriteetti tällä jaksolla. Hän on ristiriitainen Persian (Firdusi) ja juutalaisten kansallisten traditioiden (Sedar Olam), sekä Josefuksen kirjoitusten kanssa. Hän kiinnitti tuon maailmanhistorian ajan ei historiallisilla evidensseillä vaan astronomisilla laskelmilla ja konjekturaalisilla identifikaatioilla, voittaen

käsityksiä aikaan sisältyvistä vaiheista jne., ja Cooperilla on ajatus ”Jumalan kellosta”, joka käy vain silloin, kun Israel asuu ja hallitsee maassaan, jota hän perustelee HR:n aiemman historiallisen ilmoituksen valossa.⁴⁷¹ ”Jumalan profeetallinen kello” (Dan 9:24-27) siis pysähtyy, jos tai kun Israel on poissa maastaan tai ”ei hallitse”.⁴⁷² Mielestäni selitys näyttää järkevältä, ja sopivalta karkealta *oletukselta* myös Dan 9:24-27, kunhan ei olla liian varmoja.

Seitsemäskymmenes viikko 9:27 viittaa selvästi jonkinlaisiin lopunajan ahdinkoihin, jotka kestävät loppuun asti (vrt. 12,7).⁴⁷³ Sen päätyttyä Dan 9:24-27 jakson järjestyksessä, Dan 7–12 kontekstissa, jae 9:24 näyttää saavan täyttymyksensä. Kun jumalattomuus päättyy ja ”synti sinetillä lukitaan”, ei siis ehkä vielä täysin lopeteta, alkavat luultavasti messiaaniset ajat, vrt. 1Hen (ks. luku 5) sekä Jes 65:17-25 huom. j. 20, jonka mukaan vielä kuollaan, vrt. Lehtimajanjuhla, jossa vielä uhrataan (Lev 23, ks. luku 2.3; Sak 14:21).

Jeremia oli kansojen profeetta (Jer 1:5),⁴⁷⁴ joka kehotti tavoittelemaan sen kaupungin parasta, johon JHWH on heidät siirtänyt (29:7). Juutalainen Daniel sai kutsumuksen johonkin samankaltaiseen, ja hänen paikkansa oli diasporassa Baabelin, ja Persian palveluksessa.⁴⁷⁵ Danielin kirjan luvun 9 keskeistä RE-sanomaa avaa lisää Danielin kirjan kokonaissanoma ja kiastinen rakenne. Daniel oli Baabeliin pakkosiirretyissä ensimmäisessä ryhmässä juutalaisine ystävineen, ja Danielin kirja kertoo tapahtumista Baabelin ja Persian hoveissa (eritoten Dan

Eusebiuksen ja Hieronymoksen kautta yleismaailmallisen hyväksynnän. Kopernikus kumosi hänen astronomian, mutta hänen kronologiansa on jäänyt. Vaihtoehtona on vain Dan 9:24-27 (Cooper 1939, 430-433; 1941, 10-35.)

⁴⁷¹ Cooperin [ilmeisesti HR:n perusteella tekemien] laskelmien mukaan aika Egyptistä lähdöstä temppelin rakentamiseen oli 594 v., joka poikkeaa 480 vuodesta, joka ilmoitetaan 1Kun 6:1. Cooperin mukaan Tuomarien kirjan aikana ennen monarkian perustamista oli kuusi palvelujaksoa laittomina aikoina, jolloin he olivat vieraan vallan alla. Näistä palveluista, plus Abimelekin laittomasta kuninkuudesta, tulee yhteensä 114 vuotta, jona aikana Israel ei ollut Jumalaansa lähellä. Muuna aikana Exoduksesta Salomonin neljänteen vuoteen se oli hänen toverinaan. Ne ovat teokraattisia (480 v.). Kuningasten kirjan kirjoittaja siis puhui teokraattisista vuosista, jolloin Jumala tunnistettiin kansan lailliseksi hallitsijaksi, ja he nauttivat hänen suosiotaan. Näiden kylmien kovien faktojen perusteella Jumalan kello pysähtyi 114 vuotta tällä aikajaksolla. Kello ei ollut Jumalan yleismaailmallinen mittari vaan hänen profeetallinen kellonsa (Cooper 1941, 59-60.)

⁴⁷² Persialaisaikana he saivat rakentaa temppelin, ja heitä käskettiin opettamaan kansalle Jumalan lakia (Esr 7). Kreikkalaisaikana lieene ollut vain muutaman vuoden pätkä, jolloin Epifanes saastutti temppelin (mikä on ehkä enne 70. viikon ahdistuksista aikojen lopulla). Juudas makkabilaisen avulla se pyhitettiin uudelleen, ja juutalaiset lienevät saaneen harjoittaa uskontoaan myös roomalaisaikana (n. 60 eaa. – n. 30 jaa.).

⁴⁷³ Dan 9:27 ”hän” tulkitaan usein ”antikristukseksi”, Messiaan vastustajaksi. Jotkut tulkitsevat sen viittaavan Kristukseen, jolloin liitto ja uhrin lakkauttaminen viikon puolivälissä olisi positiivinen asia (vrt. Jer 31 uusi liitto). Joka tapauksessa Dan 7–12 ja esim. Hes 38–39 tukemana Dan 9:26-27 on selvää, että 7 ja 62 ”viikon” mentyä jonkinlainen kansainvälinen ”komentaja” (Dan 9:26 נגיד) hyökkää, ja jossain muodossa hävitys jatkuu 9:27 loppuun asti (9.24). Dan 7:25 ajan ja lakien muuttamiseen pyrkiminen muistuttaa esim. Epifanesin juutalaisvainoa (Makk). Lopun aikaan liittyviä ilmaisuja ”kolme ja puoli aikaa”, ”viikon puoliväli”, ja niiden kanssa miltei analogisia päivien lukuja esiintyy eri kohdissa Danielin kirjassa, esim. 7:25; 9:27; 12:11-12.

⁴⁷⁴ Jeremian kirjassa on useita kohtia, jotka puhuvat aiheesta, mm. 7:34; 25:11-12,18; 26:6,18; 29:10 Jeremian myöhempi kirje, joka puhuu autioitumisen jälkeen paluusta; 30:18-20,21; ks. myös Miik 3:12; Val 1:1.

⁴⁷⁵ Daniel toteutti sitä, mihin Jeremia oli neuvonut ja profetoinut: palvella Nebukadnessaria, Baabelin kuningasta tietäen, että Baabelinkin aika päättyy ja hekin saavat rangaistuksensa (Jer 27:7-8), ja tavoitella sen kaupungin parasta, mihin JHWH oli heidät siirtänyt (29:4-7).

1–6), ja Danielin näyistä (eritoten 2, 7–12). Kirja on osin yks. 1.p., se on heprean (1, 8–12) ja aramean (2–7) -kielinen, ja sisältää erilaisia näkyjä ja yksityiskohtaisia profetioita.

Lindsay Kennedyn mukaan James M. Hamilton Jr.:n analyysissä koko Danielin kirja on kiasmi. Hän kuvaa rakennetta Danielin kirjan lukujen mukaan: 1. Eksiili saastuneeseen kuolleiden ulottuvuuteen; 2. Neljä kuningaskuntaa, joiden jälkeen Jumalan kuningaskunta; 3. Vapautus tulisesta pätsistä; 4. Nebukadnessarin; ja 5. Belsassarin nöyryytys; 6. Vapautus leijonien luolasta; 7.–9. Neljä kuningaskuntaa, joiden jälkeen Jumalan kuningaskunta; 10.–12. Paluu eksiilistä ja ylösnousemus kuolleista.⁴⁷⁶ Mielestäni em. rakenne on järkevä näkökulma, vaikka se ei erota esimerkiksi Dan 7 samanaikaisia petoja Dan 2 perättäisistä valtakunnista. Se johdattaa heti pääsanomaan.⁴⁷⁷ Kuitenkin elintärkeä juutalaisnäkökulma (Dan 9) jää varjoon. Ja pakanakuninkaiden nöyryytys nousee keskeiseksi, vaikka Danielin kirjassa on myös arvontaa pakanoille ja pakanavalloille, ja itsekritiikkiä juutalaiselle kansalle.

Bergsman mukaan kiastista rakennetta on ehdotettu luvuille 2–7, ja samankaltaiselle on todisteita myös 7–12.⁴⁷⁸ Jos analyysi on oikea, Daniel 7 näyttää saranalta, joka kytkee kirjan kaksi osaa yhteen. Jälkimmäisen keskiössä ovat Dan 9 ja 10 enkelinäkyineen, jotka profeetta Daniel saa (9:20-27; 10:4-21) ryhdyttyään rukoilemaan ja itsekieltoon (9:3-19; 10:4-21).⁴⁷⁹

Bergsman malli näyttää mahdollistavan kirjan sisällön tarkemman kuvauksen. Sovellan sitä näin: kun pakanat tunnustavat Israelin JHWH:n (Dan 4–5), joskus hyvin myöhään jo noustuaan sitä vastaan, mutta kuitenkin (Dan 3, 6), silloin sorto jo osin hävitetään ja JHWH:n hallinta lisääntyy (jokaisen luvun Dan 1–6 loppu, mikä ei ole kuitenkaan vielä kokonaan loppu), vrt. Jes 9:6. Valtakunnat (Dan 2) seuraavat toisiaan kronologisesti, ja neljäs valtakunta viittaa Danielin kirjan valossa Rooman valtakuntaan,⁴⁸⁰ jonka aikana perustetaan ikuinen valtakunta, joka murskaa kaikki muut valtakunnat (2:44), jossa on imperfekti eli ei välttämättä tapahdu heti koko laajuudessa, eikä ”ikuinen valtakunta” näytä tekstuaalisessa kontekstissään

⁴⁷⁶ Kenneny pitää hyvänä Hamiltonin kiasmin yksinkertaisuutta sekä isomman mittaluokan paralleelien löytämistä. Hamiltonin mukaan rakenne sallii Danielin sanoman laittamisen yhteen lauseeseen: Daniel rohkaisee uskollisia, että vaikka heidät vietiin pois lupauksen maasta, heidät ennalleen asetetaan elämän ulottuvuuteen ja kuolleiden ylösnousemukseen, kun neljän kuningaskunnan jälkeen seuraa Jumalan kuningaskunta, joten Jumalan kansa voi luottaa häneen ja kestää läpi vainon, kunnes Jumala nöyryyttää ylpeät ihmiset, antaa ikuisen hallinnan ihmisen pojalle, ja pyhät hallitsevat hänen kanssaan (s. 83) (Kennedy 2014, 15.12.2014 *Is the Entire Book of Daniel a Chiasm?*, <http://mydigitalseminary.com/book-daniel-chiasm>, luettu 13.4.2019 klo 20 (Hamilton 2014, *With the Clouds of Heaven : The Book of Daniel in Biblical Theology*. New Studies in Biblical Theology, Series Editor D. A. Carson.)

⁴⁷⁷ Vrt. esim. Hab 2:2, sekä Gen 1:1–2:1, mutta *toisaalta* Gen 1–2, jossa vasta kerrotaan Eedenistä ja luomisen kautta erilaisista miehen ja naisen rooleista.

⁴⁷⁸ Jacques B. Doukhan.

⁴⁷⁹ Bergsma 2007, 213-214.

⁴⁸⁰ 1. Baabel, 2. Medo-Persia, joka on Danielin kirjassa yksi valtakunta, sillä Daniel oli korkeassa arvossa Daarejaveksen sekä persialaisen Kooreksen aikana (Dan 5:28,31; 6:1,28; 8:20; 9:1; 10:1), 3. Kreikka, 4. Rooma.

kuuluvan lainkaan samanlaisten valtakuntien ryhmään.⁴⁸¹ Daniel oli Jumalan avulla kertonut Nebukadnessarille sekä tämän näkemän unen että sen selityksen, Nebukadnessar oli tunnustanut israelilaisten Jumalan olevan salaisuuksien paljastaja, kuitenkin hän ei ollut vielä ymmärtänyt JHWH:n luonnetta eikä alistunut hänen valtaansa (3–4), mutta lopulta hän tekee sen omalla kohdallaan (4). Kaikki hallitsijat eivät kunnioita JHWH:a (Belsassar) (5), ja toiset taipuvat kateellisten poliittiseen painostukseen säättää laki toista jumalaa rukoilevien tappamiseksi, mutta saattavat tehdä lopulta parannusta (Daarejaves) (6).

Neljän sortavan valtakunnan taustalla olevat pahat voimat ovat edelleen toiminnassa, sillä Daniel 7 kertoo neljästä pedosta, jotka eivät ole perättäisiä kuten Dan 2 valtakunnat, vaan kuninkaita, jotka näyttävät samanaikaisilta, ja neljäs peto on lisäksi neljäs valtakunta, joka syntyy maan päälle, erilainen kuin kaikki muut valtakunnat. Daniel 7:11-28 kerrotaan ihmisen pojan kaltaisesta, joka tulee taivaan pilvissä, ja silloin ikuinen kuningaskunta toteutuu kaikella voimalla: se valloittaa koko maailman, kaikki kansat, kansakunnat ja kielet, ja valta annetaan Korkeimman pyhien kansalle. Kaikki vallat ovat hänelle alamaiset ja siihen loppuu kertomus. Korkeimman pyhien kansa on tietenkin pyhän sukulinjan kansa, juutalaiset, JHWH:lle uskolliset israelilaiset, joihin pakanat voivat liittyä. Daniel 7 ja 12 viittaavat maailmanloppuun ja Dan 12 monien kuolleiden ylösnousemukseen ikuiseen elämään, toiset ikuiseen kauhuun.

Arameankieliset luvut Dan 2–6 keskittyvät yksittäisten hallitsijoiden (jotka edustavat sekä kansoja että yksilöitä) valintoihin suhteessa JHWH:an ja hänen palvojiinsa, ja valintojen seurauksiin Israelin ollessa eksilissä ja vaikuttaessa siellä Danielin kaltaisten ja Jeremiaalta oppineiden kautta siunausta kansoille. Arameankielinen luku Dan 7 kytkeytyy ”saranana” kirjan kumpaankin kiasmiin, ja hepreankielisissä luvuissa Dan 1 ja 8–12 ahdistettu Israelin maa ja juutalainen kansa ovat jälleen keskiössä. Daniel 9–10 JHWH:n kansan parannuksen- teko, esirukous ja JHWH:n tahdon etsiminen kaikesta sydäimestä ovat hengellistä taistelua – jonka vaikutukset (ei manipulointia, vaan jokainen tekee kuitenkin omat valintansa) näkyvät maailmassa erikokoisten ja erilaisten ihmisiä ja kansoja edustavien vallanpitäjien joko pahoina aikeina tai taitavina oikeamielisinä ratkaisuin (Dan 7, 8, 11, 12), mutta lopulta JHWH:n ja hänen kansansa ja pyhiensä viholliset murskataan (Dan 7, 12), monet puhdistetaan, kirkastetaan ja koetellaan, ja taidolliset loistavat ikuisesti (Dan 12).

Danielin ja hänen kaltaistensa kokonaisvaltaisesti JHWH:lle kuuliaisuuden ansiosta he saivat olla mukana, kun jotkut pakanahallitsijat tekivät parannusta ja tulivat tuntemaan Israelin Jumalaa. Israel ja sitä siunaavat kansat menestyivät. Orjuus vähentyi. JHWH:n

⁴⁸¹ *Toisaalta* ajan retoriikka ja ym. odotukset saattavat tietenkin vaikuttaa eri aikakausien lukijoiden tulkintoihin.

hallintavalta kasvoi. Persialaisaikana israelilaiset jopa käskettiin opettamaan kansaa. Tämä on RE:n mukaista toimintaa, vrt. Dt 32; Gen 12:1-3. Daniel ”nouseekin” osaansa päivien lopulla (12:13, vrt. 12:3). Danielin kirjassa RE ei siis suinkaan ole pelkkää mysteeriä ja kronologiaa.

4.4 Aikakirjojen ja Heparalaisen Raamatun RE-kronologia

Bergsman mukaan Esra-Nehemiassa ei ole eksplisiittistä riemuvuosi-viitettä.⁴⁸² Taloudelliset vaikeudet ja velkaorjuus eivät olleet eksiilinjälkeisen ajan uutuus (Aamos 2:6-7; 4:1; 5:11-12; 8:4-8). Aikakirjat eivät mainitse riemuvuotta suoraan. Kuitenkin loppusanat 2Aik 36:20-23 ovat olennainen osa niiden rakennetta ja sanomaa.⁴⁸³ Jakeen 20 ”hänen ja hänen poikiensa palvelijoita Persian valtakunnan nousuun asti” viittaa Jeremian profetiaan (Jer 27:7). Sara Japhet kuvaa 2Aik 36:21-23 ”täydelliseksi midrashiksi”, a-b-b’-a’ -rakenne, jossa Jeremian (Jer 25:11; 29:10) (a, a’) ja Lev 26:34-35,43 (b, b’) profetiat täytyvät.⁴⁸⁴ Siis 70 vuotta viettämättömiä sapattivuosia tekisi 490 v. aikajakson (kymmenen riemuvuotta), jolloin ei pidetty sapattivuosia, mikä vastaa n. kronikoitsijan esittämää monarkian pituutta ml. Saul.⁴⁸⁵

JHWH ”herättää” Bergsman mukaan Kyyroksen hengen täyttääkseen jumalallisen profetian. Riemuvuotta julistettaessa ”sarven” [*shofar*-pasuunan] kulkemista [antamista kulkea] maassa (Lev 25:[9]) kuvataan samalla sanalla kuin Kyyroksen äänen *kol* (קול) kuuluttamista (2Aik 36:22). Julistukset menevät läpi koko maan (Lev 25:9).⁴⁸⁶ Kyyroksen edikti on riemuvuoden realisaatio; julistus, joka valtuuttaa palaamaan (*shuv* שׁוּב) esi-isien maahan, ja joka on kytketty kultin uudistamiseen (Lev telttamajan puhdistus sovit[us] päivänä; Aik temppelin uudelleenrakentaminen). Paluu maahan ja kultin asianmukainen ennalleen asettaminen ovat tärkeitä riemuvuositeemoja.⁴⁸⁷

Daniel siis sai profetian ”70 viikosta” (eli 490 v., mikä on n. 500 v.) juuri ennen Kooreksen sanaa temppelin rakentamisesta. Toinen Aikakirja (2Aik 36:21) nimenomaan sanoo, että Jeremian 70 vuotta maan autioitumista tulee pitämättömistä maan sapattivuosista, mikä on periaate, joka kerrotaan Lev 26:34,35,43 yhteensä kolme kertaa. Kiastisesti voisi

⁴⁸² Riemuvuosi- ja orjan vapautuslakeja ei mainita Neh 5:1-13, jolta pohjalta on ehdotettu, että ne ovat Nehemiaa myöhempiä. Nehemian aikomus näyttää kuitenkin olleen välitön velkojen anteeksianto, mitä laki ei edellytä.

⁴⁸³ Kirjoittajan tavoite on esittää periaatteellinen teologinen ymmärrys Israelin historiasta, jolloin aikakauden kipukysymykset jäävät taka-alalle. Riippumatta j. 22-23 alkuperäisyydestä, ne ovat olennainen osa tekstiä.

⁴⁸⁴ Lev 26 מצה näyttää parhaiten käännetyn ”nauttia”.

⁴⁸⁵ Aikakirjat antavat 457 v. kuninkaille Saulin jälkeen (De Vries). Jos Saulin hallinta lasketaan, luku olisi lähellä 490 v. Jos 42 v. [40 v.] (Apt 13:21) Saulin hallinnalle oli perinne jo Aikakirjojen kirjoittajan aikana, monarkian pituus olisi yhteensä 499 v [em. korjauksella 497 v.] (Bergsma 2007, 205-210 hakas. sis. minun.)

⁴⁸⁶ Kommentti: vrt. Kooreksen, Persian kuninkaan valtakunta, jolle Koorek sanoo JHWH:n antaneen kaikki maan valtakunnat (36:22-23).

⁴⁸⁷ William Johnstone on havainnut, että Aikakirjojen sukuluetteloiden rakenne asettaa eksiiliskupolven 50. Aadamista. Periaatteessa se saa Kyyroksen ”riemuvuosijulistuksen” (Bergsma 2007, 210-211 hakas. lis. minun.)

ajatella, että 70 v. eksiili vastaa edeltävää kuningasaikaa (n. 500 v.). Danielin edessä olevalle karkeasti 500 v. löytyisi näin kiastinen pari ensimmäistä temppeliä edeltävältä maan valloitusajalta, joka ei ollut helppoa, mutta he olivat kuitenkin maassa, vrt. Dan 9:24-27. Mielenkiintoisesti 69. viikon päättymisen osuisi tämän *karkean* kiastisen rakenteen menneisyyden päässä yksin Egyptistä lähdön kanssa, pesakhiin, joka jos mikä sopii yhteen Dan 9:26 Messiaan poisleikkaamisen kanssa (vrt. Ex 12, vrt. myös Lev 26, jossa JHWH muistaa ensin liiton Jaakobin, sitten Iisakin, sitten Aabrahamin kanssa, ja lopuksi muistaa maan – kuin maailmanhistoria lähestyisi jotenkin kiastisesti loppuaan, ks. luku 2.

5 Kalenterien rooli ja RE joissakin keskeisissä teksteissä

5.1 Erilaisten kalenterien merkitys varhaisille juutalaisryhmille

Erilaisilla kalentereilla oli varhaisille juutalaisryhmille merkitystä eri syistä, niin myös RE:n kannalta: 1) Tooran RE-kalenteri, Danielin ”70 viikkoa”, muut HR:n kalenterilliset RE-viitteet, muiden tekstien kronologiset ja/tai eskatologiset riemuvuosikalenterit, ja niihin liittyvät erilaiset asiat; 2) allegorinen symboliikka, esimerkiksi interkalaatio eli kuu-kausien yhteensovittaminen aurinkokalenteriin erilaisin keinoin (aurinko symboloi Jumalaa, kuu ihmistä, Jumalan kuvaksi luotua, tai jonkinlaista messiasta); 3) kalenterilliset valtataistelut, uskonnollisten juhlakalenterien tarkka noudattaminen (joka liittyi eskatologiaankin), ryhmien eron tekeminen toisiinsa, ja mukautuminen imperiumien kalentereihin johonkin rajaan asti.

Leo Depuydtin mukaan juutalaisen kuukalenterin on täytynyt olla egyptiläisen tavoin täysin uskonnollinen. Kuten se on nykyään yhtäaikaista muiden kalentereiden kanssa, niin sen on täytynyt olla muiden kalenterien kanssa muinaisina aikoina.⁴⁸⁸ Lis Brack-Bernsenin mukaan Mesopotamiassa hallinnollinen ja kultillinen/siviilikalenteri olivat rinnakkain n. 2600 eaa.–n. 300 eaa. asti; astronominen kuu-aurinko kalenteri hallinnoi elämää ja ideaalikalenteria (käytännöllinen ja säännönmukainen suurpiirteistys luontoon) voitiin käyttää laskemiseen.⁴⁸⁹ Jonathan Ben-Dovin mukaan kalenterit ovat aina olleet kytköksissä valtaan; imperiumien ja maakuntien intressit. Baabelin kalenterin kohtaaminen näkyy HR:ssa.⁴⁹⁰ Raamatullisen

⁴⁸⁸ Depuydt 2012, 165-166. Monta vuosisataa ennen kaikkia muita kansoja egyptiläiset käyttivät lukua 365 kalenteriaalisiiin tarkoituksiin. Sen varhaisin varma todiste egyptiläisten vuodesta näyttää olevan Menkauren ajalta. Ei tiedetä, miten siihen päädyttiin. Kalenteriasioiden varmentaminen on mahdotonta ilman riittäviä lähteitä, mutta tietyin kiinnepistein saadaan jo suuntaa-antavaa tietoa (Depuydt 2010, 73,35-81.)

⁴⁸⁹ Brack-Bernsen 2010, 98.

⁴⁹⁰ Kulturaalinen kontakti tapahtui raamatullisen papillisen kirjallisuuden muodostumisvaiheessa, joten sillä on rooli myös Pentateukissa. Mesopotamialainen vuosi on jaettu kahteen puolikkaaseen, jonka kummankin alkua (*Tishri* ja *Nissan* kuut) juhliittiin festivaalien kompleksilla (baabelilaisen kultillisen vuoden huippukohta, jossa mytologisia, poliittisia ja rituaalisia elementtejä). Keväällä oli uusi vuosi, josta laskettiin hallintavuodet ym.,

uskonnon ja varhaisen judaismen fundamentaalinen aspekti oli sapatti, viikko, ja pentecontad (eli $7 \times 7 + 1$).⁴⁹¹ Heprealaisissa teksteissä usein esiintyvät luvut seitsemän, kymmenen ja/tai neljä kertoimineen ovat merkittäviä. Ben-Dovin mukaan sapatti-instituution seitsemän-päivän versio ei ole muutettu baabelilainen konsepti vaan pikemmin itsenäinen judaistinen kehitys.⁴⁹²

Sacha Sternin mukaan baabelilainen kalenteri ensimmäisen millenniumin eaa. aikana levisi suurten imperiumien myötä laajimmalle Mesopotamiassa ja Lähi-idässä. Akhamenidien (6.–4. vs. eaa.) sekä seleukidien dynastioiden (3.–2. vs. eaa.) aikana juutalaiset näyttävät adoptoineen sen itselleen sopivalla tavalla. Hasmonilaishallitsijoilla oli myös ylipappien asema Jerusalemin temppelissä, ja mitä todennäköisimmin vastuu juutalaisesta kalenterista.⁴⁹³ Kuningas ei saanut tehdä vain papeille kuuluvia asioita, Aaronin pojille ja leeviläisille oli Toorassa omat tehtävänsä. Søren Holst kertoo, että monien tutkijoiden mukaan Qumranin liikkeessä silloista papistoa pidettiin laittomana ja temppeliä epäpuhtaana. He olivat kokonaan erkaantuneet temppelistä (Yhdyskuntasääntö), jonka uhrin *eivät* voineet sovittaa ihmistä. Ratkaisu oli nuhteeton vaellus (1QS 3,6-9,9-11; vrt. 9,5). Toisaalta esim. Damaskon kirja antaa konkreettisia ohjeita, kuinka temppeliin oli lähetettävä uhrilahjoja (CD 11,17-21).⁴⁹⁴

Ben-Dovin mukaan monet juutalaiset ryhmät käyttivät 364-päiväistä kalenteria (1Hen 74:12; vrt. 75:2; 82:6,11-20 (2.–3. vs. eaa.); Riem 6:32; vrt. 6:23-38 (2. vs. eaa.); 11Q5 XXVII 4–7 (kopio ajoitetaan ensimmäiselle vuosisadalle eaa., mutta luultavasti kirjoitettu aiemmin); 4QMMT Halakistinen kirje^a, 4Q394 frag. 3–7 i2-3; n. 2.–1. vs. eaa. vrt. samanlai-

mutta rituaaleissa syyspäiväntasausta oli yhtä tärkeä. Kaksinapaisuus näkyy Hes 45:18-20, Lev 23 (Ben-Dov 2014, 220-222.)

⁴⁹¹ Myöhemmissä juutalaisissa kalentereissa haasteena oli, miten sovittaa viikon päivät vuoden rakenteeseen. Pentecontadin alkuperälle ei ole assyrialaisia tai baabelilaisia todisteita. Sen laativat Lev 23 ja 25 papilliset kirjoittajat osana jatkuvaa luvun seitsemän reflektiota ja sen sisältävää arvoa maailmanjärjestykselle. Konseptia modifioitiin hellenistisen jakson eri juutalaisissa ympäristöissä, festivaalikalentereissa (esim. Temppelikäärö), ja pitkäaikaisissa historiallisissa katsauksissa (Viikkojen apokalypsi, Melkisedek jne.). Pentecontad-jaksot eivät muodostaneet kokonaista pentecontad-vuotta ainakaan ennen roomalaista jaksoa (Ben-Dov 2014, 227-228).

⁴⁹² Nuolenpääkirjoitus-evidenssi ei vastaa ainutlaatuisia israelilaista sapatin konseptia. Hebrean *shabbat* ja akkadin *shapattum* eivät osoita yhteistä alkuperää kummankin uskonnollisille instituutioille. Baabelilaisten ideoiden evidenssi ei ole riittävä sapatin erityisessä instituutiossa. Mesopotamialaisessa traditiossa kuufestivaalit tai lepopäivät eivät koskaan esiinny täsmälleen seitsemän päivän välein, vaan kuu-lukujen 29/30 ja viikkosyklin yhteensopimattomuus tuottavat neljän festivaalin väliksi 6–8 päivää. On epäselvää, harjoittivatko baabelilaiset oppineet neobaabelilaisella tai akhamenidien jaksolla seitsemän-pohjaista numeraalista spekulatiota, joka olisi johtanut heidän (hypoteettiset) juutalaishallitsijansa keksimään juutalaisen sapatin. Ben-Dov pitää *shabbatia* akkadin *shpattumin* kanssa samaa sukua olevana sanana, ei akkadin vaikutuksen hedelmänä vaan pikemmin erikseen olemassaolevana. Hän pitää uskottavana, että termi *shabbat* esiksiilisinä aikoina viittasi täysikuuhun (Ben-Dov 2014, 228-230). Mielestäni termin *shabbat* (H7673), joka KJC:n mukaan esiintyy 74 kertaa HR:ssa, laajan merkityskentän, mm. 'lakkaaminen', näyttää hyvin selittävän HR:n nykymuodon ensiesiintymä (Gen 2:2).

⁴⁹³ Asema säilyi mahdollisesti ylipapilla Herodeksen alaisuudessa 37 eaa. alkaen ja suoran roomalaishallinnon 6–70 jaa. aikana (Stern 2012, 213-220.)

⁴⁹⁴ Holst 2009, 201-202.

nen sanoitus 1Hen 82:6; Genesis-kommentaari A, 4Q252 ii 2–3 n. 1. vs. eaa.).⁴⁹⁵ 364-kalenteritraditio on kehittynyt melkoisesti yhdistäessään matemaattis-astronomisia konsepteja kalenteriin, joka on täysin integroitu *jahad*-yhteisön uskonnolliseen elämään. Ben-Dovin mukaan synkronisesta näkökulmasta katsottuna kalenteritradition ominaispiirteet kuitenkin säilyvät.⁴⁹⁶

’Aurinko-’ tai ’kuu-aurinko’ -vuoden sijaan 364-päivän-vuotta kuvaa parhaiten seitsemän-perustainen skemaattinen vuosi. Se on tasajaollinen (52 viikkoa, neljä 13 viikon tai 91 päivän kvartaalia), ja siksi liturgisessa käytössä erityisen käyttökelpoinen.⁴⁹⁷ Kalenterin seitsenperustaisuus oli keskeinen syy, miksi se juutalaisissa piireissä omaksuttiin *Astronomisen Kirjan* [1Hen 72–82] kautta.⁴⁹⁸ 364-päivän kalenteri näyttää Ben-Dovin mukaan painottaneen viikon päiviä kauan ennen kuin muut juutalaiset kalenterijärjestelmät.⁴⁹⁹

Ben-Dovin mukaan 364-päivän-vuoden ja kuu-aurinko -kalenterien kannattajat kiistelivät oikeasta kalenterimenettelystä. Ensimmäinen mahdollisti kaikkien aikajaksojen esilaskelmat ikuiseen Jumalalliseen skeeman perustuen. Jälkimmäinen oli aina riippuvainen kuun havainnoista ja kalenteritasauksista riippuen astronomisista olosuhteista ja vastuullisen auktoriteetin oikuista. Apokalyptisen orientaation mukaisesti 364-päivän kalenterin kannattajat tuomitsivat ihmisen mukanaolon kalenteriasioissa, joita heidän kilpailijansa harjoittivat. Rabbiininen traditio alleviivasi (Mishnan *Rosh Hashanah* -traktaatti ja myöhemmät rabbiiniset lähteet) silmiinpistävää ihmisen toimintaa. Erimielisyys näyttää alkaneen toisen vs. eaa. varhaisissa vaiheissa. Ben-Dov esittelee useita esimerkkejä kalenterikiistoista, esim. 360 vs. 364 päivää (1Hen 82:5, vrt. 75:2) (tämä polemiikki ei näytä

⁴⁹⁵ Lisäksi 364-kalenteriin viittaavat astronomiset dokumentit (tieteellisiä malleja, ei käytännöllisiä: Astronominen kirja [1Hen 72–82], ja 4Q317 Phases of the Moon [suom. ”Kuu- ja aurinkokalenteri”]), kalenterilliset dokumentit (teknillisluonteiset, sanastoltaan rajatut, uskonnollisen kalenterin eri aspekteihin liittyen), kompositiot, jotka antavat epäsuoraa tukea kalenterille (viittaavat *jahad*-yhteisön ja 364-kalenterien ominaispiirteisiin (esim. 1. Rewritten Scripture [suom. raamatullinen rinnakkaiskirjallisuus], jolla kronologinen painotus, kuten Aramealainen Leevi-dokumentti, Riemuvuosien kirja, 4Q252 Genesis-kommentaari A; 2. Lakiteksti, joka käsittelee festivaalipäivien sykliä: Temppelekkäärö; 3. liturgiset kompositiot vuoden eri päiville: 11QPsa Psalmikkäärö kolumni XXVII, 4Q503 Daily Prayers [suom. Kuukauden rukoukset], 1QS X The Song of the Seasons [suom. Liturginen kalenteri ja päätöshymni], Sapattiuhrin laulut, erilaiset festivaalirukoukset; 4. poleemiset lausunnot kalenterista uskonnollisena ja lahkolaisena avainkäytäntönä kuten Damaskon kirja, *Pesher*-kirjallisuus jne. (Ben-Dov 2011, 70–71.)

⁴⁹⁶ Ben-Dov 2011, 71.

⁴⁹⁷ Jotkut lähteet pitäytyivät ideaaliin 360 päivän vuoteen, jossa on 30 päivän kuukaudet, ja lisäsivät mieluummin kvartaaleihin ’ylimääräisen päivän’. Vuoden kvartaalit luultavimmin lainattiin mesopotamialaisesta kuviosta. Vuodenajat olivat tärkeä piirre 364-kalenteriperinteessä, ainakin ideaalisti. Kuukausien nimet ovat järjestyslukuja, vrt. Lev 23; Num 28–29.

⁴⁹⁸ Qumranissa seitsenkerrannaisia hyödynnettiin laajamittaisesti, erityisesti *mishmarot*-pappiperheiden palveluvuoroissa, joissa esimerkiksi vuoden alku saatettiin sijoittaa valonlähteiden luomisten mukaan viikon neljanteen päivään (esim. 4Q319 IV 10–11; vrt. 4Q320 I 1 2–3).

⁴⁹⁹ Happamattoman leivän juhla (ensimmäisen kuun 15. päivä) jatkuvasti osuu neljanteen viikonpäivään, samoin sukkot (seitsemännen kuun 15. päivä) keskiviikolle, ja muistopäivä (seitsemännen kuun 1. päivä eli ideaalisti syksyn Uusi Vuosi). On epäselvää, oliko viikonpäivillä merkittävää painoarvoa jo aiemmassa 364-päivän kalenteritraditiossa, kuten 1Hen ja Riem (Ben-Dov 2011, 72–74.)

kestäneen kauaa, tai 360-päivän vuotta ei koskaan todella harjoitettu Juudassa), mutta kiista kuu-aurinko -traditiota vastaan on hyvin todistettu.⁵⁰⁰ Raamatullisen Tulvan [Vedenpaisumuksen] (Gen 6–9) kronologiakiista oli epäilemättä tärkeä, koska se näyttää perustuvan 364-päivän-vuoteen, ainakin joidenkin muinaisten versioiden mukaan.⁵⁰¹

Ben-Dovin mukaan kalenterillisen listan sisällyttäminen kirjakäärön 4Q394 alkuun, joka sisältää poleemisen komposition 4QMMT (Halakistinen kirje^a), näyttää liittyvän kirjoittajan kannanottoon, että kalenteri on keskeinen syy kiistalle, joka elävästi kuvataan tuon uskonnollisen lain käsittelyssä. Kalenterillinen erimielisyys olisikin hyvin merkittävä Juudeassa, maassa, jossa palvontaa johdettiin määritelmällisesti vain yhdestä keskus temppelistä. Minkäänlainen suvaitsevaisuus konfliktoivia kalenterillisiä traditioita kohtaan toisi välttämättä mukanaan kestäättömän kaaoksen temppelin aikataulussa, ja on siksi mahdoton. Tästä syystä kalenterillisen polemiikin lausunnot useimmiten sisältävät uskonnollisten festivaalien halventamisen vaaran (esim. CD jakeet yllä).⁵⁰²

Bergsman mukaan Qumranin teksteissä riemuvuoden konseptia käytettiin historiografisesti, kultilliskalenterillisesti ja eskatologisesti.⁵⁰³ Bergsman mukaan Genesis-apokryfi (1Q21 [1QapGen])⁵⁰⁴ ja Luomisen ajat B (4Q181)⁵⁰⁵ skematisoivat ainakin osan raamatullisesta historiasta riemuvuosisyklein, Joosua-apokryfi (4Q379) pitää maahantulon ensimmäistä vuotta riemuvuotena. Näissä dokumenteissa näytetään oletettavan, että riemuvuodet on laskettu luomisesta eikä vain maahantulosta (kuten Lev 25:2 Begsman

⁵⁰⁰ Selkeimmin Riemuvuosien kirjassa ja Qumranin kirjallisuudessa, jopa ei-ilmiselvästi kalenterillisissä kirjoituksissa (Riem 6:32–38, vrt. 23:19). Samanlaisia sanoja käyttää 4QPesher Hoosea^a (4Q166 ii 14–17). Habakuk-pesherissä vastakkainasettelu ilmenee historiallisen loukkauksen kuvauksessa (Paha Pappi ajoi takaa Vanhurskauden Opettajaa sovitusten päivänä erämaassa, jonka on täytynyt olla kalenterikiista, koska miten muuten ylipappi olisi päässyt tehtävistään temppelissä) (1QpHab XI 4–8). Kalenterierot ovat ratkaisevia muuta Israelia koskevassa kiistassa (CD III, 12–15; IV, 11–19; vrt. 4Q266 2 2–6) (Ben-Dov 2011, 74–75.)

⁵⁰¹ Suuri viha on oleva maan päällä 1Hen 106:15 mukaan, ja [vedenpaisumus], ja suuri tuho kestää vuoden. [Vedenpaisumus] kesti Gen MT:n mukaan koko vuoden + kymmenen päivää (Gen 7:11; 8:14), minkä Ben-Dov arvelee viittaavan 354 päivän kuuvuoteen plus kymmenen päivän epaktiin, yht. 364 päivää. Septuagintan mukaan [Vedenpaisumus] kesti täsmälleen vuoden, jota ei määritellä, ja 4Q252, qumraaninen Genesis-kommentaari, että se kesti yhden koko vuoden tasan ”364-päivää” modifioiden raamatullista tekstiä. Raamatullisia päiväyksiä manipuloidaan Riem 5 yhä edelleen koskemaan useita vastakkaisia versioita yhtä aikaa (Ben-Dov 2011, 75–76 hakas. sis. ja korj. minun, tulva -> vedenpaisumus.)

⁵⁰² Ben-Dov 2011, 76.

⁵⁰³ Bergsma 2007, 293. Sollamon ja Pajusen mukaan Qumranin tekstit voidaan luokitella monin eri tavoin. Yleensä jaottelu tehdään sisällön tai kirjallisuudenlajin perusteella (Sollamo & Pajunen 2017, 17.) Luokittelu auttaa hahmottamaan kokonaisuuksia ja tekemään hyödyllisiä jakoja eri näkökulmista. Ajan jaksottaminen ja eskatologia ovat kuitenkin hyvin kokonaisvaltaisia ulottuvuuksia, jotka eivät rajaudu vain joihinkin genreihin. Selkeitä esimerkkejä RE:a sisältävistä teksteistä, ks. luvut 5.2, 5.3 ja 5.4.

⁵⁰⁴ Kommentti: Michael Coxin mukaan Genesis-apokryfin (1QapGen) käsitkirjoitus ajoitetaan käsialan ja aramean perusteella ajanlaskun alun tienoille. Itse teos lienee kirjoitettu jonkin verran aiemmin (Cox 2017, 239.)

⁵⁰⁵ Kommentti: Deborah Dimantin mukaan fragmentti 4Q181 identifioitiin 1960-luvulla herodialaisen 4Q180:n kanssa, joka on säilynyt kolmessa fragmentissa. Dimant julkaisi perinpohjaisen kritiikin Milikin argumenteista jo 1970-luvulla osoittaen, että niin materiaalin kuin asiasisällön perusteella rekonstruktio on kestävä. Dimantin kritiikki jäi kuitenkin laajalti huomiotta ja Milikin näkemys päättyi useisiin julkaisuihin (Dimant 2009, 61–85.)

mukaan näyttää edellyttävän). Genesis-apokryfi olettaa, että riemuvuosisykliden laskeminen oli itse asiassa ilmoitettu ihmiskunnalle ainakin Nooan ajasta alkaen.⁵⁰⁶

5.2 Pahan alkuperä, taistelu ihmisestä ja luomakunnasta (1Hen)

Ensimmäisessä Henokin kirjassa on selkeitä ja keskeisiä RE-yhteyksiä, 1) ”Valvojaenkeleiden kirjassa” syntien anteeksianto, johon kreikankieliset fragmentit liittävät *derooria* LXX:ssä vastaavan *afesiksen*, on ihmisiä varten; 2) mutta anteeksiantoa ei milloinkaan ole langenneille valvojaenkeleille ja niiden johtajalle Aza’zelille (1Hen 12:5; 13:4,6), joka lieene Leviticus 16 Asasel, jolle erämaahan lähetettiin israelilaisten synnit sovitusten päivänä; 3) ”Viikkojen apokalypsissa” Henokin ”kymmenen viikon” maailmanhistoria näyttää koostuvan 490 vuoden pituisista ”viikoista”, joista seitsemäs tai kahdeksas–kymmenes ovat tekstin ajoitukseen nähden tulevaisuudessa, ja ”jättiriemuvuosi”-muotoisina sisältävät RE:a (91:12-17; 93:1-10).

Nea Pohjan mukaan Ensimmäisessä Henokin kirjassa (1Hen 1–108) on viisi osaa: ”Valvojaenkeleiden kirja” (1–36), ”Vertausten kirja” (37–71), ”Taivaallisten valojen kirja/ Astronominen kirja” (72–82), ”Unien kirja” (83–90), ”Henokin kirje” (91–105), ja kaksi liitettä: ”Nooan syntymä” (106–107), ja ”Toinen Henokin kirjoittama kirja” (108).⁵⁰⁷ Alun perin 1Hen on kirjoitettu arameaksi ja/tai hepreaksi, mutta se on kokonaisuudessaan säilynyt vain ge’eziksi,⁵⁰⁸ Nickelsburgin mukaan kreikasta käännettynä. Merkittäviä osia on säilynyt kreikaksi ja Qumranin aramealaiset fragmentit johdattavat vielä lähemmäs alkuperäisiä versioita.⁵⁰⁹ Useat ryhmät ovat arvostaneet kirjaa.⁵¹⁰

Ensimmäistä Henokin kirjaa jaetaan myös muulla tavoin, kuten pienempiin osiin. Isaacin mukaan jo ennen Kuolleenmeren löytöjä jaksot ”Henokin näkyjen fragmentteja” (1Hen 12–16) ja ”Viikkojen apokalypsi” (1Hen 91:12-17; 93:1-10) ajoitettiin esimakkabilaiselle ajalle, johdantoluvut (1Hen 1–5) myöhäiselle esikristilliselle ajalle, ja hän listaa lähes kaikki muut 1Hen osat tai jakeet (ei lukuja 17 ja 20–36) em. välille.⁵¹¹ Nykyään tutkijoiden ajoitukset eriävät melko vähän näistä luvuista, jotkut sallivat Vertausten kirjan

⁵⁰⁶ Bergsma 2007, 293.

⁵⁰⁷ Pohja 2017, 272.

⁵⁰⁸ E. Isaacin mukaan 1Hen, toiselta nimeltään Etiopialainen Henokin kirja, on säilynyt kokonaan ainoastaan ge’ezin, muinaisen etiopian kielellä (käsikirjoitukset 1300–1800-l. jaa.). Fragmentteja on arameaksi (Qumran) ja kreikaksi (mm. 700–800 l. jaa.) (Isaac 2009, 6). Peter W. Flintin mukaan Qumranista ennen tunnistamattomista kreikankielisistä fragmenteista on lisäksi osoitettu 7Q4.1, 7Q8 sekä 7Q12 olevan samasta 1Hen 103:3-8 sisältävästä kirjakääröstä (Flint 2005, 230). Isaacin mukaan on kiistanalaista, onko kirja alun perin hepreaksi vai arameaksi, tai sekä-että kuten Danielin kirja, joista viimeistä hän pitää todennäköisenä (Isaac 2009, 6-7.)

⁵⁰⁹ Nickelsburg 2001, 3-4.

⁵¹⁰ Ensimmäistä Henokin kirjaa arvostettiin esimerkiksi Qumranissa, UT on saanut siitä merkittävästi vaikutteita, ja kirja on Riemuvuosien kirjan ohella Etiopian kirkon kaanonissa.

⁵¹¹ Isaac 2009, 6-7. Ei tiedetä, kuinka vanhaa perua 1Hen on, edes Israelia ei mainita, vain patriarkat Nooan asti.

(1Hen 37–71) ajoituksen n. ensimmäisen vs. jaa. loppuun asti. Ennen kaikkea Ensimmäisen Henokin kirjan juutalaisuus ja yhteydet HR:un nähdään entistä selvemmin. VanderKamin mukaan nykytodisteet antavat syyn uskoa, että Vertausten kirjalla (1Hen 37–71) oli erilainen alkuperä ja välittämishistoria kuin muilla neljällä 1Hen teoksella.⁵¹² Ben-Dovin mukaan Astronominen kirja (1Hen 72–82 monille tärkeä, ks. yllä) sisällytettiin 1Hen myöhemmin.⁵¹³ VanderKamin johtopäätös, että 1Hen 37–71 tuskin riippuu sen materiaaleista, saa Ben-Dovin mukaan tukea, sillä se poikkeaa muista henokistisista kompositioista, kuten 1Hen 1–36, ja (slaavilainen) 2Hen, joiden kosmologinen perimätieto selvästi riippuu 1Hen 72–82. Sen sijaan 1Hen 37–71 elementeissä näkyy samankaltaisuutta QS ja myöhempien rabbiinisten materiaalien kanssa.⁵¹⁴ James H. Charlesworthin mukaan lukua 71 ja Vertausten kirjaa (37–71) erehdyttiin kahdesta syystä pitämään myöhäisinä.⁵¹⁵ On erilaisia käsityksiä 1Hen tekstihistoriasta. Tämän työn kannalta RE:lle selkeimmät kohdat ovat varhaisimmin ajoitetuissa osissa.⁵¹⁶

Valvojaenkeleiden kirja 1–36 luetaan raamatulliseen rinnakkaiskirjallisuuteen. Se avaa esimerkiksi Genesiksen alkukertomuksia, luomakunnan turmeluksen syitä ja ennalleenasettamista.⁵¹⁷ Nickelsburgin mukaan 1Hen 12–16 on elintärkeä koko Henokin kokoelmalle sen

⁵¹² Koska tästä osasta ei ole löytynyt fragmenttia Qumranista, sitä ei todennäköisesti kopioitu siellä muiden henokististen tekstien kanssa. Jo kauan ennen Kuolleenmeren kirjakääröjen löytöjä sillä ajateltiin olevan erilainen alkuperä kuin muilla 1Hen osilla. Eroja ovat mm. biografia, laajennettu fokus eskatologiseen johtajaan, eskatologiset viholliset, Jumalan nimi (VanderKam 2007, 81-82.)

⁵¹³ Ben-Dov 2008, 280.

⁵¹⁴ ”Aarteet” valonlähteille ovat tavallisia jälkiraamatullisessa kirjallisuudessa (Jer 10:13 LXX; 1Hen 17:3; 41:5; 4Esr 6:40). Kuitenkin Vertausten kirja on ainutlaatuinen kosmologisessa käänteessä, jota se soveltaa termille ”salaisuus”, johtuen erityisestä Jes 45:3 tulkinnasta, jossa ”aarteet” ja ”salaisuudet” käsitetään maantieteellisinä kokonaisuuksina. Siten midrashinen tulkinta pyhistä kirjoituksista näyttää sanelevan luonnon konseptin, kirjoittajan ”maailmankatsomuksen”, vrt. ilmiö VanderKam, Astronominen kirja ja Jes 30:26. Valonlähteiden vala, *mahalaa*, esiintyy useita kertoja Vertauksissa. Kaksi suurta valonlähdettä ”pitävät uskon toisiinsa vannomansa valan mukaan” (41:5; 43:2), vrt. IQS X,3-4, joka näyttää olevan samaa traditiota, erona, että Vertausten kirja kääntää liittovelvoitteen eksplisiittiseksi valaksi. Toisaalta 69:13-25 monet luonnonelementit ml. valonlähteet ovat sidotut säilyttämään järjestyksensä valalla suureen nimeen. Jumalallisen määräyksen idean alkuperä on Jer profetiassa, jossa Jeremia ylistää Herraa, joka satoi valonlähteet kurssilleen joko ”laeilla” tai ”liitolla” (Jer 31:35-36; 33:20,25), vrt. esim. 1Hen 2 ja Astronominen kirja. Mutta vala 69:13-25 menee askeleen pitemmälle kuin vain ”laki”, ja on uutuus, joka jatkaa 41:5 joitakin ideoita (Ben-Dov 2007, 143-150.)

⁵¹⁵ 1) Robert H. Charlesin v. 1913 1Hen 71:14 käännös ”*Tämä on Ihmisen Poika*”, mikä johti tutkijat harhaan, että 1Hen 71 olisi myöhempi lisäys ja että Henokia kehoitetaan etsimään hahmoa, joka julistetaan tuoksi Ihmisen Pojaksi. 2) Josef Milikin väite, että 37–71 on kristillinen kompositio ja merkittävästi ensimmäistä vs. jaa. uudempi, sillä 37–71 ei ole riippuvainen evankeliumeista (kuten Milik väitti). Pikemmin evankelistat joko riippuivat siitä tai ovat vaikuttuneet traditioista, jotka ovat siinä säilyneet (Charlesworth 2007, 455, 465 korostus hänen.) Joissakin osissa 1Hen on Dan tavoin eräänlaista ”historiallista profetiaa”, jota jotkut tutkijat yhdistävät esim. parthialaissotiin, pitäen niitä kohtia tapahtumien jälkeisinä, kun asia oli ajankohtainen (n. ajanlaskun alku). Ihmisen Poika/ihmisen poika (46, 48, 71) näyttäisi mielestäni sopivan Hesekiel 1 ja Daniel 7 Ihmisen Poikaan.

⁵¹⁶ Viikkojen apokalypsi on varhaiselta toiselta vs. eaa. (Bergsma 2007, 238); se voidaan luottavaisesti ajoittaa ennen Eläin apokalypsia, joka viittaa sekä seleukidi vainoon, että makkabilaishätykseen (Stuckenbruck 2007, 62).

⁵¹⁷ Vrt.: Toora kertoo ihmishäviön turmeluksen alkuperästä (Gen 3:1,14-15; 6:1-12), ja korostaa ihmisen suhdetta Jumalaan ja ihmisen vastuuta (1:26-31; 2:16-17; 4:6-7 jne.), ks. myös Gen 2:16-25; 3:4-5,15; 27:36; 11:1-9,10-32; 12:1-3. Genesis ja Toora eivät eksplisiittisesti avaa oppia langenneista enkeleistä, mutta muut HR:n kirjat kertovat lisää: esim. Jes 14:3-23 ”Baabelin kuningas”; Hes 28:11-15ff ”Tyyron ruhtinas”; 1Aik 21:1,15-19,24-

tunnetussa muodossa asettaen Henokin profeetalliset valtuudet (1:2). Henokin nousu taivaalliseen valtaistuinhuoneeseen aloittaa kosmisten matkojen sarjan 1Hen 17–36, jotka ovat 1Hen 91–105 edellytys.⁵¹⁸ Henok (Gen *Khanokh* חֲנוֹךְ), ”omistettu”, on Aadamista seitsemäs (1Hen 37:1; Gen 5), joka Gen 5:24 mukaan eli 365 vuotta, vaelsi Jumalan yhteydessä ja sitten hävisi, koska Jumala otti hänet, vrt. Herra hautasi Mooseksen Mooabiin hautapaikkaan, jota ei ole löydetty (Dt 34:5-6), ja toisaalta Elia nousi tuulispäässä taivaaseen Elisan nähden (2Kun 2).⁵¹⁹

*Afesiksen*⁵²⁰ esiintymisissä (1Hen 12:5; 13:4,6 konteksteineen)⁵²¹ kerrotaan, että langenneet ”valvojaenkelit” eivät ikinä saa anteeksi. Sen sijaan Herraa siunaavat *ihmiset* voivat tulla sovitetuiksi, mikä on RE:n sydämessä.

Ensimmäisen Henokin kirjan ajoituksen tienoilla pahuus näyttää usein selitetyn ei-ihmisestä lähtöisin olevaksi. Mielestäni 1Hen ei kuitenkaan näytä tässä vastuuttomalta, vaan tunnistaa ihmisen vastuun, ja avaa tietoa pahan alkuperästä (erityisesti Vedenpaisumuksen aikana), josta HR antaa vain hyvin vähän tietoa, jota on tulkittu moneen suuntaan. *Afesis* ja *Asasel*, jotka ovat RE:lle ilmeisen tärkeitä, liittyvät 1Hen kumpikin langenneisiin enkeleihin, joten aihetta lienee syytä tarkastella enemmän. Valvojaenkelit hylkäsivät korkean taivaan, ja yhtyivät kauniisiin ihmisnaisiin, jolloin syntyi jättiläisiä (1Hen 12–13; vrt. Gen 6:1-6),⁵²² ja opettivat ihmisille kaikenlaista pahaa (1Hen 8). Jättiläiset elivät jumalattomasti, tuhosivat ihmisiä ja toisiaan (7; 9). Hyvät valvojaenkelit Mikael, Surafel ja Gabriel rukoilivat, ja Korkein lähetti Asuryalin Lemekin pojalle (Nooa) että tämä piiloutuisi, ja kertoi lopusta, Vedenpaisumuksesta, ja opetti häntä, että hän voisi paeta ja hänen siemenensä säilyisi kaikille

28,29-30; Job 1:6–2:10. Näkökulma 1Hen on toivorikas: ihminen voi saada anteeksi. Paha ei ole alunperin ihmisestä, paha kukistetaan, hyvä Jumala hallitsee, häneen kannattaa laittaa toivo, hän tuo ajallaan oikeuden.

⁵¹⁸ Nickelsburg 2001, 229.

⁵¹⁹ Raamatun mukaan Henok on historiallinen henkilö, samoin kuin muut ihmiskunnan ja pyhän sukulinjan alkuhistoriaa käsittelevät kertomukset (Gen 1-11), joissa kerrotaan esim. ensimmäisten ihmisten nimet, eliniät ja iät, kun poika syntyi, ja Vedenpaisumuksen ajankohta. Eri puolilta maailmaa löydetty vedenpaisumuslegendat järjestelmällisesti osoittavat selkeästi raamatulliseen Vedenpaisumukseen (artikkeli: <https://creation.com/many-flood-legends>; CM Live! ”Flood Legends” <https://creation.com/m/flood-legends-creation-magazine-live-6-07>).

⁵²⁰ Septuaginta kääntää niin riemuvuoden vapauden kuin *shmittah*-vuoden vapautuksen sanalla *afesis*, ks. l. 2.1.

⁵²¹ Hebreankielisiä käsikirjoituksia ei ole/tunneta, enkä osaa ge’ezia. *Afesiksen* esiintymät: *Concordance Grecque Des Pseudépigraphes D’Ancien Testament*, 1987; The online critical pseudepigrapha: <http://ocp.tyndale.ca/docs/text/1En> (Gizeh), esim. 12:5: “καὶ οὐκ ἔσται ὑμῖν εἰρήνη οὐτὲ ἀφesis. καὶ περὶ ὧν χαίρουσιν τῶν υἱῶν αὐτῶν.”; R. H. Charles 1912, 30: (j. 13:6): *afesis kai makrotees* (G^{SE}). Lisäksi *Concordance Grecquen* mukaan *afieemi* (Strongin mukaan *afesiksen* juurisana), esiintyy 89:44,45, joista ensimmäinen jae Wikipedian https://en.wikipedia.org/wiki/Book_of_Enoch#Aramaic -sivun mukaan esiintyy 4Q205 = 4QEnoch d ar; Enoch 89:29–31, 89:43–44, mutta The online critical pseudepigrapha -sivu ei löydä tätä arameankielistä esiintymää, koska sivuston mukaan aramealaiset fragmentit on sisällytetty vasta lukuun kahdeksan asti, ja etiopialainen teksti on luotettava. Isaac arvelee etiopialaisen version olevan n. 350–650 jaa. (Isaac 2009, 8).

⁵²² Henok piilotettiin, eikä kukaan ihminen tiennyt, millä hänet piilotettiin ja missä hän oli. Hänen asuinpaikkansa ja toimintansa oli (ei-langenneiden) vartijaenkeleiden ja pyhien kanssa. Henok alkoi siunata mahtavien Herraa ja maailmankaikkeuden Kuningasta (1Hen 12:1-3ff). Vartijaenkelit anoivat Henokia toimimaan välittäjänä taivaan Herralle, Henok teki niin ja sai unessa ja näyissä vastauksen, että he eivät koskaan saa anteeksi, ja pikemmin heidän tulisi rukoilla ihmisten puolesta (1Hen 13–16).

sukupolville (10:1-3). Rafaelin tuli sitoa Azaz’el, yksi langenneiden enkelien johtajista, ja se heitettiin erämaan kuiluun odottamaan suurta tuomion päivää.⁵²³ Rafaelin tuli myös parantaa maata, jonka enkelit olivat turmelleet. Jättiläiset tuhotaan,⁵²⁴ ja valvojaenkelit sidotaan 70 sukupolveksi maan kallioiden alle,⁵²⁵ kunnes viimeinen tuomio tulee (1Hen 10:1-12).⁵²⁶ Jättiläiset kuolivat, mutta niitä kutsutaan nyt pahoiksi hengiksi maan päällä, koska ne asuvat maan päällä ja sisällä.⁵²⁷ Ne tuhoavat kohtaamatta tuomiota suuren ajan loppuun asti, kunnes kaikki on loppuunviety valvojaenkeleille ja jumalattomille (16:1).

Azaz’el 1Hen viitanee Lev 16 Asaselisiin, joka hyvin mahdollisesti viittaa tähän 1Hen langenneeseen vartijaenkeliin, koska: 1) Lev sovitusten päivän pukeista toinen piti lähettää Asaselille erämaahan (Lev 16:10,8,26 Asasel kolmesti), 2) erämaassa pimeyden kuilussa on Azaz’el, joka opetti ihmisiä tekemään syntiä, ja joka ei koskaan voi saada anteeksi,⁵²⁸ ja 3) Lev 16 sovitusten päivänä *israelilaisten kaikki synnit annetaan anteeksi*, toinen pukeista uhrataan heidän edestään, ja toisen, elävän pukin päälle lasketaan israelilaisten synnit, ja se lähetetään erämaahan Asaselille (Lev 16:21-22).⁵²⁹

⁵²³ Vrt. Lev 16:8,10,26 erämaahan Asaselille, ks. alla.

⁵²⁴ Usein tulkitaan, että se tapahtui vedenpaisumuksen yhteydessä, mikä lienee todennäköistä, vrt. 1Hen 10:1-12; 67:4-7; Riem 5:10. Numerissa epäuskoiset vakoojat raportoivat nähneensä kookasta kansaa ja Anakin jälkeläisiä, he saattoivat maan huonoon huutoon kertoen nähneensä siellä *nefilimeja* (‘pudonneita’ (Strong: pudottajat), Anakin poikia (Gen 6:4), joihin verrattuna ihmiset olivat kuin heinäsiirakoita (Num 13:28-33), mutta raportti näyttää liioitellulta, ja siihen uskoessaan koko sukupolven sotaikäiset miehet, paitsi Joosua ja Kaaleb, eivät päässeet JHWH:n lupaamaan maahan. Kookkaita refalaisia, mutta ei mitään heinäsiirakoita vs. ihminen -luokkaa, oli Dt 2:20-21; 3:11 *ruumisarkun* pituus yhdeksän kyynärää (n. 4,0 m), vrt. 1Sam 17:4 Goljat kuusi kyynärää ja vaaksa (n. 2,9 m); 2Sam 21:15-22. Ehkä 1Hen traditio oli tunnettu jo muinoin, ja Gen 6:1-4 lyhyt välttääkseen sivupolkuja, mutta kuitenkin mainittu. Gen 6:1-4 herättää kysymyksiä, niin myös Lev 16 Asasel, ks. alla.

⁵²⁵ Ihmisen keskimääräinen pojan saamisen ikä HR:ssa Nooan aikana oli n. 100 v., mikä kerrottuna 70 on 7000 v. Maailman synnystä ajanlaskun alkuun on HR:n mukaan karkeasti 4000 v., joten nykyään ollaan 7000. v. kynnyksellä. Tämä näyttää sopivan Viikkojen Apokalypsiin minun tulkinnassani, ks. alla. Vrt. esim. sapatti ja Gen 2:2; sapatti- ja riemuvuodet ja Dan 9:n 490 vuotta; messiaaninen aika (Jes 65; Riemuvuosien kirja).

⁵²⁶ Nickelsburgin mukaan 1Hen 10:16–11:2 kuvaa ”*totaalisen ja pysyvän synnin ja pahan hävittämisen*” jo Vedenpaisumuksen yhteydessä (2001, 167-168), mutta 1Hen 10 ei sano niin. Hän ohittaa luvun keskeisiä jakeita (ks. edellinen alaviite), ja keskittyy oletuksiin tekstien synnystä, samoin kuin James L. Kugel Riemuvuosien kirjassa aiheen kohdalla (Riem 5:12) (Kugel 2012, 236). Erilaiset lähestymiskulmat ovat tarpeen, ja tärkeä on myös löydettyjen tekstimuotojen kokonaissanoma sekä jakeiden lähikonteksti, vaikka se ei tulkitsijan mielestä näyttäisi ihanteelliselta. Mielestäni 1Hen ja Riem jumalattomuuden hävittäminen tulisi nähdä myös Nooan silmin (1Hen 10 ei kerro esimerkiksi sitä, kuuleeko Nooa j. 12 sisällön), millaista rohkaisua hänen tarvitsee kuulla, kun koko maailman ihmiset ovat kuolleet, paitsi hänen perhe-kuntansa (vrt. Gen 9:20-29); miten olisi käynyt, jos Nooalle olisi heti kerrottu, että jumalattomuus hävitetään vasta tuhansien vuosien päästä?

⁵²⁷ Ne ovat lähteneet niiden ruumiista, mutta niiden ensimmäinen alkuperä on hengellinen perusta. Ne sortavat toisiaan, tekevät tuhoja, aiheuttavat surua, eivät syö, janoa, löydä esteitä/niitä ei tunneta, nousevat maan kansaa ja naisia vastaan, koska ovat lähteneet heistä (15:1-12). Valvojaenkelit, jotka on sidottu, olivat kerran taivaassa, mutta eivät tunne kaikkia taivaan salaisuuksia, vain hylätyt, jotka ovat välittäneet naisiin sydämensä kovuudessa, ja joiden kautta naiset ja miehet moninkertaistavat pahat teot maan päällä. Heille ei ole oleva rauhaa (16:2-3).

⁵²⁸ 1Hen 10:4-6 sidottuna, kunnes lähetetään tuleen suurena tuomiopäivänä; 1Hen 6–7; 8:1ff: 9:6ff; 10:5-6; 12:3-6; 13:4-6; 14:3-7.

⁵²⁹ JKR:n mukaan Asaselista on kaksi tulkintaa: ’eez + ’aazal = pukki + viedä pois, tai ’aazaz + ’eel = väkevä + (tämän maailman) jumala (vrt. Matt 12:29; 2Kor 4:4), jolle vuorikauris kantoi sen aikaansaamat synnit (vrt. Ps 103:12) (Saarnivaara 1993, 165.)

Toinen selkeä RE-yhteys on nk. Viikkojen apokalypsissa (1Hen 91:11-17; 93:1-10), jossa kymmenen ”viikkoa” kertoo ”maailmanhistoriasta”. Bergsman mukaan jakso 1Hen 91:11-17 [kahdeksas–kymmenes viikko] näyttää siirretyn, ja tulisi loogisesti seurata 93:1-10 [ensimmäinen–seitsemäs viikko].⁵³⁰ Ensimmäiset viisi viikkoa kattavat jakson luomisesta Siinain ilmoitukseen – ja seitsemäs viikko Bergsman mukaan hyvin negatiivisen jälkieksiilisen ajan, jolla kirjoittaja eli.⁵³¹ Hän odottaa temppelin rakentamista kahdeksannen viikon perusteella (91:13), mutta käänne on seitsemännen viikon loppu, jolloin ”valitut” saavat ”seitsenkertaisen viisauden ja opetuksen” ”toimittaakseen oikeuden” (kirjoittajan yhteisö tai liike), vrt. Lev 25:8. Eskaton kuitenkin tulee vasta kymmenennen viikon sulkeutuessa; Viikkojen apokalypsi ei odota sitä Dan 9 tavoin heti temppelin tuhouduttua.⁵³²

Bergsman mukaan Apokalypsin ”viikko” saattaa merkitä eripituisia ”aikakausia”, mutta näyttää henokistisessa traditiossa epätodennäköiseltä. Klaus Koch on argumentoinut ”viikon” pituudeksi 490 v., jolloin Siinai-tapahtuma osuu neljännelle viikolle (93:6), joka päättyisi n. 1960 A.M., kontra Riem 2410 tai 2411 A.M, ks. alla.⁵³³ Viikon pituus 490 v. näyttää järkevältä, ja kokeilen sitä, mutta laskeminen kuuluu mielestäni aloittaa Seetin syntymästä, koska pidän kalenteria messiaanisenä (vrt. Gen 3:15), ks. alla, eikä pidentää ensimmäistä viikkoa, mille ei näytä olevan hyviä perusteluita.

Jos seurataan MT-kronologiaa, joka lienee 1Hen läheisin,⁵³⁴ ja laskeminen aloitetaan Aadam luomisesta, 490 v. ei osu edes Henokin ensimmäisen viikon syntymäaikaan (93:3). Mutta jos aloitetaan Genesiksen Aadam ensimmäisen pyhän sukulinjan pojan Seetin syntymästä, joka sopii 1Hen kertomukseen synnin lopullisesta voittamisesta (Gen 3:15), niin Henok osuu n. ensimmäiselle viikolle.⁵³⁵ Ja Seetistä lähtien MT-kronologiassa muutkin viikot näyttävät järkeviltä: neljäs viikko päättyy mm. ”tehdään laki aidan kanssa kaikille sukupolville” (93:6), mikä ei viittane Siinaihin vaan Aabrahamiin, Iisakiin ja Jaakobiin (Ex 3:15).⁵³⁶ Sen jälkeen viidennellä viikolla, kunnian valmiiksi saamisessa, huone ja

⁵³⁰ VanderKam, ”*Apocalypse of Weeks*,” 512; Nickelsburg, *1 Enoch I*, 438. Bergsma ei näe Apokalypsissa messiaanista odotusta (Bergsma 2007, 240-241), mistä olen eri mieltä.

⁵³¹ On selvää, että viikko seitsemän kuvaa jälkieksiilistä tai toisen temppelin jaksoa, ja on lähes varmaa, että kirjoittaja sijoittaa itsensä tälle viikolle (VanderKam ”*Apocalypse of Weeks*,” 521-523). Ei kerrota temppelin tai kaupungin uudelleenrakentamisesta, vrt. Daniel 9. Kuva jälkieksiilisestä Juudasta saattaa kertoa kirjoittajan hylänneen toisen temppelin laillisuuden ja pappeuden (Nickelsburg, *1 Enoch I*, 447) (Bergsma 2007, 239.)

⁵³² Bergsma 2007, 238-240. Kommentti: minun Dan 9 tulkintaani, ks. luku 4, 1Hen tukee omalla tavallaan.

⁵³³ Bergsma 2007, 241. Laskin HR:n avulla muut. olet., että Aadam luomisesta Valvontayöhön on n. 2449 v. Miksi Riemuvuosien kirja poikkeaa tästä, on oma selityksensä, ks. luku 5.3 alla.

⁵³⁴ Lisäksi Laaton mukaan Gen LXX ja SP kronologiat näyttävät poliittisista syistä poikkeavan Gen MT (2015).

⁵³⁵ Joko 2 v. pyöristyksellä (Gen 5:3-21: 622 - 130 = 492) tai ”vuosien pidentämisellä” 360-p.-v. 364-p.-vuoteen. Seetistä laskien 1Hen ”viikkoaikataulu” näyttää ”messiaaniselta”, vrt. Ex 4:22.

⁵³⁶ Tämä näyttää viittaavan Iisakiin ja kalenterikorjauksella Jaakobiinkin. Liiton lupauksen ainoa poika Iisak oli Genesiksessä aikuinen, kun Jumala koetteli Aabrahamia, jonka kuuliaisuus sai hänet vannomaan itsensä kautta,

kuningaskunta rakennetaan (93:7), mikä ei viitanne rakennukseen vaan luvatus maan valloitukseen.⁵³⁷ Bergsman mukaan kuudes viikko kattaa monarkian, Jerusalemin tuhon ja eksiilin, mutta laskelmani mukaan edes pohjoinen Israel ei ollut joutunut pakkosiirtolaisuuteen.⁵³⁸ Seitsemännen viikon luku kuuluu riemuvuoden tematiikkaan.⁵³⁹

Kahdeksas viikko on ”vanhurskauden viikko” (91:12) (n. 336 eaa.–154 jaa., ks. edellinen alaviite), joka Stuckenbruckin mukaan on teleologinen ja voi vain olla aiemman asiallinen johtopäätös. Uusi temppeli kuvitellaan paikaksi, jossa jumalallinen hallinta lopulta perustetaan. Ennen tätä ei ole messiaanista hallintaa tai edustusta. Kirjoittaja odottaa teokratiaa, jossa kaikenlainen paha hävitetään (j. 14-17).⁵⁴⁰ Kaikenlaista pahaa ei kuitenkaan täysin hävitetty (vrt. Gen 3:15 jossa käärme tai sen siemen puree vaimon siementä (mask.) kantapäähän, vaikka tämä on jo murskannut sen pään), eikä myöskään rakennettu uutta temppeliä, mutta vrt. Hesekielin ”liikkuva kerubivaunu”, jossa ihmisen pojan kaltainen jumalallinen hahmo ylhäällä ja samaan aikaan alhaalla maan päällä Hesekieliä nimitetään ihmisen pojaksi (Hes 1,10) (”Hesekielin temppeli” Hes 40–48 näyttää tulevan vasta Googin sodan jälkeen, ks. edellä), tai ihmisruumis, jossa asuu henki (Gen 2; Dt 30:6 JHWH ympärileikkaa sydämesi (yks. 2.p.); 1Hen 15 pahat henget haluavat asua ihmisruumiissa; Saar 7:29).

että siunaa Aabrahamia ja tekee hänen jälkeläisensä lukuisiksi... ja kaikki kansat tulevat siunatuiksi Aabrahamin siemenessä (Gen 22). Jaakob, ’petturi’, sai nimen Israel, ja Jeshurun, ’suora’ (Dt 33:5,26; Jes 44:2). Ks. Ex 3:15.

⁵³⁷ Kohta ei näytä puhuvan paikallaan olevasta rakennuksesta (ainakaan se ei näytä osuvan viikkoon), toisaalta oli pyhäkköteltoa, vrt. myös Hes 1. Esimerkiksi Israelin kansan synty Egyptissä, Mooses, Eksodus, Siinain laki, Joosua ja Israelin, Luvatus maan, valloitus osuvat tähän viikkoon. Bergsma mainitsee em. vain Siinain ilmoituksen, mutta mielestäni 1Hen ei näytä olevan alluusioita erityisesti Siinaihin. Isaacin mukaan 1Hen ajanlaskemisen ja kalenteriymmärryksen takana on sosiaalinen ja hengellinen huoli. Viimeisinä aikoina taivaankappaleet ja maa häiriintyvät kosmisessa kaaoksessa (Isaac 2009, 9.) Synti on kokonaisvaltainen asia.

⁵³⁸ Bergsma 2007, 239. ”Valitus juuren koko klaani juuri hajaannutetaan”. Ehkä ennustetut tapahtumat koskevat Israelin eroa Juudasta (2Kun 13:23; 14:8-14,27; Hoos 1:6)? Kuudennella viikolla mm. ”(eräs) mies”, Loren T. Stuckenbruckin mukaan Elia nousee taivaaseen, ja sen luonne oli vapautus (Stuckenbruck 2007, 58.)

⁵³⁹ Seitsemäs viikko seitsemän on kirjoittajalle käännekohta ennen eskatologista aikaa (Bergsma 2007, 240.) (Laskelmieni muk. 1Kun 6 mukaisesti 3070–3560 A. M., joka vastaa sekul. kronologian Salomon temppelin valmistumisen 960 eaa. kautta n. 826–336 eaa.) Nousee luopiosukupolvi monine tekoineen. Vanhurskauden valitut valitaan vanhurskauden ikuisesta istutuksesta, jolle annetaan seitsenkertainen opetus koskien hänen koko laumaa (93:9-10). Tämä viikko näyttää viittaavan kansan enemmistön luopumukseen, ja toisaalta uskolliseen jäännykseen. Seitsenkertainen opetus saattaisi tarkoittaa esim. Profeettoja ja/tai Tooran kaanonin valmistumista.

⁵⁴⁰ Stuckenbruck 2007, 134,139. Viikolla mm. miekka annetaan viikolle/hänelle, jotta tuomio voidaan toteuttaa, syntiset joutuvat vanhurskaiden käsiin, jotka saavat suuria asioita vanhurskaudellaan (vrt. 1Hen 46, 48). Huone (kuningaskuntaa ei mainita) rakennetaan Suurelle Kuninkaalle kirkkaudessa ikuisesti (vrt. Dan 2:44). Isaacin mukaan 91:13 on 4QEn^g variantti: ”Suuren (Great One) kuninkaallinen Temppeli hänen kunniakkaassa loistossaan, kaikille sukupolville, ikuisesti” (Isaac 2009, 73).

Yhdeksännellä viikolla ”vanhurskas tuomio ilmoitetaan koko maailmaan” (91:14).⁵⁴¹ Kymmenennellä viikolla ja seitsemännessä osassa on ”ikuinen tuomio”.⁵⁴² Sen jälkeen on lukemattomia viikkoja ikuisesti, hyvyyden ja vanhurskauden aika, ikinä enää ei synnistä kuulla, vrt. alla Riemuvuosien kirja.

5.3 Riemuvuosien kirja: koko maailmanhistoria JHWH:n kädessä

Riemuvuosien kirja (Riem) kertoo rinnakkain Gen ja Ex kanssa oman versionsa historiasta alkaen luomisesta Siinain vuoren ilmoituksen päivään jaettuna 49 v. riemuvuosisykleihin.⁵⁴³ Selkeä ja keskeinen RE-yhteys on edessä oleva ”luvattuun maahan saapuminen riemuvuosien riemuvuonna”, jonka edeltävään riemuvuosisykliin sisältyy Egyptistä lähtö, Siinain liiton solmiminen ja Tooran RE-kalenteri.⁵⁴⁴ Lisäksi esimerkiksi luku 23 kertoo RE:lle elintärkeästä parannuksenteosta (23:26), jota seuraa asteittainen eliniän piteneminen kohti tuhatta vuotta.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Muistuttaa Lev 25:9, joka leviää koko maailmaan; Jes 52:7–53:12 lunastuksen ilosanoman tuojan ihanuus. Stuckenbruckin mukaan, jos teksti viittaa ”jumalattomien tekoihin” (tai ”jumalattomuuteen”) kuten etiopialaisessa ja mahdollisesti aramealaisessa 1Hen 10:16; 107:1, niin eskatologisen rangaistuksen kuvaus saattaa merkitä erotusta jumalattoman toiminnan ja niihin ryhtyvien ihmisten välillä. Siten voi odottaa, että kaikki ihmiset ”etsivät oikeamielisyyden tietä” (Stuckenbruck 2007, 142.) Vrt. Jes 2:3; 42:4; Hes 18:1–32. Viikon pituudesta, ks. kymmenes viikko alla.

⁵⁴² Sen enkelit toteuttavat, ensimmäinen taivas katoaa, ilmestyy uusi, ja kaikki taivaan voimat loistavat ikuisesti seitsenkertaisesti. Stuckenbruckin mukaan pidemmän etiopialaisen tekstin mukaan langenneita valvojaenkeleitä rangaistaan, tuomio, joka kohdistuu voimiin, joita lopulta pidetään vastuullisina pahan ja synnin olemassaolosta maailmassa. ”Ensimmäinen taivaskaan” ei voi jatkaa nykyisessä muodossa, vrt. Jes 65:17; 66:22–23 (2007, 148.) Kahden viimeisen viikon pituus herättää kysymyksiä, sillä jos ne olisivat edellisten tavoin 490 v. pituisia, ne olisivat tapahtuneet jo n. tuhat vuotta sitten. Viikkojen 8–10 eskatologisuus, sekä sijoitus viikkoja 1–7 aikaisemmaksi tekstissä saattaa viitata niiden erityiseen luonteeseen. Daniel 2:44 profetoi, että neljännen valtakunnan aikana perustetaan ikuinen valtakunta, 1Hen viikko 8 kuningaskuntaa ei mainita, mutta huone/temppeli rakennetaan Suurelle Kuninkaalle kirkkaudessa ikuisesti. Elia nousi kuudennella viikolla taivaaseen, ja sai ennen sitä maan päällä seuraajakseen Elisan, jolla on kaksinkertainen voitelu (2Kun 2). Eräs mahdollisuus on, että kahdeksannen viikon ratkaisevista tapahtumista eteenpäin viikot kahdeksannesta kymmenenteen olisivat pituudeltaan esimerkiksi kaksinkertaisia. Jos pidennettyihin viikkoihin luettaisiin vain yhdeksäs ja kymmenes viikko, niin kymmenenen viikon päätösvaihe, tulkiten sen seitsemännnen osan edeltävän sitä ja olevan osa lopunajan tapahtumasarjaa, olisi n. 1974–2114 jaa. Ja jos myös kahdeksatta viikkoa pidennettäisiin, niin se siirtäisi eskatonia myöhemmäksi. Eräs tulkinta voisi olla, että yhdeksannen viikon pituuden ratkaisee kahdeksannen viikon eskatologisesta täyttymyksestä lähtien – ihmisille – annettu ”vanhurskaan tuomion” julistustehtävän suorittaminen. Kymmenes viikko näyttää jatkolta yhdeksänteen viikkoon, ja sen loppu enkelien tehtävältä.

⁵⁴³ Riemuvuosien kirjassa on 50 lukua kuten Gen. Kirja esittää Herran puhujaksi Moosekselle Siinain vuorella, täsmentää esim. pahan alkuperää ja oikeaa ajanmittausta. Fokus on kuitenkin vähemmän henkimaailman hahmoissa kuin 1Hen, ja enemmän Tooran taivaallisissa asetuksissa, joita se yhdistää Genesiksen kertomuksiin.

⁵⁴⁴ Ks. luku 2.3.

⁵⁴⁵ Vrt. esim. Lev 26:40; Dan 9; Jes 65; Gen 4–6.

John C. Endresin, S.J., mukaan Riem koko teksti on vain etiopialaisessa versiossa. Alun perin hepreankielisen tekstin⁵⁴⁶ käyttö näyttää loppuneen VanderKamin mukaan antiikissa.⁵⁴⁷ Hän pitää todennäköisenä ajoitusta n. 170–125 eaa., jolta on varhaisin kopio.⁵⁴⁸

Endresin mukaan Riem Viikkojen juhla muistuttaa, että jokainen liittouudistus keskittyy suhteeseen Jumalan kanssa.⁵⁴⁹ VanderKamin mukaan kronologia on tärkeää kirjoittajalle, joka kertoo tarkkoja aikoja raamatullisille tapahtumille ja opettaa oikeasta kalenterista.⁵⁵⁰ Bergsman mukaan Riem *jovel* tavallisesti ei viittaa riemuvuoden vapauden julistukseen vaan 49 v. jaksoon, jonka riemuvuosi päättää. Koko raamatullinen historia luomisesta Kanaaniin tuloon sovitetaan 50 riemuvuoteen (Riem 50:2-5), ”49 riemuvuotta, yksi viikko ja kaksi vuotta” tarkoittaa tavallisen tulkinnan mukaan 2410, jonka jälkeen 40 v. kuluttua eli 2450 ($50 \times 49 = 2450$) oli 50. riemuvuosi(syklin) 49. vuosi. Egyptin orjuudesta vapautuminen ja Kanaanin maahan tulo Riem tapahtuivat 50. riemuvuosisyklin aikana. Siten riemuvuosi(sykli) sisälsi lunastuksen ”orjuudesta” (Lev 25:35-55) ja paluun esi-isien omistukselle (Lev 25:13-34). Maa kuului alun perin Seemin jälkeläisille, joilta kanaanilaiset olivat sen

⁵⁴⁶ 1800-l. asti Riem oli lähes tuntematon lännen kristityille ja useimmille juutalaisille oppineille. Muutamia kreikkalaisia ja latinalaisia fragmentteja julkaistiin 1720-l. Eurooppaan tuotiin 1800-l. puolivälissä etiopialaisia käsikirjoituksia Etiopian luostareista. Riem ja 1Hen olivat kauan olleet heidän Raamatussa (Endres 2008, 419.)

⁵⁴⁷ Paitsi Damaskon kirjan mainintaa (CD xvi.3-4) Qumranin löytöihin asti ei ajateltu mitään säilyneen. Qumranista löytyi 14 tai 15 fragmentaarista kopiota, jotka on paleograafisesti ajoitettu hasmonealaiselle (150–30 eaa.) ja herodealaiselle ajalle (30 eaa.–70 jaa.). Qumranin Riem, toisin kuin 1Hen, käsikirjoitukset osoittavat etiopialaisen version säilyttäneen tekstin tarkasti. Kreikkalainen versio on kadonnut ja siihen on vain joitakin alluusioita ja viittauksia eri kristityillä, kuten syyrialaiseen versioon, ja latinalaisesta on yksi 500–600-l. käsikirjoitus, jolla on säilynyt n. kolmannes 25 eri osaston tekstistä alkaen Riem 13:10. Kirjan etiopialaiselle tekstile on identifioitu 27 kopiota. Alkuperäinen nimi lieene ”Aikojen jaon kirja” (VanderKam 2000, 434–435.)

⁵⁴⁸ Jos luvun 23 väljä kieli ei ei-viittaa vastaukseen Epifanesin vainoaviin määräyksiin, se tukee myöhäistä 160-l. eaa. varhaisimmaksi kirjoitusajaksi. Jos kirjoittaja ajatteli uuden siunauksellisen ajan alkavan tuon vastauksen myötä, hän luultavasti ei kirjoittanut hasmonealaisten oltua hallitsemassa jonkin aikaa, koska hän tuskin olisi ollut tukemassa dynastiaa, joka yhdisti kaksi korkeinta virkaa, ylipapin ja siviilihenkilön yhdessä persoonassa (VanderKam 2018, 37–38.) Mielestäni Epifanes viitteille ei kuitenkaan näytä olevan Riem 23 todisteita.

⁵⁴⁹ Nooan liitto on sama, joka Mooseksen pitäisi tehdä israelilaisten kanssa (6:10–11). Sitä käskettiin vuosittain uudistaa shavuotin aikaan, juhliittiin taivaassa luomisesta lähtien Nooan, Aabrahamin ja kaikkien sukupolvien aikana (6:12–21). He muistavat Aabrahamin liiton (14:1–20), ympärileikkauksen instituution (15:1–34), Jaakobin ja Laabanin liiton (29:7–8), ja Jaakobin juhlinnan Valakaivolla (Well of Oaths) (44:1,4) (Endres 2008, 14–21.)

⁵⁵⁰ Jokaiselle juhlalle on täsmällinen aika ja viikkorytmi rakentuu kaikessa tärkeän sapatin ympärille. Kuun liikkeillä ei ole kalenterillista roolia ja johtaa harhaan seuraamaan kansojen kalenteria. Viikkojen juhlaa juhliittiin kolmannen kuun viidestoista päivä, johon Qumranin kalenterit yhtyvät ja näin osoittavat, että nämä eksegeetit ymmärsivät ilmaisen ”sapatinjälkeinen päivä” Lev 23:15:ssa tarkoittavan alkukohtaa 50 päivän laskemiselle, joka johtaa Viikkojen juhlaan, merkitsevän ensimmäisen kuun 26. päivää. Riem tuona päivämääränä tehdään tai muistetaan liittoja (Riem 6:17–22 Nooa; 14:20 Aabraham; 1:1 Mooses). Nyt tuo päivä tunnetaan Qumran-yhteisön vuosittaisena liiton valojen (oaths) uudistuspäivänä (Damaskon kirja^a (4Q266 ii.16–18) = Damaskon kirja^e (4Q270 ii.11–12) (VanderKam 2000, 435–436.) Betsy Halpern-Amarun mukaan eräs esimerkki lain aataminaikaisista juurista on käsky viettää ensihedelmien festivaalia, josta lasketaan Lev 23:15–16 seitsemän viikon sijaan Riem seitsemän *valaa* (konsonantit samat). Enkelit näyttävät ensimmäisiltä juhlijoilta (Riem 2:19; 6:17–19), ja juhlaan tarkoituksena on uudistaa liitto tähän aikaan joka vuosi (Halpern-Amaru 2005, 335–346.)

epäoikeudenmukaisesti ottaneet (Riem 9:1-15; 10:27-34). Kaikkia yksilöisraelilaisen etuja (Lev 25) sovelletaan Israelin kansaan 50. riemuvuonna luomisesta.⁵⁵¹

Bergsman mukaan toisin kuin muut toisen temppelin ”apokalyptiset” tekstit, joissa riemuvuosisykli liittyyvät messiaaniseen ja/tai eskatologiseen aikakauteen, Riem päättää skemaattisen rakenteensa maahanpääsyyn: riemuvuodet menevät ohi, kunnes Israel on pyhä ikuisuuteen asti (Riem 50:5).⁵⁵² Luvun 23 perusteella maahanpääsy ei automaattisesti johda messiaaniseen aikaan, vaan israelilaisten on tehtävä parannus jumalattomuudesta, jonka vuoksi esimerkiksi eliniät alkoivat laskea vedenpaisumuksen jälkeen, kaikki heidän tietonsa lähtee, on kaikenlaisia ahdistuksia (nälkä, kuolema, miekka jne.), he saastuttavat kaikkein pyhimmän. Israel joutuu äärimmäiseen hätään syntisten kansojen taholta, huutavat saamatta apua (23:8-25). Niinä päivinä lapset alkavat opiskella lakeja, etsiä käskyjä ja palata oikealle tielle. Eliniät kasvavat n. 1000 vuoteen. Ei ole ketään pahaa. Herra parantaa palvelijansa, jotka nousevat ja näkevät suuren rauhan (23:26-32,1-32, vrt. Gen 4–6, Jes 65:20).⁵⁵³

Tooran RE-kalenterin etenemiseen nähden Riem korostuva shavuotin liiton uudistaminen ja ilmoitus ”riemuvuodet menevät, kunnes Israel on pyhä ikuisuuteen asti” alleviivaa heidän uskollisuutta JHWH:lle, joka on pyhä ja uskollinen heitä kohtaan pitäen täydellisen huolen.⁵⁵⁴ Riemuvuosien kirja korostaa maan noudattavan sapattejaan, kun he elävät siinä, ja heidän tulee tuntea riemuvuosi, jota ei ole kerrottu, kunnes he menevät maahan, jonka he saavat haltuunsa (Riem 50:3,2).⁵⁵⁵ Siksi Moosekselle on järjestetty siihen

⁵⁵¹ Bergsma 2007,234-235; Halpern-Amaru 2005,335-343; VanderKam 2000, 435-436. Bergsman mukaan Riem on selvää, että sykli on 49 v., ja 50. vuosi on kliimaks (eksodus ja maahanpääsy). Mishnan *b. Ned. 61a* mukaan riemuvuosi on yhtä aikaa 50. vuosi vanhassa syklissä, että uuden ensimmäinen, mitä Bergsma ehdottaa Riem. Enkeli saattaa viestiä jo 2411 (50:2-5), jolloin maahantulo olisi 2451, mikä voidaan sovittaa em. esim. siten, että ”Aadamin ajasta” laskeminen aloitetaan v. 1 eikä 0 kuten yleensä. 2451 on ”riemuvuosien riemuvuosi”, 50. riemuvuosi luomisesta, ja samanaikaisesti 51. riemuvuosisyklin ensimmäinen vuosi. Tämä olisi harmoniassa Lev 25:2, joka näyttää indikoivan, että maahantulovuoden tulisi olla vuosi 1 sekä sapatti- että riemuvuosisykleissä. Myös 4Q379 asettaa maahantulon riemuvuosisyklin vuodeksi 1. Riem 48:2,19 (Mooses palasi Midianista joko 2410 tai 2411) ja 50:2-5 (joko 2410 tai 2411) voidaan sovittaa yhteen siten, että Egyptin vitsaukset kestivät esim. vain 14 päivää, tai aikaa välissä enemmän ja lähtö vuoden päästä (Bergsma 2007, 236-237.)

⁵⁵² Joidenkin mielestä Riem implikoi vielä 50 riemuvuotta eskatoniin, mikä ei ole varmaa (Bergsma 2007, 235).

⁵⁵³ Endresin mukaan eskatologinen näkökulma on erityisesti kahdessa kohdassa, jotka lupaavat Jumalan pelastusta kovan kärsimyksen ja/tai rangaistuksen jälkeen: Mooseksen ilmestys Siinailla (1:4b-29) ja apokalypsi (23:[1-32]). Kussakin tekstissä pelastus kuvataan eskatologisin termein, joka vahvistaa Jumalan olennaisen luonteen pelastaa syntisen Israelin (Endres 2008, 419-420 hakas. lis. minun.)

⁵⁵⁴ Shavuot on kolmesta juhlasta keskimäinen; israelilaisen osa on JHWH:n aloittaman ja päättämän työn keskellä. Viikkojen juhlassa on jotain samaa kuin happamattoman leivän juhlassa on pesakhille tai sovitusten päivässä on lehtimajanjuhlalle, koko ajan on kyse suhteesta JHWH:n kanssa.

⁵⁵⁵ Riem 1:27 alkaen Herra käskää läsnäolon enkelin kirjoittaa Moosekselle luomisen alusta, kunnes hänen temppelin sisä rakennetaan heidän keskuuteensa läpi ikuisuuksien aikojen, ja kaikki tietävät, että hän on Israelin Jumala, kaikkien Jaakobin lasten isä ja kuningas Siionin vuorella ikuisesti. Silloin Siion ja Jerusalem tulevat pyhiksi (Riem 1:27-28.) Siis Riem jo Mooses tiesi Jerusalemin ja Siionin, vrt. Gen 14:18 Melkisedek, *Saalemin* kuningas, Korkeimman pappi; vrt. Gen 22:2 Moorian alueen vuori; 2Aik 3:1 Moorian vuori, Siion.

mennessä kulunut aika: Aadamin ajasta 49 riemuvuotta ja yksi viikko ja kaksi päivää.⁵⁵⁶

Kuluu vielä 40 v. Herran käskyjen oppimiseen, kunnes hän johtaa heidät Kanaanin maahan.⁵⁵⁷

VanderKamin mukaan Riem kirjoittaja piti ajanlaskutiedon alkuna Henokia (4:17-18,21), ja jatkoi yksityiskohdista vedenpaisumuskertomuksessa (6:20-38).⁵⁵⁸ Riemuvuosien kirjan sisältö, teemat ja näkökulmat paljastavat kirjoittajan sosiaalista taustaa ja kannattamia ajatuksia, kuten sukulinjan, myös naisen sukulinjan, puhtauden varjelu.⁵⁵⁹ Halpern-Amarun mukaan Riem on kahdella tavalla toimiva midrash ja todiste kirjoittajan eksegeettisestä luovuudesta.⁵⁶⁰ Leevi nostetaan esiin.⁵⁶¹ VanderKamin mukaan Riem painottaa pappetta Aadamista (3:27) Leeviin, pappien raamatulliseen esi-isään asti.⁵⁶² Maa annetaan HR:ssa

⁵⁵⁶ Siis 2411 v., ks. Bergsma edellä. Laskin Gen ja Ex perusteella Aadamin luomisesta valvontayöhön muutaman vuoden tarkkuudella 2449 v. ilman kalenterillisiä korjauskertoimia muutamin oletuksin, siis n. 38 v. enemmän. Eroja voisi tulkita esim.: 1) Gen kronologia on alkuperäinen ja esittää Egyptistä lähdön n. 2449 – ja jos Israelin kansa olisi jo saman vuoden loppuun mennessä päässyt luvattuun maahan, se olisi ollut ensisijaisesti tarkoitettu saapuminen ”riemuvuosien riemuvuonna”. 2) Riem kirjoittaja jälkikäteen tulkitsi Gen–Ex ilmoitetut vuodet 360-päiväisiksi, ja korjaamalla ne lähemmäs todellista 364/365 tekisi n. 35 v. ”vähemmän” vuosia kuin Gen (joka Gen 6–8 perusteella noudattanee n. 360-päivän vuotta, ks. l. 5 edellä), ja ero on lähes kurottu, osin se voi johtua huomioimattomista vuosien kuukausista. Näillä havainnolla Riem antaisi toivoa, että 40 v. erämaakoetus ei tarkoita kansalle toivotonta kuolemista, vaan tarkoitus oli jo alun perin, että uusi sukupolvi pääsee maahan ”riemuvuosien riemuvuonna”, kun ajatellaan Eeden ”luvattuna maana”, jossa on ”aina riemuvuosi”, sekä lasketaan taivaankappaleiden liikkeitä tarkemmin vastaten. Vrt. Mooses tarkensi asioita Toorassa matkan aikana.

⁵⁵⁷ Vrt. 40 vuotta tai 40 päivää on HR:ssa usein koetuksen aika. Vrt. riemuvuotta edeltävä sapattivuosi, maan autiona lepo laiminlyötyjen maan sapattilepojen hyvittämisenä. Vrt. Bergsman Dan 9 sapattiahdistus tulkinta l. 4 ennen RE:n täyttymistä. Vrt. sapatin vakavuus Riem 50; Ex 31:12-17; Num 15:32-36 ja toisaalta Neh 13:15-22. Lain moraali säilyy kaikkina aikoina. Esimerkiksi HR:n viisauksikirjallisuus ei niinkään erittele käskyjä, vaan puhuu ymmärryksestä ja asetuksista yleensä. Kokonaisvaltainen sapatti on Riem suuressa arvossa muistuttaen Tooran ikuisesta alkuperästä. Vaikka ajassa sovellus muuttuisi, taivaalliset taulut ovat ikuiset. JHWH ei muutu.

⁵⁵⁸ VanderKam 2000, 436. Endresin mukaan Viikkojen juhlaa seuraa välittömästi kuvaus aidosta auringon mukaan lasketusta Israelin kalenterista, jossa on 364 päivää (6:32, 38) ja 52 sapattia. 354-päivän kuukalenteria seuraavia tulee välttää, sillä he eivät juhli oikeina päivinä. Yksityiskohtaiset sapattisäädökset (luvat 2 ja 50) ympäröivät tekstissä kaikkia muita tapahtumia. Nämä määräykset ovat taivaallisissa tauluissa ja edeltävät Mooseksen aikaa, jota monet juutalaiset pitivät liiton alun aikana (Endres 2008, 420.) VanderKamin mukaan kirjoittaja on saattanut kamppailla silloista mielipidettä vastaan, jonka mukaan olisi ollut aika, jolloin juutalaisia muista kansoista erottavia lakeja ei ollut voimassa (VanderKam 2000, 435.)

⁵⁵⁹ Esim. VanderKamin mukaan patriarkkojen noudattamat lait soveltuvat temppelittömään aikaan eivätkä täten sisällä rituaalista, vaan moraalista puhtautta. Kirjoittaja kirjoitti aikana, jolloin Mooseksen lain eristävyys ei ollut toiminnassa ja juutalaiset olivat vapaammin tekemisissä ei-juutalaisten kanssa. Naisten merkittävä rooli Riem on osa laajempaa teemaa, joka koskee valitun sukulinjan – pyhän pappiskansan – puhtautta. Avioliitot pakanoiden kanssa ovat sukulinjalle tuhoisia, Esran kirjan tavoin kyse ei ole rituaalisen epäpuhtauden vaan pyhän siemenen saastuttamisen pelosta. Kummankin vanhemman sukujuuret tuli olla puhtaat, pakana-avioliitot ovat synty, joka moraalisesti saastuttaa Israelin pyhän siemenen ja koko Israelin huoneen (VanderKam 2008, 420,421.)

⁵⁶⁰ Poleemisena kirja integroi tietyn extra-raamatullisen seikan raamatulliseen kertomukseen, ja ”tekstin punnitsemana” vastaa ongelmalliseen asiaan raamatullisessa tekstissä; kirjassa näitä ei ole helppoa erottaa toisistaan. Jumala käskee enkelin kertoa Moosekselle Siinain vuorella 40 päivän ja yön aikana (vrt. Ex 24) mitä oli tapahtunut, ja mitä tulee tapahtumaan (Riem 1:4), vrt. rabbien tulkinnalliset midrashit (esim. B. Ber. 5a), joissa tulkintaa auktorisoi Siinain ilmoitus (Halpern-Amaru 2005, 335-346.)

⁵⁶¹ Esim. kahdessa kuolinvuodekohtauksessaan Riem ei esitä Joosefia verrattomaksi eikä Leeviä epäonnistuneeksi. Israelin kansan kasvun kuvataan tapahtuvan Joosefin elinaikana eikä tämän jälkeen kuten Gen. Jaakob osoittaa siunauksensa ja tulevaisuuden ennustukset ”pojilleen”. Ainoa välittäjä patriarkkojen ja Israelin kansan ajan välillä on se, että Jaakob välittää patriarkkaaliset kirjat Leeville (Halpern-Amaru 2005, 346-347.)

⁵⁶² Riem on ideologisesti lähellä Henok-kirjallisuutta, Leevi-tekstejä, eritoten Aramealaista Leeviä, ja Qumranin lahkokirjallisuutta. Kirjoittajan tieto varhaisista Henok-kirjasista, ”Astronomisesta kirjasta”, ”Valvojaenkeleiden kirjasta”, ”Kirjeestä” ja ”Unien kirjasta” on selkeä 4:16-25 (Henokia käsittelevä kohta) (VanderKam 2000, 436.)

lahjaksi kuten perintöosa, jonka haltuun ottaminen ei ole liian vaikeaa (vrt. Dt 30:11-14; Num 13:30).⁵⁶³ Samoin Lev 26 RE etenee vaiheittain, ensin autioitumisella maan sapattilevot hyvitetään (j. 34ff), mikä näyttää tekevän maan jo muuttokelpoiseksi,⁵⁶⁴ he tekevät parannusta (j. 40ff), Jumala muistaa tekemänsä liitot Jaakobin kanssa, Iisakin kanssa, ja Aabrahamin kanssa, ja viimeiseksi muistaa maan (j. 42).⁵⁶⁵

Riemuvuosi on siis Riemuvuosien kirjassa ajanmittaamista, lakia ja eskatologiaa. Riemuvuosien kirja osoittaa, että JHWH johtaa suvereenisti niin yhden päivän kuin koko maailmanhistoriankin.

5.4 Melkisedek 11Q13 ja katsaus muihin varhaisiin RE-teksteihin

*Leevin Testamentin*⁵⁶⁶ eskatologisissa luvuissa (TLev 14–18) kirjoittaja odottaa Bergsman mukaan ”70 viikon” ja ”seitsemän riemuvuoden” päätteeksi saapuvan ”uuden papin”, jota kuvataan osin Jesajan kuninkaallisin ja messiaanisin termein.⁵⁶⁷ Daniellisen eskatologisen kronologian (”70 viikkoa”, toisiaan seuraavat riemuvuodet) assosiointi Jesajan messiaaniseen kieleen ja eskatologinen pappi-kuningas muistuttavat vahvasti Melkisedekiä (11Q13).⁵⁶⁸

Bergsman mukaan 4QOt (4Q319)⁵⁶⁹ pyrkii korreloimaan papilliset *shmittah*-syklit ja riemuvuodet, ja pitäisi yhdistää Yhdyskuntasääntöön (1QS)⁵⁷⁰, jonka kirjoittaja lupaa ylistää Jumalaa kaikkina aikoina, päivittäin ”vapautukselle päätettyyn hetkeen”/”vapauttamisen

⁵⁶³ Jumala rakastaa kansaansa, ja näkee sen täydellisenä, vrt. Ex 12:13; 32:7-14; 33:15-23; 34:9-10; Lev 27:34.

⁵⁶⁴ Tutkijoiden Riem ajoituksen n. 170–125 eaa. kannalta he asuivat jo maassa.

⁵⁶⁵ Eedeniin ihminen asetettiin (Gen 1–2). Riem kirja näyttää I Hen tavoin keskittyvän ennalleenasettamiseen vedenpaisumusta edeltävään aikaan (Gen 4–8), kiirehtimättä ensimmäisen synnin (Gen 3) ”taakse”.

⁵⁶⁶ Leevin Testamentti kuuluu *Kahdentoista Patriarkan testamentteihin*, joka on luultavasti hellenistinen juutalainen dokumentti toiselta vuosisadalta eaa., jolle on tehty jonkin verran kristillistä redaktiota.

⁵⁶⁷ Kirja näyttää kertovan omin sanoin vanhemmista, yksityiskohtaisemmista kronologioista seurauksella, että täsmällinen vastaavuus tunnettuun raamatulliseen historiaan ei ole enää selkeä. Jälkieksilinen aika on kirjoittajalle selkeästi moraalisesti ja kultillisesti rapistunut papiston luopumuksen vuoksi.

⁵⁶⁸ Bergsma 2007, 249.

⁵⁶⁹ Ben-Dov ajoittaa 4Q319 50–25 eaa (DJD 21, 214). Aiemmin sitä pidettiin osana 4Q259 (4QS^e) Yhdyskuntasääntöä, johon läheinen assosiaatio puoltaa Qumrania kirjoituspaikaksi (Bergsma 2007, 257-258.)

⁵⁷⁰ Kommentti: Sarianna Metson mukaan paleografisin perustein käsikirjoitus 1QS on ajoitettu 100–75 eaa., mutta se ei edusta alkuperäisintä versiota, sillä osa luolan 4 käsikirjoituksista on säilyttänyt varhaisempaa teksti-muotoa. Kirja sisältää hyvin erityyppistä materiaalia: oppi kahdesta hengestä, liturginen ohjeisto, psalmimateriaalia sekä kalenteri rukousajoille. Yhteisön juhlakalenteri poikkei Jerusalemin temppelilyhteisön kalenterista (Metso 2017, 27.) Ulkopuolisista erottumista painotetaan. Joissain tapauksissa sääntö, joka näyttää nousseen yhteisöllisen elämän vaatimuksista, on voitu myöhemmin oikeuttaa eksegeettisellä päättelyllä. Essealaisessa ja rabbiinisessa halakhassa on eroja ja yhtäläisyyksiä, edellinen on usein tiukempi. Fariseusten tavoitteena oli tehdä pyhyiden piiri helpommin lähestyttäväksi laajemmalle juutalaiselle väestölle. Essealaiset kirjoitukset sisältävät polemiikkia muita aikalaisia ryhmiä, eritoten fariseuksia ja saddukeuksia vastaan. Esim. 4QMMT esittelee yksityiskohtaisesti eriäviä näkemyksiä temppeliä koskevista asioista ja papillisesta rituaalisesta puhtaudesta. Kiistan kohteet koskevat erimielisyyksiä pyhyiden asteesta ja lain yksityiskohdista (Metso 2009, 356-359.)

aikakauteen” (*lemooed deroor* למועד דרור).⁵⁷¹ Riemuvuosien kalenterilliset laskelmat 4Q319 ovat sovellus ja ekstrapolaatio pyhän ajan visiosta, joka on tiivistetty 1QS X,6-8. Riemuvuosisyklin pituus näyttää yleensä vaihtelevan, jotta syklin päätös osuisi ”merkki” (*oot*) -vuodelle.⁵⁷² Teksti implikoi, että riemuvuodet on laskettu luomisesta: Qumranin yhteisö oli luultavasti laskenut paikkansa ajassa luomisesta riemuvuosisyklein, jotta kulttikalenteria voitaisiin oikein noudattaa eskatonin saapuessa ja he saisivat temppelin hallintaan.⁵⁷³

Useat Qumranin tekstit näyttävät Bergsman mukaan laskevan jakson eksiili–eskaton riemuvuosisykleissä.⁵⁷⁴ Jeremia-apokryfi C (4Q385a, 4Q387, 4Q390 jne.)⁵⁷⁵ ja Melkisedek (11Q13) kertovat kymmenen-riemuvuoden jaksosta karkeasti eksiilistä alkaen viimeisen ajan murtautumiseen. Näitä yhdistää Lev 25–26 eksegeesi, jossa Lev 26 liiton kiroukset nähdään täyttyvän levottomalla jaksolla ennen eskatonia, jonka tulo lasketaan Lev 25 yksiköissä.⁵⁷⁶

Sharon H. Ringen mukaan fragmentti [Melkisedek]⁵⁷⁷ 11Q13 käsittelee midrashisesti sapattivuositekstejä, kuten Lev 25 ja Jes 61:1 ym., osoittaen odotettuun lunastajahahmoon, joka on peräisin taivaasta ja jolla on maallinen ammatti.⁵⁷⁸ Bergsman mukaan 11Q13⁵⁷⁹ toimii kymmenen-riemuvuoden jaksolla, ja kokoo useita riemuvuodelle relevantteja tekstejä (Lev 25; Dt 15:1-11; Jes 61:1-2; Dan 9:24-27) tulkitakseen ne toistensa valossa viimeisiä päiviä silmällä pitäen. Riemuvuosi ja *shmittah* näyttävät samaistetulta,⁵⁸⁰ mikä saattaa selittää, miksi missään Qumranin dokumentissa ei kerrota riemuvuoden noudattamisesta. Sen konsepti on hengellistetty (velat syntejä, ei rahaa).⁵⁸¹ Vangitut ovat ”Melkisedekin omaisuutta”, jotka hän

⁵⁷¹ Tämä jae (1QS) on todiste, että ajan jakaminen riemuvuosiin oli Qumran yhteisölle elävää, hengellistä todellisuutta. Se ei kuitenkaan tarkoita Lev 25 juridisen, sosio-ekonomisen riemuvuoden toimeenpanoa.

⁵⁷² Bergsma pitää Ben-Dovin (DJD 21, 208-10) ja Eisenmanin ja Wisen (*Dead Sea Scrolls*, 128-129) selityksiä parhaina: ”merkki” on täyden kuun ja kevätpäiväntasauksen osuminen yhteen, joka tapahtuisi joka kolmas vuosi, välittömästi lisä kuu-kauden (37.) interkalaation jälkeen sovittamaan kuu-aurinkokalenteri (354 p. v.) aurinkokalenterin kanssa (364 p. v.). Siten 4Q319 tarjoaisi säännöllisen aikataulun niiden yhteensovittamiseksi.

⁵⁷³ Bergsma 2007, 293, 257-262.

⁵⁷⁴ Bergsman mukaan 4QNarrative D (4Q463) ja 6QApokryphal Prophecy (6Q12) ovat liian fragmentaarisia selkiyttämään ideaa odotetusta riemuvuosien aikataulusta.

⁵⁷⁵ Kirjoittaja käsittelee Dan 9 ”70 viikkoa” seitsenkertaisena autioitumisen rangaistuksena, mutta laajahkon tekstin kuvaamia tapahtumia ei ole mahdollista korreloida kymmenen-riemuvuoden jaksolla toisen temppelin historiaan (Bergsma 2007, 293.) Von Weissenbergin ja Jutta Jokirannan mukaan Jeremia-apokryfi C:ssä (jonka kuusi käsikirjoitusta aj. käsialan perusteella 50–25 eaa., paitsi 4Q390 n. 30–20 eaa.) pakkosiirtolaisuudesta paluu ja toisen temppelin aika nähdään kielteisesti, jonka jälkeen maa annetaan vihollisille, kuten oli tapahtunut ensimmäisen temppelin ajan päätyttyä (500-l.) (von Weissenberg & Jokiranta 2017, 259.)

⁵⁷⁶ Bergsma 2007, 293.

⁵⁷⁷ Kommentti: Jouni Anttilan mukaan 11Q13 ajoitetaan 75 eaa. – 25 eaa. (Anttila 2011, 5.)

⁵⁷⁸ Ringe 2008, 418-419.

⁵⁷⁹ García Martínez et al:n tekstijulkaisu ja käännös on auktoritatiivisin fragmentaarille tekstille. He näyttävät suosivan Milikin ehdotusta kopioinnista 75–50 eaa. He eivät ehdota ajoitusta kirjoittamiselle. Puech esittää toista vuosisataa eaa. Se on siis kiistatta esikristillinen, ja sopii em. toisen temppelin eskatologisten töiden miljööseen.

⁵⁸⁰ LXX: *afesis*. Vrt., 1Q22 (Mooseksen sanat) samaistaa sapatillisen ja *shmittah*:n. Kommentti: *afesis*, ks. l. 2.1.

⁵⁸¹ Rivin 4 ”päivien lopulle” (*fashroo laherit hajamim al*) voisi tarkoittaa kirjoittajan ajatelleen eskatologisen tulkinnan olevan ainoa oikea, tai että jakeita voitiin ottaa eri merkityksissä, joista yksi oli eskatologinen. 11Q13

saa palaamaan, julistaa heille vapauden ja vapauttaa heidät jumalattomuuksien veloista (r. 4-6), vrt. Jes 61:1-2.⁵⁸² Riemuvuosi ja sovitusten päivä näyttävät ajoittain sulautuvan yhteen.⁵⁸³

Eri roolien Melkisedek⁵⁸⁴ ilmaantuu Bergsman mukaan kymmenentenä riemuvuonna aktualisoidakseen riemuvuoden niiden puolesta, jotka ovat assosioidut hänen kanssaan, toimittaakseen koston heidän vihollisilleen, ja sovittaakseen heidän syntejään sovitusten päivän kliimaksissa. Mutta eskatologinen riemuvuosi kymmenennen riemuvuoden ensimmäisellä viikolla (vko 64) on vailla edeltäjää toisen temppelin apokalyptisissa töissä, ja syy on arvoitus.⁵⁸⁵ Melkisedek ottaa r. 9 Jes 61:2a JHWH:n paikan ”julistaa Melkisedekin suosion vuotta”. Jumalan koston toimeenpanijan painotus (r. 13) ei ole ristiriitaista.⁵⁸⁶ Rivillä 15 kirjoittaja palaa eskatologiseen tapahtumaan ”päivänä”, nyt ”rauhan päivänä” (Jes 52:7).⁵⁸⁷

Bergsman mukaan ”sanansaattaja”⁵⁸⁸ näyttää olevan Melkisedek. Melko selvästi riveillä 4-6,9 ja 13 hänet ymmärretään Jes 61:1-2 ”hengen voitelemaksi”, joka suorittaa kaikki noiden jakeiden ”voidellun” tehtävät. Kirjoittaja katsoo ”lohduttaa ahdistettuja” tarkoittavan ”opettaa

kirjoittajasta on vaikea sanoa, mutta eksegeettisten genrejen evidenssin perusteella Qumranin yhteisö näyttää ajatelleen pyhille kirjoituksille eri ulottuvuuksia, lukien r. 4: ”sen eskatologisessa mielessä kuten seuraavassa”.

⁵⁸² Garcia Martinez et al. kääntää *vekaaraa* passiivina välttääkseen Melkisedekin identifioimista subjektiksi antamatta kuitenkaan vakuuttavaa syytä miksi, sillä Bergsmasta Melkisedek näyttää ilmeiseltä subjektilta (kaikki vanhemmat käännökset). Kommentti: Vrt. Gen 14 Aabraham vapautti vangitut isolta viholliselta Jumalan avulla käsittämättömän nopeasti – vrt. Jes 26:12 Jumalan tekoja ovat kaikki ihmisen (hyvät) teot. Aabrahamilla oli vapauttamisessa tärkeä rooli, koska hän oli Jumalan tahdossa antaen kunnian Jumalalle. Sodomian kuninkaalta hän ei ottanut mitään. Hän antoi (Jeru)salemin Melkisedekille, Korkeimman papille, jolta sai leipää ja viiniä osoituksena Jumalan, elämänantajan, ihmeellisestä arkisesta huolenpidosta ja erityisestä avusta ja suojeluksesta, kymmenykset kaikesta – kaiken saaneen asenteella. Tämä kuvastaa Jumalan lahjaa ja kiitollisuutta, ihmiselle on uskottu paljon, ja kuitenkin Jumala on kaikkien ihmisen hyvien tekojen takana, vrt. Dt 8:1-19; 30:11-14; Ps 110.

⁵⁸³ Alun perin, Bergsma on argumentoinut, riemuvuosi oli hengellisen tapahtuman sosio-ekonomisen manifestaatio. Ironisesti 11Q13 uudelleenhengellistää instituution, joka nousi hengellisen todellisuuden *materialisaationa* tai *konkretisoimisena*. Riemuvuosi on palaamassa sovitusten päivään, koska näillä kahdella tapahtumalla on nyt olennaisesti sama merkitys (Bergsma 2007, 293-294, 278-285.)

⁵⁸⁴ Melkisedekin ylipappuus on vahvistettu joissakin muinaisissa traditioissa (James Kugel, *The Bible as It Was*), ja näyttää vastaavan korotettua statusta, jota hän näyttää nauttivan joissakin Gen 14 ja Ps 110 lukutavoissa. Jos Ps 110 luetaan kokonaisuudessaan toisena persoonana, jolle puhutaan (VanderKam, *Sabbatical Chronologies*), silloin hän on lähes-jumalallinen hahmo ja erinomainen kandidaatti lopunaikojen riemuvuoden toimeenpanijaksi. VanderKamin mukaan Gen 14 Melkisedek–Sodomian kuningas -perikoooppi keskittyy ihmisten ja omaisuuden palauttamiseen asiallisille omistajille, mikä on sapatillisen ja riemuvuosilainsäädännön sydämessä, ja keskellä kertomusta esiintyy Melkisedek. 11Q13 ’vangittu’ ja paluun tai ennalleenasettamisen käsite tulevat Gen 14:sta.

⁵⁸⁵ Sovitusten päivänä sovitukset tehdään ”valon lapsille”, jotka identifioidaan ”Melkisedekin arvan miehiksi” (rivi 8). Arpa (*goral*) viittaa Lev 16:18, jossa se ratkaisee, kumpi vuohi omistetaan JHWH:lle ja kumpi Asaselille luultavasti symboloiden kirjoittajalle kahta ihmiskunnan ”arppa”: Jumalalle tai Belialille/Asaselille omistettua.

⁵⁸⁶ Jes 61:2 puhuu myös koston, ja sovitusten päivänä kosto kohdistuu syntipukkiin ja uhripukkiin kummankin kantaessa ihmisten synnit. Ja riemuvuoden instituutio liittyy läheisesti lunastajaan (*go’el*), jonka kaksi tehtävää ovat sukulunastaja (Lev 25:25-55) sekä kosto heimolaiselle viholliselle (Num 35:16-34).

⁵⁸⁷ Hän ei näytä olevan huolissaan pikkutarkasta erittelystä eri tapahtumien ja hahmojen välillä, kuten ”toisessa” ja ”kolmannessa” Jesajassa, vaan on taipuvainen yhdistämään Jesajan kirjan profetiat yhdeksi tapahtumaksi (Bergsma 2007, 293-294, 278-288.)

⁵⁸⁸ ”Sanansaattajan” identifikaatiossa ”hengen voitelemana” [se on, Jes 61:1-2], kuten Dan[iel] sanoi...” sanoma ei ole tallella. Useimmat tutkijat suosivat Dan 9:25, mutta vaikka on todennäköistä, että lainaus tai parafrasi on otettu Dan 9:25 tai 26, on epätodennäköistä, että tavallisimmin tähän rekonstruoitu fraasi on oikea. ”Seitsemän viikkoa” (riemuvuosi) ”voidellun ruhtinaan tulon ei sovi kirjoittajan kronologiaan. Pikemmin Dan puuttuva lainaus ei ole viisisanainen sitaatti, jota tavallisesti tarjotaan, vaan j. 25, 26, tai molempien yhdistäminen.

heitä kaikkina maailman aikoina”, mikä ehkä kertoo kirjoittajan ja hänen yhteisön epätoivosta näennäisestä pyhien kirjoitusten ennalleenasettamisen lupauten täyttymättömyydestä.⁵⁸⁹

Rivit 22-25 tulkitsevat Jes 52:7 ”sanansaattajan” lausunnon ”sinun Jumalasi on Kuningas” viittaavan Melkisedekiin, joka ei siis välttämättä ole eri henkilö kuin ”sanansaattaja”.

Kirjoittajalla ei (juuri) ole vaikeutta sulattaa eri kirjoitusten persoonien identiteettejä. Tallella oleva teksti päättyy Lev 25:9 parafraasiin, muistuttaen riemuvuoden tärkeydestä sille.⁵⁹⁰

Kautta 11Q13 on Bergsman mukaan huojumista eskatologisen (sovitusten) ”päivän” ja (riemu-) ”vuoden” välillä. Tällainen kahden tapahtuman liittäminen ei ole alkuperäistä, sillä jo Jes 61:1-2 tekstissä näkyy orastavaa yhdistämistä, jollaista voi tuntea kaikkialla 11Q13.⁵⁹¹

6 Uusi Liitto: Jumalan valtakunta, evankeliumi ja lopun ajat

Jumalan toiminta ihmiskunnan puolesta on Nickelsburgin mukaan kreikkalais-roomalaisella jaksolla, kuten HR:ssakin, moninaista.⁵⁹² Eroja oli paljon juutalaisissa teksteissä, kuka saa jumalallisen siunauksen, Israel vai pieni vanhurskaiden joukko Israelissa, ja lisäksi pakanat.

Israelilaisen uskonnollisen, Raamatun todistaman, ajattelun mukaan Jumala vuorovaikutti ihmiskunnan kanssa erilaisten, sekä inhimillisten että jumalallisten, agenttien kautta.⁵⁹³

”Voideltu” on monitehtäväinen termi, joka voi viitata tulevaan daavidilaiseen kuninkaaseen, ylipappiin, profeettaan tai tuonpuoleiseen taivaalliseen hahmoon kuten ihmisen poika.

Ensimmäiset kristityt tulkitsivat Jeesuksen persoonan ja aktiviteetin tämän koko skaalan hahmojen mukaan sitoen ne lähes yhtenäisesti Jeesus Nasaretilaiseen. Jeesuksen kuolema sovitti lopullisesti synnit, ja hänen ylösnousemuksensa päästi kristilliseen yhteisöön Jumalan

⁵⁸⁹ Jos omistaa tietoa maailmanhistorian asiallisista jaoista, se mahdollistaa tulkita profetiat tarkasti, ja nähdä, että ne eivät ole ei-täyttyneet, vaan pikemmin odottavat täyttymystä tulevaisuudessa vuosien, viikkojen ja riemuvuosien erehtymättömän aikataulun mukaisesti, mikä helpottaa epätoivoa ja rohkaisee luottamaan Jumalaan, pyhiin kirjoituksiin ja jumalalliseen kaitselmukseen.

⁵⁹⁰ Jos Lev 25 lainatut jakeet olisivat järjestyksessä, olisi taipumusta tulkita 11Q13 eteneväksi kommentaariksi tai *pesheriksi* siitä luvusta. Sitaatit Lev 25 ovat kuitenkin käänteisessä tekstuaalisessa järjestyksessä, joten on vaikea nähdä dokumentin eksegeesin kehittymistä hallitsevaa periaatetta (Bergsma 2007, 293-294, 278-290.)

⁵⁹¹ Bergsma 2007, 293-294, 278-291.

⁵⁹² Olosuhteet muovasivat sitä, kuinka aktiviteetti konstruointiin. Pahuuden ja synnin syyt enenevästi selitettiin demonisen ulottuvuuden kautta. Jumalallinen vapautus projektoitiin usein ajan loppuun. Eksiili ja temppelin tuho johtivat uhrijärjestelmän korvaajiin, jotka jatkuivat jälkieksiilille ajalle. Vaikeissa tilanteissa vanhoja paradigmoja uudelleen muokattiin lupaamaan vainot kestäväälle vanhurskaalle elävöitymistä, osin apokalyptisissa teksteissä, jotka ilmoittivat tietoja, jotka valitut ja vanhurskaat saivat.

⁵⁹³ Kreikkalais-roomalaisajan juutalaiset tekstit heijastavat sekä jatkuvuutta että merkittäviä muutoksia ja paljon moninaisuutta tässä suhteessa. Osa odotti daavidilaista kuninkaallista, toiset siirsivät ne ominaisuudet ja toiveet taivaalliseen hahmoon. Osa piti pappeutta saastuneena ja temppelikulttia toimimattomana. Jotkut odottivat tulevaa ylipappia tai enkeliylipappia, joka puhdistaisi maan. Saagit ja apokalyptisistit esiintyivät Jumalan ja taivaallisen Viisauden puhemiehinä. Aikakaudella enenevästi esitettiin jumalallisten agenttien olemassaoloa, joista osa omaksui ihmiselle kuuluvia tehtäviä.

Hengen, joka oli lupaus tulevasta ylösnousemuksesta, kun Herra palaa taivaasta tuomitsemaan eläviä ja kuolleita ja tuomaan Jumalan hallinnan lopulliseen ja täyteen täydellistämiseen.⁵⁹⁴

Uudessa testamentissa, hepr. 'Uusi Liitto', on paljon erilaisia viitteitä HR:un, ja lisäksi moniin muihin heprealaisiin teksteihin.⁵⁹⁵ Uusi testamentti kertoo Tooran juhlakalenterin kahden ensimmäisen juhraryhmän RE-täyttymyksestä eri tavoin, että *kirjoitusten mukaan näin pitikin tapahtua*,⁵⁹⁶ ja toisaalta täyttymysten merkityksestä uudessa tilanteessa, *mikä nyt ja jatkossa on tärkeää*. Erilaisista kalentereista ja uhreista HR:ssa UT kertoo aika vähän, sillä täyttymyksen näkökulma on ajankohtainen, kuitenkin tärkeimmät linkit HR:un opetetaan selkeästi.⁵⁹⁷ Kirjaryhmän luonnetta selittää JHWH:n valtakunnan edistäminen RE:n kahdesta täyttymyksestä johtuvassa uudessa sosiologisessa tilanteessa ja eskatologisessa odotuksessa.

Uudessa testamentissa on paljon RE-yhteyksiä. En voi käsitellä niitä kaikkia, mutta historiallista rakennetta antavat esimerkiksi linkit Tooran RE-kalenteriin: 1) Luukas yhdistää historiallisen kertomuksensa (Luuk–Apt) Tooran kahden ensimmäisen juhraryhmän eli kevään ja kesän juhlien RE-täyttymyksiin (ks. luku 6.2); 2) Ilmestyskirja ja jotkin muut tekstit kertovat lopunajan viimeisistä vaiheista, joissa on yhtäläisyyksiä Tooran RE-kalenterin kolmanteen juhraryhmään eli syksyn juhliin (ks. luku 6.4).

Kahden em. juhlan/juhraryhmän eli pääsiäisen ja viikkojuhlan (=helluntai) RE-täyttymysten vaikutusten vuoksi monien asioiden luonne muuttuu radikaalisti, mikä näkyy UT:n kronologian etenemisessä evankeliumeista Apostolien tekoihin, kirjeisiin, ja Ilmestyskirjaan.⁵⁹⁸ Leviticuksesta aloittamani RE:n kartoitus laajenee ensin Tooran sisällä Genesiksen alkulukujen ja Deuteronomiumin loppulukujen kansainvälisiin suhteisiin, ja HR:n eri teksteissä, ennen eksiiliä, eksiilin aikana ja sen jälkeen, RE kasvaa. Pakanoiden alkaessa omaksua juutalaisten aloittaman kristinuskon, ja pakanauskovien määrän lisääntyessä heräsi uusia kysymyksiä. Juutalaisten ja pakanauskovien suhteet ovat UT:ssa koetuksella ja analysoitavana. Siksi käsittelen heidän keskinäisiä suhteita eri näkökulmista (ks. luku 6.3).

⁵⁹⁴ Nickelsburg 2003, 87-88, 116-117, 145-146.

⁵⁹⁵ Von Weissenbergin mukaan UT:ssa viitataan HR:n kirjoista eniten Deuteronomiumiin, Jesajan kirjaan ja Psalmien kirjaan, jotka ovat HR:n kirjoista ylivoimaisesti eniten kopioituja myös Qumranissa, jonka yli 900 käsikirjoituksesta vajaa kolmannes on nyk. HR:sta tunnetuista kirjoituksista (von Weissenberg 2009, 137-139.)

⁵⁹⁶ Esim. Matt 1–2; Luuk 1–3; 24:44-53; Apt 1:3,9; 2:1 pääsiäisen ja viikkojuhlan kalenteriyhteys.

⁵⁹⁷ Juutalaiset juuret näkyvät kaikkialla UT:ssa. Selitys sille, että UT:ssa jostain ei kerrota, voi olla joskus se, että se oletetaan ilman muuta tiedetyksi kirjoittamistilanteen silloiselle yleisölle, tai se, että aiemmissa tai muissa teksteissä kerrottua ei UT:ssa tarvitse toistaa. Jeesuksen mukaan hän ei tullut kumoamaan Tooraa ja Profeettoja vaan täyttämään. Hän vahvisti Tooran arvovalan viimeistä piirtoa myöten (Mt 5:17-18), vrt. esim. 1Kor 4:6; 15:1-34; Lk 24:44-53; 2Tim 3:10-17; 2Pt 1:16-21; Joh 7:38; Ilm 20:4. Mielestäni on hyvä, että UT:n oppi nivoutuu historiallisiin todisteisiin, vaikka polemiikkiakin mahtuu mukaan. On eri asia, mitä sisältöjä ja miten UT:a on opetettu ja tulkittu historian aikana.

⁵⁹⁸ UT:n luonne poikkeaa monien merkittävien profetoiden täyttymysten vuoksi useista muista teksteistä. Myös kreikan kieli tekee sen tutkimisesta erilaista.

Aloitin kreikankielisillä RE-erityissanoilla, joiden perusteella anteeksiannon tuoma vapaus korostuu UT:ssa (ks. luku 6.1).

Jotta luvun analytyttöisyys ei kärsisi, pyrin minimoimaan kaiken ei-eksplisiittisesti RE:an liittyvän, tai selittämään implisiittisen yhteyden.⁵⁹⁹ Pyrin käsittelemään kussakin luvussa edes muutamia selkeitä RE-yhteyksiä: 1) riemuvuosilakiin, 2) RE-tulkintoihin aiemmissa kirjaryhmissä, 3) kalenterianalogioihin ja/tai profeetallisiin aikatauluihin.

6.1 Kreikankieliset RE-sanat

Kreikankielinen UT käyttää Septuagintan mukaisia RE-sanoja.⁶⁰⁰ *Afesis* esiintyy UT:ssa KJC:n mukaan 17 kertaa merkityksessä 'syntien anteeksianto'.⁶⁰¹ Heprealaiskirje opettaa Lev 17 mukaisesti, että ilman verenvuodatusta ei ole anteeksiantamusta (Hepr 9:22; 10),⁶⁰² ja että Messias, "tulevaisen hyvän ylimmäinen pappi"⁶⁰³ tulee tekemään Jumalan tahdon (Ps 40:6-8),⁶⁰⁴ ja että tuon tahdon perusteella me⁶⁰⁵ olemme pyhitetyt Jeesuksen Voidellun ruumiin uhrilla kerta kaikkiaan (Hepr 9; 10:10,1-39).⁶⁰⁶ *Afesiksen* juuri *afieemi* (Strong; Thayer),

⁵⁹⁹ Epäsuoria RE-yhteyksiä esimerkiksi muiden eskatologioiden kautta on UT:ssa paljon, mutta tämän työn puitteissa niitä ei ole mahdollista käsitellä.

⁶⁰⁰ Septuagintassa *afesis* esiintyy Ellopos.net:n mukaan n. 9 kertaa (tulokset haun mukaisessa järjestyksessä): Lev 25:10; Ex 18:2; Dt 15:1; Jes 61:1; Lev 16:26; Est 2:18; Judit 11:14; Ex 23:11; 1Esdras 4:62. Se esiintyy siis myös sovitusten päivän (*jom hakippurim*) yhteydessä: pukki lähetettiin Asaselille (ks. luvut 2, 5). Sovitusten päivänä 'tyynnyttäminen, lepyttäminen' (*hilasmos*) (Lev 25:9) esiintyy KJC:n mukaan UT:ssa kaksi kertaa: 1Joh 2:2; 4:10: Jeesus on koko maailman syntien sovitus. Alusta alkaen HR:ssa Jumalan lepyttämisessä on kyse Jumalan ja hänen luomiensa ihmisten yhteyden palauttamisesta. Jumala tahtoo historian aikana ilmoittamansa suunnitelman mukaisesti israelilaisten, valitsemansa kansan ja heidän sukulinjaansa kuuluvan Messiaan kautta vetää puoleensa kaikki kansat ja korjata tai luoda uudelleen koko luomakunnan. Monissa uskonnoissa henkiä lepytettiin, jotta ne pysyisivät loitolla, mutta israelilaisten synnit lähetettiin pois, jotta he olisivat pyhä kansa hyvän, oikeudenmukaisen ja uskollisen luoja, ainoan Jumalan, JHWH:n yhteydessä.

⁶⁰¹ Remission: Mt 26:28; Mk 1:4; Lk 1:77; 3:3; 24:47; Apt 2:38; 10:43; Hepr 9:22; 10:18. Forgiveness: Mk 3:29; Apt 5:31; 13:38; 26:18; Ef 1:7; Kol 1:14. Deliverance, liberty: Lk 4:18 (KJC.) Anteeksianto liitetään em. kohdissa Jeesuksen vereen, parannusentekoon, pimeydestä valkeuteen, saatanan vallasta Jumalan tykö kääntymiseen ja Jeesukseen uskomiseen, ja vapauteen synnin orjuudesta. RE:n keskus on JHWH:n ja ihmisten välinen suhde, joka rikkoutui, ja RE:ssa on ensisijaisesti kyse sen korjaamisesta, ja kun se on aitoa, ihminen alkaa korjaantua suhteessa itseensä, toisiin ihmisiin ja koko luomakuntaan. Paavali muistuttaa evankeliumista (ks. lähettämisestä n. alla) liittäen sen pyhiin kirjoituksiin ja ylösnousseen Jeesuksen silminnäkijöihin (1Kor 15).

⁶⁰² Jokavuotiset uhrin ei voi tehdä niiden tuojia täydellisiksi. Eikö muuten olisi lakattu niitä uhraamasta, koska heillä kerran puhdistettuina ei olisi mitään tuntoa synneistä? Sen sijaan niissä on jokavuotinen muistutus synneistä. Ne eivät voi poistaa syntejä.

⁶⁰³ Vrt. Gen 14:17-24; Jes 1:9-10,27,28-31; 40-55; 61:1-4; 63:1-4; 64:6-8; 26:12-27:5; Ps 110:1,2-4a ff; 11Q13.

⁶⁰⁴ Jeesuksen mukaan hän voi tehdä vain sitä, mitä Isä tekee (Joh 5:19). Jeesus ei tullut Lakia ja Profeettoja kumoamaan vaan täyttämään (Matt 5:17-18).

⁶⁰⁵ kirjeen lähettäjä ja vastaanottajat

⁶⁰⁶ Vrt. Jes 26:12b-21; Ex 12, jotka osoittavat, että vain Jumala voi aikaansaada pelastuksen. Ex 12 israelilaisten rooli oli kuuliaisena totella Jumalan antamia käskyjä, jotka johtavat pelastukseen, eikä uhri ollut ihminen vaan karitsa, vrt. Gen 9:5-6; 22; Saar 3:16-18b. Heprealaiskirjeen mukaan Aabraham uhrasi Iisakin, ainoan poikansa, kun hänet pantiin koetukselle, hän oli vastaanottanut lupaukset sekä sanan että Iisakista hän saa nimelleen jälkeläiset. Hän päätteli, että Jumala kykenee kuolleistakin herättämään, ja sen vertauskuvana hän sai Iisakin takaisin (Hepr 11:17-19).

'lähettää pois' (intensiivinen) esiintyy UT:ssa 156 kertaa, joista osa merkityksessä 'antaa anteeksi'. Leviticus 25:10 MT käyttää sanaa *shuv* 'palata', joka esiintyy HR:ssa 1339 kertaa, mutta Lev 25:10 LXX *aperkhomai* 'mennä, lähteä', jota UT käyttää 138 kertaa, ja sanavalinta johtaa Joh 9:7 kautta RE:n keskeisiin merkitysyhteyksiin elämän tärkeysjärjestyksestä,⁶⁰⁷ vrt. Lev 25:6,17-25ff,35; 19:18,34 – ja Dt 28–32 Israelin, JHWH:n valitseman kansan uudet sukupolvet ja kansainväliset suhteet.

Sana *lytron* 'lunastuksen hinta, lunnas' (Lev 25:24) esiintyy UT:ssa kaksi kertaa,⁶⁰⁸ jossa Ihmisen Poika eli Jeesus on tullut ei palveltavaksi vaan palvelemaan ja antamaan henkensä lunnaiksi monen edestä.⁶⁰⁹ *Lytron* tulee monimerkityksestä sanasta *lyoo*, 'vapauttaa, irrottaa, rikkoa', joka esiintyy UT:ssa 45 kertaa, joista hyvin moni liittyy eri tavoin RE:an.⁶¹⁰

Riemuvuoden eskatologiaan viittaava sanasto UT:ssa keskittyy JHWH:n ja ihmisten, ensin israelilaisten ja sitten myös pakanoiden suhteiden korjaamiseen. Kreikan kieli rajoittaa eksplisiittisten RE-linkkien muodostamista, koska jo Septuagintassa heprean erityissanat liitetään muuhunkin kuin riemuvuotta koskevaan lainsäädäntöön. Anteeksiannon merkitys ei kuitenkaan hämähä, koska Jeesus Messias täyttää koko lain.

6.2 Taivasten valtakunta lähelle ja kahden juhlan RE-täyttymys

Kuten Psalmien viidessä kirjassa (ks. luku 4), omalla tavallaan myös UT:n evankeliumeissa ja Apostolien teoissa on paljon erilaisia ”vastaavuuksia” kuhunkin viiteen Mooseksen kirjaan.⁶¹¹

⁶⁰⁷ Joh 9:7,11 ”mene ja peseydy Siiloan lammikossa”, nimi tarkoittaa 'lähetetty' (kr. 'lähettää' *apostelloo*), jonka jälkeen mies lähti (*aperkhomai*), peseytyi ja meni/palasi (*erkhomai*) näkevänä. Hepr. 'lähettää' *shaalakh* esiintyy HR:ssa 848 kertaa. Joh 9:1-41 kuka on sokea, vrt. Jes 42:18-19 kuin minun palvelijani...jonka minä lähetän, vrt. Jes 8:6 kansa halveksii Siiloan hiljaa virtaavia vesiä (Jes 6–9 ”lähetys ja Immanuel-osio”), Jes 6:8 kenen minä lähetän?, ja Jesaja ('JH pelastaa') lähti ja paadutti kansan (6:9-13) kunnes maa autioituu, vrt. Lev 26, Dt 28–32. Lähettämiseen, ehkä vapaaehtoiseen lähtemiseen liittyy myös ilosanoman vieminen Jes 52:7, ks. jvl ja kr., l. 2.1.

⁶⁰⁸ KJC:n mukaan Matt 20:28; Mark 10:45.

⁶⁰⁹ Vrt. Jes 61:1-3 ja Jes; Ex 12; 4:22; 13:1-16 ja Joh 1:29; Ilm 12:7-11; Num 35:9-34,25-29; Tuom 13:1-25; Num 6:22-27,1-23; Lev 1:1–7:38; 16; 25:9.

⁶¹⁰ Esim. Matt 16:19; 18:18; Apt 2:24 Jumala irrotti hänet kuoleman kivuista, koska ei ollut mahdollista, että kuolema olisi voinut hänet pitää (vrt. Ps 116:1-3,15-16,1-19); Ilm 20:3,7 (vrt. 1Hen 10:1-3,4-8,9-10,11-22; 11:1–14:7; Jes 11–12; 35; 65; 66); Joh 10:35; Ef 2:15; Mark 1:7; Luuk 3:16; Joh 1:27; 2:19; 1Joh 3:8; 2Piet 3:11-12; Mark 11:5; Luuk 19:33 (vrt. Sak 9:9); Matt 5:19; Apt 7:33.

⁶¹¹ Ensimmäisenä evankeliumina Matteus, vrt. Genesis, on silta HR:un keskittyen Toora-uskollisuuteen, HR:n profetioiden täyttymiseen Jeesuksessa (Matt 5:17-18; 28:18-20), ja uskollisuuteen heille, jotka istuvat Mooseksen istuimella: kirjanoppineiden ja fariseusten opetuksille (Matt 23:1-3ff ei kuitenkaan heidän teoilleen, jotka poikkeavat opetuksesta). Toinen eli Markus kirjoittaa suoraviivaisesti, selittäen myös juutalaisten tapoja ehkä roomalaisia ajatellen (Mark 7:4,1-37), vrt. Exodus (Ex 12:43-50). Kolmas eli Luukas kertoo Tooran RE-juhlakalenterista, vrt. Leviticus, ks. luku 2.3. Luukas on kirjoittanut myös Apostolien teot, jossa Jeesuksen seuraajat ovat hänen todistajiaan Jerusalemissa, koko Juudeassa ja Samariassa ja maan ääriin asti (Apt 1:8), vrt. Dt 28–32. Leviticuksen kaivatuksi pyhyydeksi Luukkaalla Pyhä Henki vaikuttaa kaikkialla voimakkaasti toimien yhdessä Jeesuksen kanssa, Apostolien teoissa helluntain eli shavuotin Pyhän Hengen vuodattamisen jälkeen myös opetuslasten kanssa (Apt 2). Neljäs eli Johannes korostaa ihmiseksi maailmaan tullutta Jumalan Sanaa, jonka kautta kaikki on tullut olemaan, ja jota maailma ei ottanut vastaan, mutta kaikki, jotka ottavat hänet

Edellä ”tietä valmistava” (Jes 40:3) Johannes Kastaja, ja Jeesus julistivat, että Jumalan valtakunta on tullut lähelle, tehkää parannus eli mielenmuutos – mikä johtaa syntien anteeksiantamukseen, vrt. Lev 26:40.⁶¹² Daniel oli profetoinut (Dan 2:44), että neljännen⁶¹³ valtakunnan aikana – neljäs oli Rooman valtakunta – perustetaan ikuinen valtakunta, joka ”murskaa kaikki muut valtakunnat”. Jeesuksen omissakin opetuslapsissa oli niitä, jotka luulivat, että perustettava valtakunta on ”maallinen”, vaikka Jeesus kertoikin heille moneen kertaan, että hänet tapetaan, ja kolmantena päivänä hän nousee ylös (Mt 16:21; Luuk 24:13-27), vrt. Dan 9:26; Jes 53.⁶¹⁴ He eivät ymmärtäneet tätä puolta siitäkään huolimatta, että HR:ssa on paljon myös papillisia profeetallisia tekstejä (esim. Gen 14).⁶¹⁵ Jeesus opetti, etsikää ensin Jumalan valtakuntaa ja hänen vanhurskauttaan, niin myös kaikki tämä (ruoka ja vaatteet, joita pakanat tavoittelevat) annetaan teille sen ohessa (Matt 6:33), vrt. Lev 25:13-24; Ex 1–18; Elian elämäntapa. Jeesus opetti lain ymmärtämistä, että tärkeintä on oikeus, laupeus ja uskollisuus (Mt 23:23), vrt. Lev 25–26 riemuvuosilain ydin.

Luukas kertoo Jeesus Nasaretilaisen⁶¹⁶ opettaneen kotikaupunkinsa synagoogassa:

Ja hän saapui Nasaretiin, jossa hänet oli kasvatettu, ja meni tapansa mukaan sapatinpäivänä synagoogaan ja nousi lukemaan. Niin hänelle annettiin profeetta Jesajan kirja, ja kun hän avasi kirjan, löysi hän sen paikan, jossa oli kirjoitettuna: ”Herran Henki on minun päälläni, sillä hän on voidellut minut julistamaan evankeliumia köyhille; hän on lähettänyt minut saarnaamaan vangituille vapautusta (κηρυξαι αιχμαλωτοις αφεσιν) ja sokeille näkönsä saamista, päästämään sorretut vapauteen (αποστειλαι τεθραυσμενους

vastaan, saavat tulla Jumalan lapsiksi (Joh 1:1-18), vrt. Numeri, jossa israelilaisten luottamus JHWH:n koeteltiin, ja yli 600000 sotaikäisestä miehestä pääsivät luvattuun maahan vain Joosua ja Kaaleb, koska luottivat JHWH:an. Erämaassa napsisseet, joita oli purtu, riitti ”katsoa” Mooseksen korottamaa käärmettä, vrt. jokaisella, joka uskoo Ihmisen Poikaan, on ikuinen elämä (Joh 3:13-16, vrt. Num 21:6-9; Ex 12:1-7,22-23; 7:9-13; 2Kor 5:21,17-21).

⁶¹² Markuksen ja Matteuksen evankeliumeissa parannuksenteko liitetään lähelle tulleen Jumalan valtakunnan julistukseen (Matt 3:2; Mark 1:15,4), johon Jeesus jälkimmäisessä lisää, että aika on täyttynyt, ja että uskokaa evankeliumi. Luukkaan evankeliumin lopussa ylösnoussut Jeesus avaa opetuslasten mielet ymmärtämään kirjoituksista Messiaan kärsimyksen ja ylösnousemuksen, jonka jälkeen parannusta ja syntien anteeksisaamista – tai parannusta syntien anteeksisaamiseksi – on saarnattava hänen nimessään kaikille kansoille alkaen Jerusalemita (Luuk 24:44-49).

⁶¹³ Danielin kirjassa Baabelin jälkeinen Medo-Persia on käytännössä sama valtakunta (ks. luku 4), joten Kreikka on kolmas, ja Rooma neljäs. Toisaalta Medo-Persia ja Epifanesiin viittaavilta näyttävät kohdat saattoivat johtaa joidenkin tulkintoja pitämään Kreikkaa neljäntenä valtakuntana odottaen Messiaan tulevan sen aikana, mutta historia osoittaa, että poisleikattu Jeesus Rooman aikana sopii Dan 9 tulkinnaksi paremmin kuin mikään muu.

⁶¹⁴ Jeesuksen mukaan jokainen valtakunta, joka riitaantuu itsensä kanssa, ei voi kestää (Matt 12:25; Mark 3:24; Luuk 11:17). Jeesuksen kuninkuus ei ole tästä maailmasta (Joh 18:36).

⁶¹⁵ Israelin tuli olla siunaukseksi kaikille kansoille ja pappisvaltakunta (ks. luku 2). Sana pappi (*kohen*) esiintyy ensi kerran HR:ssa Melkisedekin (’vanhurskauden kuningas’) kohdalla Gen 14, luvussa, jossa kymmenet eri kuninkaat kaikki sotivat, mutta vain yhden, Salemin kuninkaan, Melkisedekin, Korkeimman papin, ei kerrota sotineen. Aabraham menestyi siepattujen sukulaisten vapautusoperaatiossa, mutta ei ottanut mitään itselleen, vrt. Jerikon valloitus. Aabraham kuuliaisesti totteli ja luotti Jumalaan, Daavidia sanotaan Jumalan mielen mukaiseksi mieheksi. Jeremia profetoi Baabelin pakkosiirtolaisuuden päättyvän, ja että israelilaiset löytävät JHWH:n, kun etsivät häntä kaikesta sydämestään (Jer 29:10-14), vrt. Lev 26; Dt 30.

⁶¹⁶ Miik 5:1 mukaan Messias tulee Beethlehemistä, mutta toisaalta HR:ssa puhutaan Israelin jäännökseen (Jes 6:13) kuuluvasta oksasta/versosta: Jes 11:1 *natser* (vrt. Naseret eli Nasaret); ja sen synonyymi *tsemakh* Jer 23:5,1-6; 33:15-26 JHWH meidän vanhurskaudemme; Sak 3:8,1-9; 6:12,9-14 mies, joka kasvaa omalta pohjaltaan (vrt. Luuk 2:39-52).

εν αφεσει), saarnaamaan Herran otollista vuotta". Ja käärittyään kirjan kokoon hän antoi sen palvelijalle ja istuutui; ja kaikkien synagoogassa olevien silmät olivat häneen kiinnitetyt. Niin hän rupesi puhumaan heille: "Tänä päivänä tämä kirjoitus on käynyt toteen teidän korvainne kuullen". (Luuk 4:16-21 KR38 korjattu Esaiaan)⁶¹⁷

Jeesus liittää Jesajan kirjan sanat itseensä. Jesajan profetoima JHWH:n Hengen voiteleman palvelija oli tullut ja aloittanut työnsä (Jes 61:1-2), ks. luku 3.2.⁶¹⁸ Aluksi yleisö todistaa hänestä hyvää,⁶¹⁹ mutta kun Jeesus haastaa heidän sydämensä tilan kertomalla Elían ja Elisán lähetetyn auttamaan pakanoita,⁶²⁰ he yrittävät tappaa hänet (4:22-30).⁶²¹ Jesaja 56–66

⁶¹⁷ Kuten Septuaginta, Luukas kääntää sanan *deroor* sanalla *afesis*, ks. luvut 2.1 ja 6.1. Luukkaan lainaus Jesaja 61:1-2 eroaa hieman MT:sta, kuitenkin pääsisältö on sama. Luukkaan evankeliumin kreikankielellä säilynyt versio ehkä tukeutuu Septuagintaan. Kohta sokeille näönsaamisesta puuttuu Jes 61:1-2 MT:sta ja Qumranin Jes fragmenteista, mutta on Septuagintassa, ks. liite 1. Jesajassa (MT) JHWH puhuu sokeille näön saamisesta useissa kohdin, nuhtelee Israelin paatumusta, ja käskää palvelijaa avaamaan pakanoiden silmiä (esim. Jes 6:1-13; 42:6-7,1-25). Heprean- tai arameankielisiä UT:n käsikirjoituksia ei näytä juurikaan löydetyn/säilyneen. Kirkkohistoria tuntee ainakin joitakin viitteitä aiheeseen, mutta tekstihistorian kysymyksiin ei ole nyt mahdollista syventyä. On mahdollista, että Luukas on alun perin kirjoittanut kreikaksi. Silloin hänen olisi helpointa käyttää Septuagintaa pohjatekstinä, mikä pätee myös mahdolliseen kreikaksi kääntäjään. Joseph A. Fitzmyerin S.J. mukaan Luukkaan Jesajan lainaus on yhdistelmä 61:1a,b,d; 58:6d; 61:2, ja kaksi kohtaa on jätetty pois: 61:1c ”parantamaan särjetyt sydämet” ja 61:2b ”Jumalamme kostonpäivä”. Kohdassa ei mainita, että kyseessä olisi targum, ”aramealainen käännös”, jollaista on usein väitetty tarpeelliseksi Palestiinassa [Israelissa] siihen aikaan, koska heprea oli käynyt harvinaiseksi ja alueen juutalaiset käyttivät arameaa yleisenä seemiläisenä kielenä eivätkä heti ymmärtäneet hepreaa. Esikristillisten targumien fragmentaarisia kopioita on löydetty Qumranin luolista (4QtgJob, 4QtgLev, 11QtgJob), mutta tähän mennessä ei yhtään Jesajan. Kuitenkin Jesajan kirjakäärö A Qumranin luolasta 1, joka on valmis ja paleografisesti ajoitettu n. 100 eaa., olisi hyvä esimerkki senkaltaisesta kirjakääröstä, jota käytettiin synagogassa (Fitzmyer 1981, 531-532 hakas. lis. minun.)

⁶¹⁸ Jukka Thurénin mukaan noihin aikoihin luettiin Qumranissa ja luultavasti Nasaretissäkin paljon ”Riemuvuosien kirjaa”, jonka lopulla ennustetaan eskatologisen vapautusvuoden tulo: ”Riemuvuodet lakkaavat, kunnes Israel on puhdas kaikesta huoruuden synnistä, epäpuhtaudesta, saastaisuudesta, velasta/syylisyydestä ja eksytyksestä. Silloin se elää koko maassaan turvassa minkään Saatanan tai Pahan sitä vaivaamatta. Ja maa on siitä saakka oleva puhdas ajasta aikaan.” Jeesuskin on omaksunut tämän toivon, vaikka ei pitänyt sen jokaista kohtaa yhtä tärkeänä, ei ainakaan sapattia. ”Tänään” (vrt. Luuk 2:11; 19:9; 23:43) Saatanan valta on lopussa, tästä hetkestä alkaa ikuisen puhtauden ja viattomuuden aika. Jeesuksen muun opetuksen valossa eskatologinen jännite on siinä, että monet merkit osoittavat, että vapautuksen aika on alkanut, ja silti sen täyttymistä on rukoiltava. Matteuksen mukaisen Herran rukouksen pyynnöt ”Anna meille velkamme anteeksi...” ja ”Älä saata meitä koetukseen vaan päästä meidät pahasta” tarkoittavat samaa kuin Riemuvuosien kirjan loppu (Thurén 2004, 100.)

⁶¹⁹ Thurénin mukaan ihastelun jälkeen, jos otetaan todesta se, että Nasaretin nimi on saanut nimensä sinne muuttaneesta Versoa odottavasta Daavidin suvun haarasta, retorinen kysymys on kaksiselitteinen: ”Ettei vain tuo Joosefin poika ole se Iisain Verso, jota olemme odottaneet?” Vrt. Joh 6:42, joka selvittää ja kärjistää Luuk 4:22-23 ajatusta: Ei Joosefin poika sentään voi olla riemuvuoden tuoja, puhui kuinka kauniisti tahansa! (Thurén 2004, 101.)

⁶²⁰ Eduard Schweizerin mukaan j. 25-27 kolmeen ja puoleen vuoteen (myös Jaak 5:17s., toisin kuin 1Kun 18:1) kuuluu ehkä vielä mukaan tavallisesti sateeton kesä. Jumalan toiminnan jatkuvuutta Israelissa ja pakanoiden joukossa korostetaan samoin kuin myöhemmin Pisidian Antiokiassa tai Roomassa (Apt 13:14-52; 28:23-31). Kuulijoiden usko tai epäusko ratkaisevat sen, missä kasvaa hedelmiä (Schweizer 1992, 72.) Jumalan yliluonnollinen toiminta Elían ja Elisán elämässä ja heidän luottamuksensa häneen (1Kun 17:1,9ff) muistuttavat sapatti- ja riemuvuosilain vaatimaa luottamusta ruoasta silloinkin, kun ei kylvetä eikä niitetä (Lev 25:20-22).

⁶²¹ Darrell Bockin mukaan Jeesus julistaa, että hänen Hengellä voitelema palvelutehtävänsä avasi Jes 61 Israelin kertomusta. Viittaamalla Elíaan ja Elisaa sekä pakanoihin Jeesus huomauttaa, kuinka aiempina aikoina siunaus ohitti Israelin ja meni pakanoille. Tästä Jeesus varoittaa. Israelin kertomuksella on este, sen oma torjuva sydän. Kysymys on, onko este pysyvä vai ei. Myöhemmät tekstit (Lk) vastaavat tähän kysymykseen (Bock 2013, 172.) Thurénin mukaan suuttumusta selittää, että Jeesus ilmoitti olevansa enemmän kuin messias kandidaatti. Johanneksen mukaan kivittämisyhteyden syy on, että Jeesus ”teki itsensä Jumalaksi”, Joh 7:27,30 mukaan kiinnittämisen aihe oli, että kansa sanoi tietävänsä, mistä Jeesus on kotoisin (Nasaretista), mutta Jeesus antoi ymmärtää olevansa erilainen Messias, joka tulee Jumalan luota taivaasta. Ehkä Jeesus julisti riemuvuoden alkamista Jumalan Poikana, ei pelkkänä Iisain Versona tai Elían ja Elisán kaltaisena profeettana. Qumranin

kiastisen rakenteen keskuksen (61:1-2) edellä (60:1-22) ja jälkeen (61:4-11) Israel on vanhurskas ja kaikki kansat tunnistavat sen siunatuksi, muukalaiset palvelevat israelilaisia, eikä väkivaltaa, tuhoa eikä turmiota kuulu. Jeesus jättää lukematta Jes 61:2b ”Jumalan kostonpäivän”, ainoan kostonkohdan koko jaksossa 60–61.⁶²² Jeesuksen toimintaa voi ehkä pitää eräänlaisena kostona saatanaa kohtaan,⁶²³ ehkä Jeesus jätti kostonpäivän lukematta siksi, että se kävisi toteen sinä päivänä, kun hän antaa henkensä ristillä,⁶²⁴ tai esimerkiksi siksi, että Jumalan kostonpäivä tarkoittaa pelkästään viimeistä tuomiota (Ilm 20:10-15; 19:19–20:10). Hengen voima seurasi tätä Jumalan johtamaa hengellistä taistelua, Jeesuksen kestänyt Jumalan hyvää tarkoittavan koettelun ja saatanan kiusaukset (Luuk 3:21–4:16).⁶²⁵ Kohta Jeesus ajoi pois riivaajia ja paransi sairaita (Luuk 4:30ff), vrt. 1Hen 15:1-12 pahat henget. Simeon profetoi Jeesuksen kirkkauden tuovan julki ihmisen pahuuden (Luuk 2:25-35).⁶²⁶

Koska Messias on Daavidin jälkeläinen ja Aabrahamin laillinen perillinen, sukulinjan puhtaus on elintärkeää (Gen 22; 2Sam 7), vrt. Riemuvuosien kirja.⁶²⁷ Luukas ja Matteus todistavat, että Jeesus sikisi Pyhästä Hengestä ja syntyi neitsyt Mariasta (Luuk 1:26-35ff; Matt 1:18-24), vrt. Jes 7:14; 53; Gen 21 ”yliluonnollisesti syntynyt” Iisak. Kumpikin esittää

teksteissä riemuvuoden julistaa taivaallinen olento, Melkisedek, joka muistuttaa arkkienkeli Mikaelia mutta jota sanotaan myös ”jumalaksi” (Thurén 2004, 103.)

⁶²² ’Kosto’ *nakam* (נקם) esiintyy HR:ssa KJC:n mukaan 30 kertaa: Gen 4:15,24, Ex 21:20-21, Lev 19:18; 26:25, Num 31:2, Dt 32:43, Joos 10:13, Tuom 15:7; 16:28, 1Sam 18:24-25; 24:12, 2Kun 9:7, Est 8:13, Jes 1:24, Jer 5:9,29; 9:9; 15:15; 46:10; 50:15; Hes 25:12, Nah 1:2, Ps 8:2; 44:16; 99:8. Em. Lev 19:18 mukaan ei saanut hautoa vihaa lähimmäistä kohtaan, ja j. 34 mukaan muukalaistakin piti rakastaa kuin itseä. Jeesuksella olikin sitten tehtävää muualla, missä hänet otettiin profeettana vastaan (Luuk 4:31ff, 43).

⁶²³ Jeesus kastettiin, aloitti julkisen toiminnan, kesti Hengen johdattuksesta erämaassa 40 päivän paaston ja saatanan kiusaukset, ja palasi Hengen voimassa Galileaan, ja sanoma levisi kaikkialle lähiseudulle, Jeesus opetti synagogissa ja kaikki ylistivät häntä (vrt. Ex 32, 34 ks. alla; Num 14; Hes 4:5-6). Esim. Jer 50; Jes 14 ja Ps 137 kuvaavat Baabelin (johon ensimmäinen HR:n viite on Gen 11) Jumalan kansan pahana vastustajana, joka voi olla heidän sisälläänkin. Baabel (Gen 11) on Jumalan suunnitelman (Gen 12ff) vastakohta ihmisen, ihmisten, kansan, tai pahimmillaan kansojen halutessa rakentaa nimeä itselleen. Baabelin henki vaikutti jo syntiinlankeemuksessa (Gen 3). Ilmestyskirjassa saatana paljastuu Baabelin taustavoimaksi ja kansojen eksyttäjäksi.

⁶²⁴ Ks. Luukas 23:33-45 katuva ja Jeesukselta armoa anova ristillä riippuva pahantekijä pääsisi jo sinä päivänä paratiisiin, vrt. Gen 3:15; 1–3; Jer 50:15; Matt 27:50-56; Mark 15:37-41; Joh 19:28-37.

⁶²⁵ Vrt. Ex 24 JHWH:n ja Israelin kansan ”avioliiton” solmimisen jälkeen Mooses meni Siinain vuorelle 40 päiväksi ja 40 yöksi (Ex 24:18), jonka aikana israelilaiset lankesivat epäjumalanpalvelukseen. JHWH kuitenkin uudisti liiton Israelin kansan kanssa (32–34), ja toisella kerralla esirukoileva välimies Mooses oli JHWH:n luona vuorella 40 päivää ja 40 yötä – ja lisätään, että hän oli syömättä ja juomatta (34:28). JHWH:n kanssa puhuessaan Mooseksen kasvot säteilivät. Hän peitti kasvonsa, kunnes meni jälleen puhuttelevaan JHWH:a. Mooseksen tavoin Jeesus tarvitsi päivittäin aikaa olla JHWH:n kanssa. Maailman pikemmin tuli kääntyä Jeremian puoleen eikä toisinpäin (Jer 15:15-21). Jeesus vietti aikaa Isän kanssa, tehdessään Jes 61 JHWH:n kuningaskunnan tehtäviä pahan vallassa olevaan maailmaan (vrt. Dan 9:23; 10:12). Jeesus opetti valvomista, rukousta ja paastoa.

⁶²⁶ Vrt. Joh 3:19-21,14-18,1-13; Hepr 4:12,1-16 joka puhuu Jumalan kansan ”sapatinlepoon” pääsemisestä, vrt. Toora ja Ps 95: israelilaiset 40 vuotta erämaassa rangaistuksena, nyt Jeesus 40 päivää erämaassa kuuliaisena kesti kiusaukset, vrt. Hes 4:6,5. Vrt. 1Kor 10:1-14. Vrt. 1Joh 3:8,1-24.

⁶²⁷ Esimerkiksi jo Riemuvuosien kirja korostaa naisten sukulinjaa. Kuitenkin HR:ssa isä kantaa suvun nimeä ja perintö siirtyy miehelle, kun vanhempansa perinyt tytär menee naimisiin, siksi heimon tuli olla sama, jotta perintö ei *riemuvuonna* siirtyisi heimosta toiseen (Num 27:8; 36:4-9). Vrt. Saara, Aabrahamin vaimo, jonka jälkeläiset ainoastaan luettiin Aabrahamin jälkeläisiksi. Saaran kuoltua Aabraham nai Keturan, joka oli sivuvaimo, ja Haagar oli orjatar. Aabraham antoi kaiken omaisuutensa Iisakille (Gen 21:12; 25:1-6; 16).

Jeesuksen sukuluettelon, Aabrahamista alkaen (Matt 1:1-17), tai toiseen suuntaan, Aadamiin – ja Jumalaan asti (Luuk 3:23-38). Matteus kertoo Joosefin sukuluettelon, Luukas Marian.⁶²⁸

Jeesus kuoli pääsiäisenä UT:n mukaan RE-täyttymyksenä (Joh 1:29), ja nousi kolmantena päivänä kuolleista, Luukkaan kertomasta päätellen se osui ensihedelmien juhlaan, koska siitä laskettiin seitsemän viikkoa, tai sitä edeltävästä päivästä 50 päivää Viikkojen juhlaan (Apt 1:1-3ff; 2:1ff).⁶²⁹ Ylönousemuksensa jälkeen Jeesus käski opetuslasten odottaa Jerusalemissa, kunnes he saisivat voiman korkeudesta (Luuk 24:44-53), vrt. Ex 30:23 (ks. luku 2.1), Num 11:29; Jes 44:3; 61:1-2; Joel 3:1-5. Apostolien teot kertovat kuinka opetuslapset saivat Pyhän Hengen helluntaipäivänä eli viikkojen juhlassa. Sinä päivänä Pietarin saarnan jälkeen kolme tuhatta otti hänen sanansa vastaan ja heidät kastettiin (Apt 2), vrt. Ex 32.⁶³⁰ Ylönousemuksensa jälkeen Jeesus ilmestyi opetuslapsille useita kertoja (Apt 1:3). He olivat pysytelleet sisällä,⁶³¹ mutta nyt Pyhän Hengen täyttämä seurakunta meni ja alkoi evankelioida avoimesti ja järjestäytyä apostolien opetuksen mukaisesti (Apt 2:42-47ff), menestyen, ja toisaalta usein vainottuna (Apt–Ilm). Pyhän Hengen voima ja armolahjat olivat, ja ovat seurakunnan rakennukseksi (Apt 5:32; 1Kor 2:12–14; Room 12–14), vrt. Jes 59:1-21.

⁶²⁸ Sukuluetteloiden nimet poikkeavat toisistaan, mutta Daavidin lisäksi esimerkiksi Sealtielin ja Serubbaabelin nimet ovat yhteisiä. Jostain syystä Luukas ei eksplisiittisesti sano kirjoittavansa Marian sukuluetteloa, ks. alla. Matteus, joka kirjoittaa eritoten juutalaiselle yleisölle pyrkien osoittamaan keskeiset linkit HR:un, aloittaa Aabrahamista ja etenee ilmeisesti miehen sukulinjaa seuraten Joosefin isään Jaakobiin asti (hän ehkä jostain syystä hieman lyhentää HR:n sukuluetteloa). Luukas etenee toiseen suuntaan. Hän aloittaa, että Jeesus oli, niin ajateltiin (νομίζω, joka tässä yhteydessä tarkoittaa joko ”luultiin” tai ”lain mukaan”), Joosefin poika. Matteuksella on 14 sukupolvea Baabelin pakkosiirtolaisuudesta Kristukseen (Jekonja–Jeesus), Luukkaalla on laskemani mukaan Jeesuksesta Sealtielin isään Neeriin asti 23 sukupolvea. Pakkosiirtolaisuuteen siirtäminen tapahtui n. 600 vuotta ennen Jeesuksen syntymää, jolloin Matt sukupolven lapsen saamisen keski-ikä on karkeasti 42 vuotta, ja Luuk 26 vuotta. Nämä lienevät realistisia lukuja, jos ajatellaan, että Luukas seurasi naisten kautta tullutta biologista ja laillista perimyslinjaa, ja Matteus miehen kautta biologista ja laillista linjaa Mariaan isään Joosefiin asti (HR:ssa pyhän sukulinjan iät ovat usein korkeita, vrt. esim. Nooa, Aabraham, Mooses). Jekonjalle profetoitiin, ettei hänellä ole jälkeläistä kuuluttaen kolmeen kertaan ”Maa, maa, maa! Kuule JHWH:n sana!” (Jer 22:24-30). Myöskään Joosef ei ollut Messiaan biologinen isä, mutta laillinen perintö näyttää siirtyneen hänelle Marian kautta, joka meni naimisiin Joosefin, samaan heimoon kuuluvan kanssa (Num 27:8; 36:4-9). Vrt. Gen 3:15, jossa vaimon jälkeläinen polkee rikki käärmeen pään, eikä miehestä sanota mitään; vaimo oli ensin syönyt kielletystä hedelmästä, joten lienee loogista olettaa, että vaimon kautta aloitetaan asioiden ennalleen asettaminen, synnyttävälle jäädessä Jumalan Pojan osa, vrt. Marian kuuliaisuus synnytysvaiheessa (Luuk 1:38), ja Jumalan Pojan, Ihmisen Pojan, ”toisen Aadamin” kuuliaisuus kaikessa elämässä syntymästä kuolemaan, jotta hän voi kantaa maailman synnit, pelastaa ja antaa elämän (Mark 1:1; Room 5:8-11,12-21; 6–8; Joh 1:29; 14:6; Ilm 12:7-11).

⁶²⁹ Lev 23:15-16, ks. luku 2.3. Shavuot on siis aina sapatin jälkeinen päivä ja $7 \times 7 + 1$ kaavan mukaan kytköksissä ensihedelmien juhlaan, vaikkei ensihedelmien juhla ei joka vuosi osuisikaan happamattoman leivän juhlan jälkeiseen päivään. Minkä sapatin jälkeisenä päivänä ensihedelmien juhla oli, riippuu kalenterista, ks. l. 2.3, 5.1.

⁶³⁰ Apt 2:14-39,40-47. Vrt. Ex 32 kolme tuhatta miestä kuoli. Mutta nyt kolme tuhatta teki parannuksen. Heidät kastettiin, joten hekin tavallaan ”kuolivat”. Kaste kuvaa vanhan elämän hautaamista ja Jumalan uuteen elämään herättämistä ja seurakuntaan, Kristuksen Ruumiiseen liittymistä. Se on Jumalan Pojan uskossa elämistä (Gal 2:15-21; Joh 15:1-17), ei lihan saastan poistamista, vaan hyvän omantunnon pyytämistä (1Piet 3:20-21; Room 6–8). Vrt. esim. Happamattoman leivän juhla ja Punaisen meren ylitys.

⁶³¹ Johanneksen mukaan juutalaisten pelosta (Joh 20:19a).

Eric Masonin mukaan Heprealaiskirjeen esitykselle Jeesuksesta pappina on lähimmät paralleelit Qumranissa.⁶³² Heprealaiskirjeen esitystä tukivat Kuolleenmeren kirjakääröissä esiintyvä samansuuntainen idea taivaallisesta pappeudesta ja enkelillinen ymmärrys Melkisedekistä.⁶³³ Jo Genesisissä Aabrahamia tapaamaan tuli kolme miestä, joiden identiteetti ihmisten, Jumalan ja enkeleiden välillä näyttää epämääräiseltä (Gen 18–19). ”JHWH:n enkeli” tai sanansaattaja (*malaakh JHWH*) esiintyy HR:ssa 48 kertaa erilaisissa tilanteissa Toorasta alkaen,⁶³⁴ vrt. JHWH:n sotajoukon ylipäällikkö (Joos 5:13-15). Kuitenkin Heprealaiskirjeen tavoin Ilmestyskirja (Ilm 22:6-9; 1:1) tekee eron Jeesuksen eli Jumalan Pojan, ja enkeleiden välillä. Enkeleitä ei tule palvoa, vaan Jumalaa, jota enkelitkin palvelevat.

Jeremian profetoiman uuden liiton mukaisesti laki tulkittiin olevan israelilaisten ja juutalaisten uskovien sydämissä Pyhän Hengen kautta.⁶³⁵ Tooran RE-kalenterin kevään juhlat siis UT:n mukaan täyttyivät Jeesuksen uhrikuolemassa ja ylösnousemuksessa kolmantena päivänä, ja kesän juhla, shavuot, Pyhän Hengen lähettämisessä. Niiden luonne on uuden elämän alku, liiton solmiminen Herran Jeesuksen Messiaan veressä, ja uskollinen elämä ja vaellus, vrt. happamattoman leivän juhla, viikkojen juhla/riemuvuosilaki.⁶³⁶ Liitto tarvitsee rakkaussuhteen hoitamista ja uudistusta päivittäin (Luuk 9:22-25).⁶³⁷

6.3 Messiaan yksi uusi ihminen

Kolmanteen RE-täyttymykseen, ks. luku 6.4, päästäisiin vain maailman evankelioinnin kautta (Matt 24:14).⁶³⁸ Kansojen, uskontojen ja kulttuurien kohtaaminen oli haaste (ja on edelleen), ja sitä varten he saivat Pyhän Hengen voimaksi todistaa Jeesuksesta. Jeesuksen käskyn mukaisesti opetuslasten tulee julistaa evankeliumia kaikille kansoille. Valtakunta on ollut valmistettuna hänen Isänsä siunaamille maailman perustamisesta asti; heihin kuuluvat ne,

⁶³² Aiempaa äärimmäistä näkemystä ei tarvita; päätöstä, jota ei voida toteennäyttää, että kirjoittaja tai kirjeen vastaanottajat olivat entisiä essealaisia tai että kirjoittaja lainasi tiettyjä Qumranin tekstejä.

⁶³³ Mason 2008, 203. Heprealaiskirje tekee alusta asti eron Jeesuksen eli Jumalan Pojan, ja enkeleiden välillä.

⁶³⁴ Esimerkiksi Gen 16:7; 22:11; Ex 3:2; Num 22:22; Tuom 2:1; 6:11; 13:13.

⁶³⁵ Jer 31:31-34; Hepr 8:1–10:39; Apt 5:32; Room 3:23-31; 5:1-11; 6:1–8:39; 12:1-21; 1Kor 12–14; 1Joh 5:20.

⁶³⁶ Ennen pääsiäisen ristinkuolemaansa Jeesus asetti ruumiinsa ja verensä uuden liiton pyhän muistoaterian (Matt 26:26-28; Mark 14:22-24; Luuk 22:19-20; Joh 6; 1Kor 11:23-32). Jeesus itse opetti Isästä, Pojasta ja Pyhästä Hengestä, mistä kertoo etenkin Johanneksen evankeliumi (Joh 14–17). Ja esimerkiksi Matt 28:16-20 lähetys- ja opetuslapseutus käskyssä kaste on Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen. Jeesuksen uudestisyntyneet opetuslapset tekevät Pyhän Hengen kautta suuria tekoja kuten Jeesus, mutta kuten Jeesuksessa niiden tekijä oli Isä, niin on heissäkin, jotka pysyvät Jeesuksessa (Jes 26:12; Ps 72:18; Joh 5:19; 14:12; 15:1-17ff; 17:1ff).

⁶³⁷ Matt 10:38-39; Mark 8:34-38; Joh 12:25-26.

⁶³⁸ Matt 28:16-20; Mark 16:1-20; Luuk 24:36-53; Joh 20:19-23; Apt 28:16-31. Evankeliumin julistaminen on rakkaudessa tehtävää työtä JHWH:n kuningaskunnan lähettinä (Jes 56–66; Matt 5:17-18; Room 3:1-31). Jeesuksen käskyjen pitäminen on hänen rakastamisestaan, mikä on koko ihmisen elämän läpäisevä tahdon asia (Joh 15:5,8-15; Dt 6:4-5; Lev 19:18,34). Jos tahtoo olla Jeesuksen opetuslapsi, on luovuttava kaikesta (Luuk 14:25-33).

jotka ovat auttaneet yhtä hänen vähimmistä veljistään, minkä he Jeesuksen mukaan ovat tehneet hänelle (Matt 25:31-46).⁶³⁹ Jeesus näyttää puhuvan kansoille (ja yksilöille), ja samaistaa itsensä kaikkein vähimmäksi veljeksi.⁶⁴⁰ Jeesus oli juutalainen,⁶⁴¹ joka eli Israelissa ja palveli israelilaisia, ja käski opetuslapsiaan jatkamaan työtään kaikkeen maailmaan.

Aluksi kristityt kokoontuivat esimerkiksi synagogissa, sillä he olivat israelilaisia. Ajan myötä sosiologinen tilanne muuttui, ehkä melko nopeastikin, ja jännitteitä juutalaisten ja pakanoiden välillä alkoi muodostua myös teologisista syistä.⁶⁴² Jeesus ristiinnaulittiin, ja hänen seuraajiansa ajoittain vainottiin. Evankeliumia (vainon aiheuttaman hajaantumisen seurauksena) vietiin pakanoillekin, ja esimerkiksi Antiokiaan syntyi merkittävä kristinuskon keskus. Kysyttiin, mitä tehdä Jeesukseen uskoville pakanoille suhteessa juutalaisuuteen, sillä jotkut vaativat ympärileikkausta ja Mooseksen lain noudattamista.⁶⁴³

Magnus Zetterholmin mukaan Antiokian välikohtauksen (Gal 2:11-14) jälkipuinnissa löytyy ainakin kolme erilaista tulkintaa heidän suhteistaan. Paavalin mukaan pakanoiden, jotka liitetään liittoon, tulisi pysyä pakanoina tullakseen ”yhdeksi Kristuksessa” yhdessä juutalaisten kanssa, jotka pysyivät juutalaisina ja noudattivat Tooraa.⁶⁴⁴ Jaakobin mukaan

⁶³⁹ Sen sijaan kirotut joutuvat iankaikkiseen tuleen, joka on valmistettu perkeleelle ja sen enkeleille, koska he ovat jättäneet tekemättä Jeesuksen nuo kertomat asiat yhdelle näistä Jeesuksen vähimmistä veljistä, ja Jeesuksen mukaan he ovat jättäneet tekemättä ne hänelle (Matt 25). Lopputuloksena näiden mukaisesti on joko ikuinen rangaistus tai ikuinen elämä (Matt 25:31-46). Vrt. Gen 12:1-3; Ex 23:20-22,29-30; Lev 26:3-13,7-8; 27:28-29; Num 6:22-27; 23:7-10,17-24; 24:1-9,15-24; Dt 32:43,8; 28-33; Jes 56:3-7 (vrt. 1Kun 8:29-30,41-43; Matt 21:13; Mark 11:17; Luuk 19:46; Jer 7:11); Jes 2:2-3; 66:19-20; Ps 2:6; Miik 4:1-2; Sak 8:3; Mal 1:11; Joh 12:20-26; Ef 2:11-13; Hepr 12:22; 1Piet 1:1-2.

⁶⁴⁰ Kuningas jätti korkean asemansa taivaassa ja nöyryytti itseään tullakseen ihmiseksi palvelemaan ja pelastamaan syntisiä. Fil 2:1-18ff; 1Kor 15:9-10; 1Tim 1:1-17; Jer 9:24; 1Kor 1:31,25; 2Kor 10:17. Vrt. Gen 18:16-33; Ex 32:7-14; 33:12-23; 34:9-10; 19:5-6; 30:22-33; Lev 4:1-35; 7:38; 16:1-34; 23:26-32; 25:1-55; Num 35:22-29; Dt 30:1-20; 32:10-43; Jes 42:1-25; 43:8-44:8; 52:13-53:12; 59:1-21; 63:1-9,10-19; 64; 65-66; Hes.

⁶⁴¹ John Hageen mukaan Jeesuksen viittaus ”minun veljeni” (Matt 25:40) oli viittaus juutalaisiin, ei mihinkään kristilliseen uskonsuuntaan. Raamatussa Jeesus viittaa pakanoihin ”koiranpentuina/koirina” (Matt 15:26,27), ei ”veljinään” (Hagee 1998, 86.)

⁶⁴² Kovasta kielestä huolimatta joitakin pakanoita (ja myös esimerkiksi hänelle ilmeisesti lähintä ryhmää, fariseuksia, kohtaan) Jeesus osoitti rakkautta kaikille ja näytti mallia, miten kohdata esimerkiksi samarialainen nainen, rakkaudessa ja totuudessa, ja kertoi, että tulee aika, ja että se on jo, jolloin oikeat rukoilijat palvovat Isää hengessä ja totuudessa. Sellaisia palvojia Isä etsii (Joh 4:1-30). Juutalainen kirjanoppinut Paavali ymmärsi, että Israel on Jumalan esikoispoika, ja hänellä näyttää olleen tapa aloittaa evankeliumin julistaminen juutalaisista. Hän ei koskaan kieltänyt ympärileikkauksen arvoa eikä Israelin asemaa Jumalan kansana, ja toisaalta hän kiivaili pelastuksen puolesta yksin armosta ja uskosta Jeesukseen (Apt; Room 1:16; 2:9-11; 3:1-8; 5:8-11; 9:1-18; 10:5-21; 11:1-36). Entisenä lain kiivailijana vainoamiseen asti, kun Jeesus ilmestyi ja evankeliumi avautui hänelle, hänen piti käyttää voimakkaita sanoja sen edestä, ja vastustajista huolimatta hänen rakkautensa omaan kansaansa säilyi.

⁶⁴³ Apostolit kokoontuivat ja ratkaisivat asian (Apt 15). Jumalan antamien merkkien ja kokemusten jälkeenkin (Apt 10:1-11:18) suhtautuminen pakanoihin ei ollut kaikille helppoa. Esimerkiksi Paavali arvosteli Pietaria (Gal 2:11-21), ks. alla. Pietari rinnasti Paavalin kirjoitukset pyhiin kirjoituksiin, ja toisaalta arvostelikin Paavalia, että hänen kirjeissään on erinäistä vaikeatajuista, mitä oppimattomat ja epävakaaat ihmiset väärin tulkitsivat (2Piet 3:15-16).

⁶⁴⁴ Paavalin mukaan pakanat liitetään liittoon pakanoina, jyrkästi vastakkaisena Jaakobin näkemykselle, jonka mukaan pakanoiden tuli tulla juutalaisiksi, jotta heitä voitaisi pitää liittokumppaneina. Luultavasti Jaakob ajatteli, että Jeesus-liikkeen pakanajäsenet tulisi liittää juutalaiseen yhteisöön jossain mielessä jumalanpelkääjinä, epäilemättä ei-tasa-arvoisina ja ei-liittokumppaneina. Toisaalta Paavali painotti, että

juutalaisten tulisi pysyä Tooralle kuuliaisina juutalaisina, kun pakanoiden tulisi liittyä juutalaiseen yhteisöön Jeesukseen uskovina jumalanpelkääjinä pelastuen vanhurskaiden pakanoiden teologian mukaisesti.⁶⁴⁵ Ignatiuksen mukaan juutalaisuudesta oli tullut yhteensopimatonta ”kristittynä” olemisen kanssa ja juutalaisen identiteetin täytyi lakata tavallisen pakanaidentiteetin hyväksi.⁶⁴⁶ David Rudolphin mukaan nykyään tunnistetaan yleisesti, että Matteus piti yhteisöään reformistisena messiaanisenä liikkeenä ensimmäisen vuosisadan judaismiin sisällä.⁶⁴⁷ Samoin monet Luuk-Apt tutkijat ajattelevat Jerusalemin seurakunnan nähneen itsensä ennalleenasetetun Israelin ytimenä, jota 12 apostolia johtivat edustaen 12 Israelin heimoa (Apt 1:6-7,26; 3:19-21).⁶⁴⁸ Jerusalemin seurakunta toimi halakistisena/seurakunnallisena auktoriteettina, ja sen johtajat, joita Jaakob johti, ratkoi Jeesuksen kansainvälisen yhteisön kiistoja säätämällä konsiilin päätöksiä kuten Apt 15.⁶⁴⁹

”Kristuksessa” kaikki erittelyt tulevat tavallaan turhiksi, mikä on kuitenkin paradoksi: yhteys saavutetaan *vain, kun erittely juutalaisen ja pakanan välillä säilytetään*; Jumala on ei vain Israelin vaan koko ihmiskunnan Jumala.

⁶⁴⁵ Kun Jaakob kuuli, miten Antiokian yhteisö toteutti sopimuksen Jerusalemistä [Apt 15], hän näyttää reagoineen lähettämällä delegaation Antiokiaan [Gal 2:11-14]. Jerusalemissa, jossa Toora-kuuliainen ideologia oli ollut vallitseva makkabealaisesta noususta lähtien, intiimeja seurusteluita pakanoiden kanssa on saatettu hyvin pitää uhkana judaismille itselleen, erityisesti *jos pakanoiden sanottiin olevan osa ympärileikkauksen liittoa ilman ympärileikkausta*. Sellainen merkitsi 1Makk 1:11-15 mukaisesti uskosta luopumista.

⁶⁴⁶ Antiokin konflikti on varhaisin todiste, kuinka yhdessä toimivat ideologiset ja sosiaaliset mekanismit toivat sosiaalisen jaon Jeesukseen uskovien juutalaisten ja Jeesukseen uskovien pakanoiden välille. Antiokian kontekstissa Zetterholm uskoo, että tämä jako lopulta johti pakanaliikettä Jeesukseen uskovassa yhteisössä eroamaan Jeesukseen uskovasta judaismista. Mahdollisesti Ignatiuksen, Antiokian piispan, kirjoituksissa on todiste tästä prosessista, toisen vs. alussa, *Magn.* 10:3, jossa hän ymmärtää judaismiin *jonain perusteellisen erilaisena kristinuskosta*, olettaen, että ne olivat kaksi yhteensopimatonta uskonnollista järjestelmää. Tässä prosessissa voidaan nähdä, kuinka kristinuskon muodossa, jossa se nykyään tunnetaan, on syntynyt, ironisesti täysin vastakohtana omalle alulle (Zetterholm 2003, 168-184.)

⁶⁴⁷ Matteuksen yhteisöä pidetään enenevässä määrin ”poikkeavana liikkeenä, joka toimii judaismiin radalla”. Konsensuksen mukaan 1) Matteuksen yhteisö ensimmäisen vs. viimeisellä kolmanneksella koostuu pääasiassa juutalaisista uskovista Kristuksessa. 2) Nämä kristityt juutalaiset eivät näe syytä rikkoa äitiuskontoansa vastaan vain siksi, että he uskovat, että Jeesus on Messias, vaikka he kokevat jonkin verran painetta tähän suuntaan valtavirran judaismilta. 3) He elävät Mooseksen lain ja sen halakististen ajan tulkintojen mukaan joinekin muutoksin, pehmennyksin, tai modifikaatioin perustuen Jeesuksen opetuksiin. Jeesus nähdään Laki-kuuliaisena juutalaisena, jonka erityiset tulkinnat kiistellyistä halakistisista säännöistä pysyivät keskusteluyhteydessä aikalaisessa juutalaisessa lakidebatissa osana valtavirran kirjoa. Jeesus-tradition Laki-kriittiset aspektit tulee tulkita tässä viitekehyksessä.

⁶⁴⁸ Heidän tehtävänsä oli sytyttää juutalainen uudistusliike Jeesukselle, Daavidin Pojalle Israelin huoneen *sisällä* (Gal 2:7-10; Apt 21:17-26).

⁶⁴⁹ Luukas kirjoittaa tässä, että Jerusalemin Konsiili vapautti Jeesukseen uskovat pakanat kääntymis ympärileikkauksesta ja täydestä Tooran noudattamisesta. Mitä konsiilin päätös merkitsi Jeesukseen uskoville juutalaisille, on vasta hiljattain tullut Apt tutkimuksessa etualalle. He, ml. Paavali, sopivat vain vapauttavansa pakanauskovat ympärileikkauksen velvollisuudesta. Michael Wyschogrodin mukaan kummatkin osapuolet olivat yhtä mieltä, että Jeesuksen juutalaiset uskovat olivat velvoitetut ympärileikkaukseen ja Mooseksen lakiin. Ensimmäisen Jerusalemin Konsiilin tuomio oli, että Kirkon tulee koostua kahdesta segmentistä, joita yhdistää usko Jeesukseen. Yhä useammat tutkijat ovat sitä mieltä, että Konsiilin päätös oli, että Jeesukseen uskovien juutalaisten tulee pysyä harjoittavina juutalaisina. Siis messiaaninen judaismi validoitiin normatiivisena elämäntapana Jeesuksen juutalaisille seuraajille. Apostolien teot 21:17-26 (Apt 15 peiliteksti) tämä validointi tehdään eksplisiittiseksi Paavalin esimerkillä: diasporajuutalaisten ei tule assimiloitua, vaan pysyä uskollisina juutalaisina kuten Tooran puolesta kiivailevat Jerusalemin messiaanisen juutalaisyhteisön jäsenet. Paavalin todistus on johdonmukainen hänen ”sääntönsä kanssa kaikissa seurakunnissa”, että juutalaisten tulee pysyä harjoittavina juutalaisina, 1Kor 7:17-24, todennäköisesti paavalilainen toisinilmaisu Jerusalemin Konsiilin päätöksestä (Rudolph 2013, 21-24.)

Johanneksen mukaan Jeesuksen Messiaaksi tunnustavien erottaminen synagogasta oli jo tekeillä, mutta esimerkiksi useita Jeesukseen uskovia hallitusmiehiä oli synagogissa, jotka eivät fariseusten tähden tunnustaneet sitä, jottei heitä erotettaisi.⁶⁵⁰ Jossain vaiheessa uskovien pakanoiden määrä ylitti uskovien israelilaisten ja juutalaisten määrän.⁶⁵¹ Paavali opetti, että pakanat metsäöljyjuuuna on oksastettu Israelin jaloön öljypuuhun, jossa pysytään uskolla, ja jossa pakanoilla ei ole varaa ylpeillä, sillä juuri kannattaa oksia eikä päinvastoin.⁶⁵² Jumalan lupaukset ja armolahjat Israelille säilyvät.⁶⁵³ Kun he täyttyvät tullen JHWH:n armoihin, se on heidän hylkäämistään suurempi rikkaus maailmalle – kuin elämä kuolleista.⁶⁵⁴

Paavali opetti, että Jeesus teki omassa lihassaan käskyjen lain säädöksineen tehotomaksi, tehden juutalaiset ja pakanat yhdeksi uudeksi ihmiseksi (Ef 2:15).⁶⁵⁵ D. Thomas Lancasterin mukaan evankeliumi ei tee juutalaisista pakanoita. Paavalin teologiassa pakanat liittyvät Israelin kuningaskuntaan liittyen Israeliin toverikansalaisina; pakanat ovat lähelle tuotuja muukalaisia; Israel uskon kautta. Juutalainen ja pakana liitetään yhteen kuten Hes 37 kepin kaksi puolikasta tehdäkseen yhden uuden ihmisen. Eri rakennusmateriaalit tuodaan yhteen, ja muodostuu pyhä temppeli JHWH:lle asua. Messiaassa koko rakennus liittyy yhteen ja nousee tullakseen pyhäksi temppeliksi Herrassa, jossa Jumala asuu Hengellään. Rikottu ei ole ainoastaan metaforinen erottava muuri, joka kielsi pakanoita menemästä temppeliin, vaan Israelin kanssa pakanauskovista tehdään hengellinen temppeli Jumalalle asua. Pakanauskovia rakennetaan yhdessä juutalaisten uskovien kanssa ikuiseksi temppeliksi.⁶⁵⁶

Lancasterin mukaan Jeesuksen viinitarhavertauksessa (Mark 12:1-9; Matt 21:33-41; Luuk 20:9-15) viinitarha on Israel, sen hedelmä on vanhurskaus, jumalattomat vuokralaiset ovat korruptoituneita uskonnollisia auktoriteetteja,⁶⁵⁷ omistajan palvelijat ovat profeettoja, omistajan poika on Jeesus, uudet vuokralaiset ovat uudet uskonnolliset auktoriteetit, merkitys

⁶⁵⁰ Joh 9:22; 12:42; 16:2. Hän esimerkiksi sanoo implisiittisesti olevansa ylimmäisen papin tuttava (Joh 18:16), ja tekee tiukan eron pakanalliseen katsomukseen (Joh 1:1-3,14; Apt 17:32), johon saddukeukset ilmeisesti tunnustautuivat, koska eivät uskoneet enkeleihin eikä kuolleiden ylösnousemukseen (Matt 22:23-34; Apt 23:1-9). Hän kertoo ylipappi Kaifaan virkansa johdosta profetoineen, että Jeesus oli kuoleva kansansa puolesta (Joh 11:47-54). Hän kertoo Jeesuksen viettäneen temppelin vihkimisen muistojuhlaa (hanukka, 10:22-23; Makk). Siis tuttavuuksiensa vuoksi hänellä oli tarve tehdä ero harhaoppeihin, kuitenkin hän arvosti temppeli-instituutiota.

⁶⁵¹ Jo Roomalaiskirjeessä näkyvät jännitteet, kun seurakunnasta oli tulossa/tullut pakanaenemmistöinen.

⁶⁵² He ovat paatuneet Paavalin kirjeeseen asti, mutta toisaalta heidän on pakanoita luonnollisempaa tulla oksastetuksi omaan öljypuuhunsa.

⁶⁵³ Vaikka heidän enemmistönsä olikin tuolloin evankeliumin kannalta vihollisia, he ovat kuitenkin valinnan kannalta rakastettuja isien tähden.

⁶⁵⁴ Room 3:1-4,5-31; 7:1-25; 9:1-12:2; 9:1-7; 10:1-4 Kristus on lain päämäärä ja täyttymys (*telos*) eikä lain loppu; 10:5-21; 11:1-36; 11:12,15,28-29,30-32ff.

⁶⁵⁵ Vrt. 2Kor 5:17, Gal 6:15, Kol 2:14 – ja San 26:2, jossa *deroor!*

⁶⁵⁶ Lancaster 2009, 130-131.

⁶⁵⁷ Kommentti: John Hageen mukaan Jeesuksen ristiinnaulitseminen oli korruptoituneen johdon salaliitto yhteistyössä pakanahallitsijoiden kanssa (Hagee 1998, 70-87).

on, että huolimatta profeettojen kutsusta ja Jeesuksen itsensä varoituksista, Israelissa ei ole tehty parannusta. Siksi tilinteon päivä tulee, kun Jumala syöksee vallasta ja korvaa Israelin uskonnollis-poliittiset auktoriteetit,⁶⁵⁸ vrt. Dan 9:26bc, Lev 26:18-20. Lancasterin mukaan korvausteologinen tulkinta on anakronistinen.⁶⁵⁹ Messiaanisenä aikana ”kun Ihmisen Poika istuu kirkkautensa valtaistuimelle”, 12 opetuslasta ”istuvat myös 12 valtaistuimella tuomiten Israelin 12 heimoa” (Matt 19:28).⁶⁶⁰ Kun temppeli tuhottiin 70 jaa., Israelin auktoriteetti ei mennyt Jeesuksen opetuslapsille, vaan saddukeuksilta fariseuksille. Uudetkin tilanhoitajat ovat vain vuokrattuja viinitarhatyöntekijöitä, eivät omistajia,⁶⁶¹ vrt. Lev 25:23. Näin Jesaja 5 viinitarhalaulu yhdistyy Jeesuksen tulkinnassa avaamaan RE:a (Dan 9:26bc, Lev 26:18-20).

6.4 Israelin kansan paluu ja RE:n viimeinen vaihe

Jeesus puhui itsestään Ihmisen Poikana (UT KR38 yht. 46 kertaa).⁶⁶² Hän liitti Danielin lopun ajan hävityksen kauhistus -profetian toisen tulemuksensa profetian edelle (Matt 24:15,30,1-51),⁶⁶³ vrt. Dan 11:31; 7:13. Daniel 9:26a toteutui, kun Jeesus ”leikattiin pois” (Luuk 20:15a,17-18), vrt. Dan 2:34; Ps 118:22; Jes 8:14,15,⁶⁶⁴ pyhäkön ja kaupungin hävitti hyökkäävän ruhtinaan väki.⁶⁶⁵

Jeesus kertoo lopunajoista,⁶⁶⁶ esimerkiksi, että merkki lopun tulemisesta on, että valtakunnan evankeliumi julistetaan kaikkialla maailmassa todistukseksi kaikille kansoille, ja sitten tulee loppu (Matt 24:14ff), ja että toisaalta, että Jerusalemin on kansojen tallattavana, kunnes kansojen ajat täyttyvät (Luuk 21:20-24).⁶⁶⁷

⁶⁵⁸ Lancaster 2017, 15.

⁶⁵⁹ korvausteologisessa tulkinnassa viinitarha on taivasten valtakunta, jumalattomat vuokralaiset ovat juutalaiset, uudet vuokralaiset kristityt, merkitys, että vuosien Israelin kanssa ottelemisen jälkeen Jumala lähetti Poikansa viimeisenä mahdollisuutena juutalaiselle kansalle. Kun he ristiinnaulitsivat Hänet, Hän otti pois valtakunnan juutalaiselta kansalta ja antoi sen pakanakristityille. Tämä on anakrononistinen myöhempien aikojen tulkinta, jolla ei ole yhteyttä Jeesuksen ja temppeliauktoriteettien konfrontaatioon. Paras tapa osoittaa virhe ja korjata lukutapa, on verrata viinitarhavertausta samankaltaisiin rabbiinisiin vertauksiin ja läheiseen paralleeliin Jesaja 5, joka käyttää samaa kieltä ja useita samoja metaforia.

⁶⁶⁰ Jeesus antoi heille ”taivaan valtakunnan” avaimet ja auktoriteetin sitoa ja vapauttaa (Matt 16:19), termistöä, joka edellyttää, että auktoriteetti tekee laillisia päätöksiä. Historiallisen tilannekatsauksen valossa Jeesuksen viinitarhavertauksen yhteydessä lausumista ennustuksista jotkut toteutuivat sukupolven aikana.

⁶⁶¹ Lancaster 2017, 13-16.

⁶⁶² Esim. Matt 10:23; 13:41; 17:9,12,22; 20:18; 24:44; 25:31; Mark; Luuk; Joh.

⁶⁶³ ja Mark 13:14,26,14-32; Luuk 21:20-38.

⁶⁶⁴ Vrt. 1Hen 48:1-10: jotkut hylkäävät Henkien Herran ja Messiaan (Ihmisen Poika, Valittu), joka on vanhurskaiden sauva ja valo pakanoille, vrt. Jes 42:6; 49:6; 51:4; Sak 8:4; Hes 29:6; Hepr 11:21.

⁶⁶⁵ Pauli Huuhtasen mukaan on fakta, että Titus (tai joku päälliköistään) tuhosi Jerusalemin temppelin (70 jaa.), ja että Hadrianus hävitti Jerusalemin Bar Kokhban kapinassa (135 jaa.) (Huuhtanen 1989, 111-112, 131-132.)

⁶⁶⁶ Esim. Matt 24-25; Mark 13; Luuk 21; Ilm.

⁶⁶⁷ Danielin kirjaa käsitellessäni, ks. luku 4, kävi ilmi, että Dan 9:24-27 Jumalan kello näyttää mittaavan juutalaisen kansan vaihteita, ja kellon olevan pysähdyksissä, kun juutalaiset eivät asu ja hallitse omassa maassaan. Ehkä kellon käynti ja 70. viikko eli seitsemän vuoden jakso jatkuu lähellä aikaa, jolloin kaikille

Richard Bauckhamin mukaan Apt 3:21 tulisi luultavasti kääntää ”kaikkien asioiden ennalleenasettaminen [joiden ennalleenasettamisen] Jumala puhui pyhien profeettojensa suulla.”⁶⁶⁸ Ennalleenasettamisen prosessi oli jo alkanut Jerusalemin kirkon muodostamisella, ja Luukas näyttää odottavan sen valmistumista vasta Jeesuksen toisessa tulemisessa.⁶⁶⁹ Fitzmyerin mukaan Jumala on luvannut lähettää Mooseksen kaltaisen profeetan ja Messiaan; Jeesuksessa hänen lupauksensa on toteutunut, hänessä, josta kaikki profeetat ovat puhuneet. Siis kaikkien Aabrahamin lasten täytyy nyt ottaa huomioon tämä Jumalan palvelija, Jeesus nasaretilainen, ja uskoa hänen nimensä voimaan.⁶⁷⁰

Paavali tarkoittaa luomakunnan uudistamisella (Room 8:18-23) Fitzmyerin mukaan Gen 3:17-19 ja 5:29 tuomaa maan kirousta Aadamin syntisen rikkomuksen vuoksi, sekä HR:n lupauksia ”uudesta taivaasta ja uudesta maasta” (Jes 65:17; 66:22), jollaiset Testamenttien välisessä kirjallisuudessa siirrettiin messiaaniseen aikaan.⁶⁷¹ Kristus-tapahtuma, ”lunastus” (Room 8:23) ei ole rajattu ihmisiin, se kuvataan kosmisin termein, kuten oli syntiinlankeemuksessa Aadamin synnin vaikutus,⁶⁷² vrt. Gen 3:22b,16-19; Riem 50:5; 1Hen 91:17.

maailman etnisille kansanryhmille on kerrottu evankeliumi, ja toisaalta maailman juutalaisten enemmistö on palannut maahansa, jossa se hallitsee? Mielestäni nämä näyttävät olevan jotenkin vuorovaikutuksessa keskenään. Valitettavasti ennen messiaanista aikaa näyttää tapahtuvan jonkinlainen kansojen hyökkäys Jerusalemiin. Lopun-aikana ihmiset näyttävät jatkavan jo valitsemallaan vääryyden tai pyhyiden suunnalla, ja eroavan yhä enemmän (Ilm 22:11). Jeesus tulee pian, palkkansa mukanaan antaakseen kullekin hänen tekojensa mukaan (22:12-15).

⁶⁶⁸ Samanlainen ilmaisu ”kaikkien asioiden” kohdalleen paneminen Mark 9:12 luultavasti määrittyy mielessä olevan profetian kautta (Mal 3:24[4:6]) kaikkina asioina, jotka Elian odotetaan asettavan ennalleen. Viite Apt 3:21 on luultavasti laajempi, mutta todennäköisimmin, kontekstin perusteella, rajattu Israelin ennalleenasettamisen erilaisiin aspekteihin, joita profeetat ennustivat, vrt. 2Bar 85:3-4. Samoin Pietari lupaa kaiken Israelin menettämän ennalleenasettamista, ml. suvereenisuuden, johon Apt 1:6 viittaa. Myös kansojen siunaus käy ilmi j. 25 viitteestä Aabrahamiin.

⁶⁶⁹ Bauckham 2001, 479-481. Fitzmyerin mukaan Apt 3:12-26 Pietarin puheessa on paljolti kyse kääntymisestä ja uskosta ihmisen elämässä; Pietari haastaa Jerusalemin juutalaisia huutamaan ”Jeesuksen Kristuksen nimeä” eli laittamaan uskonsa tähän persoonaan, jonka Jumala oli lähettänyt heidän keskelle heidän edukseen. Puhe pyrkii opettamaan kaikkia kristittyjä heidän riippuvuudestaan Jumalaan ja hänen Messiaaseensa, ja heidän tarpeeseensa lujasta uskosta häneen. Halvattu ei ole parannettu Pietarin ja Johanneksen omalla voimalla, vaan Jumala on vastannut Jeesuksen nimen kutsumiseen helpottamaan onnettoman ihmisen ahdistusta. Pietari vaatii uskon välttämättömyyttä sekä Jumalaan että hänen lähettämäänsä pelastuksen agenttiin. Välinpitämättömyys on vastoin uskoa, jota edellytetään (Fitzmyer 1998, 283-284.) Kommentti: ks. Apt 5:32; Rm 2:8.

⁶⁷⁰ Fitzmyer 1998, 283-284. Richard I. Pervon mukaan j. 19-20 parannuksenteko linkittyy kahteen lupaukseen. Kyse on muutoksista mielessä (*metanoëo*) ja käyttäytymisessä (*epistrefeo*), sanat esiintyvät yhdistelmänä myös 26:20. Seuraus on virvoitusten aikojen tuleminen ja Messiaan lähettäminen (Pervo 2009, 107.) Jouko Ruohomäen mukaan Pietari vapauttaa kuulijansa piinasta viittaamalla heidän tietämättömyyteensä. Vapautus syyllisyydestä koituu iloksi kuitenkin vain niille, jotka tahtovat tehdä parannuksen. Myös apostoli Paavali tunnustaa vainonneensa seurakuntaa tietämättömyydestä ja epäuskosta (1Tim 1:13). Jeesus itse oli rukoillut ”Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä, mitä tekevät” (Luuk 23:34) (Ruohomäki 2004, 48.)

⁶⁷¹ 1Hen 45:4-5 maa muutetaan oikeamielisiä varten Valitun kanssa; Riem 4:26; 2Apok Bar 31:5-32:6; 4Esra 7:11,30-32,75. Ks. myös Ilm 21:1 ja 2Piet 3:13, ja myöhempi rabbiininen kirjallisuus.

⁶⁷² Fitzmyer 1993, 505-506. Robert Jewettin mukaan Rm 1:21 *metaio 'oo* ”tehdä turhaksi, tyhjäksi” valossa näyttää siltä, että Paavalilla on mielessä Aadamin ja hänen jälkeläistensä luonnollisen maailman hyväksikäyttö. Perusajatus on, että ihmisen kieltäytyminen hyväksyä rajoituksia pilaa maailman. Alkuperäinen tarkoitus ilmaista jumalallista hyvyyttä (Gen 1:31) ja heijastaa jumalallista kunniaa (Ps 19:1-4) tehtiin tyhjäksi. Maineen, arvokkuuden ja kuolemattomien saavutusten vietti (Saar 2:1-17) evakuoi luomakunnan hyvyyden ja kunnian, ja

James M. Scottin mukaan Room 9–11 huipentuma 11:26-27 on ehkä tärkein Israelin ennalleenasettamisen paavalilainen teksti. Paavalin odotuksella ”koko Israel pelastuu” on vahvat juuret HR:ssa sekä juutalaisissa eskatologisissa odotuksissa Israelin ennalleenasettamiseksi, joiden kanssa Paavalin käsitys on melko johdonmukainen, jos se sisältää kaksivaiheisen prosessin, joka on jo osin aloitettu muttei täysin toimeenpantu.⁶⁷³ Kolme pääjohtopäätöstä ovat: 1) *Sen jälkeen* kun kansojen täysi luku ”on tullut sisään”,⁶⁷⁴ *sitten* kaikki Israel on pelastuva, kun Vapauttaja tulee Siionista.⁶⁷⁵ 2) ”Kaikki Israel” (Room 11:26) tulisi nähdä Israelin 12 heimon järjestelmässä.⁶⁷⁶ 3) ”Kaikki Israel” pelastuu, kun Vapauttaja – ylösnoussut Herra – tulee Siionista Jeesuksen toisessa tulemisessa. Israelin ennalleenasettamisen ensimmäisessä vaiheessa Kristuksen evankeliumi lähti ”Jerusalemista” Paavalin lähetystyön kautta (Room 15:19), ja toisessa lopullisessa vaiheessa Vapauttaja itse tulee ”Siionista” toisen tulemisensa aikana, jolloin, kuten Paavali matkalla Damaskokseen, Israel haastetaan evankeliumilla suoralla ja vastustamattomalla tavalla ylösnousseen Herran itsensä kautta. Herran äänen kuuleminen on yhtäpitävä parannuksenteon kanssa, joka on Dt 30:1-10 mukaan Israelin ennalleenasettamisen ehto,⁶⁷⁷ vrt. Lev 26:40. Scottin mukaan Paavalin toivo Israelin 12 heimon ennalleenasettamiseksi Room 11 sopii yhteen Luukkaan raportin kanssa Paavalin puolustuspuheesta Agripan edessä Apt 26:6-8, jossa kuten Room 11 (j. 15) toivo kansallisesta ennalleenasettamisesta ja ylösnousemuksesta ovat erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa.⁶⁷⁸

Jeremian kirjassa Baabel on Jumalan kostonväline Israelille ja muille kansoille (Jer 25–27). Jumala on säättänyt ajat, rajat ja rangaistukset (joskus eksiiliin asti) kansoille (Gen 15:13-16; Apt 17:22-31; Aam 9:7-12), ja niiden mukaisesti on palveltava joskus vierailta mailla,

kasaa loputtomia turhautumisia ihmisten vuorovaikutuksessa luonnollisen ympäristön kanssa, vrt. ”orjantappurat ja ohdakkeet” (Gen 3:18) (Jewett 2007, 513.) Kommentti: vrt. esim. Jes 26:12; San 1:7; 9:10; Saar 12:13-14.

⁶⁷³ On tarpeetonta olettaa, että Paavali on kumonnut perinteisen eskatologisen odotuksen kansojen pyhiinvaelluksesta Siioniin. Oli tavallista odottaa, että osa Israelista ennalleenasetetaan maahan ensin, ja kansat itse ovat välineinä loppujen ennalleenasettamisessa myöhemmin.

⁶⁷⁴ Ilmeisesti viittaa kansojen eskatologiseen vaellukseen Siioniin.

⁶⁷⁵ Ilmeisesti viittaa Jeesukseen toiseen tulemiseen.

⁶⁷⁶ Termi esiintyy harvoin varhaisessa juutalaisessa kirjallisuudessa (UT:ssa vain tässä), ja tulisi ymmärtää arkaaisena terminä, joka viittaa Yhdistyneen Monarkian heimofederaatioon. Tässä sitä sovelletaan Israelin tulevaan toivoon, ja se tulisi nähdä terminä, joka vahvasti edellyttää koko kansan ennalleenasettamista, ml. kaikki 12 heimoa.

⁶⁷⁷ Israelin 12 heimon pelastus yhteydessä Siionista lähtevään vapautukseen heijastaa yhtä keskeisistä juutalaisen eskatologian huolenaiheista, Israelin ennalleenasettamisen, joka toistuvasti mainitaan jälkieksiilissä HR:ssa ja varhaisessa juutalaisessa kirjallisuudessa (Scott 2001, 489,524-525.)

⁶⁷⁸ Israel eksiilissä nähdään ”kuolleenä” (Jes 26:19; 59:10; Hes 37:1-14; Val 3:6; Bar 3:10-11; 4Q385 2.5-9 [allusoi Hes 37:4-5,6,9]; *Midr. Ps.* 71:4; *y. Kil.* 9:32c), ja kansallinen ennalleenasettaminen nähdään ”ylösnousemuksena” (ks. Jes 26:19; Hes 37:1-14; 1Hen 90:33; T. Ben 10:6-7,11). T. Judah 25 mukaan Israelin 12 heimoa (Leevi, Juuda, Joosef, Benjamin, Simeon, Isaskar, ja loput järjestyksessään) perustavat ”yhden Herran kansan ja yhden kielen”, kun Aabrahamin, Iisakin ja Jaakobin ylösnousemus tapahtuu. Jopa Dan 12 kuolleen ylösnousemuksen käsite liittyy ei yksilöihin sinänsä vaan kansaan kollektiivisena. Ks. John J. Collins, ”The Meaning of ‘the End’ in the Book of Daniel”, 1997 (Scott 2001, 525-526.)

jokaisen ihmisen ja kansan tarkoitus on tehdä hyvää juuri siellä, minne Jumala lähettää. Jeesus opetti rakastamaan vihollista (Matt 6:44), vrt. Daavid, Jeremia, ja Daniel, Baabelin johdon palvelija. Kuten Egypti ja Assur, myös Baabel saa rangaistuksen siitä, että ylitti valtuutensa toisten kansojen kohtelussa. Muitakin kansoja tuodaan takaisin maihin, joihin Jumala on heidät asettanut. Jumalan uskollisuus on Israelia ja kaikkia ihmisiä ja kansoja kohtaan. Ei hänelle ole mieleen jumalattoman kuolema (Hes 18:23). Vrt. Dt 28–32,33, Gen 11–12,22.

Ilmestyskirjan ja UT:n mukaan lopunaikoina on ihmisten ahneutta ja kovasydämissyyttä johtuen laittomuuden pääsemisestä valtaan (vrt. Dan 7:25), vääriä profeettoja, pilkkaajia, jotka vaeltavat himojensa mukaan (esim. 2Piet 3:3,1-18), eksytyksiä (esim. 1Joh 4:1-21). Ilmestyskirjan mukaan saatana pyrkii jäljittelemään Jumalaa ja hänen työtään (esim. Ilm 13:11-18; 19:20; 20:10 ”epäpyhä kolminaisuus”, ”kuolinhaava, joka parani”), vrt. 2Tess 2:1-17; Dan 7:25; 11:36; Gen 11:1-9; 3:1-7. Israel ja Jeesuksen todistajat yhdessä (Ilm 12), Israelin vastainen propaganda ja antisemitismi, vs. Israelin puolustaminen (Sak 2:1-4 ”sarvet vs. sepät”, vrt. Ilm 12:16).

Esimerkiksi Hes 38–39; Joel 4:9-21; Sak 14:1-21 on yhteistä se, että kaikki kansat hyökkäävät Israelia ja Jerusalemiä vastaan ennen eskatonia. Ilmestyskirja muistuttaa niitä, ja kerrotaan eskatonia edeltävästä lopunajan taistelusta. Sotakuvaus Ilm keskittyy aika lailla hengelliseen kuvastoon, mikä muistuttaa Dan 7 ja 1Hen, jotka heprealaisen maailmankuvan mukaisina eivät nekään liene erillään ajasta, materiaalista ja paikasta, ihmisen maailmasta. Daniel 9 ja 10 ja Luuk 22:43, Gen 18, Ex, Joos, Job jne. osoittavat, että ihmisen rukous on Jumalaan, joka lähettää tarvittaessa avuksi enkeleitä. Ilmestyskirja kertoo eksplisiittisesti, että peto ja väärä profeetta – joka oli sen nähden eksyttänyt pedon merkin ottaneet sekä ne, jotka olivat kumartaneet sen kuvaa – heitetään tuliseen järveen, ja saatana sidotaan tuhanneksi vuodeksi, vrt. 1Hen 10:12-16 langenneiden valvojaenkeleiden sitomisen arvioin 7000 vuoden mittaiseksi (ks. luku 5.2), ja pyhät hallitsevat tuhat vuotta (Ilm 19:19–20:10), vrt. Jes 65:17-25, lehtimajanjuhla Tooran RE-kalenterissa (ks. luku 2.4); Riem 23:26-32 (ks. luku 5.3); Sak 12:1–14:21 kansat tulevat, tai niiden pitää tulla lehtimajanjuhlille Jerusalemiin. Ilmestyskirjan tuhatvuotinen valtakunta ei ole vielä kaiken päätös (Ilm 20:7-15; esim. 21:8; 22:11,18-19). Ilmestyskirja 21:24-26 mukaan kansojen loisto tuodaan Uuteen Jerusalemiin.⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Samoin kuin israelilaiset eivät lakkaa olemasta israelilaisia, ja juutalaiset juutalaisia, ei mikään muukaan kansa lakkaa olemasta mikä on. Kansallisuudet ja kaupungit ovat myönteisiä ja rikastuttavia asioita.

7 Johtopäätös

Tämä Pro Gradu -tutkielmassa olen käsitellyt ”riemuvuoden eskatologiaa”, joka on johdettu Leviticuksen ”riemuvuosilaista” ja sen kytköksistä muihin heprealaisten kirjoitusten osiin ja kokonaisuuksiin. Heprealaisen tekstien kartoitus ulottui Toorasta Uuteen testamenttiin asti. Luvussa 1 esittelin aiheen ja tutkimustehtävän, perustelin, mikä on RE, ja miten valitsen tekstikohdat, sekä esittelin aiempaa tutkimusta ja sijoittumista tutkimuskenttään.

Riemuvuoden eskatologia on Heprealaisen Raamatun, Uuden testamentin ja monien muidenkin heprealaisten kirjojen sydämessä. Sen keskus on JHWH:n ja israelilaisten suhde, ja sen perustekijät ovat 1) vastaus Egyptin orjuudesta vapauttamiseen, 2) kuuliaisuuden siunaus, tottelemattomuuden kirous ja lupaus paluusta, johon liittyy laiminlyötyjen maan sapattilepojen hyvittäminen autioitumisella sekä jumalattomuuden rangaistuksen tunnustaminen, 3) Leviticuksen riemuvuosilain ja Tooran juhlakalenterin kalenterianalogia, joka liittyy israelilaisten erämaavaelluksen vaiheisiin sekä luonnollisiin satoaikoihin. Siten siinä on vahvoja yhtymäkohtia heprealaisten kertomusten historiallisiin, uskonnollisiin ja kirjallisiin ulottuvuuksiin. Se saa erilaisia näkökulmia eri teksteissä, ja se kehittyy myöhemmissä teksteissä edellisten pohjalta eri teksteissä eri suuntiin.

Keskityin tekstien säilyneisiin/löydettyihin muotoihin, ja valikoin vain osan relevanteista teksteistä, koska implisiittisiä linkkejä RE:an, sekä vähemmän keskeisiä RE:an liittyviä tekstejä on niin paljon. Käsiteläkseni mahdollisimman relevantteja tekstejä, ja tekstejä, joiden RE-linkit ovat eksplisiittisiä tai muulla tavoin selkeitä, valitsin analyysiluvuissa tutkittavat tekstikohdat riemuvuoden erityissanaesiintymien ja riemuvuosilakiin (Lev 25–27) tai sen osaan kytkeytyvien selkeiden temaattisten kytkösten kuten laskentakaavojen kautta. Kuitenkin riemuvuosilain itsensä osalta käsitelin selkeitä temaattisia kytköksiä myös toiseen suuntaan eli riemuvuosilaista sen omaan kontekstiin (alaluku 1.2 ja luku 2), mikä on olennaista riemuvuosilain ymmärtämiselle.

Aiemmin on tutkittu esimerkiksi riemuvuoden tulkintahistoriaa, esimerkiksi yksittäisiä kirjoja, joissa riemuvuoden teemat nousevat esiin, eskatologiaa laajemmin tai jotain muuta eskatologiaa, joka sivuaa riemuvuoden eskatologiaa. Koska aihe on sekä Heprealaisen Raamatun että Uuden testamentin sydämessä, sitä on tutkittu hyvin paljon, mutta harvemmin siihen on fokusoitu järjestelmällisesti. Lisäksi on tutkittu esimerkiksi riemuvuoden ja siihen liittyvän lainsäädännön yhteiskunnallisia ulottuvuuksia.

Luvussa 2 käsitelin riemuvuoden eskatologiaa Toorassa, erityissanojen esiintymiä ja merkityksiä, Leviticuksen riemuvuosilakitekstejä, Leviticuksen ja Tooran juhlakalentereita ja niiden yhteyttä erämaavaelluksen vaiheisiin ja eskatologiaan, sekä laajempaa Toora-yhteyttä.

Erityissanat *jovel* ja *deroor* esiintyvät yhdessä HR:ssa ainoastaan kerran (Lev 25:10), jossa *jovel* merkitsee riemuvuoden instituutiota ja *deroor* riemuvuonna julistettavaa vapautta. Sanojen ensiesiintymissä erikseen Exoduksessa kuoleman uhalla kansa ei voi lähestyä JHWH:a, mutta kun sanat riemuvuosilaissa esiintyvät yhdessä, kansalla on jo aktiivinen rooli.

Riemuvuosilaissa maa annetaan seitsemän kertaa seitsemästä sapattivuodesta koostuvassa rakenteessa 50. vuotena takaisin Israelin heimoille, joilla perintö tulee säilyttää sukulunastamisen ja lähimmäisen auttamisen kautta. Maa- ja työmarkkinat oli sidottu riemuvuosikalenteriin ja oikeudenmukaisuutta edellytettiin. JHWH huolehtii heistä, kun ei saanut kylvää ja niittää. Muukalaisille ja leeviläisille oli omat tarkoituksenmukaiset säädökset. Riemuvuosilain yhteydessä on eskatologinen osuus, jossa kuuliaisuus tuo kokonaisvaltaisen siunauksen ja maassa asumisen, tottelemattomuus kirouksen ja lopulta karkotuksen. Jatkuvaa tottelemattomuutta seuraisi seitsenkertaiset rangaistukset – neljästi. Lopulta maa saa autiona hyvityksen pitämättömistä sapattilevoistaan. Israelilaiset hyväksyvät jumalattomuutensa rangaistuksen. JHWH muistaa liittonsa Jaakobin, Iisakin ja Aabrahamin kanssa – ja maan.

Riemuvuosilaissa on selkeä yhteys Tooran juhlakalenterin kolmeen juhlaan, JHWH:n tapaamisaikoihin. Riemuvuodelle analogisesti kevään juhlien happamattoman leivän juhlasta laskettiin seitsemän viikkoa, ja kesän juhlaan viikkojen juhlaan oli 50 päivää. Riemuvuoden eskatologian suunta on ylös kohti JHWH:a, ja kohti luvattua maata. Tooran juhlakalenterilla on yhteys israelilaisten pyhiinvaellukseen Egyptistä, ”orjuuden pesästä” kohti luvattua maata. Juhlat osuvat tärkeisiin tapahtumiin erämaavaelluksen aikana ja ovat lähellä sadonkorjuita. Juhlat ovat JHWH:lle pyhitettyjä levon aikoja. Sapatti on juhlista ensimmäinen, ja alkoi, kun Jumala lepäsi luomistyönsä päätteeksi. Sapatti on ikuinen, pyhä merkki JHWH:n ja israelilais-ten välillä. Deuteronomiumissa sapatti on Egyptin orjuudesta poisviemisen muistoksi. Pääsiäisen uhri kertoo lunastuksen varmasta toteutumisesta. JHWH:n määräyksen noudattaminen tuotti ovenpieliin sivellyn veren kautta pelastuksen israelilaisille, kun kaikki egyptiläisten esikoiset kuolivat. Tapahtuman merkitys oli JHWH:n asettamaan sijaisuhriin turvautuminen. Happamaton leipä kuvaa luopumista synnin hapattamasta entisestä elämästä, alkaa erämaavaellus kohti luvattua maata. Exoduksen ja Leviticuksen riemuvuoden eskatologia laajenee Tooran kokonaisuudessa kansainvälisiin ja maailmanlaajuisiin mittasuhteisiin, esiin piirtyy Jumalan tavoite ennalleenasettaa luomakunta.

Luvussa 3 käsittelin riemuvuoden eskatologiaa Profeetoissa. Profeetat käsittelevät monia riemuvuoden eskatologiaan liittyviä asioita, kuten synti–eksiili–sovitus -lainalaisuutta, kysymyksiä, miten palata suhteeseen JHWH:n kanssa, miten elää eksiilissä, ja milloin paluu luvattuun maahan tapahtuu. Eksiili nähdään velkaorjuusjaksona, paluu ”lunastuksen” tekona.

Riemuvuosi on ”eskatologinen” instituutio, joka on muotoiltu syklisesti uudelleenasettamaan vapauden ja maa-oikeuksien ideaaliolosuhteet, jotka Israel sai eksoduksen ja valloituksen kautta; samoin temppelin valmistuminen, jonka vihkeminen riemuvuoden lisäksi on täynnä eksoduksen muistoa. Sapattivuosien noudattaminen lienee ollut juutalaisen elämän perusfakta.

Jerikon valloitus on ideaali alkunäkökulmalle, jossa on paljon opettavaista symboliikkaa ja riemuvuoden eskatologiaa. Israel tekee ensimmäisen ”orjuudesta vapauttamisen” luvattun maan sisällä heitä auttaneen Rahabin perhekunnalle. Jerikon, ”hänen kuunsa”, tai ”hänen ihmisensä” valloitus kuvaa hengellistä sotaa. Jeriko muistuttaa Genesiksen luvun 11 Baabelia, joka pyrkii sulkemaan Jumalan ulkopuolelle.

Jesajan kirjan lukuja 40–55 luonnehtii lineaarinen, ja lukuja 56–66 kiastinen rakenne. Jälkimmäisen keskus on Jes 61:1–3, jossa on selkeä viittaus riemuvuoden eskatologiaan. Riemuvuotta julistetaan lakikielen sijaan eettisellä, profeettallisella ja runollisella kielellä. Jesaja 61:1 tukee ajatusta jatkuvasta opetuslapsuudesta, jonka kuuliaisuus kohdistui profeettalliseen Palvelijaan, jonka todistusta jatkaisi hänen kuolemansa jälkeen hänen ”siemenensä”. Messiaan työtä näyttää jatkavan hänen pyhitetty kansansa. Jesaja 61:1–2 armahtavassa sanomassa esiintyvä kostokin sopii kuvaan, sillä lunastaja-sanan merkitys on ”vapauttava” ja ”kostava”; JHWH on armollinen ja oikeudenmukainen. Lukujen 56–66 kiastinen jäsennys auttaa ymmärtämään sen sisältöjä. Liittouuskollisuus on tärkeämpää kuin hyvä kasvatus tai valittuun kansaan kuuluminen. Synnistä tarvitaan perinpohjainen parannus ja vapautus. Jumalan palvelijat ovat puetut itse JHWH:n vanhurskauteen. Jumalan kirkkaus näkyy kansassa, joka on tunnustanut läpikotaisen pahuutensa. Tähän valoon kaikki kansat vedetään. Toisin kuin ennen, muukalaiset palvelevat Siionia, ja jos eivät, heidät tuhotaan. Kiastisessa rakenteen keskuksessa Messias on se, jonka kautta muutos voi tapahtua.

Jeremian kirjassa riemuvuoden eskatologia kietoutuu kirjan sanomaan ja pakkosiirtolaisuuden kontekstiin. Kauttaaltaan on kyse JHWH:n, hänen valitsemansa Israelin kansan, ja muiden kansojen välisestä suhteesta, jossa kuuliaisuus tai tottelemattomuus JHWH:lle aina ratkaisee Israelin ja kansojen menestyksen. JHWH tuo israelilaiset takaisin omaan maahansa, ja näitä erilaisia kohtia konteksteineen on useita. Luvussa 34 pyrkimys täyttää liitto ja julistaa orjille riemuvuoden vapaus epäonnistuu. Liiton solmimisessa vasikan halkaiseminen ja osapuolten kulkeminen sen puolikkaiden välissä, merkitsee, että miehistä, jotka rikkovat liiton, tulee tuo halkaistu vasikka. Seuraavan luvun esi-isälleen uskolliset reekabilaiset ovat vasta-kohta orjanomistajille, ja heidän suvulleen käy hyvin. Jeremialla on Mooseksen kaltaisen Profeetan ja kärsivän JHWH:n palvelijan piirteitä. Hän on uuden liiton välittäjä. Jeremian profetiaa ”70 vuodesta” ei liitetä suoraan riemuvuoden eskatologiaan.

Hesekielin kirjassa riemuvuoden eskatologian yhteyksien kontekstina on Hesekielin kirjan pääsanoma parannuksen tekemisen tuomasta siunauksesta ja JHWH:n uudistavasta työstä kansassaan, lukujen 40–48 näky uudistetusta Israelista ja ruhtinaan perintöosa. Messiaanisenä aikana uusi viranhaltija, ruhtinas, saa *deroor*-vuonna lahjaksi antamansa perintöosan takaisin. Edelleen uhrataan. Ideaalin, uudistetun lain tavoite on, että kukaan ei tee vääryyttä. Hesekiel näkee uuden puhdistetun temppelin, jonne JHWH:n läsnäolo palaa. Luvut 25 ja 50 toistuvat näyn mitoissa, ennalleen asetettu temppeli on kuin riemuvuosimitoin ”rakennettu riemuvuosi”. Kuolleeseenmereen laskeva virta näyttää sidotun alueen todelliseen maantieteeseen. Tempelistä tai Jerusalemita lähtevästä virrasta kertovat myös Joel ja Sakarja, samoin kuin messiaanista aikaa edeltävästä sodasta Israelia ja Jerusalemia vastaan.

Luvussa 4 käsittelin Heprealaisen Raamatun Kirjoituksia, joissa painottuvat kysymykset, miten elää Jumalan valtakunnan lakien ja periaatteiden mukaan, niin että riemuvuoden eskatologia voi edetä sisältä ulos. *Deroor* esiintyy allegorisesti Psalmeissa ja Sananlaskuissa, joissa riemuvuoden eskatologia ei ehkä näy pintapuolisella etsinnällä, mutta selviä merkkejä löytyy tarkemmin katsottuna.

Danielin kirjassa Jeremian profetoiman 70 vuoden eksiilin ja Jerusalemin raunioina olemisen päättymisen lähestyessä juutalainen Persian hallitusmies Daniel rukoilee ja tunnustaa kansansa jumalattomuuden rangaistuksen. Hän saa kuulla, että Israelin kansalle on säädetty 70 ”viikkoa”. Toinen Aikakirja yhdistää Jeremian profetian maan sapattilevon hyvitykseen Leviticuksessa, mikä tarkoittaisi yhtenäisenä ajanjaksona, että rangaistus on syntynyt 490 vuoden aikana. Jatkossa rangaistus olisi Leviticuksen mukaan seitsenkertainen eli 70 vuoden eksiiliin verrattuna 490 vuoden eksiili, mutta Danielin kirjan luvussa 9 ei näytä olevan kyse siitä, koska suurimman osan ”70 viikosta” eli 490 vuodesta Israel saa ahtaista ajoista huolimatta asua maassaan. Pikemmin kyse näyttää olevan ”koejaksosta”, jonka 69. viikolla Messias leikataan pois, ja sen jälkeen kaupunki ja pyhäkkö tuhoaan. Sitten jotain tapahtuu, ja 70 viikon päätyttyä luopumus päättyy, synti lukitaan ja pahat teot sovitetaan. Danielin kirjassa on kaksi isoa kiastista rakennetta: Israelin kansalle, jonka parannusenteko johtaa kohti eskatonia, ja pakanahallitsijoille, jotka joko siunaavat Israelia ja perivät siunauksen, tai käyvät sitä vastaan, ja kokevat tappion, ja jotkut tekevät parannusta.

Luvussa 5 kartoitin muinaisia heprealaisia kalentereita ja riemuvuotta ajan kronologiassa jaksottamisessa käyttäviä heprealaisia tekstejä, sekä riemuvuoden eskatologiaa eräissä keskeisissä teksteissä, eritoten sellaisissa, joissa ”riemuvuosilla” tai ”viikoilla” jaksottavissa kalenteriteksteissä on selkeästi riemuvuoden eskatologiaa. Eksiilissä israelilaiset omaksuivat imperiumien kalentereita omaan käyttöönsä. Esimerkiksi helleeniaikana näyttää syntyneen eri

juutalaisryhmiä, joista toiset assimiloituivat enemmän helleenikulttuuriin, ja toiset eristäytyivät heidän mielestään turmeltuneesta pappeudesta. Tooran juhlat piti viettää oikeaan aikaan, ja kalentereita voitiin interkaloida eri tavoin – ja kiistat olivat valmiita. Vanhimmat käsikirjoitukset ovat tällaisilta ajoilta, joten asian ymmärtäminen auttaa ymmärtämään ajan tekstejä, joista osa saattaa kuitenkin olla paljon vanhempia kuin säilyneet/löytyneet käsikirjoitukset.

Ensimmäinen Henokin kirja on moniosainen teos, jonka Valvojaenkeleiden kirjan kreikankielisissä fragmenteissa esiintyy heprealaisten riemuvuoden erityissanojen Septuagintan vastine *afesis*, jolla kirja viittaa syntien anteeksiantamukseen, joka on mahdollista ihmisille, mutta ei koskaan langenneille valvojaenkeleille, joiden alkuperästä, vaikutuksesta maailmaan ja kohtalosta se kertoo melko paljon. Niiden johtaja näyttää olevan Leviticuksessa esiintyvä Asasel, jolle israelilaisten synnit pukin mukana lähetettiin sovitusten päivän kultillisessa toimituksessa. Myös Genesiksen voi helposti tulkita viittaavan lyhyesti valvojaenkeleihin. Valvojaenkeleiden kirja kuuluu Ensimmäisen Henokin kirjan vanhimmiksi ajoitettuihin osiin samoin kuin Viikkojen apokalypsi, jossa riemuvuoden eskatologia liittyy ”kymmeneen viikkoon”, jonka pituus näyttää olevan 490 vuotta, ja joihin mahdutetaan lähes koko maailmanhistoria. Jotkut tutkijat ajoittavat kirjan eksiilin jälkeiselle ajalle Henokin ”seitsemännelle viikolle”, jolloin Henok, Genesiksenkin mukaan Aadamista seitsemäs, ei puhuisi kirjassa, ja kirjassa olisi profetiaa vain kahdeksannesta viikosta eteenpäin. Kirjan alkuperää ei kuitenkaan tunneta. Jotkut eivät pidä Viikkojen apokalypsia messiaanisenä, mutta esimerkiksi kahdeksas viikko näyttää sopivan yhteen Danielin ”poisleikatun kanssa”.

Riemuvuosien kirjassa riemuvuoden eskatologia näkyy esimerkiksi siten, että se sijoittaa luvattuun maahan saapumisen riemuvuosien riemuvuoden eli v. 2450 sisälle luomisesta. Kalenteri on 364-päiväinen, mikä saattaa selittää riemuvuosiin jaetun historiallisen aikalaskelman lopputulosta. Kirja puhuu myös ajasta, jolloin tehdään parannusta ja elinvuodet pitenevät asteittain jälleen lähemmäs tuhatta vuotta kuten ne Genesiksen mukaan olivat ensimmäisillä ihmisillä. Riemuvuosien kirja on raamatullista rinnakkaiskirjallisuutta, joka kertoo uudelleen tapahtumista Genesiksen alusta Siinain vuoren lain antamiseen asti jättäen toisia asioita pois, lisäten muita asioita omien painotusten mukaisesti. Kirja näyttää arvostetulta esimerkiksi Qumranin yhteisössä.

Leevin Testamentin eskatologisissa luvuissa kirjoittaja odottaa ”70 viikon” ja ”seitsemän riemuvuoden” päätteeksi saapuvan ”uuden papin”, jota kuvataan osin Jesajan kuninkaallisin ja messiaanisin termein. Useat Qumranin tekstit näyttävät Bergsman mukaan laskevan jakson eksiili–eskaton riemuvuosisykleissä. Esimerkiksi fragmentaarinen Melkisedek-kirjakäärö toimii kymmenen-riemuvuoden jaksolla, ja kokoa useita

riemuvuodelle relevantteja tekstejä Toorasta, Jesajasta ja Danielista tulkiten ne toistensa valossa viimeisiä päiviä silmällä pitäen. Riemuvuoden konsepti on hengellistetty: velat ovat syntejä, ei rahaa. Kirjoittaja katsoo ”lohduttaa ahdistettuja” tarkoittavan ”opettaa heitä kaikkina maailman aikoina”, mikä ehkä kertoo epätoivosta näennäisestä pyhien kirjoitusten ennalleenasettamisen lupauksen täyttymättömyydestä. Kirjoittajalla ei ole vaikeutta sulattaa eri kirjoitusten persoonien identiteettejä. Teksti huojuu sovitusten päivän ja riemuvuoden välillä, mutta jo Jes 61:1-2 tekstissä näkyy orastavaa yhdistämistä.

Luvussa 6 tarkastelen lyhyesti Uutta testamenttia riemuvuoden eskatologian kannalta. Kahden ensimmäisen Tooran juhlakalenterin kahden ensimmäisen juhlan riemuvuoden eskatologia täyttyy Jeesuksen kuolemassa ja ylösnousemuksessa pääsiäisenä, sekä Pyhän Hengen vuodatuksessa helluntaina eli viikkojen juhlassa. Nämä täyttymykset mullistavat monia asioita, avaavat evankeliumin pakanoillekin, herättävät kysymyksiä uusissa tilanteissa, ja johtavat erilaisiin haasteisiin juutalaisten ja kristittyjen suhteissa heidän rooliensa ja lakien erilaisten tulkintojen vuoksi. Uusi testamentti jatkaa Tooran juhlakalenterin kolmannen juhlan eskatologiaa, joka ulottuu tuhatvuotiseen valtakuntaan ja sen yli maailman loppuun asti.

Kartoitus osoittaa karkeasti, mihin suuntaan riemuvuoden eskatologia on kehittynyt muinaisista ajoista lähtien heprealaisissa teksteissä kirjaryhmittäin Toorasta Kuolleenmeren kirjakääröihin ja Uuteen testamenttiin. Joidenkin tekstien kohdalla on epävarmaa sijoittuvatko ne tähän järjestykseen, ja olen huomionut asian käsittelemieni tekstien yhteydessä.

Aihe on erittäin monisyinen, ja tutkielma on kartoittanut sitä säilyneisiin/löydettyihin tekstimuotoihin keskittyen. Etuna on ollut kartoittaa suurta määrää kaukana toisistaan olevia eri aikakausien ja ryhmien tekstejä. Ilmeni, että riemuvuoden eskatologian teksteissä on paljon keskenään yhteensopivaa ja toisiaan täydentävää. Aina ei tietenkään voi olla varma, puhuvatko tekstit samasta asiasta, ja siksi olen tarkastellut niitä kriittisesti. Alaviitteissä olen käsitellyt myös vähemmän kriittisiä, mutta kuitenkin eri tavoin jokseenkin läheisiä yhteyksiä.

Kartoitus osoittaa hyvin paljon relevantteja asioita esimerkiksi käsittelemällä niin erilaisten aikakausien ja erityyppisten ja erilaisten ryhmien edustamia tekstejä. Se puhuu käsittelemieni heprealaisten tekstien historiallisesta luotettavuudesta. Jatkotutkimusaiheita löytyy varmasti eri suunnilta ja eri tavoilla. Ehkä parhaiten tutkimusaiheen voi löytää tutustumalla tähän ajankohtaiseen ja keskeiseen aiheeseen esimerkiksi lukemalla tämän kartoituksen.

Historialliseen kronologiaan pyrkivä lähestymistapa edistää eskatologisten ja muiden ideoiden kehittymisen ja historian isojen linjojen hahmottumista, ja siten myös eri näkemysten vuoropuhelua, toivottavasti myös juutalaisten ja kristittyjen, jotka voivat oppia toisiltaan. Kartoitus osoittaa, että riemuvuoden eskatologia on eräs keskeinen tema Heprealaisessa

Raamatussa, Uudessa testamentissa ja muissa teksteissä. Ajatellen kirkkohistoriaa varhaisen kirkon ajoilta tähän asti, on traagista, että juutalaisten ja kristittyjen suhteet ovat olleet niin heikot. Olen kiitollinen, jos tämä tutkielma voisi edes hieman edistää näitä suhteita.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja apuneuvot

Raamatun tekstilaitokset

BHS Biblia Hebraica Stuttgartensia. Editio Funditus Renovata. Ed. R. Kittel et al. 3. painos 1987 (1967/77). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Tanakh with Niqud, T'amim and Strong numbers (Tanakh+). MySword -android-sovell. moduuli, v. 4.20, v.pvm. 1.9.2016. MySword Team. Lähde: Open Scriptures project

Morphology of the Hebrew Bible (morphhb). Em. WLC data, joka pohj. Unicode/XML Westminster Leningrad Codex (www.tanach.us) dataan, joka pohj. Westminster Leningrad Codex:iin (WLC), jota ylläpitää J. Alan Groves Center for Advanced Biblical Research, Kirk E. Lowery ja Stephen K. Salisbury. Tämänh. Westminster Leningrad Codex v. 4.20.)

Qumranin tekstilaitokset

Ulrich, Eugene, 2010, The Biblical Qumran Scrolls: transcriptions and textual variants.

Baillet, Maurice, Cross, Frank Moore, Ulrich, Eugene Charles. In Supplements to Vetus Testamentum. Leiden: Brill.

Raamatun käännökset

LXX The Septuagint Version, with Apocrypha Greek and English. The Septuagint Version of the Old Testament, with an English translation and with various readings and critical notes. Fifth printing 1973. Zondervan Edition 1970. Published by special arrangement with Samuel Bagster & Sons, Ltd. London. Grand Rapids, MI: Zondervan.

Jumalan kansan Pyhä Raamattu selityksin. 1993. (Uuras Saarnivaara) KR33/38

Kirkolliskokousten käyttöön ottama suomennos, käännös ja kieli korjattuna. Helsinki: Uusi Tie.

Varhainen kirjallisuus

Apokryfikirjat

Vanhan testamentin apokryfikirjat. Kolmas painos 1995 (1976). Kirkolliskokouksen v. 1938 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Kirjaneliö.

Sanakirjat

Strong-Lite. Brown-Driver-Briggs' Hebrew Definitions, Thayer's Greek Definitions and Strong's Hebrew and Greek Dictionaries Combined - Lite version (ei jaeviitteitä). MySword - android-sovell. moduuli, v. 2.0.3, v.pvm. 22.6.2015.

eSword-sovellus, versio 11.0.6.

And Bible-sovellus (Android)

Konkordanssit

Concordance Grecque Des Pseudépigraphes D'Ancien Testament. Concordance, Corpus des textes, Indices. par Albert-Marie Denis O.P. avec la collaboration d'Yvonne Janssens. et le contours du CETEDOC. Ouvrage publié avec le contours de la Fondation Universitaire de Belgique. Université Catholique De Louvain. Institut Orientaliste. Louvain-la-Neuve. 1987. Leiden: Brill.

Leksikaalit

Ohjelmat

Sovellukset

Internet-lähteet

The online critical pseudepigrapha. <http://ocp.tyndale.ca/docs/text/1En> (luettu: 18.3.2019 klo 11.40)

Muut

Against Apion, teoksessa The New Complete Works of Josephus. Translated by William Whiston. Commentary by Paul L. Maier. Revised and expanded edition. 1999. Grand Rapids, MI: Kregel Publications.

The Book of Jubilees. From "The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament" R.H. Charles Oxford: Clarendon Press, 1913. <http://wesley.nnu.edu/index.php?id=2127>

The Book of Jubilees. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Editum Consilio: Universitatis Catholicae Americae, Et Universitatis Catholicae Lovaniensis. Vol. 511. Scriptores Aethiopici. Tomus 88. Translated by James C. VanderKam. Lovanii in Aedibus E. Peeters, 1989.

Wintermute, O.

1985 Jubilees. Teoksessa (toim.) James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha. Volume 2. Expansions of the "Old Testament" and legends, wisdom and philosophical literature, prayers, psalms and odes, fragments of lost Judeo-Hellenistic works.* New translations from Authoritative Texts with Introductions and critical notes by an international team of scholars. New York: Doubleday and Company, inc.

VanderKam, J.

1989 The Book of Jubilees. Translated by James C. VanderKam. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Editum Consilio. Universitatis Catholicae Americae. Et Universitatis Catholicae Lovaniensis. Vol 511. Scriptores Aethiopici. Tomus 88. Lovanii In Aedibus E. Peeters.

From The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament
by R.H. Charles, Oxford: Clarendon Press, 1913

Scanned and Edited by Joshua Williams, Northwest Nazarene College.
<http://www.pseudepigrapha.com/jubilees/index.htm>

The Old Testament Pseudepigrapha. Volume 2. Expansions of the “Old Testament” and legends, wisdom and philosophical literature, prayers, psalms and odes, fragments of lost Judeo-Hellenistic works. Edited by James H. Charlesworth. New translations from Authoritative Texts with Introductions and critical notes by an international team of scholars. 1985. New York: Doubleday and Company, inc.

A Reader’s Hebrew Bible. A. Philip Brown II & Bryan W. Smith. (Paragraph breaks according to Biblia Hebraica Stuttgartensia, edited by Karl Elliger & Wilhelm Rudolph, 5th Revised Edition, edited by Adrian Schenker, copyright 1977 and 1997 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.) 2008. Grand Rapids, Michigan: Zondervan.

A New Concordance of the Old Testament. Using the Hebrew and Aramaic Text. Second Edition. Corrected and easier to use. Edited by Abraham Even-Shoshan. 1990. Jerusalem: ”Kiryat-Sefer” Ltd.

King James Concordance. Noudattaa Strongin Exhaustive Concordance of the Bible numerointia. Listattu kaikki englanninkieliset sanat, joita KJV käyttää heprealaisille ja kreikkalaisille sanoille.

Brown-Driver-Briggs’ Hebrew Definitions. Noudattaa Strongin Exhaustive Concordance of the Bible numerointia. 1906.

Strong’s Hebrew and Greek Dictionaries. Sanat otettu Strongin Exhaustive Concordancesta. 1890. Derivative work, copyright 2002-2014 Rick Meyers.

Iso Raamatun tietosanakirja. Toinen osa. Aapeli Saarisalo & Toivo Koilo (toim.) 1973. (Teos toimitettu norjankielisen Thoralf Gilbrant & Hugo Odeberg (toim.) Illustrert Norsk Bibelleksikon pohjalta, copyright 1967 Illustrert Bibelleksikon A/S Oslo.) Tikkurila: Raamatun tietokirja.

Treasury of Scriptural Knowledge
by Canne, Browne, Blayney, Scott, and others, with introduction by R. A. Torrey.
Published in 1834; public domain.

Theological Dictionary of the Old Testament (TDOT), eds. G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren. Translated by David Green. Volume VI. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company. 1990: TDOT: yobel s. 1-6 (R. G. North).

Theological Dictionary of the Old Testament (TDOT), eds. G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren. Translated by David Green. Volume I. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company. 1978: TDOT: deroor s. 265-269 (R. G. North).

Beers, R. (General Editor)
1991 Life Application Study Bible (NIV). 1988, 1989, 1990, 1991. Zondervan.

Kirjallisuus

Aejmelaeus, A.

- 2018 Septuaginta ja tekstikritiikki – elämänmittainen oppimisprosessi. Teoksessa (toim.) Anneli Aejmelaeus, Katja Kujanpää ja Miika Tucker, *Sisälle Septuagintaan*. (s. 267-285). Helsinki: Suomen Eksegeettinen Seura.

Anderson, R. & Giles, T.

- 2005 Tradition kept: the literature of the Samaritans. Peabody: Hendrickson Publishers.

Anttila, J.

- 2011 Heprealaisen Raamatun tekstien käyttö ja tulkinta 11Q13-tekstissä. Pro Gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Huhtikuu 2011. Keskustakampanuksen kirjasto.

Bauckham, R.

- 2001 The Restoration of Israel in Luke-Acts. Teoksessa (toim.) James M. Scott, *Restoration. Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives*. (s. 435-487). Leiden: Brill.

Ben-Dov, J.

- 2007 Exegetical Notes on Cosmology in the Parables of Enoch. Teoksessa (toim.) Gabriele Boccaccini, *Enoch and the Messiah Son of Man : Revisiting the Book of Parables*. s. 143-152. Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
- 2008 Head of All Years. Astronomy and Calendars at Qumran in their Ancient Context. Leiden: Brill.
- 2011 The 364-Day Year in the Dead Sea Scrolls and Jewish Pseudepigrapha. Teoksessa (toim.) John M. Steele, *Calendars and Years II. Astronomy and Time in the Ancient and Medieval World*. (s. 69-105). Oxford: Oxbow Books.
- 2014 Time and Culture. Mesopotamian Calendars in Jewish Sources from the Bible to the Mishnah. Teoksessa (toim.) Uri Gabbay and Secunda Shai, *Encounters by the rivers of Babylon: scholarly conversations between Jews, Iranians, and Babylonians in antiquity*. (s. 217-254). Tübingen: Mohn Siebeck.

Bergsma, J.

- 2007 The Jubilee from Leviticus to Qumran. A History of Interpretation. *Supplements to Vetus Testamentum, Volume 115*. Leiden: Brill.

Bevere, J.

- 2009 Kunnioitus palkitaan. Kuinka saat Jumalan suosion ja siunauksen elämääsi. Alkuteos: Honor's Reward. How to Attract God's Favor and Blessing © 2007 by John Bevere. Alkuperäinen kustantaja: New York: Faith Words, Hachette Book Group USA. Kuva ja sana.

Billings, R.

- 2013 "Israel Served the Lord" : The Book of Joshua as Paradoxical Portrait of Faithful Israel. University of Notre Dame Press. eBook.

Blenkinsopp, J.

- 2003 Isaiah 56–66. A New Translation with Introduction and Commentary. First Edition. The Anchor Bible. London: Doubleday.

Block, D.

- 2014a By the River Chebar : Historical, Literary, and Theological Studies in the Book of Ezekiel. James Clarke Company, Limited. eBook.
- 2014b Beyond the River Chebar : Studies in Kingship and Eschatology in the Book of Ezekiel. James Clarke Company, Limited. eBook.

Bock, D.

- 2013 The Restoration of Israel in Luke-Acts. Teoksessa (päätoim.) David Rudolph & Joel Willits, *Introduction to Messianic Judaism : Its Ecclesial Context and Biblical Foundations*. (s. 168-177). Grand Rapids, Michigan: Zondervan.

- Bovon, F.
2002 Luke 1. A Commentary on the Gospel of Luke 1:1–9:50. Translation by Christine M. Thomas. Edited by Helmut Koester. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Brack-Bernsen, L.
2010 The 360-Day Year in Mesopotamia. Teoksessa (toim.) John M. Steele, *Calendars and Years : Astronomy and Time in the Ancient Near East*. © 2007 The individual authors. Reprinted 2010. (s. 83-100). Oxford, UK: Oxbow Books.
- Brueggemann, W.
2004 Preface. Teoksessa Teoksessa (toim.) Martin Kessler, *Reading the Book of Jeremiah : A Search for Coherence*. Eisenbrauns. eBook.
- Carr, D.
2010 An Introduction to the Old Testament. Sacred Texts and Imperial Contexts of the Hebrew Bible. Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell.
- Casperson, L.
2003 Sabbatical, Jubilee, and the Temple of Solomon. *Vetus Testamentum* Vol. 53, Fasc. 3 (Jul., 2003), pp. 283-296. Brill.
- Charles R.
1913 The Book of Jubilees. From The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament". Oxford: Clarendon Press, 1913.
<http://www.pseudepigrapha.com/jubilees/index.htm>,
<http://wesley.nnu.edu/index.php?id=2127>
- Charlesworth, J.
2007 Can We Discern the Composition Date for the Parables of Enoch? Teoksessa (toim.) Gabriele Boccaccini, *Enoch and the Messiah Son of Man : Revisiting the Book of Parables*. s. 450-468. Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Clines, D.
1998 On the Way to the Postmodern. Old Testament Essays, 1967–1998. Volume I. *Journal for the study of the Old Testament. Supplement Series* 292. Sheffield Academic Press. eBook.
- Collins, J.
1993 Daniel. A Commentary on the Book of Daniel. with an essay “The Influence of Daniel on the New Testament,” by Adela Yarbro Collins. Edited by Frank Moore Cross. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Cooper, D.
1939 Messiah: His First Coming Scheduled. Messianic Series Volume Four לכרונא ונוכחא לברא יאמר יהוה. Isa. 1:18. Biblical Research Studies Group. biblicalresearch.info.
1941 The Seventy Weeks Of Daniel. by David L Cooper, Th.M., Ph.D., Litt.D. Founder, Biblical Research Society.
1974 The Eternal God Revealing Himself to Suffering Israel and to Lost Humanity. Copyrighted 1928 by David L. Cooper. ©1956 Biblical Research Society. Seventh Printing 1974.
- Cox, M.
2017 Genesis-apokryfi. Teoksessa (toim.) Raija Sollamo & Mika S. Pajunen. *Kuolleenmeren kirjakääröt : kriittinen suomennosvalikoima*. (s. 239-249). Gaudeamus.
- Dahood, M.
1986 Psalms II : 51–100. Introduction, translation, and notes. © 1968. Third Edition. Twelfth printing. The Anchor Bible. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Davis, D.

- 2010 Elian perintö. Elian elämä ja hänen aikakautensa – Sen profeetallinen merkitys Israelille, islamille ja Kristuksen seurakunnalle lopunaikoina. Alkuteos: The Elijah Legacy, © 2009 by Bridge-Logos. Tampere: Nokia Missio Kustannus.
- Depuydt, L.
- 2010 Calendars and Years in Ancient Egypt: The Soundness of Egyptian and West Asian Chronology in 1500–500 BC and the Consistency of the Egyptian 365-Day Wandering Year. Teoksessa (toim.) John M. Steele, *Calendars and Years : Astronomy and Time in the Ancient Near East*. © 2007 The individual authors. Reprinted 2010. (s. 35-81). Oxford, UK: Oxbow Books.
- 2012 Why Greek Lunar Months Began a Day Later than Egyptian Lunar Months, Both Before First Visibility of the New Crescent. Teoksessa (toim.) Jonathan Ben-Dov, Wayne Horowitz ja John M. Steele, *Living the Lunar Calendar*. s. 119-171. Oxford, UK: Oxbow Books.
- Dimant, D.
- 2009 On Righteous and Sinners : 4Q181 Reconsidered. Teoksessa (toim.) Värtejanu-Joubert, Madalina, Batsch, Christophe & Schmidt, Francis, *Manières de penser dans l'antiquité méditerranéenne et orientale : mélanges offerts à Francis Schmidt par ses élèves, ses collègues et ses amis*. Supplements to the Journal for the study of Judaism, v. 134. (s. 61-86). Leiden: Brill.
- Endres, J.
- 2008 Jubilee, Book of. Teoksessa (päätoim.) Katharine Doob Sakenfield, *The New Interpreter's Dictionary of the Bible. I-Ma. Volume 3*. Nashville: Abingdon Press.
- Eskola, T.
- 2018 Merkitysten verkossa : raamatuntulkinta ja kielen hermeneutiikka. Iustitia 34. Suomen teologisen instituutin aikakauskirja 2018.
- Farber, Z.
- 2016 Images of Joshua in the Bible and Their Reception. Beihefte Zur Zeitschrift Für Die Alttestamentliche Wissenschaft, volume 457. Berlin : De Gruyter. eBook.
- Fee, G. & Stuart, D.
- 2014 Kirjojen Kirja. Avaimia Raamatun tulkintaan. 2., uudistettu laitos (ensimmäinen suomennos 1996). Alun perin julkaistu nimellä *How to Read the Bible for All Its Worth*, 1981, 1993, 2003. Keuruu: Aikamedia Oy.
- Fischer, G.
- 2018 Jeremiah – “The Prophet like Moses”? Teoksessa (toim.) Jack R. Lundbom, Craig A. Evans, Bradford A. Anderson, *The Book of Jeremiah : Composition, Reception, and Interpretation*. s. 45-66. eBook. Supplements to Vetus Testamentum : Formation and Interpretation of Old Testament Literature. Editors Craig A. Evans, Peter W. Flint †. Volume 178. Leiden: Brill.
- Fitzmyer, J.
- 1981 The Gospel According to Luke (I–IX). Introduction, Translation, and Notes. The Anchor Bible. London: Doubleday.
- 1993 Romans. A New Translation with Introduction and Commentary. The Anchor Bible. London: Doubleday.
- 1998 The Acts of the Apostles. A New Translation with Introduction and Commentary. First Edition. The Anchor Bible. Doubleday.
- Flint, P.
- 2005 The Greek Fragments of Enoch from Qumran Cave 7. Teoksessa (toim.) Gabriele Boccaccini, *Enoch and Qumran Origins. New Light on Forgotten Connection*. s. 224-233. Cambridge, UK: Eerdmans.
- Fox, M.

- 2009 Proverbs 10–31. A New Translation with Introduction and Commentary. The Anchor Yale Bible. Yale University Press.
- Fruchtenbaum, A.
- 2013 The Footsteps of the Messiah : A Study of the Sequence of Prophetic Events. Revised Edition 2003, 2004. Originally published: San Antonio, Tex.: Ariel Press, c1982. San Antonio, TX: Ariel Ministries. eBook.
- Gertz, J., Berlejung, A., Schmid, K. & Witte, M.
- 2012 T & T Clark Handbook of the Old Testament. An Introduction to the Literature, Religion and History of the Old Testament. London: T & T Clark International.
- Goldingay, J.
- 2014 The Theology of the Book of Isaiah. Downers Grove, IL: InterVarsity Press. eBook.
- Hagee, J.
- 1998 Jerusalem 3000. Riemuvuoden Israel juhluvuoden Jerusalem : maapallon tulevaisuus ja sinun elämäsi on sidottu pyhän kaupungin kohtaloon. Alkuteos: *Final dawn over Jerusalem*. © 1998 John Hagee. Alkuperäinen kustantaja: Thomas Nelson, Inc., Publishers. Helsinki: Kuva ja Sana.
- Hall, S.
- 2010 Conquering Character : The Characterization of Joshua in Joshua 1-11. T & T Clark Library of Biblical Studies, Vol. 512. New York: T&T Clark. eBook.
- Halpern-Amaru, B.
- 2005 Jubilees, Midrash in. Teoksessa (toim.) Jacob Neusner & Alan J. Avery Peck, *Encyclopedia of Midrash. Biblical Interpretation in Formative Judaism. Volume 1*. Leiden: Brill.
- Hartman, L.
- 1985 The Book of Daniel. A New Translation with Notes and Commentary on Chapters 1–9 by † Louis F. Hartman, C.S.S.R. Introduction, and Commentary on Chapters 10–12 by Alexander A. Di Lella, O.F.M. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Havupalo, P.
- 2013 Matka Jumalan luo. Aikamedia.
- Holladay, W.
- 1989 Jeremiah 2. A Commentary on the Book of the Prophet Jeremiah. Chapters 26–52. Edited by Paul D. Hanson. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Holst, S.
- 2009 Uskonnollinen elämä. Teoksessa (toim.) Jutta Jokiranta, *Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat*. s. 195-206. Helsinki: Kirjapaja.
- Hosiaislouma, Y.
- 2003 Kirjallisuuden sanakirja. WSOY.
- Hossfeld, F. & Zenger, E.
- 2005 Psalms 2. A Commentary on Psalms 51–100. Edited by Klaus Baltzer. English translation by Linda M. Maloney. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Huffmon, H.
- 2018 The Rechabites in the Book of Jeremiah and Their Historical Roots in Israel. Teoksessa (toim.) Jack R. Lundbom, Craig A. Evans, Bradford A. Anderson, *The Book of Jeremiah : Composition, Reception, and Interpretation*. s. 191-210. eBook. Supplements to Vetus Testamentum : Formation and Interpretation of Old Testament Literature. Editors Craig A. Evans, Peter W. Flint †. Volume 178. Leiden: Brill.
- Huhtanen, P.
- 1989 Jerusalem ja Rooma. Helsinki: Kirjapaja.
- Isaac, E.

- 2009 1 (Ethiopic Apocalypse of) Enoch. A New Translation and Introduction. Teoksessa (toim.) James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*. Volume 1. First Published by in 1983 by Doubleday. First Yale University Impression 2009. Yale University Press.
- Jewett, R.
- 2007 Romans. A Commentary. Assisted by Roy D. Kotansky. Edited by Eldon Jay Epp. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Jokiranta, R., Kantola, A. & Riska, M.
- 2017 Tempelikäärö (11QT). Teoksessa (toim.) Raija Sollamo & Mika S. Pajunen. *Kuolleenmeren kirjakääröt : kriittinen suomennosvalikoima*. (s. 283-324). Gaudeamus.
- Jääskeläinen, J.
- 1975 Muinaisjuutalainen yhteiskunta ja Engelsin teos 'Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä'. Sosiologian sivulaudaturtutkielma. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, Tampereen yliopisto.
- 1994 Tyrskyissä. Helsinki: Suomen Kristillisen Liiton Uudenmaan piiri r.y.
- 2006 Yhteisöllisyys varhaisjuutalaisuudessa: maailmankatsomuksen lohkomisen sekä yhteisöanalyysi politiikan ja uskonnon kohtaamisen tutkimusmetodeina. Licensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- 2008 Yhteisöllisyys juutalaisessa kansallisuusajattelussa ja Israelin valtion itsenäisyysjulistuksessa. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- 2010 Juhlien juhlat. Havaintoja Raamatusta ja kalenterista. Helsinki: Kustannus Oy Uusi Tie.
- 2017 Uutta yhteisöä etsimässä. Seitsemän näköalaa politiikasta, uskonnosta ja arvoista. Päiväosakeyhtiö.
- Kaiser, W.
- 1994 Introduction, Commentary and Reflections on the Book of Leviticus. Teoksessa (toim.) Leander E. Keck, *The New Interpreter's Bible*. Volume I: General & Old Testament Articles, Genesis, Exodus, Leviticus. Nashville: Abingdon Press.
- Keil, J. & Delitzsch, F.
- 1891 Keil & Delitzsch Commentary on the Old Testament. Public domain. (Viitattu eSword-moduulissa.)
- Kessler, M.
- 2004 The Scaffolding of the Book of Jeremiah. Teoksessa (toim.) Martin Kessler, *Reading the Book of Jeremiah : A Search for Coherence*. (s. 57-66). Eisenbrauns. eBook.
- Kugel, J.
- 2012 A Walk Through Jubilees : Studies in the Book of Jubilees and the World of Its Creation. Supplements to the Journal for the Study of Judaism Ser. Volume 156. Brill. eBook.
- Laato, A.
- 2015 Guide to Biblical Chronology. Sheffield Phoenix Press.
- Lancaster, D.
- 2009 Grafted in. Israel, Gentiles and the Mystery of the Gospel. Second Edition. (First Edition 2003, formerly titled *The Mystery of the Gospel*). Marshfield, Missouri: First Fruits of Zion.
- 2017 Heir to the Vineyard. Properly Parsing a Parable. *Messiah Magazine*, Volume 2, Issue 17, Summer 2017. s. 12-16. Article Source: *Chronicles of the Messiah*, a commentary on the Gospels from a Messianic Jewish perspective. First Fruits of Zion.

- Lundbom, J.
 2004 Jeremiah 21–36. A New Translation with Introduction and Commentary. First Edition. The Anchor Bible. London: Doubleday.
- 2018 Jeremiah as Mediator of the Covenant. Teoksessa (toim.) Jack R. Lundbom, Craig A. Evans, Bradford A. Anderson, *The Book of Jeremiah : Composition, Reception, and Interpretation*. s. 437-454. eBook. Supplements to Vetus Testamentum : Formation and Interpretation of Old Testament Literature. Editors Craig A. Evans, Peter W. Flint †. Volume 178. Leiden: Brill.
- Luomanen, P., Huttunen, N. & Virtanen, K. (toim.)
 2017 Sisäänkäyntejä Raamattuun : tulkitsijan kirja. Helsinki: Kirjapaja.
- Luoto, V.
 2011 Joosua – luvaton maan valloittaja. Joosuan kirjan kommentaari. Keuruu: Aikamedia.
- Mac Intosh, C.
 1972 Kolmas Mooseksen kirja. Kolmas painos. Tikkurila: Ristin Voitto.
- Mason, E.
 2008 'You Are a Priest Forever' : Second Temple Jewish Messianism and the Priestly Christology of the Epistle to the Hebrews. Brill. eBook.
- McConville, J. & Williams, S.
 2010 Joshua. The Two Horizons Old Testament Commentary. Grand Rapids, MI: Eerdmans. eBook.
- Metso, S.
 2009 Qumranin tekstit ja rabbiininen juutalaisuus. Teoksessa (toim.) Jutta Jokiranta, *Aarre Saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat*. (s. 353-362). Helsinki: Kirjapaja.
- 2017 Yhdyskuntasäntö (1QS) ja käsikirjoitus 4QS^d. Teoksessa (toim.) Raija Sollamo & Mika S. Pajunen. *Kuolleenmeren kirjakkääröt : kriittinen suomennosvalikoima*. (s. 27-52). Gaudeamus.
- Milgrom, J.
 2001 Leviticus 23–27. A New Translation with Introduction and Commentary. First Edition. The Anchor Bible. London: Doubleday.
- Morris, L.
 1983 The Atonement. Its meaning and significance. Leicester, England: Inter-Varsity Press.
- Nickelsburg, G.
 2001 1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1–36; 81–108. Edited by Klaus Baltzer. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- 2003 Ancient Judaism and Christian Origins. Diversity, Continuity and Transformation. Minneapolis: Fortress Press.
- Nissinen, M.
 2017 Ancient prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek perspectives. Oxford University Press. eBook.
- Oswalt, J.
 2014 The Holy One of Israel : Studies in the Book of Isaiah. Cambridge, UK: James Clarke Company, Limited. eBook.
- Pervo, R.
 2009 Acts. A Commentary. Edited by Harold W. Attridge. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Pikkarainen, K.

- 2017 Danielin kirjan ajoitus Qumranin tekstilöytöjen sekä kielellisten havaintojen valossa. Pro Gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/191453>
- Pohja, N.
2017 Valvojaenkeleiden kirja (4QEn^a). Teoksessa (toim.) Raija Sollamo & Mika S. Pajunen. *Kuolleenmeren kirjakääröt : kriittinen suomennosvalikoima*. (s. 272-277). Gaudeamus.
- Ringe, S.
2008 Jubilee, Year of. Teoksessa (päätoim.) Katharine Doob Sakenfield, *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*. I-Ma. Volume 3. Nashville: Abingdon Press.
- Rudolph, D.
2013 Messianic Judaism in Antiquity and in the Modern Era. Teoksessa (päätoim.) David Rudolph & Joel Willits, *Introduction to Messianic Judaism : Its Ecclesial Context and Biblical Foundations*. (s. 21-36). Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- Ruohomäki, J.
2004 Jerusalemista Roomaan. Apostolien teot selityksin. Aikamedia.
- Saarnivaara, U.
1993 Jumalan Kansan Pyhä Raamattu. selityksin. KR33/38 Kirkkoraamattu käännös ja kieli korjattuna. Helsinki: Uusi Tie.
- Schweizer, E.
1992 Luukkaan evankeliumi. Uuden testamentin selitys osa 3. Alkuteos: Das Evangelium nach Lukas. Neues Göttinger Bibelwerk. Das Neue Testament Deutsch, Teilband 3. Göttingen 1982. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen. Helsinki: Kirjapaja.
- Scott, J.
1997 Throne-chariot Mysticism in Qumran and Paul. Teoksessa (toim.) Craig A. Evans ja Peter W. Flint, *Eschatology, Messianism and the Dead Sea Scrolls*. Studies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature (s. 101-119). Cambridge, U.K.: Eerdmans.
2001 "And Then All Israel Will Be Saved" (Rom 11:26). Teoksessa (toim.) James M. Scott, *Restoration. Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives*. (s. 489-527). Leiden: Brill.
- Segal, M.
2016 Dreams, riddles and visions : Textual, contextual and intertextual approaches to the Book of Daniel. Beihefte Zur Zeitschrift Für Die Alttestamentliche Wissenschaft Ser. Volume 455. De Gruyter, Inc. eBook.
- Sollamo, R. & Pajunen, M. (toim.)
2017 Kuolleenmeren kirjakääröt : Kriittinen suomennosvalikoima. Helsinki: Gaudeamus.
- Stern, S.
2012 The Rabbinic New Moon Procedure: Context and Significance. Teoksessa (toim.) Jonathan Ben-Dov, Wayne Horowitz ja John M. Steele, *Living the Lunar Calendar*. s. 211-230. Oxford, UK: Oxbow Books.
- Struse, W.
2015 Daniel's Seventy Weeks: The Keystone of Bible Prophecy. Prophecies and Patterns – Book II. PalmoniQuest LLC. eBook. (www.the13thenumeration.com)
- Stuckenbruck, L.
2007 1 Enoch 91–108. Commentaries on Early Jewish Literature. Berlin: De Gruyter. eBook.
- Sunnarborg, T.
1997 Maa sapattivuosi- ja riemuvuosimääräyksissä (Lev 25:1-34). Vanhan testamentin eksegetiikan Pro Gradu -tutkielma. Huhtikuu 1997. Helsingin yliopisto. Keskustakampuksen kirjasto.

- Taipale, M.
 2017 Arvio Saarnaajan kirjan ajoitusargumenteista. Kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto. <https://koheletblogi.wordpress.com>
- Thurén, J.
 2004 Luukkaan evankeliumi ja Apostolien teot. © Jukka Thurén 1997. Helsinki: SLEY-Kirjat.
- Tov, E.
 2012 Textual Criticism of the Hebrew Bible. Third Edition. Revised & Expanded. Minneapolis: Fortress Press.
- VanderKam, J.
 2000 Jubilees, Book of. Teoksessa (päätoim.) Lawrence H. Schiffman & James C. VanderKam, *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*. Volume 1. Oxford: Oxford University Press.
 2007 The Book of Parables within the Enoch Tradition. Teoksessa (toim.) Gabriele Boccaccini, *Enoch and the Messiah Son of Man : Revisiting the Book of Parables*. s. 81-99. Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
 2008 Recent Scholarship on the Book of Jubilees. *Currents in Biblical Research*, 405-431.
 2018 Jubilees 1. A Commentary on the Book of Jubilees. Chapters 1–21. Edited by Sidnie White Crawford. Hermeneia. Minneapolis: Fortress Press.
- Von Weissenberg, H.
 2009 Qumranin Raamattu. Teoksessa (toim.) Jutta Jokiranta, *Aarre Saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat*. (s. 137-147). Helsinki: Kirjapaja.
 2017 Kalenteriteksti (Mishmarot E^b). Teoksessa (toim.) Raija Sollamo & Mika S. Pajunen. *Kuolleenmeren kirjakääröt : kriittinen suomennosvalikoima*. (s. 463-464). Gaudeamus.
- Weeks, S.
 2009 Jeremiah as a Prophetic Book. Teoksessa (toim.) Barstad, H. & Kratz, R., *Prophecy in the Book of Jeremiah*. Berlin : De Gruyter. eBook.
- Wright, C.
 2014 The Message of Jeremiah. The Bible Speaks Today Series. InterVarsity Press. eBook.
- Zenger, E.
 1998 The Composition and Theology of the Fifth Book of Psalms, Psalms 107–145. *Journal for the Study of the Old Testament* 1998; 23; 77. [JSOT 80 (1998) 77-102]. DOI: 10.1177/030908929802308005.
- Zetterholm, M.
 2003 A Covenant for Gentiles? Covenantal Nomism and the Incident at Antioch. Teoksessa (toim.) Birger Olson ja Magnus Zetterholm, *The Ancient Synagogue From Its Origins until 200 C.E.* Papers Presented at an International Conference at Lund University, October 14–17, 2001. Coniectanea Biblica. New Testament Series 39. (s. 168-188). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Zimmerli, W.
 1983 Ezekeiel 2. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel. Chapters 25–48. Translated by James D. Martin. (Alkuteos *Ezekiel 2, II. Teilband*, 1969 Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins GmbH, Neukirchen-Vluyn.) Edited by Paul D. Hanson with Leonard Jay Greenspoon. Hermeneia. Philadelphia: Fortress Press.

Liite 1: Erityissanaesiintymien variantteja (MT,LXX,SP,1–4Q)

MT, LXX ja SP -käsikirjoitusperheet

Jae	Versio	Sisältö	Lähde	Huom.
Ex 19:13b	Tanakh	במשך היבל המה יעלו בהר	eSword, Tanakh	
	WLC	במשך היבל המה יעלו בהר	raamattu.usk (BH)	
	SPVar	במשך היובל הם יעלו בהר	And Bible	SPVar: Kennicot 1780, von Gall 1918
	hepr. käännös	riemuvuoden äänen kuulussa he nouskoot vuorelle (Tanakh, WLC, SPVar)	oma	
	LXX	ὅταν αἱ φωναὶ καὶ αἱ σάλπιγγες καὶ ἡ νεφέλη ἀπέλθῃ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐκεῖνοι ἀναβήσονται ἐπὶ τὸ ὄρος	eSword, Greek OT	
	Brenton's English Septuagint	when the voices and trumpets and cloud depart from off the mountain, they shall come up on the mountain	ebible.org	
Ex 30:23,24	Tanakh	מר־דרור חמש מאות...וקדה חמש מאות בשקל הקדש	eSword, Tanakh	
	WLC	מֶרֶדְרוֹר חֲמִשׁ מֵאוֹת...וְקֹדֶה חֲמִשׁ מֵאוֹת בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ	raamattu.usk	
	SPVar	מר דרור חמש מאות...וקדה חמש מאות בשקל הקדש	And Bible	
	hepr. käännös	juoksevaa mirhaa viisi sataa...ja kassiaa viisi sataa pyhäkön mukaista sekeliä (Tanakh, WLC, SPVar)		
	LXX	τὸ ἄνθος σμύρνης ἐκλεκτῆς πεντακοσίου σίκλους...καὶ ἵρεως πεντακοσίου σίκλους τοῦ ἁγίου	eSword, Greek OT	
	Brenton's English Septuagint	the flower of choice myrrh five hundred shekels...and of †† cassia five hundred shekels of the sanctuary	ebible.org	†† Gr. iris

Lev 25:10b	Tanakh	וקראתם דרור בארץ לכל־ישיביה יובל הוא תהיה לכם ושבתם איש אל־אחוזתו ואיש אל־משפחתו תשבו	eSword, Tanakh	
	WLC	וקראתם דרור בארץ לכל־ישיביה יובל הוא תהיה לכם ושבתם איש אל־אחוזתו ואיש אל־משפחתו תשבו:	raamattu.usk	
	SPVar	וקראתם דרור בארץ לכל ישיביה יובל הוא תהיה לכם ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשבו	And Bible	
	hepr. käännös	...ja julistakaa vapaus (deroor) maassa kaikille siinä asuville. Riemuvuosi (jovel) se* on teille. Ja jokainen palaa (perf.) omaisuudelleen/perintöösalleen ja kaikki ihmiset palaavat (impf.) perheensä luo. (Tanakh, WLC, SPVar)	oma	*BHS: Targum: het- jod-alef
	LXX	...καὶ διαβοήσετε ἄφεςιν ἐπὶ τῆς γῆς πασιν τοῖς κατοικοῦσιν αὐτήν· ἐνιαυτὸς ἀφέσεως σημασία αὕτη ἔσται ὑμῖν, καὶ ἀπελεύσεται εἷς ἕκαστος εἰς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπελεύσεσθε.	eSword, Greek OT	
	Brenton's English Septuagint	...and ye shall proclaim a release [afesis] upon the land to all that inhabit it; it shall be given a year of release, a jubilee for you [eniautos afeseoos seemasia]; and each one shall depart to his possession, and ye shall go each to his family.	ebible.org	[hs. lis. minun]: vapautuksen vuosi on sen merkitys teille
Num 36:4a	Tanakh	ואם־יהיה היבל לבני ישראל	eS, Tanakh	
	WLC	ואם־יהיה היבל לבני ישראל	raamattu.usk	
	SPVar	ואם יהיה היובל לבני ישראל	And Bible	
	hepr. käännös	Ja kun on riemuvuosi (hajovel) Israelin lapsille...(Tanakh, WLC, SPVar)	oma	
	LXX	ἐὰν δὲ γένηται ἡ ἄφεσις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ...	eS,Greek OT	
	Brenton's Eng. Sept.	And if there shall be a release [afesis] of the children of Israel...	ebible.org	[hs. lis. minun]

Deut 15:1	Tanakh	מקץ שבע־שנים תעשה שְׁמִטָּה	eS, Tanakh	
	WLC	מקץ שבע־שנים תַעֲשֶׂה שְׁמִטָּה	raamattu.usk	
	SPVar	מקץ שבע שנים תעשה שמטה	And Bible	
	hepr. käännös	Joka seitsemäs vuosi pane toimeen vapautus (shmittah). (Tanakh, WLC, SPVar)	oma	
	LXX	Δι' ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν.	eS, Greek OT	
	Brenton's Eng. Sept.	Every seven years thou shalt make a release [afesis].	ebible.org	[hs. lis. minun]
Joos 6:4,5	Tanakh	שׁוֹפְרוֹת הַיּוֹבֵלִים...וְהָיָה בַּמִּשְׁךְ בַּקֶּרֶן הַיּוֹבֵל	eS, Tanakh	
	WLC	שׁוֹפְרוֹת הַיּוֹבֵלִים...וְהָיָה בַּמִּשְׁךְ בַּקֶּרֶן הַיּוֹבֵל	raamattu.usk	
	SPVar	Samarialainen “Joosuan kirja” on korruptoitunut, eikä se ole kanoninen edes samarialaisilla.	Wikipedia:	‘Book of Joshua (Samaritan)’
	hepr. käännös	...riemuvuosien (mon.) pasuunat (mon.) (shooferot hajovelim) ... ja on oleva riemuvuoden (yks.) sarven (yks.) (bekeran hajovel) <i>pitkän äänen</i> kuuluessa... (Tanakh, WLC)	oma	
	LXX	(6:5) καὶ ἔσται ὥς ἂν σαλπίσσητε τῇ σάλπιγγι	eS, Greek OT	6:4 puuttuu
	Brenton's Eng. Sept.	(6:4) And it shall be that when ye shall sound with the trumpet (salpiseete tee salpiggi)	ebible.org	6:4 = 6:5
Jes 61:1-2	Tanakh	רוח אֲדֹנֵי יְהוָה עָלַי יֵעַן מָשַׁח יְהוָה אֹתִי לְבַשֵּׁר עֲנוּיִם שְׁלַחֲנִי לְחַבֵּשׁ לְנִשְׁבְּרֵי־לֵב לְקַרְא לְשׁבוּיִם דְּרוֹר וּלְאֲסוּרִים פְּקַח־קוֹחַ: לְקַרְא שְׁנַת־רָצוֹן לַיהוָה וַיּוֹם נָקָם לְאַלְהֵינוּ לְנַחֵם כָּל־אֲבֵלִים:	eS, Tanakh	
	WLC	רוּחַ אֲדֹנָיִי יְהוָה עָלַי יֵעַן מָשַׁח יְהוָה אֹתִי לְבַשֵּׁר עֲנוּיִם שְׁלַחֲנִי לְחַבֵּשׁ לְנִשְׁבְּרֵי־לֵב לְקַרְא לְשׁבוּיִם דְּרוֹר וּלְאֲסוּרִים פְּקַח־קוֹחַ: לְקַרְא שְׁנַת־רָצוֹן לַיהוָה וַיּוֹם נָקָם לְאַלְהֵינוּ לְנַחֵם כָּל־אֲבֵלִים:	raamattu.usk	

	hepr. käännös	1 Herran, JHWH:n Henki (Ruakh Adonai JHWH) on päälläni. Sillä JHWH on voidellut minut julistamaan (hyviä uutisia) köyhille. Hän on lähettänyt minut sitomaan särjettyjä sydämiä, kuuluttamaan poisviedyille vapautta (deroor) ja kahlituille kirvoitusta, 2 julistamaan hyväksyttävää vuotta JHWH:lle (shnat razon l'adonai), koston aikaa/päivää Jumalallemme, lohduttamaan kaikkia surevia, (Tanakh, WLC)	oma	Samarialaisil la ei ole muita HR:n kirjoja kuin Pentateukki (ja ”Joosuan kirja”).
	LXX	1 Πνεῦμα κυρίου ἐπ’ ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέν με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέν με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τῇ καρδίᾳ, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, 2 καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας,	eS, Greek OT	
	Brenton's Eng. Sept.	1 The Spirit of the Lord is upon me, because he has anointed me; he has sent me to preach glad tidings to the poor, to heal the broken in heart, to proclaim liberty [afesis] to the captives, and recovery of sight to the blind; 2 to declare the acceptable year of the Lord [kalesai eniauton kuriou dektov], and the day of recompence; to comfort all that mourn;	ebible.org	 Luke 4:18. [hs. lis. minun]
Jer 34:8,15, 17 (LXX: 41:8,15, 17)	Tanakh	...לקרא להם דרור... לקרא איש דרור לרעהו... ואל־... קרא לכם דרור נאמ־יהוה אל־החרב אל־הדבר הרעב	eS, Tanakh	

	WLC	...לקרא להם דרור... לקרא דרור איש לרעהו... וְאֵלֶּיךָ... קִרְא לְכֶם דְּרֹר נְאֻם־יְהוָה אֱלֹהֵי־הַדְּבָר הַרְעֵב	raamattu.usk	
	hepr. käännös (WLC:n ja BHS:n pohjalta)	...julistaakseen heille vapauden (<i>deroor</i>)... julistaessanne vapauden (<i>deroor</i>) kukin lähimmäisellenne... julista heille vapaus (<i>deroor</i>), sanoo JHWH, miekkaan (ja)* ruttoon ja nälänhätään... (Tanakh, (WLC), BHS)	oma	*BHS: WLC:sta puuttuu ja- sana, joka on mlt käsik.: LXX,S,Targ um ^f ; (BHK: ca 90 käsik.)
	LXX	... τοῦ καλέσαι ἄφεσιν... οὗ καλέσαι ἄφεσιν ἕκαστον τοῦ πλησίον αὐτοῦ... ἐγὼ καλῶ ἄφεσιν ὑμῖν εἰς μάχαιραν καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ εἰς τὸν λιμὸν...	eS,Greek OT	
	Brenton's Eng. Sept.	...to proclaim a release [<i>afesin</i>]... to proclaim every one the release [<i>afesin</i>] of his neighbor... I proclaim a release [<i>afesin</i>] to you, to the sword, and to the pestilence, and to the famine...	ebible.org	[hs. lis. minun]
Hes 46:17	Tanakh	עד־שְׁנַת הַדְּרֹר וְשָׁבַת לַנְּשִׂיא אֲךְ נָחֲלָתוֹ בְּנֵי לֵהם תִּהְיֶה.	eS, Tanakh	
	BHS	עד־שְׁנַת הַדְּרֹר וְשָׁבַת לַנְּשִׂיא אֲךְ נָחֲלָתוֹ בְּנֵי לֵהם תִּהְיֶה.	raamattu.usk	
	hepr. käännös	...riemuvuoteen (shnat haderoor) asti, ja palautetaan ruhtinaalle, joka tapauksessa hänen perintöosansa tulee hänen pojilleen. (Tanakh, BHS)	oma	
	LXX	... ἕως τοῦ ἔτους τῆς ἀφέσεως, καὶ ἀποδώσει τῷ ἀφηγουμένῳ· πλὴν τῆς κληρονομίας τῶν υἱῶν αὐτοῦ, αὐτοῖς ἔσται.	eS,Greek OT	
	Brenton's Eng. Sept.	...until the year of release [<i>etous tees afeseoos</i>]; and then he shall restore it to the	ebible.org	[hs. lis. minun]

		prince: but of the inheritance of his sons the possession shall continue to them.		
--	--	---	--	--

Kuolleenmeren kirjakääröjen 1Q ja 4Q -luolien fragmentit

Jae	Käsik., alkup., aj. (tiedot, ks. Lähde, 4. kol. vas.)	Frg.	Lähde (huom. tarkastelu trnskrpteista, ei frgm:teista)	Huom. (tiedot ks. Lähde, 4. kolumni vas., paitsi jos esiintyy sana ”Kommentti:”, niin se viittaa omaan kommenttiini.)
Ex 19:13	QpaleoExodus ^m , paleohepreal. kirj.järj., n. 100 – 25 eaa. (DJD 1992 muk. varhaisin esit. aj. 225–175 eaa.)	Colu mn: XX: Ex 19:7-17... 19:23–21:1	DJD IX 1992, Qumran Cave 1, Palaeo-Hebrew and Greek Biblical Manuscripts	[לא־תגע בַּיָּד כִּי סָקָה וְלֹא יָחִיד בְּ] r.12 19:13 oma käännös: ...älkөөn kenenkään käsi koskeko, sillä kivitetään...koskien (myös)... (r. 12) ...kun j[onkin]... Kommentti: rivien 12 ja 13 välissä näyttää olevan tilaa j. 19:13b lauseelle ”בְּמִשְׁךָ הִיבֵל הַמָּה” (oma käännös: ”riemuvuoden äänen kuullessa he nouskoot vuorelle”).
Lev 25:28-29	4QLev ^b , myöh. hasmonialaisaik a, 1. vs. eaa. puoliv.	Frg. 26	DJD 1994, Qumran Cave 4, VII Genesis to Numbers	konsonantit=MT. beit moshav בית־מוֹשָׁב vrt. מוֹשָׁב (MT, jossa väliiviiva)
Lev 25:45-49,51-52	4QLev ^b , ks. yllä	Frg. 27–28	DJD 1994, Qumran Cave 4, VII Genesis to Numbers	25:46 והִנְחַלְתֶּם, LXX (καὶ καταμεριεύετε) vrt. והִתְנַחַלְתֶּם (MT SP, joissa hitpael) 25:47 וְתוֹשֵׁב, kuten useissa MT, SP, LXX ja Peshitta -kk:ssa, vrt. MT תוֹשֵׁב, SP וְתוֹשֵׁב
Num 36:4	4QNum ^b , F.M. Cross:n muk. ‘varh. herodial. semiformaali’, 30 eaa. – 20 jaa.	Cl. XXX II: Frg. 81 ii, Num 36:4a-7	DJD 1994, Qumran Cave 4, VII Genesis to Numbers	36:4 fragmntt alkaa: ... נַחֲלֵת הַמָּטִי אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה ... Kommentti: eroja: esim. gen. yks.1. , jae pitempi 36:4 ^b (r.14-16)... אֶלְעֶזֶר הַכֹּהֵן ... (cf. 36:1b-2a)...] > MT,SP,LXX. (kommentti: siis MT,SP,LXX kaikki lyhyempiä. => 4QNum ^b = MT:n pohjatekstin jokin versio / säilytetty virheellinen käsik. (joita ei heitetty pois) / sektaarinen?) DJD 1994:n mukaan 36:4 ^b pitempi teksti on interpolaatio, jonka luonne on epävarma. Se

				sisältää [pappi] Eleasarin, [Joosuan,] Nuunin [pojan], ja Kaa[lebin, Jefunnen pojan] nimet. Ks. tarkempi selostus ja rekonstr. variantit DJD 1994, 263-264.
Dt 15:1-4 (osittain säilynyt)	4QDeut ^c , hasmonealaisaik a, n. 150–100 eaa. (= n. 1QIsa ^a)	Frg. 26– 27	DJD 1995, Qumran Cave 4, IX Dt, Joshua, Judges, Kings	15:2 בעל MT, SP, Targum, Peshitta] > LXX אחיו כִּי־קרא לא־יגש [ל LXX] (SP את (MT,SP,Targ, Pesh,Vulg; τον αδελφον σου ουκ απαιτησεις, οτι επικεκληται LXX 15:2 (fg:n 4. rivi, sanan 2. esiint. jakeessa) שמ]טה (MT,SP,LXX ^{AOCdnt} , Targ,Pesh] η αφεις LXX ^B
Joos 6:5-10 (osittain säilynyt)	4QJosh ^a , F.M. Crossin mukaan hasmonealainen, 2. vs. jälkipuoli tai 1. vs. alkupuoli eaa.	Frg. 3–8	DJD 1995, Qumran Cave 4, IX Dt, Joshua, Judges, Kings	6:5 ועלו] ועלה MT; και εισελευσεται LXX 6:5-10 esim. valikoimiani kohtia: גדולה ונפלה חמת] ועלה העם] א[יש]נ[גדו 6:5 6:7 Kk:t sis. יהושוע ja siten verbi rekonstr. ויאמר (= MT ^{q.mss} Targ, Pesh, Vulg ^{edd}) eikä ויאמרו (=MT). 6:7-10 (Q. rivit 3-9) LXX ”aliter” (eri sanoja) 6:7 יהושוע] > MT, LXX (vid) (=videte (ks.)) Kommentti: esim. 6:6 esiintyy sana jovelim, ja 6:5-10 on pitkälti sisällöltään yhdenmukainen MT:n kanssa. DJD 1995:n mukaan 4QJosh ^a on vanhin säil:nyt Joosuan kirjan käsikirjoitus, edust. luultavasti myös vanhinta tekstimuotoa (vanh. alkaen: 1. 4QJosh ^a , 2. SP, 3. MT).
Jes 61:1-3	4QIsa ^b , myöh. hasmonial./hero dial. kirj.järj., n. 1. vs:n kolman nes eaa. Tästä Jesajan kirjak. säilynyt useita j.	Frg. 40	DJD 1997, Qumran Cave 4, X The Prophets (r. 5)	61:1[לת] בש לנשברי ל[ב 61:2[לי] הוה ויום נ[קם 61:3[אפר שמן] [יהוה] oma käännös: 61:1 sito]maan särjettyjä sydä[miä 61:2 Her]rälle, ja kos[ton] päivää

	alusta loppuun lähes joka luv. 1:1–66:24.			61:3]tuhkan [sijaan] [ilo] öljyä[61:2 (rivi 3) יום MT,SP, Targ, Pesh, Vulg 1QIsa ^a LXX ^V
Jes 61:1	4QIsa ^m , hasmoneal. kirjoitusjärj./käsi ala, n. 1 vs. ensimmäinen puolisko eaa.	Frg. 1–3: Jes 60:20 –61:1	DJD 1997, Qumran Cave 4, X The Prophets	61:1,2]ר[ח אד[ני יהוה] עלי יען משח יהוה א[תי] 61:1,2 ענוים שלחני לחבש (r. 5) לב לקרוא לשבון[ים]לבשר דרור ולאסורים פקח קוח לקרוא שנת־רצון לנשברי[ליהוה ויום Rivi 5 ei sisälly Frg. 1–3, mutta DJD 1997:n mukaan on iso tod.näk., että se on kol. alar., jonka vas. yläl. on säil. Frg. 4–5. יהוה] MT,LXX ^{Qmg} אד[ני יהוה 61:1 1QIsa ^a LXX(vid)Vulg(vid); וה אלהים 1QIsa ^b , Targ, Pesh
Jes 61:1-2 Käsik: rivit 26–27	1QIsa ^a [”Great Isaiah Scroll”, sis. koko Jesajan kirjan, vain muut. korrupt. jakeita.] Tyypillinen käsi hasmonealaisajan puolivälistä, F. M. Crossin mukaan n. 125–100 eaa. (Ajoitusta vahvistaa, että 1QS kirjuri n. 100–75 eaa., ja ainakin kaksi herodial. kirjuria tekivät kk:een lisäyksiä ennen 68 jaa.)		DJD XXXII 2010, Qumran Cave 1 II: The Isaiah Scrolls. Part 2: Introductions, Commentary, and Textual Variants.	61:1 (r. 26) 1QIsa ^a LXX(vid)Vulg(vid)] אד[ני יהוה; וה אלהים 1QIsa ^b ; 4QIsa ^m MT,LXX ^{Qmg} MT לחבש] 1QIsa ^a ולחבוש 61:1 (r. 26) ולאסורים פקחקוח 61:1 (r. 27) MT ^L ; ול’ פקח קוח] MT ^{mss} (פקחקה) 1QIsa ^a 1QIsa ^b ; και τυφλοις ἀνάβλεψιν LXX 61:2 (r. 27) 1QIsa ^a] 4QIsa ^b , MT, LXX
Jes 61:1-2	1QIsa ^b (1Q8), myöh. hasmoneal./varh . herodial. käsi,	Cl. XXV I Jes 59:20 –61:2	DJD XXXII 2010, Qumran Cave 1 II: The Isaiah Scrolls. Part 2:	61:1 (XXVI 33) שִׁלְחָנִי (shin linjan yläpuolella), DJD 2010 mukaan korjaus tod.näk. alkup. kirjurin, käsik. ei ole merkkejä myöh. kirjureista. MT: שִׁלְחָנִי. 1QIsa ^a :ssa koko sana on norm. tekstil. yläp. (col. XLIX 26).

	n. 1. vs:n kolmas neljännes eaa.		Introductions, Commentary, and Textual Variants.	61:1 [לחבש]. Yleisen affiniteetin kannalta MT:n kanssa puuttuva sana on tod. näk. MT:n eikä 1QIsa ^a :n muk. (ks. yllä). Tark. tiedot DJD 2010, 231.
--	----------------------------------	--	--	--

Liite 2: Kertomusten tapahtumat ja käsikirjoitusten ajoitus

Kirjaryhmät ja niiden editiot	<i>varhaisimpien löydettyjen/säilyneiden käsikirjoitusten tai tekstiversioiden/tekstitraditioiden ajoitus</i>	<i>kirjan/kirjaryhmän kertomusten varhaisimpien tapahtumien ajoitus</i>	<i>kirjan/kirjaryhmän kertomusten myöhäisimpien tapahtumien ajoitus</i>
HR, Q (MT+, esi-SP:n kaltaiset, LXX:n pohjatekstin kaltaiset sekä tekstit, joilla ei ole yhteistä nimittäjää (hepr./aram.)	n. 200 eaa. (fragmentteja jokaisesta HR:n kirjasta Esterin kirjaa lukuun ottamatta ⁶⁸⁰)	n. 4000 eaa.	n. 400 eaa.
HR, J (esi-MT)	n. 200 eaa.–70 jaa., (fragmentteja eri kirjoista)	n. 4000 eaa. riippuu kirjoista	n. 400 eaa. riippuu kirjoista
HR, MT (hepr./aram.)	n. 1000 jaa. (koko HR, lisäksi lukuisia muita keskiaikaisia käsikirjoituksia)	n. 4000 eaa.	n. 400 eaa.
Toora, SP (hepr.)	n. 1100–1600 jaa.	n. 4000 eaa.	n. 1500 eaa.
HR, LXX ml. apokryfikirjat (kreikka)	n. 300–400 jaa.	n. 4000 eaa.	n. 160 eaa.

⁶⁸⁰ Esra-Nehemia katsotaan joskus yhdeksi teokseksi, jonka Nehemian osuudesta ei ole löytynyt fragmenttia.

1Hen, Q (aramaea)	n. 200 eaa.–70 jaa.	n. 4000 eaa.	n. 2954 eaa. (1Hen 107:3 sekä Gen kronologian perusteella laskettu väh. 4000:sta eaa.)
1Hen, E (ge'ez)	n. 600-1400 jaa.		
Riem, Q (heprea)	n. 200 eaa. – 70 jaa.	n. 4000 eaa.	n. 1400 eaa.
Riem, E (ge'ez)	n. 600–1400 jaa.		
11Q13 (hepr.)	75 eaa. – 25 eaa.	n. 2000 eaa.???	

HR = Heprealainen Raamattu

Q = Qumranin luolat ja niistä löydetty tekstifragmentit

J = Juudean erämaa (Palestiina/Israel) ja niistä noin Qumranin kanssa samoihin aikoihin tehdyt tekstilöydöt, joista osa ajoitetaan ennen ja osa jälkeen Qumranin tekstien.

Tekstiperheiden luokittelu ja lyhenteet, lähde Emanuel Tov 2012:

MT = masoreettinen⁶⁸¹ teksti keskiajalta

esi-MT = masoreettisen tekstin esivaihe, joka on MT:n kanssa sisällöllisesti ja konsonantillisesti sama, tätä muotoa löydettiin Juudean erämaasta muualta kuin Qumranista (ks. 'J' yllä)

MT+ = Qumranin yleisin tekstimuoto, joka ei ole sisällöllisesti sama kuin esi-MT, ja myös ortografisesti erilainen

SP = Samarialainen Pentateukki

esi-SP = yksi Qumranin neljästä tekstimuodosta, Samarilaisen Pentateukin edeltävä muoto, joka ei sisällä myöhempää SP:n samarialaista ideologiaa, mutta poikkeaa MT:stä esimerkiksi sisältämällä Exoduksen harmonisointia Deuteronomiumin mukaiseksi

LXX = Septuaginta

LXX:n pohjatekstin kaltaiset tekstit = yksi Qumranin neljästä tekstimuodosta, Septuagintan heprealaisten pohjatekstien⁶⁸² kaltaiset hepreankieliset tekstit

tekstit, joilla ei ole yhteistä nimittäjää = Qumranin toiseksi yleisin HR:n tekstimuoto, joka ei sovi Qumranin kolmen muun tekstimuodon (MT+, esi-SP:n kaltaiset ja LXX:n pohjatekstien kaltaiset tekstit) kategorioihin, eikä sillä nimensä mukaisesti ole muuta yhteistä nimittäjää

1Hen = Ensimmäinen Henokin kirja

E = etiopialainen

Riem = Riemuvuosien kirja

11Q13 = Melkisedek kirjakäärö (kaava: "luola_Q_kk"; Qumranin luolasta 11 löyt. kk. nro 13)

UT = Uusi testamentti

⁶⁸¹ Masoreetit lisäsivät vokaalimerkit ja tekivät typologisia muutoksia, ei kuitenkaan sisältö- eikä konsonanttitasolla, joten esi-MT (ks. alla) on käytännössä sama teksti.

⁶⁸² Heprealainen pohjateksti on oletettu moniulotteisen prosessin kautta hyödyntäen esimerkiksi käännöstekniikan tutkimusta. Ei ole kuitenkaan aina toimivaa kaavaa alkuperäisen tekstimuodon selvittämiseen.